

T.C.
ÇORUM VALİLİĞİ

ÇORUM VE KÜLTÜR

İL KÜLTÜR VE
TORİZM MÜDÜRLÜĞÜ

T.C.
Çorum Valiliği

ÇORUM VE KÜLTÜR

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

T.C. ÇORUM VALİLİĞİ

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 9

ISBN:

978-605-149-511-8

KOORDİNATÖR

Ali ÖZÜDOĞRU

İl Kültür ve Turizm Müdürü

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK

(Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ

(Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Yrd. Doç. Dr. Atiye NAZLI

(Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA

(Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Öğr. Gör. Ali ILICA

(Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi)

Osman YÜZTGENÇ

(İl Kültür ve Turizm Şube Müdürü)

İLETİŞİM

ÇORUM VALİLİĞİ

Tel: 0 364 213 52 08

İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

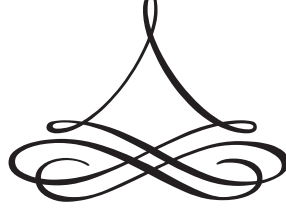
Tel: 0 364 213 47 04

iktm19@kultur.gov.tr

GRAFİK TASARIM

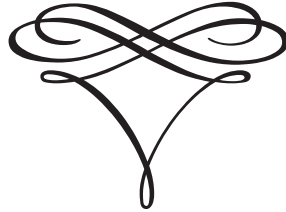
Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri

Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü koordinesinde hazırlanmış,
İl Özel İdaresi tarafından bastırılmıştır.

**Bu kitap, Çorum Valiliği ve Hitit Üniversitesi
Rektörlüğü desteği ile, 2012-2013 döneminde İl
Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından “Hitit Söyleşi
Günleri” kapsamında düzenlenen panellerdeki
bildirilerden oluşmaktadır.**

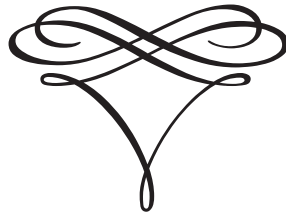
**Her türlü telif hakkı bildiri sahiplerine ait olup izin
alınmadan sunumlar çoğaltılamaz, kopyalanamaz ve
basılamaz.**

ESKİ KÜLTÜRLER VE GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ

ESKİ KÜLTÜRLER VE GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ

Ahmet ÜNAL *

Dünyada her şey gibi tarih dediğimiz geçmiş de hem yaratılması, hem de değerlendirilmesi açısından bir insan ürünüdür ve onun çıkarlarına hizmet eder. Profitizm esasına göre insan ona istediği şekli verir ve ondan çıkar sağlar, onu sömürür. Hep söyleriz, tarih bir aynadır, arada bir ona bakar, dün nasılmışım, bugün nasılım, yarın nasıl olacağım diye sorarız. İnsanlığı bir ağaca benzetirsek, geçmiş onun kökleri, gövdesi ve dalları şimdiki anı, uçlarındaki filizler de yarın kazanacağı şekli yansıtır. İnek, Neolitik ve Kalkolitik çağlarda Anadolu otlaklarının daha yeşil ve bereketli olduğunu bilmiyor olabilir; ama insan aynı devirde dağ bayır her tarafın orman, yeşil çayırlar ve av hayvanlarıyla dolu olduğunu bilmeli ve niçin bu hallere düştüğünü sorgulamalıdır. Örneğin Hitit krallarının sofralarından eksik olmayan yaban hayvanı etlerinin bugün niçin bulunmadığını sorgulamalı, olumlu olumsuz nedenleri üzerinde durmalıdır. Nasıl ki kökleriyle bağıni koparmış, onu tanımayan, onu beslemeyen ağaç yaşayamaz, kurur giderse, köklerinden kopuk toplumlar da yaşayamazlar.

Geçmiş sadece kahramanlıklarla böbürlenmek, ören yerlerini para karşılığı ziyarete açmak veya yitirilmiş değerlere hayıflanmak için anılmaz. Ondan alıp özümsemiğimiz, yani yaşattığımız ve daha iyi, daha güzel yapmaya çalıştığımız maddesel ve kültürel değerler çok daha önemlidir. Von Weizsäcker'in tabiriyle insanın tarihî değerlere sahip olması değil, ondan nasıl yararlandığı önemlidir. Tek tek bireyin bu değerleri alıp devam ettirmesine imkân yoktur. Bu bir kolektif çalışma işidir. Nasıl ki geçmiş değerler fertlerden çok toplumların ürünüdür, onları devralmak ve devam ettirmek de toplumların görevidir ve kolektif çalışma gerektirir. Eğer devlet, din ve onların empoze ettikleri değer yargıları gibi toplumlara hükmeden güçler önderlik etmezlerse geçmişle ilişkiler kopar; “mükemmelliğe ulaşınca kadar ebediyete ilerleyen tarih ve uygarlık” durur; sil, yaz yeni baştan başlar. Eğer bir Atina, Kahire, Roma, İstanbul, Ankara geçmişin izlerini taşıyorsa, o zaman dağdaki çobana veya Boğazköy'deki köylülere niçin çadırlarda ve derme çatma binalarda oturuyorlar diye kızamayız.

İran, Irak, Suriye, Mısır, Yunanistan ve Roma gibi Akdeniz havzasında eski uygarlıklar beşiği ülkelere baktığımızda birçok dalda ve konuda bir süreklilik olduğunu, eskiyle bağların tamamen koparılmadığını görürüz. Ortaçağda kopar gibi olan bağlar, Rönesans ve Reform çağında tekrar tamir edildi, uygarlık meşalesi ileriye doğru taşınmaya devam edildi.

Anadolu'ya baktığımızda hayal kırıcı bir kopukluk ve süreksizlikle karşılaşırız. Kentleşmeden mimariye, edebiyata, müziğe, mutfak kültürüne, içki üretimine, sanata, giyim kuşama, dinî inanışlara, tıbbı ve diğer doğa

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğr. Üy., Oturum Başkanı
Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çorum/TÜRKİYE. E-mail: ahmetunal@hitit.edu.tr

bilimlerine, el sanatlarına, felsefeye varıncaya kadar her alanda ampütasyon olduğunu görüyoruz. Öyle ya, niçin Çorum'da veya Sungurlu'da Boğazköy-Hattuşa'nın Büyük Tapınağı kadar büyük, sağlam ve taştan bir yapı yoktur, Anadolu'nun diğer uygarlık beşiği ülkelerden farkı nedir diye soruyoruz. Berlin, Paris, Barcelona, Madrid, Lizbon, Londra, Waşington, Sidney gibi saydığım eski uygarlıklar beşiğinde bir karış toprakları bile olmayan o uzak ülkelerdeki insanlar ve kentler bu uygarlık ürünü değerlerden birçoğunu almış, uygulamış ve geliştirmişken, bu güzel mirasın tam üzerinde oturan bizler niye bundan nasibimizi almamışız gibi çarpıcı bir durumla karşılaşılıyor.

Konu çok uzun, ama kısaca şöyle özetlenebilir. Birincisi, Anadolu'nun meşhur köprü konumu, yani bir yolgeçen hanı olmasıdır. Bir bakıma sil, yaz yeni baştan gibi bir şey söz konusudur. Ama köprü konumu biraz abartılmakta ve tüm kopuklukları açıklamaya yetmemektedir; tüm uygarlıklar böyle değildir. Meselâ Hititler Eski Tunç Çağı insanlarından aldıkları meşaleyi söndürmemişlerdir. İyonyalılar her şeyi daha fazlasıyla öteye, ileriye taşımışlardır. Bizans da dil ve din değişimi ve tüm çalkantılara rağmen aynı şeyi başarmış, uygarlığın sembolü haline gelen Helenizm ve Romalılığı başarıyla sürdürmüştür. Değişim ve gelişmelerden geriye çoğu kez harap olan çevre, insan yapısı, devlet sistemi ve inanışlar kalmaktadır. Bunun açık örnekleri, Eski Anadolu kentlerinde açık seçik görülebilir. Aynı topraklar üzerinde yaşamış ve yanlılıkla "Rum" denen insanların mimari başta olmak üzere diğer alanlarda Müslüman toplumlardan daha ileri oldukları görülmektedir. Bugün bazıları hoyratça tamir veya restore edilen ve ayrı amaçlar için kullanılan onların oturdukları veya yaptıkları konaklar veya yapılar olmasa, birçok Anadolu kentinin içine bile girilmez. Kültür tarihinde "vakum" dediğimiz boşluk ortadadır. Boşluğun, yani yok edilenin içi diğer değerlerle doldurulamamakta, günümüze kadar ulaşan keşmekeşliğe, krizlere neden olmaktadır. Öyle ya, eskiyi "Gâvur malı" diye veya başkaca nedenlerle almamışsın, yerine de yeni bir şey koyamamışsın. Bunun acıları her alanda hissediliyor. Dostoyevski insanın en çok korktuğu şeyin yeni bir adım atmak, yeni bir kavram kullanmak olduğunu yazar. Burada parmak bastığımız nokta yeni değildir, "Anadolulu Olabildik mi?" başlıklı kitaplara bile konu olmuştur.

Evet, bir kopukluk, bir ampütasyon söz konusu. Bu fecaat nasıl, niçin ve ne zaman ortaya çıkmaya başladı, sosyolojik yöntemlerle dikkatlice araştırılmalıdır. Tabii bir de hiç bir bağına yer vermeden geçmişi yeniden keşfetme yoluna gidilmelidir. Bizim burada sunacağımız, sadece geçmişten hasbelkader kalabilmeyi başarmış benzerliklere dikkat çekmektir. Bunların sayısı ve niteliği maalesef çok cılızdır. Devamsızlıkların kökenlerine inemeyeceğiz.

HİTİTLERDEN GÜNÜMÜZE HALK İNANIŞLARI

Özlem SİR GAVAZ*

“Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat genel olarak şu hatamız vardır ki, inceleme ve araştırmalarımıza zemin olarak çoğu kez kendi yurdumuzu, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi özelliklerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydınlarımız belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır, fakat kendimizi bilmeyiz!”

(Mustafa Kemal ATATÜRK, Konya Türk Ocağı, 20 Mart 1920)

Hititler Devri'nde halkın ekonomik hayatı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmakta idi. Doğanın hayat bulması, bitkilerin köklenmesi ve tarlaların ürün verebilmesi ise su kaynaklarına ve yağmurlara bağlıydı. Fakat tarımın yapılabilmesi için gerekli olan yağmurlar gecikince Hitit Ülkesi kuraklık ve dolayısıyla kıtlıkla karşı karşıya geliyordu. Günümüzde özellikle Güney Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'da halen uzun kuraklık dönemlerinin yaşandığı zamanlarda bilge kişilerden seçilen topluluklar, dua etmek ve toplu bir ziyafet gerçekleştirmek amacı ile yağmur duasına çıkmaktadırlar. Bu yağmur seremonisinin hemen ardından civarda bir kır yürüyüşü gerçekleştirilmektedir¹. Bu gelenek ta M.Ö. 2. bin yılda Hititlerde de mevcuttu:

“BIBRU kaplarını doldururlar. İçki kadehlerini parçalarlar ve bira dolu bir kabı tamamen yere dökerler ve şu sözü söylerler: “Ey benim Fırtına Tanrım! Yağmurları bolca yağdır! Kara toprağın susuzluğunu gider ve (böylece) Fırtına Tanrısının kurban ekmeği çoğalsın!”²

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen EZEN *hewaš-* “Yağmur Bayramı”nın Ankuwa, Hattuša, Nerik, Karahna ve Šanantia şehirlerinde kutlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır³. Öte yandan Hititlerde kutlanan KILAM bayramı, bir sunağın üzerine ekme bırakılarak uygulanan bir yağmur yağdırma töreni içermektedir. Tören sırasında iki çıplak insan bir teknenin içerisine çömelir, bir rahip ya da rahibe bu teknenin etrafında üç kez döner. İnsanların omuzlarından aşağı bira ve çeşitli içecekler döker ve boynuza üfleyerek gök gürültüsü sesi çıkartırlar. Bazen de insan yerine bir hayvan ya da nesneyi, nehre, pınara ya da içinde su bulunan bir tekneye batırmışlardır⁴. Günümüzde benzer bir uygulama

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğr.Üy., Çorum/TÜRKİYE
E-Mail: ozlemsir@yahoo.com, ozlemsirgavaz@hitit.edu.tr

¹ Neve, 1971: 37.

² Ertem, 2003: 50. KUB 25.23 ay. IV: Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Carter, 1962: 162-163. ; Haas, 1994: 325.

³ Sir Gavaz, 2012:110 ; Yağmur yağdırma törenleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ökse, 2006: 57 vd.

⁴ Haas, 1994: 760, 765

Alaca İlçesi, Küre Köyü'nde devam etmektedir. Buna göre; yağmur duaları sırasında Dede, köyün çocuklarını çevrede bulunan bir çeşmenin oluğuna sokup tekrar çıkarmaktadır.

Resim 1: Anadolu'dan örnek bir yağmur duası

Çorum Merkez ilçesine bağlı Büğet Köyü'nde, kadınlar tarafından gerçekleştirilen ve “*eşeğin gelin edilmesi*” adlı yağmur yağdırma törenleri sırasında bir eşeğe kadın kıyafeti giydirilir, boynuna bir çingirak takılır ve ilk çocuğu kız olan bir kadın tarafından çekilen eşek köyde dolaştırılır. Eşekle birlikte dolaşan kadınların ellerinde su kapları vardır. Bütün evleri dolaşan kadınlar, yağ, bulgur ve un gibi yiyecekler isterler, eğer gidilen evde kimse yoksa evin eşğine su dökülür. Toplanan yiyeceklerle yemek hazırlanır ve hep birlikte yenir, bu tören sırasında aşağıdaki mani hep bir ağızdan söylenir:

**Eşek gelin olur mu
Yer Yağmursuz olur mu?
Ver Allahım ver selli sulu yağmur
Teknede hamur, tarlada çamur⁵**

Burada ilginç olan mani de tekrarlanan bazı ifadelerin yukarıda bahsettiğimiz Hititçe çivi yazılı metinle benzerlikler göstermesidir:

Ver Allahım ver selli sulu yağmur: Fırtına **Tanrım! Yağmurları bolca yağdır! Kara toprağın susuzluğunu gider;**

Teknede hamur: **kurban ekmeği çoğalsın!**

Diğer taraftan III. Hattuşili döneminde Nerik'te yapılan yağmur yağdırma törenlerinde ise bir pınara çeşitli içecekler ve çeşitli hayvanlar kurban edilerek yağmurun yağacağına inanılıyordu⁶. Halen Boğazkale, Laçın, Oğuzlar, Alaca, İskilip gibi ilçelerde gerçekleştirilen yağmur dualarının ardından hep birlikte

⁵Akman, 2010: 35.

⁶Haas, 1994: 603-605.

yenilecek yiyecekler için hazırlıklar erken saatlerde başlatılmakta, öncelikle kurbanlık olarak seçilen hayvanlar sabah erken saatte kesilmekte ve yemek için hazırlanmaktadır. Bazı köylerde kurban, yağmur duasından birkaç gün önceden de kesilmektedir⁷.

Resim 2: Tanrılar için seçilen kurbanlıklar tören alanına götürülüyor. (Alacahöyük)

Tanrılara şükranlarını sunmak, gelebilecek her türlü felaketten korunmak ve tanrıları memnun etmek için hayvan kurbanı çok tanrılı eski çağ uygarlıklarının hepsinde olduğu gibi, Hititlerde de çok yaygın bir ritüeldi. Bütün dinlerde yer alan kurban ibadeti, İslam dininde de insanı tanrıya manen yaklaştıran, tanrının karşısında kulluğunu ifade etmesini ve verilen nimetlere şükretmesini sağlayan önemli bir ibadettir.

“Kurbanlık Büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.” (Hac Sûresi, 36. Ayet)⁸

Diğer taraftan; aynı günümüzdeki tek tanrılı inanışlarda ve halen çok tanrılı inanışı sürdüren topluluklarda olduğu gibi Hititlerde de kutsal mekânlara girerken arınma çok önemlidir.

“Kral tapınağa girmeden önce hokkabazlar, dansçılar ve kita- rahipleri tapınağa önceden giderek yerlerini alırlar. Kral ve kraliçe tapınağın iç avlusuna girdiklerinde dansöz kralın önünde bir defa döner. İki saray oğlanı kral ve kraliçeye el yıkama suyunu getirirler. Kral ve kraliçe ellerini yıkarlar. Saray oğlanlarının başı havluyu uzatır ve ellerini kurularlar. Kral ve kraliçe tapınağın içine girerler ve tanrının huzurunda bir kez eğilirler.”⁹

⁷Mecitözü İlçesi, Boğazkaya Köyü. Akman, 2010: 33.

⁸Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012: 367.

⁹KBo 4.9; Ayrıca Hititlerin en önemli bayramlarından biri olan AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının tasviri için bkz. Ünal, 2003:95 vdd.

Resim 3: Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası çiftine ait Büyük Tapınak (Hattuşa)

Günümüzde camilere ve türbelere girmeden önce nasıl dini vecibelere uygun bir arınma (abdest) ritüeli yapılmakta ise günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önceki benzer uygulamalar dikkat çekmektedir. Hitit Kralı, Hititlerin Baş Tanrıçası Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Kenti Arinna'ya girmeden önce ellerini yıkayarak arınıyordu:

“Kral Arinna kentine yaklaştığında gazziduri-’ye¹⁰ varır.Kral gazziduri-’nin içine girer ve ellerini yıkar.”¹¹

Hititler döneminde ilkbaharda kutlanan ve 38 gün süren AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı Hititlerin en önemli bayramlarından biridir. Kral ve erkânının başkent Hattuşa'nın çevresindeki önemli dini merkezlerle kült gezileri gerçekleştirdiği bu bayram, adını bir bitkiden almaktadır¹². Bu bitkinin ne olduğuna dair birçok araştırma yapılmış ve farklı öneriler ortaya atılmıştır. Bu bitkiye bazı araştırmacılar, “*geyik sarımsağı*” ya da “*geyik körmeni*” dediği gibi¹³, birçok araştırmacı, AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisinin “safran, çiğdem, crocus” olabileceği görüşünde hem fikir olmuştur¹⁴.

Çorum'da Mart-Nisan aylarında, “*Çiğdem gezme*”, *Çiğdem karşılama*”, törenleri, çiğdemlerin çıkmaya başladığı zamanlarda çocuklar tarafından gerçekleştirilen bir eğlencedir. Geçmişte daha yoğun bir şekilde kutlanan çiğdem gezme eğlencesinde çocuklar, çiğdemleri topluyorlar, bir çalıya diziyorlar ve bir mani eşliğinde de geziyorlardı. Aynı zamanda topladıkları çiğdemlerden “çiğdem aş” denilen çoğu zaman da bulgurla yapılan bir yemeğin dağıtıldığı ya da bir ziyafet şeklinde hep birlikte yenildiği bilinmektedir:

¹⁰GIS *gazziduri*: “yunak = arınma, yıkanma yeri” Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkut, 1994.

¹¹ KBo 11.43 I 29-31.

¹² Cornelius, 1970: 171-174.; Houwink ten Cate, 1986: 95-113.

¹³ Erkut, 1998: 194-195.

¹⁴ Cornelius, 1965: 175-177.; Güterbock, 1970: 178, dip. 2.; Hoffner, 1974: 16-17 fig. 4, 109.; Gurney, 1976: 31.; Ünal, 2003: 92. ; Ünal, 2007: 25.

**Çiğdem topladım yaz idi.
Aşı pişirdim kış idi.
Daha çok yiyecektik.
Bulgurumuz yetmedi.**

(Laçin İlçesi'nde çocukların çiğdem gezme sırasında söyledikleri manilerden bir örnek)¹⁵

Bu mani bize AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramına ait bir metin yerindeki şu ifadeyi hatırlatmaktadır: “ (3)AN.TAH.ŞUM'un zamanı geçince tanrılara (yine) (4) AN.TAH.ŞUM koyarlar.”¹⁶

Resim 4: AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi (?): “Çiğdem, crocus”

Demek ki ilkbaharda yetişen bu bitki, zamanının geçmesine rağmen, muhtemelen bitkinin meyvesi ya da bitkinin kendisi kurutulularak bir süre daha kullanılmaktaydı. Biz Çorum'da halen devam eden ‘çiğdem karşılama’ geleneğinin Hititlerden günümüze aktarılan kültürel miraslardan biri olduğunu düşünüyoruz.

Bazı merkezlerde açığa çıkarılan üçgen objeler ya da üçgen sembolünün yer aldığı arkeolojik eserler üçgenin M.Ö. 2. bin yıl Anadolu'sunda ne amaçla kullanılmış olabileceğine dair ipucu oluşturmaktadır. Hitit hiyeroglifinde üçgenin karşılığı olan Sümerce SIG₅, Hititçe *aššu*-“iyilik, sağlık, selamet” anlamlarına gelmektedir¹⁷. Hem Ortaköy hem de Maşathöyük'te açığa çıkarılan üçgen objeler, bu malzemenin işlevi konusunda bize önemli bilgiler vermektedir¹⁸.

Hititlerde Tapınakların inşaatında özel malzemeler kullanılmaktaydı. Yapı ritüelleri dediğimiz inşaat törenleri sırasında bazı önemli binaların temelleri atılırken temellerin altına, yapıyı dayanıklı ve uzun ömürlü kılmak için temel adakları konulmaktaydı.

¹⁵Akman, 2010: 18 vd.

¹⁶KUB 18.12 öy. I 3-4 : Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Ertem, 1974: 36

¹⁷Brandenstein, 1943: 87; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Gavaz-Süel, 2010: 737-756.

¹⁸Sir Gavaz- Süel, 2010: 737-756.

“Yeni bir tapınak veya yeni evler el değmemiş bir yerde inşa edildiğinde, temeller atıldığı zaman temel taşlarının altına şunlar yerleştirilir: 1 mina dannanuwant bakırı, 4 bronz çivi/kazık ve demirden küçük bir çekiç. Ortada ağaç direğın yerinde toprağı kazarlar ve içersine bakır koyarlar ve sonra etrafına çiviler/kazıklar çakılır ve sonra demir çekiçle vurulur ve orada içeriye doğru şöyle söylenir: “Bak! Bakır dayanıklı ve de ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun”¹⁹

Böylece yapımına başlanmış tapınak yapısı ya da diğer önemli binalar sağlam temeller üzerine kurulmuş oluyordu. Temelin altına konulan somut nesnelerin yanı sıra ‘hayat, iyilik, ölümsüzlük’ gibi soyut kavramların da sayılması bazı kavramların somutlaştırıldığını göstermektedir. Yani soyut kavramları temsil eden simgelerin de yapı ritüelleri sırasında kullanıldığı artık bilinmektedir. Yapı ritüelini konu alan bir metinde şöyle geçmektedir:

“Kurban sahibinin adı çağrılır: Kim ki bu tapınağı inşa etti ve o da tanrıların önünde aynı şekilde ölümsüz olsun! Gelecekte tanrıların önünde bu tapınak, hayat ve iyilikle doyurulsun.”²⁰

Acaba Ortaköy ve Maşathöyük’te bulunan üçgen formlu objeler, ritüeller sırasında yapının içine monte edilerek yapıya ‘sağlamlılık ve iyilik’ mi bahşediliyordu? Halen Anadolu’da yeni yapılan evlere nazarlık takılması, ya da koruyucu olduğu düşünülen bir takım malzemeler konulması ve dualar okunması bu geleneğin bir devamı değil midir?

Resim 5: Ortaköy (Şapinuwa) Üçgen obje

Resim 6: Ortaköy (Şapinuwa) Üçgen obje

Üçgen formunun özellikle kadının pubik bölgesinin tasvirlerinde de karşımıza çıkması²¹ üçgenin ‘bereket ve bolluk’ anlamlarına geldiğine de işaret etmektedir. Yine üçgen formu boğa başlarında karşımıza çıkmaktadır. Herhalde günümüzde inek, boğa ve öküz başlarına takılan üçgen nazarlıklar bu uygulama ile ilişkilidir.

¹⁹ KBo 4.1 öy. I 1-10 ; Darga, 1985: 33-34. ; Haas, 1994: 250 vd.

²⁰ KBo 4.1 öy. I 11-13.

²¹ Akurgal, 1988: 530. ; Sir Gavaz- Süel, 2010: 746.

Diğer taraftan üçgen formu İnandıktepe, Tell-Açana²², Tell- el Ajjul²³ gibi bazı merkezlerde amulet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kullanılan ve içlerine dualar yazılarak kişiyi kötülüklerden ve nazardan koruduğuna inanılan üçgen şekilli muskalar; bu Anadolu geleneğinin bin yıllardır devam ettiğini bize göstermektedir.

Resim 6: Bir Anadolu Geleneği Muska
(Tokat Müzesi)

Resim 7: Boğa Başı (Tokat Müzesi)

Yine Hititlerden günümüze süregelen geleneklere bir örnek olarak; Çorum'da öğrendiğimiz üzere eskiden akşam ezanı okunmadan önce hava kararınca, büyükler dışarıda oynayan çocuklarına “**Yer gök mühürlendi, haydi evlere girin**” derlermiş. Yani bunun anlamı da bundan sonra içeriye dışarıya çıkış yok, korumada kalın demekmiş²⁴. Hititlerde de çivi yazılı metinlerden şehir kapılarının akşam olunca mühürlendiğini ve sabah tekrar mühürlerin kaldırıldığı bilinmektedir²⁵. Bu mühürleme işlemiyle şehrin düşmana karşı savunulmasından ziyade, belirli bir saatten sonra şehre giriş ve çıkışların yasaklandığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz böylece içerdeki düzen ve iltizamın daha rahat yürütülmesi de sağlanmıştır.

Günümüzde halen büyüklerimizden duyduğumuz ya da çocukken masal olarak dinlediğimiz ifadelerden biri de: “**Dünya bir öküzün boynuzları üzerinde ve öküz başını salladıkça depremler olur**” ifadesidir. Herhalde bu masalın kökenini anlamak için Hatti dönemine ait güneş kurslarını bilmemiz yeterli olacaktır. Bronzdan yapılmış, bazı kısımları altın ve gümüş bezemeli olan ve bir çift öküz boynuzu üzerinde görülen, çeşitli hayvan, çiçek ve geometrik

²² Wooley, 1955: Lev. LXVIII/a II. AT/39/24.

²³ Negbi, 1970: 22-36: Lev. II ve IV.

²⁴ Şifahen alınan bu bilgiler için Öğr. Gör. Ali İlca'ya çok teşekkür ederim.

²⁵ Hazannu metni: KBo 13.58 öy. II 21-32.

motiflerin yer aldığı güneş kursları²⁶ o dönem algılayamadıkları doğa olaylarını kutsallaştırarak ve farklı kültürel anlamlar yükleyen insanların herhalde bizlere sundukları en güzel örneklerden biridir.

Resim 8: Güneş Kursu (Alacahöyük)

Hititçe Çivi Yazılı Belgelerden Öğrendiğimiz Ve Günümüze Kadar Gelen Bazı Örf Ve Adetler

Beşik Kertmesi

Günümüzde Anadolu’da da halen uygulama gören²⁷, bebeğin daha beşikte iken ailesi tarafından nişanlandırma âdeti yani beşik kertmesi, ta Asur Ticaret Kolonileri Çağında²⁸ yani Hitit öncesi dönemde de rastlanan âdetler arasında yer almaktadır.

Kız İsteme Merasimi

Bugün Anadolu’da erkek tarafının kız tarafını ziyareti ile gerçekleşen ve erkek tarafının kızın evlenmesine razı olacak kişiye hitaben “*Allah’ın emri ve Peygamberin kavliyle kızınızı oğlumıza istiyoruz*” ifadesi Hitit İmparatorluk Devri krallarından III. Hattuşili’nin otobiyografisinde şöyle karşımıza çıkmaktadır: “*Tanrının emriyle, Rahip Bentipşarri’nin kızı Puduhepa’yi zevceliğe aldım.*”²⁹

²⁶ Ertem, 2003: 54. ; Akurgal, 2003: 23.

²⁷ Koşay, 1951: 20.

²⁸ Balkan, 1987: 417-427.

²⁹ Ertem, 2003: 48.

Görüldüğü gibi burada geçen tanrının emriyle ifadesi günümüze Allah'ın emriyle olarak yansımıştır.

Söz Kesilmesi ve Nişan

“Eğer bir kız bir adamla nişanlanmışsa ve eğer bir başkası onu kaçırırsa, onu kaçırdığı anda birinci adam ona ne verdiğiyse o zaman o diğeri ona tazmin etsin. Baba ve anne tazmin etmezler. Eğer baba ve anne onu başka bir adama verirlerse, o zaman baba ve anne tazmin etsinler. Eğer baba ve anne reddederlerse, o zaman o kadın ondan ayrılınsın.”³⁰ Böyle bir durumda; günümüzdeki töre cinayetleri düşünüldüğünde Hititler Dönemi Anadolu'sunun daha ‘medenî’ bir durum sergilediği herhalde aşikârdır.

Başlık Parası

Hititçe çivi yazılı metinlerde başlık parasının karşılığı, *kuşata*-³¹ kelimesidir. Bununla ilgili olarak kanun metinlerinde şöyle bir ifade mevcuttur: **“Eğer genç bir kadın bir adama bağlanmışsa ve onun için o başlık ödemişse ve ondan sonra baba ve anne buna karşı çıkarlarsa o zaman onu adamdan ayırırlar, ama o başlığın iki katı tazminat verirler.”**³² Bu uygulama halen Anadolu'nun birçok yerinde maalesef uygulanmaktadır.

“Eğer erkek kızı hala almadıysa, o zaman kendisi için onu reddedebilir, ama ödemiş başlıktan o zaman vazgeçer.”³³ Görüldüğü gibi hiçbir ayrımı unutulmamıştır.

Çeyiz

“Eğer bir adam karısını alır [onu evine] götürürse, onun çeyizini de kendisi için oraya taşır. Eğer kadın orada ölürse o zaman adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer o babasının evinde ölürse ve kendi çocukları varsa onun çeyizini adam alması”³⁴ Bu kanun maddesinden Hititler dönemi Anadolu'sunda çeyiz geleneğinin uygulandığı açıkça görülmektedir. Ayrıca maddedeki ayrıntılar, kadın ve çocukların haklarının ne ölçüde korunduğuna dair önemli bir örnektir.

İç Güveylik

Bugün Anadolu'da halen özellikle kırsal kesimlerde rastlanan zengin bir ailenin kızına fakir ya da kimsesiz bir genci alması ve erkeğin kızın ailesi ile birlikte yaşaması yani içgüveylik uygulaması Hititlerde de görülmekteydi. Hititçe

³⁰ İmparati, 1992: 53; mad. 28.

³¹ Ünal, 2007: 377.

³² İmparati, 1992: 53; mad. 29.

³³ İmparati, 1992: 53-55 mad. 30.

³⁴ İmparati, 1992: 51; mad. 27.

kelime karşılığı ^{LÚ}*antiianza*- olan iç güveysi uygulaması Hitit Kanunlarının 36. Maddesinde de ele alınmıştır:

“Eğer bir köle özgür bir genç için başlık (kuşata) öderse, onu içgüveysi olarak tutar ve onu kimseye bırakmaz.”³⁵

Eski Hitit Döneminde kral Huzziya’dan sonra tahta geçen kral Telepinu, taht kavgalarına son vermek için kaleme aldirdığı metinde, kendi durumunu da meşrulaştırmak³⁶ için koyduğu tahta çıkma kuralları, Hititlerdeki iç güveylik uygulamalarının saray mensupları arasında da var olduğunu göstermektedir. Telepinu metnine göre;

“Birinci Prens kral olsun. Birinci dereceden prens yoksa ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Eğer tahta geçecek bir erkek çocuk yoksa birinci dereceden bir prensese bir içgüveyi koca versinler ve o kral olsun!”³⁷

Burada şunu belirtmeliyiz ki Telepinu kendinden önce tahtta bulunan kral Huzziya’nın ilk kız kardeşi ile evliydi.

Levirat Evlilik

Levirat bilindiği gibi kocasını kaybeden dul bir kadının kocasının erkek kardeşiyle evlenmesi ya da evlendirilmesi anlamına gelmektedir³⁸. Günümüzde hâlâ uygulama alanı bulan bu evlilik türünün ta Hititlerden günümüze kadar geçerliliğini koruduğunu Hitit kanun metninde bulunan bir madde bize açıkça göstermektedir:

“Eğer bir adam karısı olarak bir kadına sahipse ve adam ölürse, karısını onun erkek kardeşi alır, (Erkek kardeş ölürse) sonra onun babası onu alır. Şayet sonra onun babası da ölürse kadını erkek kardeşinin oğlu alsın, cezaya değer bir eylem değildir...”³⁹ Bu madde aynı zamanda Hitit Devleti’nde soyun devamlılığının önemine de vurgu yapmaktadır⁴⁰.

³⁵ Ertem, 2003: 49; İmparati 1992: 57; mad. 36.

³⁶ De Martino, 2006: 43.

³⁷ Dinçol, 1982: 32.

³⁸ Bozkurt, 2010: 131.

³⁹ İmparati, 1992: 177; mad. 193.

⁴⁰ Bozkurt, 2010: 136.

KAYNAKÇA

Akman 2010:

A. Akman, “Çorum İlinin Bazı Yerlerinde Halk Takvimi ve Meteoroloji Uygulamaları”, *Çorum Halk Kültürü*, 1-41.

Akurgal 2007:

E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.

Akurgal 2003:

E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.

Balkan 1987:

K. Balkan, “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Bellekten* 51: 417-427.

Bozkurt 2010:

T. Bozkurt, “Hititler Örneğinde Levirat Olgusuna Sosyal Antropolojik Yaklaşımı”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, Ankara: 131-138.

Brandenstein 1943:

C. Brandenstein-G.Von., *Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen*, Leipzig.

Carter 1962:

C. Carter, *Hittite Cult-Inventories Dissertation, Department of Oriental Languages and Civilizations The University of Chicago*

Cornelius 1965:

Fr.Cornelius, “Die ANTAHSCHUM-PFLANZE”, *Anadolu Araştırmaları*, Cilt II Sayı 1-2, H.T.Bossert’in Hatırasına Armağan (*Fs.Bossert*), 175-177.

Cornelius 1970:

Fr.Cornelius, “Das hethitische AN.TAH.ŠUM(SAR)-Fest”, *Actes de la XVIIIe Rencontre Assyriologique Internationale 1969*, Bruxelles: 171-174.

Darga 1985:

M. Darga, *Hitit Mimarlığı I. Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul.

De Martino 2006:

S. De Martino, *Hititler*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

Dinçol 1982:

A. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* I: 18- 120, İstanbul.

Erkut 1994:

S. Erkut, “Hititçe ^{GIŠ}gazziduri – Üzerine Bir Araştırma”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.

Erkut 1998:

S. Erkut, “Hititlerde AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine bir İnceleme”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (Çorum 16-22 Eylül)*. Ankara: 189-195.

Ertem 1974:

H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Florası*, Ankara

- Ertem 2003:** H. Ertem, “Hattiler ve Hititler Dönemi’nden Eski Türkler’e, Osmanlılar’a ve Günümüz Anadolu’suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar I”, *Archivum Anatolicum* 6/2: 39-72.
- Gurney 1976:**
O.Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*.
- Güterbock 1970:**
H.G.Güterbock. “Some Aspects of Hittite Festivals”, *Actes de la XVIIe Rencontre Assvriologique Internationale 1969, Bruxelles*,178 ve dipnot 2.
- Haas 1994:**
V. Haas, *Geschichte Der Hethitischen Religion*, Handbuch Der Orientalistik, Leiden.
- Hoffner 1974:**
H.Hoffner, *Alimenta Hethaeorum*.
- Houwink ten Cate 1986:**
H.J. Houwink ten Cate, “Brief Comments on the Cult Calender: The Outline of the AN.TAH.ŠUM Festival”, *Kanissuwar (Fs.H.G.Güterbock)*, 95-113.
- Imparati 1992:**
F. Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.
- Koşay 1951:**
H.Z. Koşay, *Anadolu’nun Etnografya ve Folklarına Dair Malzeme*, Ankara (1951).
- Negbi 1970:**
O.Negbi, *The Hoard of Goldwork from Tell-el-Ajjul*, Göteburg.
- Neve 1971:**
P. Neve, Regenkult-Anlagen in Boğazköy-Hattuşa, Ein Deutungsversuch, *Istanbul Mitteilungen Beiheft* 5: 34-48, Tübingen.
- Ökse 2006:**
T. Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36: 47-68.
- Sir Gavaz -Süel 2010:**
Ö. Sir Gavaz-M. Süel, “Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya ile İlişkileri”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, Ankara: 737-756.
- Sir Gavaz 2012:**
Ö. Sir Gavaz, *Hitit Krallarının Kült Gezileri. Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum
- Ünal 2003:**
A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.
- Ünal 2007:**
A.Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg .
- Woolley 1955:**
L. Woolley, *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1949*, Oxford.

ESKİ ANADOLU'DA MÜZİK VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

H. Kübra ENSERT*

Müzik sözcüğünün kökeni Yunanca'dır. Yunanca'da "mousa'lara ait" anlamında bir sıfat olan "mousikē" kelimesi, şarkı ve enstrümantal müzikte olduğu gibi şiir, drama ve dansı içeren Mousalar'ın başkanlık yaptığı sanatların herhangi birine ilişkin kullanılmıştır¹. Mousa, Yunan Mitolojisi'nde Zeus ve Mnemosyne'nin dokuz kızının adıdır². Bunlar güzel sanatlarla ilgili peri veya ilâhelerdir. Bunlardan sadece Euterpe'nin müzik için ilham verme ve müzik icra etme yönü vardır. Antik Yunan'da çok önemli olan bu sanat dalı, müzik sözcüğü ile ifade edilmiştir. Romalılar bu Yunanca kelimeyi geçici olarak almışlar ve Orta Çağ zamanları itibaren Latince "musica" sözcüğü sadece müzik sanatı için kullanılmıştır³.

Müziğin ortaya çıktığı Yakındoğu coğrafyasının oldukça geniş olması ve gelişiminin de oldukça uzun bir zamana yayılması nedeniyle, bu kısa söyleşi programında sadece Eski Anadolu'daki müzik ve günümüze olan etkileri kısaca ele alınacaktır ve yeri geldiğinde Mezopotamya ve Mısır'a da değinilecektir.

Organik malzemeden yapılmış üfleli (düdükler, flütler) ve vurmali müzik aletlerinin Anadolu'daki varlığının Neolitik Çağ kadar erken bir zamana gittiği belirtilmektedir⁴.

Metal, Erken Tunç Çağı'nda (M. Ö. 3. Binde) alet yapmak için yoğun şekilde kullanılmıştır ve diğer birçok alet gibi bazı müzik aletleri de metalden üretilmiştir. Kendinden tınlar çalgılar grubundan sistrum, çalpara/zil ve güneş kursları tunçtan, bakırdan ve gümüşten yapılmıştır. Metal diğer malzemelere göre daha iyi tını vermesi nedeniyle daha yoğun olarak kullanılmış olabilir. Anadolu bu dönemde metalden yapılmış kendinden tınlar çalgılar bakımından oldukça zengindir⁵.

Erken Tunç Çağı'na ait müzik aletlerinin çoğu Alaca Höyük (Çorum) ve Horoztepe (Tokat)'de olduğu gibi bilimsel kazılar yoluyla mezarlardan ele geçmiştir. Bunlar ölü hediyeleri olabilecekleri gibi cenaze törenine eşlik etmiş müzikten geriye kalan cenaze törenine ait eşyalar da olabilir.

Sistruklar elle tutulup sallanarak çalınan müzik aletleridir. Bir çerçeve içine yerleştirilmiş millere geçirilmiş yuvarlak veya dörtgen metal nesnelere, sistrum aşağı yukarı hareket ederken birbirine çarparak ses çıkarır. Horoztepe'den açığa çıkmış olan sistrum⁶ kare (Res. 1), Anadolu'dan açığa çıkarılmış ve New York

* Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğr. Üy. Çorum / TÜRKİYE
E-mail: hkubraensert@hitit.edu.tr

¹ Webster's II, New World Dictionary, 1984.

² Erhat 2008: 208-209.

³ Webster's II, New World Dictionary, 1984.

⁴ Bachmann 2004: 12-13.

⁵ Ibid, 8.

⁶ Özgüç T. 1958: 19, Lev. XII a-d.

Metropolitan Museum of Art'a gitmiş olan beş sistrum¹ ise "U" ve "V" şeklindedir (Res. 2).

Kars Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış olan sistrum ile Dorak yakınlarındaki bir mezardan (?) ele geçtiği söylenen iki kadın figürünün ellerindeki sistrumların halka şeklinde oldukları bildirilmiştir².

Sistrumlar Anadolu dışında Antik Mezopotamya'dan³ ve Mısır'dan⁴ da bilinir. Antik dönemin sistrumları bugün zil olarak halen kullanılmaktadır.

Arkeoloji literatürüne çalpara (Res. 3) olarak geçen aletler, Farsça dört parçalı anlamına gelen çâr-pâre kelimesinin sonradan Türkçe'de aldığı şeklidir. Bugünkü anlamı, her bir çifti baş ve işaret parmaklarına takılarak müziğe ritm vermek için çalınan zil veya buna benzer ses çıkaran alettir. Zil ise ince yuvarlak ve ortası çukurlaştırılmış metal parçaların çift olarak kullanılmaları durumunda birbirlerine vurularak ya da kenarlarından sürtülerek veya üzerine sopa ile vurularak çalınan vurmali bir çalgıdır. Arık⁵, Alaca Höyük'te ilk defa ele geçen ve sapları deliksiz olan bu aletlere "çalpare şeklinde kabzalar" demiştir. Koşay ise Von Luschan'ın bir çeşit şıkırdak olarak yorumunu doğru ve uygun bulmuştur⁶.

Zillerin çapları 4 ila 12 cm arasında değişir ve bazıları delik ve farklı biçimlendirilmiş saplara sahiptir. Delikler, iki zilin birbirine veya çalgıcının ellerine bağlanması ve/veya bir yerlere asılmaları için kullanılmış olmalıdır.

Horoztepe ve Oymaağaç'tan (Amasya) getirildiği söylenen Sadberk Hanım Müzesi'ndeki⁷ ziller ile Alaca Höyük (Çorum)⁸, Horoztepe⁹, Kağnıderesi (Kayseri) ve Soloi-Pompeipolis (Mersin)'ten¹⁰ gelen ziller bakır, tunç ve gümüşten yapılmıştır.

Erken Hitit Dönemine tarihlenen İnadık (Çankırı)¹¹ (Res. 8-9), Bitik (Ankara)¹², Hüseyindede (Çorum)'nin tek ve çok frizli (Res. 1-2)¹³ kült vazoları,

¹ Özgüç T. 1958: 20, Lev. XVII 1-3; Tezcan 1960: 18-19, Lev. XXI-XXII. Tahsin Özgüç (1958: 20) Alaca Höyük'ten gelen ve arasında bir kuş figürü ile iki kenarında altın beşli küre şeklindeki kaktüsler bulunan parçanın, Tezcan (1960: 19) ise bir tarafı ay şeklinde ve üzerinde dört hayvan figürünün bulunduğu gümüş parçanın sistrumlara ait oldukları görüşündedir.

² Bachmann 2004: 11.

³ Mezopotamya'daki Ur Kraliyet Mezarlığından ele geçen bir lirin kasası üzerinde bir çakal veya maymun sistrum çalarken gösterilmiştir (Woolley 1934: 260, Pl. 105). Ayrıca Akkad Döneminden bir silindir mühürde sistrum ile lir birlikte çalınırken tasvir edilmiştir (Boehmer 1965, Taf. 32, Abb. 385).

⁴ Sistrumlar, Anadolu'da, Mezopotamya'da ve Mısır'da yaklaşık aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır.

⁵ Arık 1937, Lev. CCLXXVII: Al. 1816-1817'nin kataloglarında bu tabir kullanılmıştır.

⁶ Koşay 1951: 65, dipnot 1.

⁷ Anlağan 1986: 2.

⁸ Koşay 1951: 114, Lev. LXXXI; Koşay 1938: 114, Lev. LXXXI; Arık 1937: Lev. CCLXXVII.

⁹ Özgüç T. 1958: 14; Özgüç-Akok 1957: 205, Res. 12; Tezcan 1960: 26, Lev. XVIII: 2 ve 3.

¹⁰ Bittel 1940: 198.

¹¹ Özgüç T. 1988:

¹² Özgüç T. 1958a: 7; Özgüç T. 1957: Lev. IVb)

¹³ Yıldırım 2005: 766 vd.; Sipahi 2005: 663, Fig. 1, 4-5.

Alişar (Yozgat)¹⁴ ve Kabaklı kült vazosu parçaları ile gümüşten yapılmış yumruk biçimli törensel içki kabı¹⁵ üzerindeki frizlerde zil çalan müzisyenler tasvir edilmiştir. Hüseyindede tek ve çok frizli vazoları ile yumruk biçimli törensel içki kabı üzerindeki tasvirler, zillerin iki parça olduğunu açıkça göstermektedir. Urartu Dönemi'nden günümüz çalparalarına benzeyen örnekler bulunmaktadır. Elbaş¹⁶, dünyanın en iyi zillerinin üretildiği yerin hâlâ Anadolu olduğunu belirtmektedir.

Bugüne kadar sadece mezar buluntusu olarak Alaca Höyük ve Horoztepe'den ele geçmiş metalden yapılmış ve "Alaca Höyük standartı", "alem başı", "Hitit Güneşi" ve "güneş kursları" isimleri ile tanınan (Res. 4-5) söz konusu nesnelere bazılarında sallantılar bulunduğu için onlar da kendinden tınlar çalgılar olabilir. Özgüç, sistrumları başlangıçta "Güneş Kursu" olarak tanımlamış fakat Mellink'in bu esere "sistrum" demenin daha uygun olacağı hususunda dikkatini çekmesi üzerine bu eserleri sistrum olarak tanımlamıştır¹⁷. Alt kısımlarındaki çıkıntılar, güneş kurslarının bir yere sabitlenerek kullanıldıklarını gösterir. Sallantılı güneş kursları mehter müzik topluluğundaki çevganlara benzetebilir.

Çoğunlukla çocuk mezarlarından ele geçen kilden yapılmış testi, insan (Res. 6), hayvan biçimli ve geometrik çingirakların¹⁸ uzun süreli ve yaygın bir kullanım alanı vardır. Bugünün marakaslarının da ilkel tiplerini oluşturan çingiraklar bebek ve çocukların vazgeçilmez oyuncakları arasında halen yerini korumaktadır.

İkiztepe (Samsun)'den Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiş uzunluğu 15 cm olan bir içbükey sapın her iki ucunda yer alan 8.5 cm çapındaki çingirak kürelerinin oluşturduğu alet¹⁹ ise bir çocuk oyuncaklığı olamayacak kadar büyük ve dolayısıyla ağır olacağından marakas gibi bir müzik aleti olmalıdır (Res. 7).

Beycesultan (Denizli) kazılarında ortaya çıkarılmış olan Orta Tunç Çağı'na tarihlenmiş çömlek darbukaların (Res. 15) ve parçalarının, bugünün örneklerinden hiç bir farkı yoktur²⁰.

Lir tasvirleri, Anadolu'da en erken Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ortaya çıkmıştır. Acemhöyük (Aksaray)'ten açığa çıkmış bir kurşun figürin kalıbı üzerinde, taburede oturan sakallı bir erkek, dizi üzerinde dik olarak tuttuğu liri

¹⁴ Osten 1937: Abb. 155 c2623.

¹⁵ Güterbock ve Kendall 1995: 51, Fig. 3.7.

¹⁶ Elbaş 2010: 248.

¹⁷ Özgüç-Akok 1957, 203, dipnot 7.

¹⁸ Karaoğlan'dan Erken Tunç Çağına ait 5.8 cm yüksekliğinde küçük bir testi ve uzunluğu 6.6 cm olan küçük hayvan şeklindeki çingiraklar (Anadolu Medeniyetleri I: 107, Res. A235; 108, A236); Tell Atchana, Alalah'tan M. Ö. II. Binin ortalarına tarihlenen küçük bir testi (Woolley 1955: 405, Res. 20); Kültepe Asur Ticaret Kolonileri Çağından sukabağı şeklinde çingirak (Özgüç 1950: 75, Lev. LIV, 272); Alişar'dan ele geçen testicik şeklindeki çingirakın üzerinde delikler yoktur (Osten 1937: Res. 307 c1300). Kültepe'den gülen bir insan başı şeklinde çingirak (h: 7.2 cm., Anadolu Medeniyetleri I: 205, Res. A533). Alaca Höyük'ten Hitit İmparatorluk Dönemine ait kuş şeklinde bir çingirak (Al.b. 130, uz. 11 cm, h: 5.5 cm: Koşay 1951: 24, , Lev. LXIX, 1a-b).

¹⁹ Anadolu Medeniyetleri I: 181, A471; Bilgi 1998: 64, res. 14.

²⁰ Lloyd ve Mellaart 1965: 93, 117; Pl. XXX, üstte; Fig. P.23, 1-4.

çalmaktadır²¹. Aynı zamana tarihlendirilen Tarsus Gözlükule'den gelen bir silindir mühür üzerinde de diz çökmüş bir erkek tarafından çalınan dört telli bir lir bulunur²².

Bilindiği gibi lirin arptan, tamburanın da lirden sonra söylendiği sırayla M. Ö. 4. Binde ve 3. Binde ilk kez ortaya çıktıkları kabul edilmektedir²³. Yakınoğu'da ilk piktografik karakterli arkaik tabletler üzerindeki yazı işaretleri arasında Sumerce okunuşu "BALAG" olan üç telli bir arp bulunmaktadır²⁴.

İnandık (Res. 8-9) ve çok frizli Hüseyinde (Res. 10) Vazolarında, Boğazköy (Çorum)'den bir kabartmalı vazo parçasında²⁵ ve gümüşten yumruk biçimli törensel içki kabının frizinde²⁶ taşınabilir küçük lir ile iki müzisyenin çaldığı büyük bir lir tasvir edilmiştir (Res. 13). Erol²⁷, iki müzisyenin birlikte çaldığı İnandık Vazosu üzerinde resmedilen söz konusu büyük lirin çoksesli ve ileri bir tınıyı içerdiğini düşünmektedir.

Söz konusu Boğazköy kabartmalı vazosu üzerindeki lir çalgıcısının dudaklarının açık olması, bu müzisyenin aynı zamanda şarkı söylediği şeklinde yorumlanmaktadır. İnsan biçimli Kumrulu (Adana) ritonunda²⁸ çalgıcının ağzının açık olması her ne kadar bu açıklıklar sıvının dökülmesi için kullanılsa da çalgıcının şarkı söylediği görüntüsünü vermektedir. Geç Hitit Dönemine ait Zincirli'den gelen kabartmalı ortostat²⁹ üzerinde tasvir edilen tambura çalgıcısının karşısında ayakta duran adam, bir elini boğazının üzerinde tutmaktadır. Şarkıcı olduğu anlaşılan bu erkek figürü eliyle boğazı üzerine baskı yapmak suretiyle ses tonunu değiştirmektedir. Bunlar Hitit metinlerinde geçen hem şarkı söyleyen hem de müzik aleti çalan *halliyari*- adamlarıdır³⁰. Yazılı belgeler Hititler'deki şarkıcıların çoğunun kadın olduğunu ve çok çeşitli şarkıların var olduğundan söz etmektedir³¹.

Boğazköy'den açığa çıkmış pişmiş topraktan yapılmış bir erkek heykelciği, oturarak arp çalan bir müzisyeni tasvir etmektedir³². Bu ve yine aynı yerden gelen kabartmalı bir vazo parçası üzerindeki arp tasviri³³, bu müzik aletinin Hitit

²¹ Özgüç N. 1976: 553

²² Goldman 1956: 239, Fig. 394, 400: 35.

²³ Lawergren 2004: 16.

²⁴ Dinçol 1999: 16-17; Rashid 1984: 52, Abb. 27.

²⁵ Boehmer 1983: Farbtafel A Nr. 24; Taf. IX, 24; X, 24.

²⁶ Güterbock ve Kendall 1995: 51, Fig. 3.7.

²⁷ Erol 2010: 295.

²⁸ Duru 1974: 679 vd., Res. 78-84.

²⁹ Zincirli B/8 (Orthmann 1971: 541, Taf. 59e).

³⁰ Ünal 2004: 107.

³¹ Ibid, 106-107.

³² Schuol 2004: 68, Taf. 10: 31.

³³ Boehmer 1983: Taf. XLII, 124.

İmparatorluk döneminde Anadolu'da kullanılmış olduğunu gösterir. Hitit yazılı belgeleri, kentin kapısında arp eşliğinde bir savaş gösterisi yapan üç kişilik bir gruptan söz etmektedir³⁴. Köşeli ya da açılı bir arp olan “çeng” Osmanlı Dönemi'nde sarayda kullanılmış ve son birkaç yüzyıldır kullanımdan kalkmıştır³⁵.

Geç Hitit Döneminde Karatepe (Osmaniye)'den³⁶ (Res. 21), Zincirli (Gaziantep)'den³⁷ gelen kabartmalı ortostatlar ve Maraş'tan³⁸ gelen stel üzerinde müzisyenlerin taşıyarak çaldıkları küçük lirler görülür. Bu lirler yedi ila onbir tellidir. Helvacı, simetrik lirlerin mızrapla, asimetrik lirlerin de mızrapsız çalınmasının tesadüf olmadığını ve farklı lir tiplerinin farklı müzikal işlevleri olacağı görüşündedir³⁹. Mızrapla çalınan lirin ritmik bir eşlik sağladığı, tellerin parmakla çekildiği asimetrik lirin ise daha ziyade melodik bir işlev üstlendiğini düşünmektedir⁴⁰. Boğazköy'den açığa çıkmış Frig Dönemine ait Kybele heykelinin⁴¹ sol tarafındaki küçük figür de lir çalmaktadır.

Cura, bulgari, bağlama, bozuk, meydan sazı ve çöğür gibi mızrapla çalınan, telli ve bir ses sandığından uzanan perdeli sapı olan çalgılar grubu tambura olarak isimlendirilmektedir. Tamburaların Anadolu'daki en yaygın kullanımı Erken Hitit Dönemidir. Mızrapla tambura çalan bir erkek müzisyen şeklindeki pişmiş topraktan Kumrulu ritonu⁴² Duru tarafından Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilirken, Bachmann ritonun daha geç bir zamana ait olabileceği fikrindedir⁴³. Tamburalar, Erken Hitit Dönemine tarihlenen İnandık (Res. 8-9), tek ve çok frizli Hüseyindede (Res. 10-12) kült vazoları ile Alişar⁴⁴, Boğazköy⁴⁵ kült vazo parçaları üzerinde görülür. Erken Hitit Dönemi ile çağdaş Samsat (Adıyaman)'tan ele geçen boyalı bir kap parçası üzerinde de tambura çalan bir erkek tasviri bulunur⁴⁶.

Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen Alacahöyük ortostatlarındaki mızrapla çalınan tambura (Res. 16) ise görüntüsüyle tarı ve gitarı anımsatmaktadır.

³⁴ Ünal 1999: 227.

³⁵ Elbaş 2010: 251.

³⁶ Karatepe A 27 ve Karatepe B/1(Orthmann 1971: 492, 494, Taf. 17f, 18c).

³⁷ Zincirli F6 (Orthmann 1971: 546, Taf. 63g).

³⁸ Maraş B 19 (Orthmann 1971: 526, Taf. 46d).

³⁹ Helvacı 2010: 395.

⁴⁰ Ibid, 395.

⁴¹ Akurgal 1961: Res. 55-57.

⁴² Duru 1974: 679 vd., Res. 78-84.

⁴³ Bachmann 2004: 14.

⁴⁴ Osten 1937: Abb. 154, 155.

⁴⁵ Boehmer 1983: Taf. V, 10b; VI 10f.

⁴⁶ Özgüç N. 1992: 419 vd.

Geç Hitit Dönemine ait tamburalar ise Karkamış (Gaziantep)'tan (Res. 18-19)⁴⁷, Zincirli'den ⁴⁸ gelen kabartmalı ortostatlar ve Maraş'tan⁴⁹ gelen stel üzerindeki yemek ve küçük müzik topluluklarının bulunduğu sahnelerde görülür. Tamburaları, ayaktaki çalgıcılar göğüsleri, oturan çalgıcılar da dizleri üzerinde tutarak çalmaktadır. Her üç tamburanın sap kısmından aşağı doğru inen ucu püsküllü kuşaklar ise bugünkü tamburaların süslerini anımsatmaktadır.

Tefler, sıg dairesel bir kasnağın bir tabanına gergin olarak geçirilmiş derinin çalma yüzeyini oluşturduğu muhtelif boyutlarda bir el davuludur. Bazen, kasnağın etrafındaki açık pencerelelere diklemesine sabitlenmiş pimlere geçirilmiş metal diskler zil işlevini görmektedir. Usul vurma sazı olarak kullanılır. Bir elle kasnaktan tutulan bu vurmali müzik aleti diğer elin parmak içleri veya oynak sırtı ile veya baş parmakla vurularak veya sürtülerek çalınmaktadır.

Alaca Höyük kral mezarlarından gelen ortası delik altın üç diskin üç adet pimle⁵⁰ birlikte ele geçmiş olması bunların bir tefe veya sistruma ait olabileceğini gösterebilir. Anadolu'nun en erken tef tasvirleri Erken Hitit Döneminde görülür.

Gümüşten geyik ritonu'nun frizindeki sahnede bir adamın yukarı kaldırdığı elleriyle taşıdığı yuvarlak nesneyi Muscarella⁵¹ tef, Alp⁵² ise kült mekanına taşınan bir kurban ekmeği olarak yorumlamıştır.

Geç Hitit Dönemine ait Zincirli kabartmalı ortostatları⁵³ üzerindeki tefler bugünkü icraatlarına uygun şekilde bir elle tutulup diğer elle çalınmaktadır. Karatepe kabartmalı ortostatındaki⁵⁴ yuvarlak nesnenin elle tutuluş durumu (Res. 21) belirgin olmadığı için tef ya da zil olduğunu söylemek zordur.

Günümüzün tipik Anadolu davulları, geniş çaplı ve derin ahşap kasnağın her iki yüzeyine ince çember ve sicimlerle gerilmiş deri yüzeyleri bulunan gür sesli vurmali bir müzik aletidir. Genelde bir yüzeyine tokmakla diğerine değnekle vurularak iki elle çalınan bu büyük müzik aleti çalgıcısının omzuna bir kuşakla asılı olarak ve nefesli bir saz olan zurna eşliğinde icra edilir.

Geç Hitit Dönemi Karkamış kabartmalı ortostatlarından biri⁵⁵ üzerindeki davul (Res. 20) karşılıklı iki kişi tarafından omuzdan geçirilen birer kuşakla taşınarak el ile çalınmaktadır. Aynı sahnede boynuz şeklindeki üflemeli bir müzik aletinin de yer alması bugün Anadolu'nun bilinen davul ve zurnasının birlikteliğini

⁴⁷ Karkamış Ab/4 ve F5 (Orthmann 1971: 498, 507, Taf. 21c ve 29c).

⁴⁸ Zincirli B 18, (Orthmann 1971: 541, Taf. 59e).

⁴⁹ Maraş B15 (Orthmann 1971: 526, Taf. 45g).

⁵⁰ Koşay 1951: Lev. CLXXXV, Res. 3.

⁵¹ Muscarella 1974: 133.

⁵² Alp 1983: 97.

⁵³ Zincirli F8a ve F7 (Orthmann 1971: 546, Taf. 63g).

⁵⁴ Karatepe B1 (Orthmann 1971: 494, Taf. 18c).

⁵⁵ Karkamış F/7a (Orthmann 1971: 507, 508, Taf. 29d).

hatırlatmaktadır⁵⁶. Benzer daha küçük bir davul da Karatepe kabartmalı ortostatlarından biri⁵⁷ üzerinde görülmektedir.

Ünal, büyük gürültü çıkaran davulun, Sümer inancında kötü cinleri kovalamada kullanıldığını ve Anadolu’da bugün bile ay ve güneş tutulduğunda davul çalınarak veya mavzerler atılarak, ayın boynunu sıkıp, onu boğduğuna inanılan cinlerin kovalandığını belirtmektedir⁵⁸.

Boğazköy’den açığa çıkarılmış M. Ö. 12. yüzyıla ait tunçtan yapılmış zurna çalan iki heykelcik⁵⁹, Hitit yazılı belgelerindeki üfleli müzik aletlerinin varlığının arkeolojik kanıtlarıdır. Hititler’de ölü ayinleri sırasında liturjik müzik kullanılmıştır ve Hitit kralı veya kraliçesi öldüğünde devlet yası ilan edildiğinde Hattuşa’da herkes flütüyle hüznü melodiler çalmaya zorlanmıştır⁶⁰.

Hitit yazılı belgelerine göre matem tutan kadınların ağıtlar yakarken, bir saz (?) çalgıcısı müzik eşliğinde ölen insanın adını yüksek sesle sürekli bağınyordu⁶¹. Bu durum günümüzde ölen kişileri isimlerinin hoparlörle ilan edilmesine benzetilmektedir⁶².

Çifte kavalın Anadolu’daki varlığı Geç Hitit Dönemine ait Karatepe’den⁶³ (Res. 21), Karkamış’tan⁶⁴ (Res. 18), Zincirli’den⁶⁵ ve Maraş’tan⁶⁶ gelen kabartmalı ortostatlar üzerindeki tasvirlerden bilinmektedir. Boğazköy’den bulunan Frig Dönemine ait Kybele heykelinin⁶⁷ sağ tarafındaki çocuk da çifte kaval çalmaktadır. Çifte kaval bugün Anadolu’da halen kullanılmaktadır. Karatepe ortostatu ve Kybele heykelindeki müzisyenlerin yanaklarındaki bantlar, müzisyenin nefes alıp verirken, dudaklarından aynı basınçta hava çıkmasını sağlayan “phorbei” olarak nitelendirilmektedir.

Bir Hitit metnine göre mızrakların ve kılıçların birbirine vurulması suretiyle çıkarılan seslerle şarkılara tempo tutulurdu⁶⁸. Bitik Vazosu üzerinde dans ettikleri şeklinde yorumlanan iki erkeğin havaya kaldırdıkları ellerinde tuttıkları hançerlerin belki böyle işlevleri bulunmaktadır⁶⁹.

⁵⁶ Boynuzdan yapılan zurnaların olması ve iki elle tutularak çalınması nedeniyle bu boynuzu da zurna olarak nitelendirebiliriz.

⁵⁷ Karatepe A27 (Orthmann 1971: 492, Taf. 17f).

⁵⁸ Ünal 1999: 227.

⁵⁹ Schuol 2004: 68, Taf. 10, 33.1.

⁶⁰ Ünal 2004: 104.

⁶¹ Ünal 1999: 225, 227; Ünal 2004: 104.

⁶² Ünal 2004: 104.

⁶³ Karatepe A 27 ve Karatepe B/1(Orthmann 1971: 492, 494, Taf. 17f, 18c).

⁶⁴ Karkamış Ab/4 ve F5 (Orthmann 1971: 507, Taf. 29c).

⁶⁵ Zincirli F/5 (Orthmann 1971: 546, Taf. 63h).

⁶⁶ Przeworski 1936: Lev. X, 2.

⁶⁷ Akurgal 1961: Res. 55-57.

⁶⁸ Ünal 2004: 112.

⁶⁹ Özgüç 1958a: 8, Res. 1.

Müzik, dans ve akrobasi ile ilgili tasvirlerin çoğu küttele ilgili sahnelerde ve nesnelere görüldüğü de bu tasvirler aynı zamanda onların günlük hayatlarının sanatlarına yansımaları olarak kabul edilmelidir. Antik dünyada tanrısalıklar insanlar gibi düşünülmüş ve onlara ölümsüzlük dışında insana dair her türlü vasıf yüklenmiştir.

Müzik, Hitit metinlerinde daha çok dini ayinlerle ilgili olarak ortaya çıkar. Hitit dinsel müziği bugün olduğu gibi geçmişte de halkın kullandığı müzikten gelişmiş olmalıdır. Kabartmalı kült vazolarında ve yumruk biçimli törensel içki kabında tasvir edilen libasyon ve kurban ritüellerine müziğin eşlik ettiği görülmektedir. Hitit yazılı belgeleri de kurban sunumlarına ve tanrıların bakımına müziğin eşlik ettiğini bildirmektedir⁷⁰. Hititlerde müziğin kurallara bağlanmış olması önemini ortaya koymaktadır.

Söz konusu dönemde bugün Anadolu'nun bazı bölgelerinde olduğu gibi hayatlarını müzik yaparak temin eden topluluklar da vardı. Güney Anadolu'da olduğu düşünülen İstanuva ve Lallupiya kentinin sekencesinin kendilerine özgü koroları vardı ve bu korolar Hattuşa'daki ayinlerde de görev alıyordu⁷¹.

İnadık Vazosu (Res. 8-9) ile tek frizli Hüseyinde Vazosundaki cambazların (Res. 10, 12) ve Alaca Höyük kabartmalı ortostatlarındaki (Res. 17) hançer yutan ve metinlerde eğlendiriciler arasında ortaya çıkan merdiven adamlarının⁷² gösterileri, müzik eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Bu tasvirler Anadolu'daki cambazlık gibi canlı gösterilerin müzik eşliğinde sunulduğunun en erken temsilcileridir. İlkbahar Bayramını ve mabette gerçekleşen kutsal evliliği konu alan İnadık ve Hüseyinde Vazoları, bugün olduğu gibi geçmişte de bayramların ve evlilik törenlerinin müzik ve eğlence ile kutlandığını gözler önüne sermektedir.

Hititlerde müziğin Selçuklular'da olduğu gibi tedavi amaçlı kullanılmış olduğu bir Hitit ayininde hastaya yılan, arı ve kartaldan oluşan müzikli bir öykünün anlatılarak iyileşmenin sağlanmasından anlaşılmaktadır⁷³.

Günümüzdeki müzik eşliğinde yemek yeme alışkanlığı da⁷⁴ sıkça karşılaşılan müzikli yemek sahnelerine dayanılarak binlerce yıl öncesinden gelen bir gelenek olduğu söylenebilir.

⁷⁰ Ünal 1999: 225.

⁷¹ Ibid, 225.

⁷² Ünal 2004: 113.

⁷³ Ünal 2005: 87.

⁷⁴ Collon 1987: 151-153.

KAYNAKÇA

Akurgal 1995:

E. Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları. İzmir, 1995.

Anadolu Medeniyetleri I:

Anadolu Medeniyetleri I, Tarih Öncesi/Hitit/Demir Çağı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Galerisi. 22 Mayıs-30 October, 1983. Ankara, 1983.

Anlağan 1986:

Ç. Anlağan, "Sadberk Hanım Müzesinde Bulunan Bir Grup Eski Tunç Çağı Eseri", X. Türk Tarih Kongresi 22-26 Eylül 1986. Bildiri Özetleri. Ankara, 1986: 65-70.

Arık 1937:

R. O. Arık, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı. 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait ilk Rapor. Ankara, 1937.

Bachmann 2004:

W. Bachmann, "Eski Tunç Çağı Anadolu Çalgıları": I. Uluslar arası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu. Ankara, 2004: 7-15.

Bilgi 1998:

Ö. Bilgi, "M. Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi: S. Alp ve A. Süel (Yayına Hazırlayanlar), III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996/Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology Çorum, September 16-22, 1996. Ankara, 1998: 63-75.

Bittel 1940:

K. Bittel, "Der depotfund von Soloi-pompeipolis": Zeitschrift für Assyriologie. 46 (N. F. 12) 1940: 183-295.

Boehmer 1965:

R. M. Boehmer, Die entwicklung der Glyptik während der Akkad-Zeit. Berlin, 1965.

Boehmer 1983:

R. M. Boehmer, Die Reliefkeramik von Boğazköy. Grabungskampagnen 1906-1912. 1931-1939. 1952-1978. Berlin, 1983.

Collon 1987:

D. Collon, First Impressions Cylinder Seals in the Ancient Near East. London, 1987.

Dinçol 1999:

B. Dinçol, Eski Önasya ve Mısır'da Müzik. İstanbul, 1999.

Duru 1974:

R. Duru, "A Human-shaped rhyton from Kululu": Mansel'e Armağan, Mélanges Mansel. Ankara, 1974: 679-690.

Erhat 2008:

A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul, 2008.

Elbaş 2010:

O. Elbaş, “Hitit Müziği, Müzisyenler ve Çalgıları”: Aygül Süel (Yayına Hazırlayan), VII. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 256-31 Ağustos 2008, I. Cilt. Ankara, 2010: 245-260

Erol 2010:

L. Erol, “Anadolu Müzik Kültürü Birikiminin Dünya Müzik Tarihi için Anlamı, Hitit Kültüründe Kullanılan “Çift Kişilik Lir’in Organolojik Yönden Analizi”: Aygül Süel (Yayına Hazırlayan), VII. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 256-31 Ağustos 2008, I. Cilt. Ankara, 2010: 285-297.

Goldman 1956:

H. Goldman, *Excavations at Gözlükule, Tarsus, II*. New Jersey, 1956.

Helvacı 2010:

Z. Helvacı “Hitit Müzik Kültüründe Lirler”: Aygül Süel (Yayına Hazırlayan), VII. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 256-31 Ağustos 2008, I. Cilt. Ankara, 2010: 389-398.

Güterbock ve Kendall 1995:

H. G. Güterbock ve T. Kendall, “A Hittite silver vessel in the form of a Fist”: J. B. Carter ve S. Morris (Yayına hazırlayanlar), *The Ages of Homer, A tribute to Emily Townsend Vermeule*. Austin, 1995: 45-60.

Koşay 1951:

H. Z. Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Les Fouilles d’Alaca Höyük entreprises par la societe d’Histoire Turque. Rapport Preliminaire Sur Les Travaux en 1937-1939. Ankara, 1951.

Koşay 1938:

H. Z. Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara, 1938.

Lawergreen 2004:

B. Lawergren, “Eski Anadolu’da Telli Çalgılar”: I. Uluslar arası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu. Ankara, 2004:16-26.

Lloyd ve Mellaart 1965:

S. Lloyd ve J. Mellaart, *Beycesultan Vol. II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. London, 1965.

Muscarella 1974:

O. W. Muscarella, *Ancient Art, The Norbert Schimmel Collection*. Mainz, 1974.

Orthmann 1971:

W. Orthmann, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst. Bonn, 1971.

Osten 1937:

H. H. Vonder Osten, The Alişar Höyük, Seasons of 1930-32. II (OIP XXIX). Chicago, 1937.

Özgüç N. 1992:

N. Özgüç, "A lute Player from Samsat": Yayına hazırlayanlar, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem ve A. Süel, Sedat Alp'a Armağan, Festschrift für Sedat Alp, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp. Ankara, 1992: 419-423.

Özgüç N. 1976:

N. Özgüç, "Acemhöyük'te bulunmuş olan bir fildişi kutu ve bir kurşun figürin kalıbı": Belleten, XL, 160, 1976: 547-553.

Özgüç T. 1988:

T. Özgüç, İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi. An Important Cult Center in the Old Hittite Period. Ankara, 1988.

Özgüç T. 1958:

T. Özgüç, Horoztepe, Ankara, 1958.

Özgüç T. 1958a:

T. Özgüç, "Bitik Vazosu": DTCF Dergisi, XVI, 1, 1958: 1-18.

Özgüç T. 1957:

T. Özgüç, "Bitik Vase": Anatolia, II, 1957: 57-78.

Özgüç T. 1950:

T. Özgüç, Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948. Ankara, 1950.

Özgüç ve Akok 1957:

T. Özgüç ve M. Akok, "Horoztepe Eserleri" Belleten, XXI, 82, 1957: 201-209.

Przeworski 1936:

S. Przeworski, "Notes D'archeologie Syrienne et Hittite, Quelques Nouveaux Monuments de Maras": Syria, XVII, 1936: 32-44.

Rashid 1984:

S. A. Rashid, Musikgeschichte in Bildern, Band II, Musik des altertums/ lieferung 2, Mesopotamien. Leipzig, 1984.

Sipahi 2005:

T. Sipahi, "Hüseyinde'den Hitit tasvir sanatı için yeni bir sahne": Aygül Süel (Yayına Hazırlayan), V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 02-08 Eylül 2002/Acts of the Vth International Congress of Hititology Çorum, September 02-08, 2002. Ankara, 2005: 661-678.

Tezcan 1960:

B. Tezcan, “Yeni Horoztepe Buluntuları”: *Anatolia*, V, 1960: 13-28.

Ünal 2005:

A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*. İstanbul, 2005.

Ünal 2004:

A. Ünal, “Çivi yazılı Hititçe kaynaklara göre Hititler’de ve çağdaş Eski Anadolu toplumlarında müzik, dans, eğlence ve akrobatik oyunlar”: I. Uluslar arası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu. Ankara, 2004: 98-117.

Ünal 1999:

A. Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul, 1999.

Vieyra 1955:

M. Vieyra, *Hittite Art (2300-750 B. C.)*. London, 1955.

Webster’s II 1984:

Webster’s II New Riverside University Dictionary. Boston, 1984.

Woolley 1955:

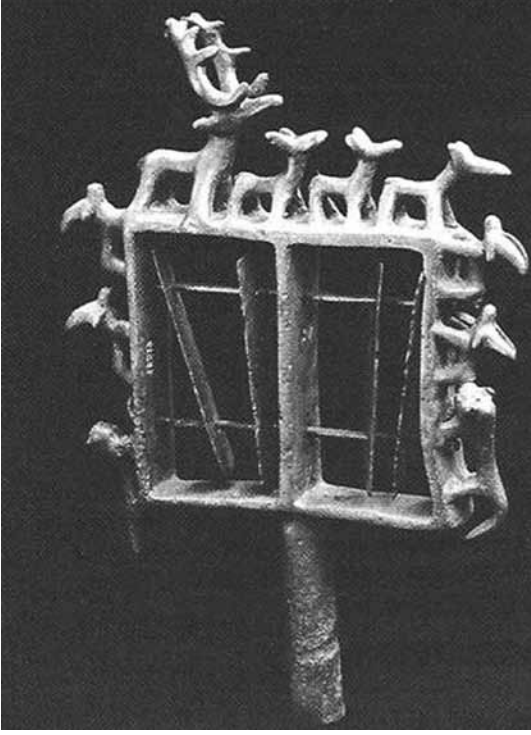
C. L. Woolley, *Alalakh, an Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. London, 1955.

Woolley 1934:

C. L. Woolley, *Ur Excavations. The Royal Cemetery, II*. London, 1934.

Yıldırım 2005:

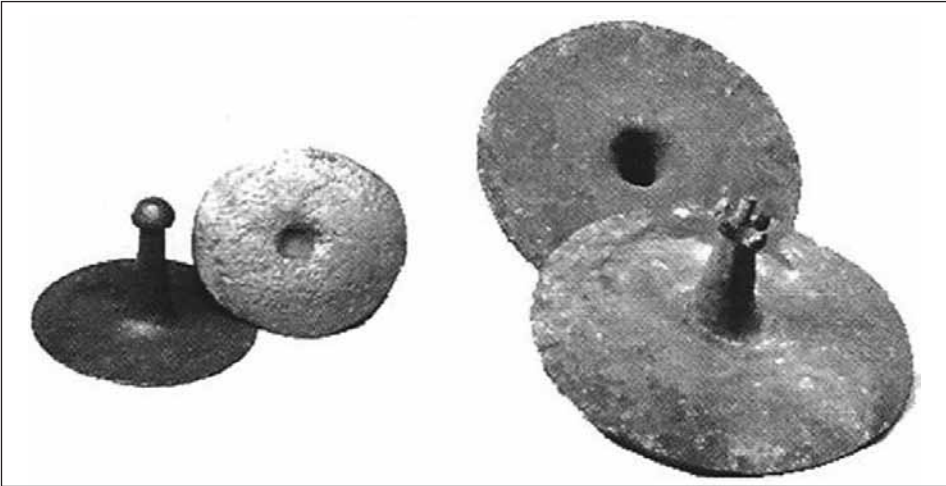
T. Yıldırım, “Hüseyinde Tepesinde bulunan yeni bir kült vazosu”: Aygül Süel (Yayına Hazırlayan), V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 02-08 Eylül 2002/Acts of the Vth International Congress of Hititology Çorum, September 02-08, 2002. Ankara, 2005: 761-778.

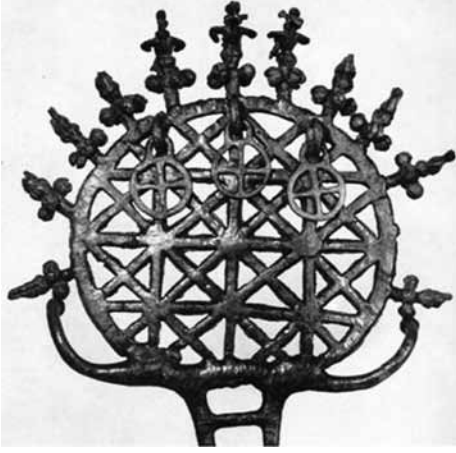
Resim 1 : Horoztepe Sistrumu
(Elbaş 2010: Res. 11)

Resim 2: Sistrum
(Akurgal 1995: Lev. 9b)

Resim 3: Çalparalar (Elbaş 2010: Res. 10).

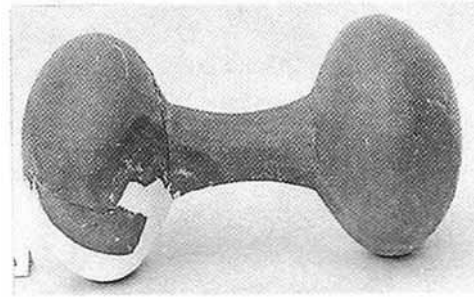
Resim 4: Güneş Kursu
(Akurgal 1995: Lev. 4).

Resim 5: Güneş Kursu
(Akurgal 1995: Lev. 6b).

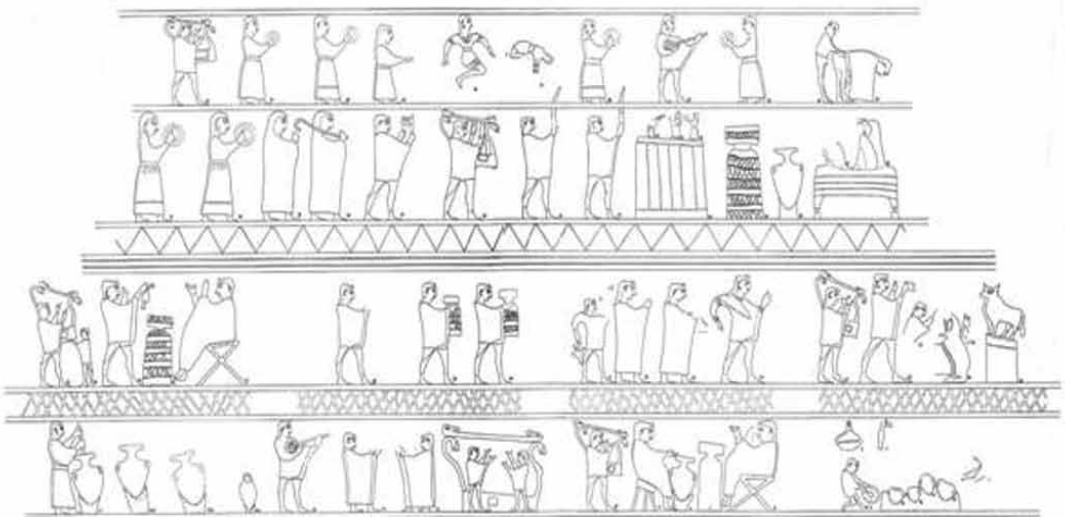
Resim 6 : Kayseri Kültepe'den gülen insan başı şeklinde çingirak
(Anadolu Medeniyetleri I: A533).

Resim 7: İkiztepe'den pişmiş toprak marakas
(Bilgi 1998: Res.14).

Resim 8: İnadık Vazosu (Özgüç T. 1988: Lev. I, 2).

Resim 9: İnadık Vazosu'nun çizimi (Özgüç T. 1988: Res. 64).

Resim 10: Hüseyinde Vazosu, çok frizli
(Yıldırım 2005: Res. 3).

Resim 11: Hüseyinde Vazosu, tek frizli
(Sipahi 2005: Fig. 2).

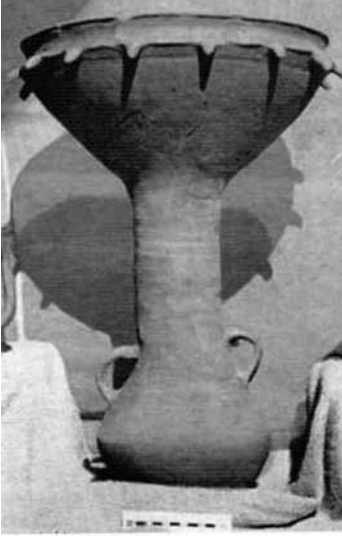
Resim 12: Tek frizli Hüseyinde Vazosu'nun frizinin çizimi
(Sipahi 2002: Fig. 1).

Resim 13: İnanlık Vazosu üzerindeki küçük ve büyük lirleri çalan müzisyenler
(Özgüç T. 1988: Lev. I, 2).

Resim 14: İnanlık Vazosu üzerindeki tambura ve zil çalan müzisyenler
(Özgüç T. 1988: Lev. I, 6).

Resim 15: Beycesultan'dan gelen çömlek darbuka (Lloyd ve Mellaart 1965: Pl. XXX, üstte).

Resim 16: Alaca Höyük kabartmalı ortostatu üzerinde tambura çalan müzisyen (Vieyra 1955: Pl.31).

Resim 17: Alaca Höyük ortostatı üzerinde merdiven adamları ve kılıç yutan adam (Akurgal 1995: Lev. 49b).

Resim 18: Geç Hitit Dönemi Karkamış kabartmalı ortostatı üzerindeki müzik sahnesi (Akurgal 1995: Lev. 99a).

Resim 19: Geç Hitit Dönemi Karkamış kabartmalı ortostatı üzerinde müzikli yemek sahnesi (Akurgal 1995: Lev. 98a).

Resim 20: Geç Hitit Dönemi Karkamış ortostatı üzerindeki müzik sahnesi (Akurgal 1995: Lev. 99b).

Resim 21: Geç Hitit Dönemi Karatepe kabartmalı ortostatı üzerindeki yemek ve içki sunanlar (üst frizde) ile müzik sahnesi (alt frizde) (Akurgal 1995: Lev. 138).

ESKİ ANADOLU'DA GIYİM KUŞAM VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ (Neolitik Çağ'dan M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Olan Süreçten Günümüze Yansıyan Bazı Örnekler)

Hamza EKMEN*

Bugünkü bilgilerimiz ışığında, kıyafet kullanımının ilk kez ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de ilk insanların korunmak ve/veya örtünmek amacıyla bitkilerin yumuşak liflerini, yapraklarını ve hayvan postlarını kullandıkları sanılmaktadır.¹ Zor doğa koşulları altında, taş kemik gibi çeşitli malzemelerden alet yapmaya başlayan ve avcı toplayıcı bir yaşam süren Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı) insanların giyim kuşamları hakkında sahip olduğumuz sınırlı bilgileri, bu döneme ait bazı mağaralardaki duvar resimlerinden elde etmekteyiz.² Ancak, bu dönemde Anadolu insanının giyim kuşamının nasıl olduğu konusunda bilgilerden şimdilik yoksunuz.³

Paleolitik Çağ'ın ardından ilkel köy yaşantısının başladığı, çeşitli iş bölümlerinin belirginleştiği, artı ürünlerin depolanmaya başladığı, bitki ve hayvanların evcilleştirildiği Neolitik Çağ'da (Yeni Taş), Anadolu'da yerleşimlerin sayısının önemli ölçüde arttığı görülür. Anadolu'da bu döneme ait yerleşimlerden Çayönü, Nevali Çori, Mezra Teleilat, Çatalhöyük, Aşıklı Höyük, Köşk Höyük, Hacılar ve Can Hasan yerleşimlerinde bulunan duvar resimleri ve başta vazolar ve figürinler olmak üzere diğer tasvirli eserler bu dönem Anadolu insanlarının giyim kuşamları hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir.⁴

Yerleşik yaşamın başlamasıyla birlikte daha önceden ifade edildiği gibi çeşitli hayvanların ve bitkilerin evcilleştirildiği ve buna bağlı olarak insanın yaşamında bazı değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Özellikle koyun ve keçinin evcilleştirilmesiyle birlikte keten gibi bitki liflerinin yanında bu hayvanların yün ve kollarının kullanımı sağlanmıştır.⁵ Bu döneme ait yerleşimlerin birçoğunda bulunan tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar ve iğneler ile birlikte bu yerleşimlerin bazılarında bulunan farklı dokuma tarzlarına ve kaliteye sahip kumaş parçaları, bu dönemde dokumacılık bilgisinin ulaştığı seviyeyi gözler önüne sermektedir (Resim 1-3).⁶

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Öğr. Üy. Çorum/TÜRKİYE
E-mail: hamzaekmen@hitit.edu.tr

¹ Ökse 2008, 1.

² Batı Avrupa'da başta Fransa'da bulunan Palaeolitik Çağ'a ait mağaralardaki duvar resimleri bu dönem insanların giyim kuşamları hakkında ipuçları sunmaktadır. Yalçınkaya 1979, 67-68.

³ Kartal 2009, 3-4.

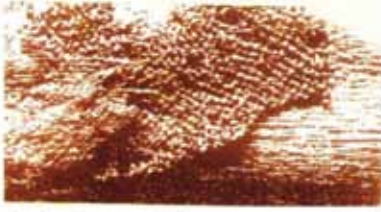
⁴ Gürsoy 2004, 14.

⁵ Ökse 2008, 1.

⁶ Türkoğlu 2002, 4-5.

Neolitik Çağ'da Giyim-Kuşam

Başta Çayönü⁷, Çatalhöyük⁸ ve Ulucak Höyük⁹ kazılarında bulunan kumaş parçaları Anadolu'da Neolitik Çağ'dan günümüze ulaşan az sayıda örneği temsil etmektedir (Resim 1-3). Söz konusu kumaş örneklerinin çoğu, günümüzde de kullanılan çuvala benzer gevşek şal dokumaları şeklindedir (Resim 1-2). Bu döneme ait dokumacılık ürünü olan kumaşların ve hayvan postlarının kökboyaları ile boyandığı ve böylece kıyafetlerin daha canlı ve çeşitli zevklere göre tasarlandığı tasvirli eserlerden anlaşılmaktadır.¹⁰

Resim 1: Çayönü, kumaş parçası örneği.

Resim 2: Çatalhöyük, kumaş parçası örneği.

Resim 3: Ege Gübre, kumaş parçası örneği.

Birçoğu Çatalhöyük evlerinin ve/veya mabetlerinin duvarlarını süsleyen çoğunlukla boğa veya geyik avının anlatıldığı kompozisyonlarda, insanlar genellikle hareket halinde ve cinsel organlarını örten kısa giysilerle resmedilmişlerdir (Resim 4-5). Koyu renkli ve benekli giysilerin genellikle avlanmış leopar derisinden yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Neolitik Çağ'a ait duvar resimlerinin dışında, figürin ve heykelcikler de dönemin giyim kuşamı hakkında sınırlı da olsa bilgiler vermektedir. Söz konusu figürin veya heykelciklerin birçoğu bereketi temsil ettiği düşünülen "ana tanrıça" betimlerinden oluşmaktadır ve bunların da genellikle çıplak şekilde tasvir edildiği görülür.¹² İçlerinde giyimli

⁷ Gürsoy 2004, 20.

⁸ Mellaart 2003, 148, res. 99.

⁹ Çilingiroğlu, A. ve Çilingiroğlu, Ç. 2007, 358, fig. 29.

¹⁰ Türkcan 2006, 45-46; Türkoğlu 2002, 10.

¹¹ Mellaart 2003, 125, res. 87.

¹² Son yıllarda tartışılmaya başlasa da, araştırmacıların çoğu bu döneme ilişkin tasvirli sanat eserlerinde yer alan çıplak kadın figürlerinin, bereketin simgesi ve Ana Tanrıça kültürünün yansıması olduğu görüşündedir. Darga 2013, 43-44.

olarak tasvir edilmiş tanrıça heykelciklerinin sayısı oldukça azdır. Çatalhöyük'te nadiren giyimli olarak tasvir edilen bir tanrıça heykelciğinin üzerindeki leopar derisinden bir giysi ve onun altında günümüzde kullanılan kısa kadın eteklerine benzer, alttan ve üstten püsküllü bir kuşak dikkati çeker (Resim 6).¹³ Köşk Höyük¹⁴ ve Tepecik Çiftlik'te¹⁵ bulunan vazolardaki av sahnelerinde erkek avcı figürlerinin de kısa etekli oldukları görülmektedir (Resim 7-8). Köşk Höyük'te bulunan bir erkek figürünü¹⁶ üzerindeki önlüğü ile ilginç bir görüntü sergilemektedir. Figürün belinden diz altına kadar uzanan önlüğün, bel kısmında beline doğru uzanan iki parçasının birbirine bağlandığı dikkat çekmektedir (Resim 9a). Söz konusu eser günümüze kadar uzanan önlük kullanımının en eski örneklerinden olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir (Resim 9b).

Resim 4: Çatalhöyük, boğa avı sahnesi.

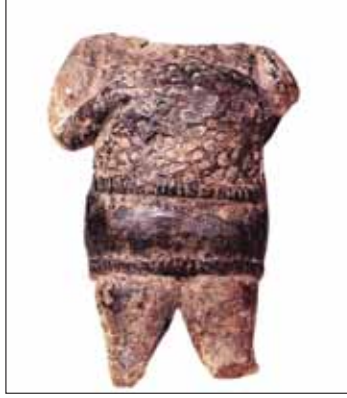
Resim 5: Çatalhöyük, geyik avı sahnesi.

¹³ Türkoğlu 2002, 10, res. 10.

¹⁴ Öztan 2007, 221, fig. 15.

¹⁵ Bıçakçı vd. 2007, 249, fig. 35/d.

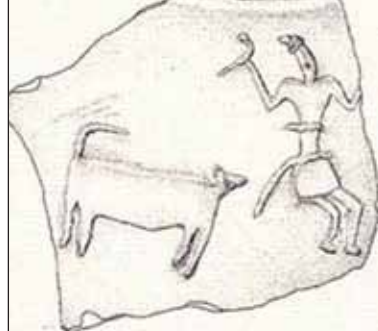
¹⁶ Öztan 2007, 226, fig. 24.

Resim 6: Catalhöyük, giyimli ana tanrıça.

Resim 7: Köşk Höyük, vazo üzerinde erkek avcı figürü

Resim 8: Tepecik-Çitlik, vazo üzerinde erkek avcı figürü

Resim 9a: Köşk höyük, erkek figürin ve önlüğü

Resim 9b: Günümüzde önlük kullanımı

Köşk Höyük kazılarında bulunan bir vazo üzerinde, halay çekerken tasvir edilen kadınlardan baştağının elinde tuttuğı obje¹⁷ (Resim 10a), günümüzde Anadolu halk oyunlarında halay başlarının elinde tuttuğı mendili anımsatması bakımından son derece dikkat çekicidir (Resim 10b). Eğer bu obje halay başlarının elinde tuttuğı mendil olarak yorumlanırsa, Anadolu'da bu kültürün 8 000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Giyim kuşamla ilgi örneklerin yanında, bazı aksesuarların da çok az değişikliğe uğrayarak günümüze kadar ulaştığını söyleyebiliriz. Çayönü¹⁸ ve Göbeklitepe¹⁹ kazılarında bulunan Neolitik Çağ'a ait renkli taşlardan yapılmış düğmeler dönemin giyim kuşamı hakkında araştırmacılara fikir vermekte ve günümüz düğmeleri ile çok yakın bir tasarıma sahip olmaları ile dikkat çekmektedirler (Resim 11a-c).

Resim 10a: Köşk Höyük, vazo üzerinde halay çeken kadınlar

Resim 10b: Günümüzde halay çeken kadınlar

¹⁷ Öztan 2007, 222, fig. 17.

¹⁸ Türkoğlu 2002, 11, res.12.

¹⁹ Schmidt 2007, 110, fig. 13.

Resim 11a: Çayönü, düğme örneği

Resim 11b: Göbeklitepe, düğme örneği

Resim 11c: Modern, düğme örneği

Aksesuar olarak kullanılan çeşitli süs eşyalarının ve takıların, Neolitik Çağ insanın günlük hayatında önemli bir yer tuttuğu, bu döneme ait yerleşimlerde ve mezarlarda bulunan çok sayıda süs eşyasından anlaşılmaktadır. Bu eşyaların, sadece süs amacıyla değil, aynı zamanda günümüzde olduğu gibi büyü ve kötülöklere karşı koruyucu olarak da kullanıldığı sanılmaktadır (Resim 12a-c)²⁰. Neolitik Çağ'a ve sonrasına ait mezarların çoğunda süs eşyalarının yalnızca kadın mezarlarında değil erkek ve çocuk mezarlarında da rastlanması süs eşyalarının bir nevi “tılsım ve nazarlık” nitelikleri taşımasıyla açıklanmaktadır.²¹

Modern çağın en önemli süslenme araçlarından aynanın, Eski Anadolu insanların hayatında önemli bir yeri olduğu Çatalhöyük'te bulunan bir yüzü özenle işlenerek düzeltilmiş obsidyenlerden anlaşılmaktadır (Resim 13).²² Son yıllarda Çatalhöyük'te ve diğer Neolitik yerleşimlerde bulunan obsidyenden yapılmış aynaların sayısı artmıştır. Neolitik Çağ insanların takı ve diğer aksesuarların yanında iri damga mühürleri (Pintadera/Boyama Damga), vücutlarını, elbiselerini ve evlerinin duvarlarını süslemek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 14).²³

Dinsel, büyüsel veya hoş görünme gibi amaçlarla yapılan söz konusu uygulamaların, günümüzde bazı uygulamalarla benzer özellikler taşıdığı dikkati çekmektedir. Çatalhöyük²⁴ evlerinin veya mabetlerinin duvarlarını süsleyen geometrik bezemelerin renk ve stillerinin, Hacılar²⁵ vazolarının renk ve bezemelerinin günümüze kadar kullanılmaya devam eden aynı coğrafyalara özgü halı ve kilimlerdeki desenleri ve renkleri anımsatması dikkat çekicidir (Resim 15,16,17).

²⁰ Meskell ve Nakamura 2006, 136.

²¹ Darga 2013, 23.

²² Larsen ve Wilson 2006, 144.

²³ Çok sayıda örneği Çatalhöyük'te bulunan pintadelerin kil üzerindeki bir baskısının henüz keşfedilmemiş olması, bazı mezarlarda birbirinden farklı pintadelerin bulunuyor olması nedeniyle araştırmacılar, bu damgaların daha çok boyama amacıyla kullanıldıklarını düşünmektedir. Mellaart 1964, 97; Türkcan 2006, 45-46.

²⁴ Mellaart 2003, 52, res. 32.

²⁵ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, res. 44: Hacılar boyalı vazo M.Ö. 6. bin yılın ikinci yarısı.

Resim 12a: Çatalhöyük, çocuk mezarı

Resim 12b: Çatalhöyük, çocuk mezarı boncukları

Resim 12c: Günümüz kadınlarının kolye kullanımı

Resim 13: Çatalhöyük, obsidyen ayna

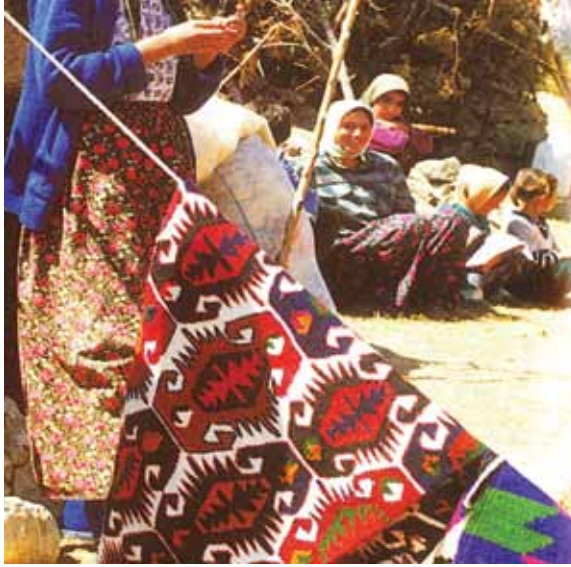
Resim 14: Çatalhöyük, pintadera örnekleri

Resim 15: Çatalhöyük, duvar resmi.

Resim 16: Hacılar, boyalı vazo.

Resim 17: Farklı desenlere ve renklere sahip, günümüz anadolu kilimlerinden örnekler.

Kalkolitik Çağ'da Giyim-Kuşam

M.Ö. 6. binin ortalarından itibaren, başta bakır olmak üzere metal kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Başta bakır ve taş olmak üzere metalin birlikte işlendiği bu çağa araştırmacılar Kalkolitik Çağ (Bakır Taş Çağı) adını vermişlerdir.²⁶ Bu dönemde bakırın ergitilerek işlenmeye başlaması, yaygınlığını artırmış ve bu sayede ticari ilişkilerde de kullanılması sağlanmıştır.²⁷

²⁶ Akurgal 2005, 8.

²⁷ Türkoğlu 2002, 12.

Kalkolitik Çağ'a ait tasvirli eserlerin sayısının az olması dönemin giyim kuşama hakkında bilgilerimizin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'ne kadar uzanan coğrafyadaki bazı yerleşimlerde bulunan özellikle insan yüzü kaplar ve figürinler dönemin giyim kuşama hakkında az da olsa fikir vermektedir. Bu yerleşimler arasında Hacılar, Can Hasan ve Kuruçay'ı sayabiliriz. Çağ'ın kil ve taştan yapılmış heykelciklerinin stillerinde değişiklikler görülmektedir. Bu dönemde tanrı ve tanrıçaların genellikle çıplak şekilde tasvir edilmeye özen gösterildiği ve bunun yanında abartılı ifadelerin yerini daha çok stilize edilmiş figürlere bıraktığı görülür.

Genellikle pişmiş topraktan yapılmış heykelciklerde giysiler, kırmızı veya kahverengi çizgilerle gösterilmeye çalışılmıştır. Can Hasan²⁸ tasvirlerinde, başlık ve kolye gibi aksesuarlar da izlenebilmektedir (Resim 18). Hacılar'dan gelen bir örnekte, boyanın çıplak vücudun üzerine doğrudan doğruya uygulandığı izlenimi vardır (Resim 19). Pişmiş toprak heykelciklerde, yüksek başlıklar, bu dönemden itibaren çok belirgin olarak gösterilmek istenmiştir. Basık bir bereye benzer çıkıntılarının ise başlık mı, yoksa tepede toplanan saçlar mı olduğu anlaşılamamaktadır.²⁹

Resim 18: Can Hasan pişmiş toprak figürin

Resim 19: Hacılar pişmiş toprak figürin

²⁸ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, res. 45: Can Hasan M.Ö. 5. bin yılın ilk yarısı.

²⁹ Türkoğlu 2002, 14.

Erken Tunç Çağı'nda Giyim-Kuşam

Kalkolitik Çağ'dan itibaren maden işçiliğinin gelişmesi ve ticaretle yaşanan önemli gelişmeler Anadolu'da yavaş yavaş kentleşmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kalkolitik Çağ'ın ardından tuncun yoğun olarak kullanılması nedeniyle, bu dönem Erken Tunç Çağı olarak adlandırılmaktadır. Kentleşmenin başladığı Erken Tunç Çağı'nda, Anadolu'da madenin geniş ölçüde kullanıldığı ve yerleşimlerin sayısının hızlı bir şekilde arttığı bilinmektedir. Bu çağda altın ve gümüş de ileri seviyede işlenmeye başlanmıştır. En çok üretilen madeni aksesuar ise, şüphesiz süslenmenin vazgeçilmez araçları olan takılardır.

Metal eşya üretiminin yanında bu çağa ait yerleşimlerde ele geçen çok sayıda ağırşak, ağırlık, kirkit vb. alet Erken Tunç Çağı'nda dokumacılığın ulaştığı seviyeyi gözler önüne sermektedir. Erken Tunç Çağı'nda kullanılan ve sonraki dönemlere ait tasvirli eserlerde gösterilen dokumacılık aletlerinin şekillerinin dahi çok değişmeden günümüze kadar ulaştığı görülür (Resim 20a-b). Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde ele geçen çok sayıda dokuma tezgâhı ağırlıkları, ağırşaklar ve kirkitler, bu dönemde Anadolu'da ihtiyacın çok üzerinde kumaş üretildiğini ve hatta bunların ihraç edildiğini göstermektedir. Büyük olasılıkla dönemin dokumaları, günümüzde kaput ya da Amerikan bezi diye tanımlanan kumaşlara benzediği anlaşılmaktadır.³⁰

Resim 20a: yün eğiren kadın
Maraş mezar taşı

Resim 20a: Yün eğiren kadın, günümüz.

Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde ele geçen pişmiş toprak, metal veya çeşitli taşlardan yapılmış tanrıça figürinleri ve diğer sanat eserleri dönemin giyim kuşamı hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu döneme ait figürinlerin çoğu stilize ve genellikle çıplak şekilde tasvir edilmişlerdir. Ancak bu figürinlerin üzerinde yer alan genellikle çapraz veya bant şeklinde gösterilen çizgilerin, elbiselerin

³⁰ Türkoğlu 2002, 17.

biçim ve dekorasyonları ile ilgili olduğu konusunda araştırmacıların çoğu görüş birliğindedir.³¹

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ele geçen Erken Tunç Çağı'nın son safhası ve M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğine ait kurşun figürinleri ve kalıplarında genellikle tasvir edilen tanrı ve tanrıça betimlerinden dönemin giyim kuşamı hakkında ipuçları elde edilmektedir. Söz konusu eserlerde konu edilen figürlerin etekleri üzerindeki yatay bezemelerin elbiselerin fitillerini belirtmek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.³² Kültepe'de ele geçen bir örnekte³³ görüldüğü gibi, elbiselerin biçim ve dekoratif özellikleri, Anadolu'da günümüzde kullanılmaya devam eden üç etek entarileri anımsatmaktadır (Resim 21a-b).³⁴ Bu figürlerin bazılarında çapraz kuşaklar da bulunmaktadır. Bu tip dekoratif kıyafet özelliklerini gösteren en güzel örneklerden birisi Ankara-Hasanoğlan yakınlarında bulunan heykelcikte gösterilmiştir (Resim 22).³⁵ Söz konusu eserde dikkat çekici öğelerden birisi de Anadolu'da farklı şekillerde Neolitik Çağ'dan beri bildiğimiz ve günümüze kadar ulaşan halhalkın kullanımının net bir biçimde gösterilmiş olmasıdır.

Resim 21a: Kültepe, kurşun figürin kalıbı

Resim 21b: Günümüz iç etek entarisi örneği.

Anadolu'nun önemli Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden Troia'da, 1870'li yıllarda Schliemann tarafından yapılan kazılarda bulunan ve daha sonra yurt dışına çıkarılan, bugün bazı Avrupa müzelerinde sergilenen buluntular, büyük ölçüde kadın takılarından oluşmaktadır. Gerek takıların çeşitliliği, tasarımları ve gerekse kullanılan teknikler, bu yerleşme yeri sakinlerinin ulaştığı

³¹ Türkoğlu 2002, 17.

³² Emre 1971, 62 vd., lev VI/3.

³³ Kulakoğlu ve Kangal 2011, fig. 240.

³⁴ Türkoğlu 2002, 19.

³⁵ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, res. 57.

yüksek sanat seviyesini ve üstün zevkini gözler önüne sermektedir. Takılardan bazılarının günümüzde Anadolu kadınları tarafından kullanılan süslemeleri ve takıları anımsatması dikkat çekicidir. S. Türkoğlu'nun ifade ettiği gibi: *Troia'da bulunan takıların benzerleri, yüzyılımıza kadar Türkmen kadınları tarafından "perperi" ve "dolakçalık" adıyla kullanılmıştır.*³⁶

Resim 22: Hasanoğlu
heykeli

Resim 23: Schliemann'ın eşi
Sophia ve Troia eserleri

Resim 24: Günümüz Türkmen
kadını kıyafet ve aksesuarları

M.Ö. II. Binde Giyim-Kuşam

M.Ö. 2000'li yılların başından Demir Çağı'na kadar geçen süreçte, günümüze kadar süregelen birçok kıyafet, aksesuar ve takının kaynağını bulabilmekteyiz. Bu dönem, Anadolu insanlarının daha önceki dönemlerde edindikleri dokumacılık ve giyim ile ilgili tecrübelerini, doğa ve iklim koşullarını göz önünde tutarak kendilerine özgü hale getirdikleri bir dönem olmuştur.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı

M.Ö. 2. Bin yılın başlarında, Asurluların Anadolu'da önemli yerleşim merkezlerinin yanı sıra kurdukları Karum veya Wabartum isimli ticaret yerleri, buldukları bölgeye büyük bir ticari canlılık getirmiştir. Asurlu tüccarlar, ülkelerinden kumanya ve kozmetik ürünleri getiriyorlar; buna karşılık Anadolu'dan aldıkları bakır, gümüş ve altın ülkelerine götürüyorlardı.³⁷ Asurlu tüccarların, Anadolu halkının rağbet ettiği Babil ve Asur kumaşlarını Anadolu şehirlerinde pazarladıkları yazılı belgelerden bilinmektedir. Bu döneme ait önemli

³⁶ Türkoğlu 2002, 20-22, res. 29.

³⁷ Özgüç, T. 2005.

yerleşimlerden Kültepe, Acemhöyük ve Konya Karahöyük'te ele geçen tasvirli sanat eserlerinde görülen giyim kuşamla ilgili betimlemelerdeki bazı hususların sonraki yüzyıllarda görülen ve günümüze kadar uzanan özellikler taşıdığı dikkati çekmektedir. Bunun yanında, Acemhöyük'te Sarıkaya Sarayı'nın odalarından birinde bulunan parçalar halinde kumaş örnekleri dönemin dokumacılık endüstrisi ve üstün zevki hakkında önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu yerleşimde bulunan kumaş parçalarının bir kıyafetin belirli bölümlerine ait oldukları ve şiddetli bir şekilde yanmadan dolayı cürufiştikleri anlaşılmıştır. Parçaların ön yüzünü süsleyen mavinin çeşitli tonlarındaki fayans ve bunların aralarında yer alan altın boncuklar bu dönemde kumaşların oldukça özenle süslendiğini de ortaya koymuştur (Resim 25).³⁸

Resim 25:Acemhöyük'te bulunan kumaş örneği

Dönemin mühür ve mühür baskılarında görülen çok çeşitli giyim kuşam örneklerinden bazılarının da günümüze kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bunlardan Asur üslubu mühürlerde sıkça görülen kat kat elbiselerin³⁹ günümüze kadar çok az değişime uğrayarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Resim 26a-b).

Resim 26a: Kültepe mühür baskısı

Resim 26b: Günümüz Anadolu kadın kıyafeti

³⁸ Özgüç, N. 1968, 22.

³⁹ Özgüç, N. 2006, 12, Lev. 25/CS 385.

Hitit Dönemi

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan kısa bir süre sonra, Hititlerin Anadolu'da egemen oldukları görülür. Hitit tarihinin çeşitli safhalarında, Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Mısır'la kurulan yakın siyasi ve sosyal ilişkiler sayesinde giyim-kuşam gibi konularda karşılıklı ilişki ve etkileşimlerin yaşandığı görülür. Hitit Dönemi'ne ait kaya anıtları, figürinler, heykelcikler, mühür veya mühür baskıları, kült vazoları gibi sanat eserlerinden ve yazılı belgelerin verdiği bilgilerden bu dönemde Anadolu halkının giyim kuşamının oldukça sade ve kendine has özellikler gösterdiğini söyleyebiliriz.⁴⁰

Hitit Dönemi giyim kuşamı hakkında bilgi veren yazılı veya görsel malzemeler de daha çok kral, kraliçe gibi önemli şahsiyetlerin, memurların, din adamlarının ya da akrobat, müzisyen, hizmetli gibi görevlilere yer verildiği dikkati çekmektedir. Dönemin sıradan halk kıyafetlerinin nasıl olduğu hakkında yazılı ve tasvirli kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Ancak dönemin tasvirli sanat eserlerinden hareketle oldukça sade ve gösterişten uzak bu elbiselerin sıradan halk kıyafetlerinden çok farklı olmadığı düşünülmektedir.⁴¹ Hitit Dönemi'nde kıyafetlerin çeşitli aksesuarlarla tamamlandığı ve kıyafetlerin farklı renklerde ve birbiri ile uyum içinde olduğu yazılı ve görsel kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴² Kıyafetlerin renkleri ve biçimleri hakkında Eski Hitit Dönemi'ne ait İnandık⁴³ ve Hüseyinde Vazoları⁴⁴ son derece önemli bilgiler vermektedir (Resim 26, 27). Bu vazolardaki tasvirlerden dönemin kıyafetlerinde kırmızı, mavi ve beyaz renklerin daha çok tercih edildiğini görmekteyiz. Dönemin kıyafet repertuarı içerisinde tespit edilebilen elbise, manto, etek, tunik ve pantolonları şal, kemer, iğneler, takılar ve başlıklar tamamlamaktadır.⁴⁵

Hitit Dönemi'ne ait metinlerde geçen kıyafetlerin çoğu erkeklere aittir. Kadınların kıyafetleri ile ilgili sınırlı bilgiler erkeklerin kıyafetleri ile karşılaştırılmak yoluyla elde edilmiştir. Araştırmacıların çoğu Hitit kadın kıyafetlerinin dönemin Mezopotamya, Mısır ve Girit dünyasının kadın kıyafetlerine göre oldukça sade ve gösterişten uzak olduğu kanaatinindedir.

Kadın kıyafetleri ile bilgi veren bir metinde;

*“Bir yukarı çekilmiş elbise, bir işlemeli tunika, bir (üste örtülen) manto, bir başlık, bir iç elbisesi, bir takım kemerli tunika, bir takım gümüş kemerli tunika, bir takım gümüşten göğüs süsü, bunlar kadınındır.”*⁴⁶

ifadesi geçmektedir. S. Türkoğlu'nun belirttiği gibi, *bu listenin büyük bir*

⁴⁰ Koca Gökçen 2008, 403, 404.

⁴¹ Türkoğlu 2002, Koca Gökçen 2008.

⁴² Darga 2013.

⁴³ Özgüç, T. 1988, Lev. G.

⁴⁴ Sipahi 2001, 69-70; Yıldırım 2005, 761 vd., Res. 3.

⁴⁵ Koca Gökçen 2008, 405.

⁴⁶ Darga 2013; Koca Gökçen 2008, 404.

ihitmalle saraydaki bir kadına ait olduğu göz önüne alınırsa, böyle bir gardırobun sıradan bir Hitit kadını için hayli zengin olduğu akla gelmektedir.⁴⁷

Hüseyinde⁴⁸ ve İnandık⁴⁹ vazolarındaki kadın figürlerinin kıyafetlerinin yakın zamana kadar Anadolu köylerinde kadınlar tarafından giyilen kıyafetlerle ve bu kıyafetleri tamamlayan aksesuarlarla çok yakın benzerlikler taşıdığını belirtmeliyiz (Resim 28-31).

Resim 26: Hüseyinde Vazosu

Resim 27: İnandık Vazosu

Resim 28: İnandık Vazosu üzerinde kadın kıyafetleri detayı

Resim 29: Hüseyinde Küçük vazosu üzerinde kadın kıyafetleri detayı.

⁴⁷ Türkoğlu 2002, 29.

⁴⁸ Sipahi 2001.

⁴⁹ Özgüç, T. 1988, Lev. 53.

Resim 30: Günümüz Anadolu kıyafetlerinden örnekler

Resim 30: Günümüz Anadolu kıyafetlerinden örnekler

Kültepe'de ele geçen Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait çizme şeklinde içki kapları⁵⁰ ve Hitit Dönemi tasvirlerinde belirgin bir şekilde gösterilen ucu kıvrık Hitit ayakkabılarının⁵¹, günümüz çarık veya yemenilerini çağrıştırdığını söyleyebiliriz (Resim 32-34). Hitit heykel ve kabartmalardaki erkek tasvirlerinin belirgin kıyafetleri; başlarında taşıdıkları, tanrılara özgü sivri külah, değişik desenli dokumalarıyla yapılmış kısa etekleri ve uçları yuvarlatılmış tokalı kemerleridir.⁵² Eski Hitit Dönemi'nde sıkça kullanılan kısa etekli, eteğin ucunda üçgen uzantısı bulunan elbiselerin erkek tapınak görevlileri tarafından giyildiği düşünülmektedir.⁵³ Elbisenin altından uzanan üçgen kısmının bir iç elbise olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Bu kıyafet Hüseyinde ve İnandık vazolarındaki figürlerin üzerinde de görülmektedir.⁵⁵

⁵⁰ Kulakoğlu ve Kangal 2011, 264, fig. 220-221.

⁵¹ Seeher 2006, 87, res. 92

⁵² Türkoğlu 2002, 42 vd.

⁵³ Özgüç, T. 1988, 26.

⁵⁴ Koca Gökçen 2008, 405

⁵⁵ Sipahi 2001, 69 vd.

Resim 32: Tapınak 5 yakınında bulunan yapıda Büyük Kral Tudhaliya betimi

Resim 33: Kültepe, çizme biçimli içki kapları

Resim 34: Günümüzde Gaziantep ve Kahramanmaraş çevresinde kullanılmaya devam eden çarıklar/yemeniler

Hitit Dönemi'ne ait tasvirli sanat eserlerinde gösterilen kıyafetlerin birçoğunun çok az değişikliğe uğrayarak zamanımıza kadar kullanılmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Anadolu'da günümüzde dahi erkek ve kadınlar tarafından çok sık kullanılan fakat tasvirli sanat eserlerinde neredeyse hiç görülmeyen şalvarın kullanımına ilişkin çok önemli bir tespit S. Türkoğlu tarafından yapılmıştır. Adana, Kumruluköy'de ele geçen bir içki kabı (riton) başında konik bir başlık, belinde süslü kemer, altta şalvar ve ayağında ucu kıvrık ayakkabı giyen bir erkeğe aittir. Figürün elinde küçük bir saz taşıdığı belirtilmiştir (Resim

35). M.Ö.13. yüzyıla tarihlenen eserin günümüzde şalvar giymiş ve yemenisinin arkasını katlayarak ayağına geçirmiş bir Adanalıdan pek farklı olmadığı Türkoğlu tarafından belirtilmiştir.⁵⁶

Neolitik Çağ'dan M.Ö. II. bin yılın sonuna kadar olan süreçten günümüze kadar kullanılmaya devam eden giyim kuşam örnekleri ve aksesuarlarına ait bazı örnekler bu çalışmada yer verilmiştir. Bugüne değin yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalar Eski Anadolu'da giyim kuşam ile ilgili bilgilerimizin artmasını sağlamıştır. Devam etmekte olan ve yeni yapılacak çalışmalar söz konusu konu hakkında bilgilerimizin daha da zenginleşmesini sağlayacaktır.

Resim 35: Kumruluköy ritonu

⁵⁶ Türkoğlu 2002, 36, res. 48.

KAYNAKÇA

BIÇAKÇI, E., ALTINBİLEK-ALGÜL, E., BALCI, S. VE GODON, M. 2007:

“Tepecik-Çiftlik”, *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular I-II*, (Yay. N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 237-255.

ÇİLİNGİROĞLU, A. ve ÇİLİNGİROĞLU, Ç. 2007:

“Ulucak”, *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular I-II*, (Yay. N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 343-359.

DARGA, M. 2013:

Anadolu’da Kadın, (On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

EMRE, K. 1971:

Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları, TTKY, VI. Seri, Sayı 14, Ankara.

GÜRSOY, A. T. 2004:

Dünden Bugüne Giyim Kültürü ve Moda, I. Cilt, (Ed. Nurten Erk), İstanbul.

KARTAL, M. 2009:

Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş. Epi-Paleolitik Dönem. Türkiye’de Son Avcı Toplayıcılar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

MELLAART, J. 2006:

Çatalhöyük Anadolu’da Bir Neolitik Kent, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MESKELL, L. ve NAKAMURA, C. 2006:

“Çatalhöyük Figürinleri”, *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, s. 108-136.

KULAKOĞLU, F. ve KANGAL, S. 2011:

Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu, İstanbul.

LARSEN, C. S. ve WILSON, S. 2006:

“İnsan Kalıntıları: Çatalhöyük’te Hayat Tarzı ve Sağlık”, *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, s. 136-156.

ÖKSE, A. T. 2008:

“Eskiçağ Anadolu’sundan Günümüze Ulaşan Giysi Tipleri ”, *Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. M. Tekin Koçkar), Halk bilim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, no. 146, s. 1-8.

ÖZTAN, A. 2007:

“Köşk Höyük: Niğde Bor Ovası’nda Neolitik Bir Yerleşim”, *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular I-II*, (Yay. N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 223-237.

ÖZGÜÇ, N. 1968:

“Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu X*, s. 1-28.

ÖZGÜÇ, N. 2006:

Kültepe Kaniş / Neša Yerli Peruwa ve Aşur-ımitti’nin oğlu Assur’lu Tüccar Uşur-sa-Istar’ın Arşivlerine Ait Kil Zarfların Mühür Baskıları, TTKY V. Dizi, Sayı: 50, Ankara.

ÖZGÜÇ, T. 2005 :

Kültepe Kaniş/Neša, İstanbul.

SCHMIDT, K. M. 2007 :

“Göbekli Tepe”, *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular I-II*, (Yay. N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 105-117.

SEEHER, J. 2006:

Hattuşa Rehberi/ Hitit Başkentinde Bir Gün, Ege Yayınları, İstanbul.

SİPAHİ, T. 2001:

“Eine Althethitische Reliefvase vom Hüseyindede Tepesi, *İstanbul Mitteilungen Band 50*, s. 63-85.

TÜRKCAN, A. U. 2006:

“Çatalhöyük Damga Mühürleri”, *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, s. 45-70.

TÜRKOĞLU, S. 2002:

Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam (Tarihöncesi Çağlardan, Osmanlı Dönemi’ne Kadar) I, İstanbul.

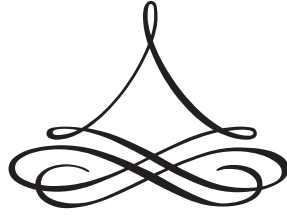
YALÇINKAYA, I. 1979:

“Taş Devri Sanatında Teknik ve Stil”, *Ankara Üniversitesi Dil ve tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIX, Sayı 1-4*, s. 67-82.

YILDIRIM, T. 2005:

“Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, s. 761-779.

ÇORUM'DA TASAVVUFİ HAYAT

ÇORUM'DA TASAVVUFÎ HAYAT

Osman EĞRİ *

Anadolu'nun İslamlaşmaya başladığı tarihe baktığımız zaman aslında Anadolu'ya mayasını çalan tasavvuf erenleri olmuştur. Bir kara kalem çalışması görmüştüm. Ortada Osman Gazi vardı, yanında Şeyh Edebâlî, Hacı Bektaş Velî, Mevlana Celâleddin Rûmî, Hacı Bayram Velî, Yunus Emre ve Ahî Evran Velî bulunuyordu. Altında ise Anadolu Dervişler Devleti yazıyordu. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti bir çınara benzetilmiştir. Bu çınarın dalları vardır. Bazen bu dallardan biri Ahî Evran Velî, yaprakları öğrencileri ve sevenleri, bazen de Hacı Bektaş Velî, öğrencileri ve sevenleri olmuştur. Hacı Bayram Velî ve Mevlana Celâleddin Rûmî de çınarın ana gövdesinden ayrılmayan ve bu ağacı sürekli canlı tutan, yeşil gösteren dallardır. Tasavvuf yeşertme mesleğidir. Tasavvuf, dinî, ahlâkî değerleri yeniden canlandırma mesleğidir. Artık ölmeye yüz tutmuş değerleri yeniden insanlara öğretme, rûhlarına maletme, gönüllerine naksetme hizmetidir. Tasavvuf, insanların nefislerini terbiye, kalplerini tezkiye, ruhlarını tasfiye ederek, onları insan-ı kâmil olmaya kılavuzlama meşrebidir.

Şu anda Muharrem ayı içerisindeyiz. Pek çok mekânda olduğu gibi ilimizde de oruç açmalar yapılıyor. Tasavvufu konuşmak da Muharrem ayına rastlamış. Ne güzel bir denk gelme olmuş. Muharrem ayı, evlâd-ı Rasûl için, seyyidler için, Hüseyin soyundan gelenler için, aslında erenler mesleğini benimseyen, turuk-ı aliyyeye tâlip olan herkes için önemlidir. Muharrem, Hazreti Hüseyin'in aşûre günü şehit edildiği aydır. Evlerimizde aşûreleri kaynatıp, ayırt etmeden bütün komşularımıza dağıttığımız matem günlerini idrak ediyoruz. Bugünler önem verdiğimiz seyyidler gibi gönüllerimizi birleştiriyor; adeta bizi aşûre haline getiriyor. Şu anda Seyyid Dânişment Gâzî'nin fâtihi olduğu şehirde onun gül kokusunu teneffüs ediyoruz. Seyyid Hüseyin Gâzî'nin Hüseyin Âbâd'a (Alaca ilçesine) ismini verdiği havayı teneffüs ediyoruz. Allah Rasûlü'nün ashâbı olan ve İstanbul'un fethi için buralara kadar gelerek şehâdet şerbetini içen Kereb-i Gâzî ve Süheyb-i Rûmî'nin gönlümüzdeki yerleri neyse evlâd-ı Rasûl'de o kadar sevgilidir bizler için.

Feyzini, bereketini evlâd-ı Rasûl'den alan tasavvuf bizleri birleştiriyor. Uşşâkîliğin feyiz kaynağı Seyyid Hüsâmeddin Uşşâkî İmâm Hüseyin soyundan geliyor. Kâdirîliğin feyiz kaynağı Seyyid Abdülkâdir Geylânî İmâm Hüseyin evlatlarından. Bektâşîliğin pîri Seyyid Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Rufafilîğin pîri, Seyyid Ahmet er-Rufâî de Hazret-i Muhammed Mustafâ (s.a.v.)'in pâk neslinden geliyorlar. Bütün tasavvuf ekollerinde seyyidler tarikat menşeidir; manevî değerlerin kaynağıdır. Tasavvuf aslında bizi bahçenin Muhammedî râyihalı gülleri haline getiriyor. Renklerimiz belki farklı, kimimiz sarı, kimimiz kırmızı, kimimiz daha farklı renklerde. Gül baba bu renkleri bile bir güldede birleştirmiş,

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Rektör Yrd., Oturum Başkanı, İlahiyat Fakültesi Öğr. Üy. Çorum/TÜRKİYE.
E-mail: osmanegri@hitit.edu.tr

sarı ve kırmızı renkte güller yetiştirmiş. Gül, Muhammed Mustafâ'nın remzi ve gül kokusu onun kokusu. Bu topraklar, bu coğrafya eğer bu güzel kokulara, misk ve amber kokusuna büründüyse, renk ve kokusunu evlâd-ı Rasûl'den alan tasavvuf sayesinde olmuştur. Hünkâr Hacı Bektaş Velî, gül-i reyhân aşk çiçeğidir diyor. Evet aşk çiçekleri bu topraklarda, bizlere ebed müddet vatan olan Anadolu coğrafyasında açmıştır. Tasavvuf, aşktır. Tasavvuf, ilim ve irfândır. Tasavvuf, bakırı altın, kömürü elmas eder. Ham rûhları olgunlaştırır. Çiği pişirir.

Kaynakların anlattığına göre; tekke ve zâviyelerin olduğu bölgelerde eşkiyalık, yolkesicilik, hırsızlık gibi hiçbir olay yaşanmıyordu. Gayr-i Müslimler, hıristiyan nüfus özellikle tekkelere yakın yerlerden yurt tutmaya çalışıyorlardı. Çünkü onların bulunduğu yer emniyetin temin edildiği yerlerdi. Çorum bölgesi bu anlamda tekke ve zâviyeleriyle oldukça zengindir. Pek çok tekke ve bunun yanında da pek çok tarîkatın temsilcileri bu coğrafyada halka hizmeti Hakk'a hizmet bilmişlerdir. Mevlevîler, Bektâşîler, Nakşîbendîler, Kadirîler, Rufâîler, Halvetîler bir ağacın dalları birlik ve beraberliğin, bir olan Allah'ı tevhîd etmenin temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan birisi de Şirvanlı Hacı Mustafa Efendi'dir. Şirvanlı Mustafa Efendi tasavvufî görüşleriyle, ilim, irfân, edeb ve erkânıyla Çorum'da çok önemli bir yer edinmiştir.

ŞİRANLI MUSTAFA EFENDİ *

Halil İbrahim ŞİMŞEK**

Bir yerleşim biriminin kültürel ve sosyal yapısının oluşmasında mimarî, siyasî, hukukî, askerî, edebî ve dinî alanlardaki bazı önemli unsurlar dikkat çeker. Söz konusu alanlarda yetişmiş ve meşhur olmuş insanlar, adlarıyla anıldıkları şehirler veya bölgelere farklı bir havanın hâkim olmasına katkı sağlamışlardır. Bunlar arasında yer alan sûfi müşidler (şeyhler) yaşadıkları veya irşâd görevini yürüttükleri yerleşim birimlerinin sosyal ve kültürel açıdan gelişmesine yadsınamayacak derecede etki etmişlerdir. Onların bu etkileri kendilerinden sonra da müntesipleri ve sevenleri vasıtasıyla uzun yıllar devam ettirilmiştir. Sözü edilen bu etki mezkur şahısların medfun oldukları kabir veya türbe, faaliyette buldukları tekke ve yazdıkları eserleri etrafında gelişebilmektedir. Bu makalede 19. Yüzyılın ikinci yarısında Çorum'un toplumsal ve kültürel yapılanmasında etkili bir sima olan Şiranlı Mustafa Efendi'nin veya takipçileri olan sufiler arasında bilinen namıyla Çorumlu Pîr'in hayatı ve tespit edilen bazı tasavvufî görüşlerine yer verilecektir. Mustafa Efendi doğduğu yere nispetle Şiranî,¹ irşad vazifesini yürüttüğü şehre nispetle Çorumî (ya da Çorumlu Pîr) ve uzun yıllar Hicaz bölgesinde bulunması dolayısıyla anavatanı Anadolu'ya nispetle Rumî nisbeleri ile anılır.² Babasının ismi Ömer, annesinin Havva'dır. Annesinin Şiran'daki Nasuli (bazı eserlerde "Nasuhoğulları" diye geçmektedir) sülalesinden olduğu kaydedilmektedir.³ Aslen Bayburtlu olan Mustafa Efendinin ailesi 1244/1829'da bu bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Şiran'a göç etmiştir. Mustafa Efendinin doğumu ebeveyninin Şiran'a göç ettiği 1244/1829 yılında bugün Gümüşhane'ye bağlı olan Şiran ilçesinin güney karşısındaki dağın eteğinde yer alan Sarıcalar Köyü'ne ait Belen yaylasında

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Çorum/TÜRKİYE.

E-mail: halilibrahimsimsek@hitit.edu.tr

* Bu makale daha önce 23-25 Kasım 2007 tarihinde gerçekleştirilen *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*'nda sunduğum "Mustafa Şiranî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri" (Çorum 2008, c. 1, ss. 573-588), bazı düzeltmelerle tebliğimiz kitapta bölüm olarak yayınlanmıştır. (Alıntılanmış şekli için bk. Kadir Özköse, Halil İbrahim Şimşek, *Altın Silsile'den Altın Halkalar*; Nasihat Yayınları, Ankara 2009, ss. 391-408) Burada ise sözü edilen yayınlarda bazı düzeltme ve ekler yapılarak yeniden neşredilmektedir. (Halil İbrahim Şimşek).

¹ Şiran, Gümüşhane'nin güney kısmında yer alan ilçesidir. 19. Yüzyılda Tanzimat'ın ilanından sonra Erzurum'a bağlanan Şiran ilçesi 1839'da Erzincan'a, daha sonra 93 Harbi'ni müteakip 1879'da Gümüşhane Sancağı'ndan ayrılan Kelkit ve Şiran Bayburt Sancağı'na bağlanmak istenmiştir. Ancak bu sırada halkın merkeze gönderdiği dilekçeler dikkate alınarak Gümüşhane Sancağı'na bağlanmıştır.

² Mehmet Fatsa, *Tasavvufta Mekki Kolu*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 115; Lütfi Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 16.

³ Hamdi Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", *Türk Kültüründe İz Burakan İskilipli Âlimler Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 407.

Annesinin soyu bazı eserlerde Nasuhoğulları diye kaydedilmiştir. İhramcı zade Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Nakşî-Hâki Tarikatı ve İlm-i Ledün Sırları*, İstanbul 2007, s. 511.

gerçekleşmiştir.⁴ İlk tahsilini köyünde ve Şiran'da alan Mustafa Efendi 10 yaşı civarındayken amcasının oğlu Ahmed Efendi ile birlikte Trabzon'a gelip medreseye kaydolmuştur. Bir müddet burada ilim tahsilinde bulunarak alet ilimleri denilen temel ilim dallarından icazet almıştır.⁵ Daha sonra yaklaşık 14-15 yaşındayken ileri düzeyde ilim tahsili için babası tarafından amcasının oğlu Ahmed Efendi'yle birlikte Tokat'taki medreseye gönderilmiştir. Dört yıl kadar da burada öğrenim gördükten sonra, medresedeki hocası ona kendi yanında alacağı bilgilerin tamamlandığını belirterek ilim tahsilini tamamlamak üzere Uşak'ta tanıdığı bazı hocalara gitmesini önermiştir. Bu sıralarda yaklaşık 18 yaşında bir genç olan Mustafa Efendi ilim öğrenmek gayesiyle Uşak'a giderek hocasının önerdiği âlimlerden iki yıl süreyle bazı dersler alarak medrese eğitimini tamamlayıp icazet almıştır.⁶

Artık icazetli bir hoca statüsüne erişen ve hocalarının tavsiyesi ile manevi yönden kendisini geliştirmeye karar veren Mustafa Efendi, ilk etapta hacca gitmeye niyet ederek yaklaşık 20 yaşındayken bu vazifesini yerine getirmiştir. Ancak bu ilk haccına tam olarak hangi tarihte ve deniz veya karayolunun hangisiyle gittiğine dair kesin bir bilgiye rastlayamadık. Mekke'ye vardığında ilk zamanlar çeşitli sıkıntılarla karşılaşan Mustafa Efendinin barınacak yer bulamadığı için bir müddet mezarlıkta yatmak zorunda kaldığı ve günlerce az bir yiyeceklerle beslendiği rivayet edilmektedir. Ancak daha sonra Mustafa Efendi Mescid-i Haram'da tanıştığı bir sufi zât vasıtasıyla Nakşbendiyye-Halidiyye şeyhi Abdullah el-Mekkî'nin tekkesine giderek ona intisap ettiği kaydedilmektedir.⁷ Daha sonra şeyhi tarafından Mustafa Efendinin tasavvufi terbiyesi halifesi olarak Mekke'de irşad görevini yürüten Yahya b. Nasrullah ed-Dağistanî'ye havale edilmiştir. Yahya Efendi Gutgaşanlı (1991'den sonra bu şehrin adı

⁴ İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 1. Kısım, Ankara 1972, s. 72. Diğer bir rivayete göre ise aynı köyde yaklaşık 1254/1838'de doğduğu kaydedilmektedir. Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 407; a.mlf, "Asırların Emsalini Nadiren Yetiştirdiği Büyük Veli Şiranlı Mustafa Efendi", *İskilipin Sesi*, (06.11.1988), sayı: 27; Sedat Akçakoyunlu, "Kürsüdeki Münevver: Mürsel Şahinbaş", *Çorum Hâkimiyet Gazetesi*, 29.06.2007.

⁵ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 407.

⁶ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 407; Sabuncuoğlu, *age*, s. 72.

⁷ İhracızâde İsmail Hakkı Toprak hakkındaki araştırmalarıyla bilinen İsmail Hakkı Altuntaş, Mustafa Efendi'nin Abdullah-ı Mekkî'ye intisap etmesini Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin tavsiye ettiğini belirtir (Altuntaş, *Nakşî-Hâkî Tarikatı ve İlm-i Ledün Sırları*, s. 512). Ancak Mustafa Haki Efendinin oğlu Bahattin (Yaraş) Efendi'nin notlarındaki bilgilerden (Mahmud Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb-ı Meşâyih-i Silsile-i Nakşbendiyye-i Müceddidiyye-i Hâlidîyye*, s. 252) hareketle ifade edilen bu hususun bağdaştırılması tarihi açıdan güç görülmektedir. Çünkü Ahmed Ziyaüddin Efendi, 1261/1845'te tanıştığı Üsküdar Alaca Minare Tekkesinde irşad faaliyetlerini yürüten Halidiyye silsilesinden Abdulfettah el-Akrî'nin (ö.1281/1864) sohbetlerine katılmış ancak ona intisap etmesine müsaade edilmemiştir. Daha sonra İstanbul'a gelen Ahmed b. Süleyman el-Ervadî'ye (ö.1275/1858) intisap edip seyr u slûkünü tamamlayarak 1264/1848'de ondan hilafet ve irşad icazeti almıştır.

Medrese eğitimi aynı dönemde tamamlayan Mustafa Efendi'nin İstanbul'a gelerek onu ziyaret etmiş ve ondan tasavvufi terbiye almış olması mümkündür. Ancak Mustafa Efendi'yi yönlendirmiş olması onun hacca gitme isteğini beyan etmesinden sonra gerçekleşmiş olabilir. Çünkü Mekke'ye gidince Halid el-Bağdadî'nin halifesi olan Abdullah Mekkî'yi ziyaret etmesini tavsiye etmesi normal bir durumdur. Yoksa Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin kendisinin Mustafa Efendi'ye tasavvufi terbiye vermekte yetersiz kaldığı ve bu sebeple Abdullah Mekkî'ye yönlendirdiği şeklindeki rivayetin ihtiyatla değerlendirilmesi gerekir.

Gebele olmuştur) olup babası Hacı Nasrullah ve dedesi memleketinde emirlik yapmışlardır. Azerbaycan'ın meşhur kişilerinden biri olan Gutgaşını İsmail Bey'in (ö.1286/1869) abisidir. Hacca gittiğinde Abdullah el-Mekkî'ye intisab edip icazet almıştır⁸. Yahya Efendi vefat ettiği tarihe kadar Hicaz bölgesinde ikamet edip burada irşad görevini yürütmüştür. Mustafa Efendi üstadı Abdullah Efendi'nin tavsiyesini yerine getirerek intisap ettiği Yahya Efendinin gözetiminde yedi yıl süren tasavvuf eğitiminin ardından seyr u sülûkünü tamamlayarak tarikatta irşad ve hilafet icazetini almıştır.⁹

Mustafa Efendi'nin kendisine kadar ulaşan Nakşbendiyye silsilesi şöyledir: Hz. Muhammed(s) > Hz. Ebu Bekir > Hz. Selman-ı Farisî > Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr-i Sıddîk > Cafer-i Sâdık > Ebû Yezîd-i Bistâmî > Ebu'l-Hasan-ı Harakânî > Ebu Ali-yi Farmedî > Hâce Yusuf-i Hemedânî > Hâce Abdulhâlık-ı Gucevânî > 'Ârif-i Rivgerî > Hâce Mahmûd-i Encirfağnevî > Hâce Alî-i Ramitenî > Muhammed Bâbâ Semâsî > Emir Külâl-i Buhârî > Bahâeddin Muhammed Nakşbend > Muhammed Alaeddin > Yakûb-i Çerhî > Hâce 'Ubeydullâh-ı Ahrâr > Hâce Muhammed Zâhid-i Vahşî > Dervîş Muhammed-i Velfî-yi İmkenegî > Hâceğî İmkenegî > Hâce Muhammed Bâkî Billah > İmam-ı Rabbânî Ahmed Farûkî-yi Sirhindî > Muhammed Ma'sûm-i Sirhindî > Muhammed Seyfüddin Sirhindî > Seyyid Muhammed-i Bedeûnî > Mazhar-ı Canân > Abdullah-ı Dihlevî > Halid-i Bağdâdî > Abdullah-ı Mekkî > Yahya-yı Dağıstânî > Mustafa-yı Şiranî.

Rivayete göre irşad vazifesini icra etmek üzere şeyhi Yahya Dağıstanî'nin işaretiyle Anadolu'ya dönerek¹⁰ memleketi Şiran'a gelen Mustafa Efendi, burada ilk eşi olan Güllü Hanım'la evlenmiştir. Şiran'da bir tekke kurarak irşad vazifesini sürdürmek isteyen Mustafa Efendi'nin köyündeki Telli sülalesinden Ali Çavuş ile aralarında çıkan tartışmadan dolayı bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu gergin ortamda kalmak istemeyen Mustafa Efendi Şiran'ı terk ederek Niksar'a gitmiş ve oradan da Çorum'a gelmiştir.¹¹ Menkıbe tarzında bazı rivayetlerde Mustafa Efendi'nin şeyhinin emriyle Mekke'den Çorum'a geldiği kaydedilmekteyse de tarihî veriler onun bahsi geçen olay üzerine Şiran'dan Çorum'a geldiğini göstermektedir. Dahası Mustafa Efendi, Çorum'a yalnız değil ailesi ve bazı müritleriyle birlikte gelmiştir. Ancak tarihi rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yahya Efendi Çorum'a uğramış olduğu için daha önceden bu şehirden Mustafa Efendi'ye bahsetmiş olabilir. Mustafa Efendi de başına gelen söz konusu olaydan sonra şeyhinin kendisine bahsettiği Çorum'a gelmeğe karar vermiş olması muhtemeldir.

⁸ Mehmet Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler", *Avrasya Etüdları*, Ankara 2009, 2009-1, sayı: 35, ss. 54-55. Yahya Efendinin tasavvufî konuları içeren *Maksadu'î-tâlibin* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2298, 42 vr.) adlı Farsça bir risalesi de vardır.

⁹ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 408; Alıcı, *İhracızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, s. 16; Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Halidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 193; Süleyman Uludağ, "Halidiyye-Anadolu'da Halidîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 15, s. 297.

¹⁰ Alıcı, *İhracızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, s. 16.

¹¹ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 408.

Halk arasında bilinen bir rivayete göre Mustafa Efendi, Hicaz'dan Çorum'a gelmek üzere hareket ederek önce deniz yoluyla İstanbul'a ulaştı. Burada bir müddet ikamet eden Mustafa Efendi sarayda ilmî bir tartışmada 12 mesele üzerindeki vukufiyetli açıklamalarından dolayı dikkat çekti. Bu olay sonrasında II. Abdulhamid'le [İktidar dönemi: 1293-1327/1876-1909] (ö.1336/1918) görüştüğü rivayet edilmektedir.¹²

Yukarıda arz edilen rivayet doğru kabul edildiği zaman Mustafa Efendi'nin İstanbul'a gelişinin II. Abdulhamid'in tahta geçtiği 1293/1876'dan sonra gerçekleşmiş olması gerekir ki, bu doğru bir tarihleme değildir. Bu sebeple İhsan Sabuncuoğlu'nun da dediği gibi Mustafa Efendi'nin II. Abdulhamid'le görüşmesi saraya yakınlığı ile bilinen Çorumlu Hasan Paşa (Yedisekiz) vasıtasıyla bir başka hac yolculuğu esnasında İstanbul'a geldiğinde gerçekleşmiş olmalıdır.¹³ Bunu destekleyen diğer bir rivayette son hac yolculuğuna 1898'de Tokatlı hanımı, halifesi Mustafa Haki, amcasının oğlu Ahmed Efendi ve birkaç müridiyle birlikte çıktığı, Çorum'dan İstanbul'a gelerek buradan deniz yoluyla Mısır'a gittiğinin bildirilmesidir. Mustafa Efendi'nin II. Abdulhamid'le görüşmesinin de bu Hicaz seyahatinin İstanbul ayağında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Çünkü anlatılan menkıbede Mustafa Efendi bu seyahatten dönmeyip hacda vefat etmiştir. Yukarıda zikredilen saray görüşmesinden sonra Padişah tarafından kendisine verilen ihsanları kabul etmeyen Mustafa Efendi, Hicaz'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.

Mustafa Efendi'nin Çorum'a yerleştikten sonra irşad faaliyetlerini sürdürerek geniş bir etkiye sahip olduğu ve burada üç tekkede irşad vazifesini yürüttüğü kaydedilmektedir. Bu tekkelerden biri bugün Milönü Caddesi'ndeki Kellegöz Camii'nin kible tarafındaki yoldan Batıya doğru yolun karşısında bulunan ve mevcut bahçe duvarıyla çevrili alandaki şeyhin evinin zemin katındadır. Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925'e kadar buradaki müessesenin faaliyette olduğu, hatta bu tarihten sonra da hatm-ı hâcegân yapılmak üzere müridânın söz konusu mekânı kullandıkları rivayet edilmektedir.

1. Eşleri ve Çocukları

Mustafa Efendi ilk evliliğini Şiran'da bir vesileyle yukarıda adından bahsettiğimiz Güllü Hanım'la yapmıştır. Bu eşinden Abdullah ve Ali adında iki oğlu ve Ayşe adında bir kızı olmuştur. Kızı Çorum'un âlimlerinden Kürt Hacı Mustafa Efendi'yle evlenmiştir. Mustafa Efendi'nin Güllü Hanım'dan başka üç eşinin daha olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan biri olan İskilipli Emine Hanım'la evliliğinden Faik ve Hilmi Efendiler doğmuştur.¹⁴ R. 1303/M. 1887 doğumlu Hacı Faik Efendi'nin Mustafa Efendi vefat ettiğinde 12 yaşında olduğu belirtilmektedir. Faik Efendi tasavvufî eğitimini babasının halifesi Niksarlı

¹² Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 408.

¹³ Sabuncuoğlu, age, s. 72.

¹⁴ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 409.

Ahmed Efendi'den (ö.1935) tamamlayarak silsileyi devam ettirmiştir. Üçüncü eşi Afyonlu olup bu hanımından çocuğu olup olmadığına dair bilgi elde edilememiştir. Dördüncü hanımı ise Tokatlı zengin bir hanımdır. Bu eşi Mustafa Efendi'yle son haccına beraber gitmiştir. Mustafa Efendi'nin Medine'de vefatından üç gün sonra eşi de aynı yerde hayata gözlerini yummuştur. Mustafa Efendi'nin cenazesi vasiyeti üzerine Cennetü'l-Baki mezarlığında şeyhinin kabrinin yanına defnedilmiştir.¹⁵ Vefat tarihi hakkında kayıtlı bilgiye sahip değiliz. Ancak Çorum hakkında tanıklara dayalı araştırmalarıyla tanınan İhsan Sabuncuoğlu şeyhin torununa atıfla Rumî 1315/1899 tarihini vermektedir.¹⁶ Hamdi Ertekin, babası vefat ettiğinde 12 yaşında olduğu belirtilen 1304/1887 doğumlu Faik Efendinin ifadesine dayanarak Mustafa Efendi'nin vefat tarihini tespiti çalışmıştır.¹⁷ Yukarıda verilen bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde vefat tarihi olarak Rumi 1315/Miladî 1899 ortaya çıkmaktadır.

Mustafa Efendi'nin tasavvufî içerikli birkaç şiiri ve bir de manzum silsilenamesi tespit edilebilmiştir. Silsilesi 32 beyitten oluşmaktadır. Şiirlerin bir kısmı kaside, münacat ve rubailer şeklindedir. Biz bu şiirlerden ulaşabildiklerimizi bir araya getirerek makalemizin sonuna ekledik. Mustafa Efendinin şiirlerinde zühd, kalp/gönül, ilahî aşk, fenâ ve bekâ, varlık ve tevhîd vb. tasavvufî konular işlenmektedir.

¹⁵ Çorum'da Şiranlı Mustafa Efendi'yle alakalı pek çok menkıbe anlatılmaktadır. Bunlardan biri de Mustafa Efendi'nin son hac seyahati ile Bayburtlu Zihni'nin aşağıdaki kıtayıyla başlayan koşması arasında bağ kurulmasıdır:

*Yardım ki yurdundan ayağ göçürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten kesmiş ayağı*

Zihni, birkaç yıl görev yaptığı Ünye'de hastalanmış ve memleketi Bayburt'a dönmek üzere yola çıkmıştır. Trabzon'a kadar gelen Zihni buradan Bayburt'a doğru yola devam edip Maçka'ya geldiğinde hastalığı onu yorgun düşürmüş ve gece konakladığı handa 1859 yılında vefat etmiştir (Saim Sakaoğlu, *Bayburtlu Zihni*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 11-12). 1829 doğumlu Mustafa Efendi ilk haccını yaklaşık 1854 yılında tasavvufa intisabından önce gerçekleştirmiştir. Şeyh olarak Anadolu'ya dönüşü ise yedi yıl sonradır. Dolayısıyla Şiranlı'nın şeyh olarak Çorum'a gelişi 1860 civarıdır. Bu sebeple Bayburtlu Zihni ile aralarında mürid-mürşid ilişkisi olması tarihi açıdan mümkün görünmemektedir. Çünkü Şiranlı Mustafa Efendi son hac seyahatine 1898'de çıkmış ve bu haccından dönmeyen önce Medine'de 1315/1899'da vefat etmiştir. Ayrıca Bayburt yöresinde Zihni'nin bu şiiri yazmasının nedeni olarak 1244/1829 Rus işgali sonrasında şairin serzenişleri gösterilir. Bayburt sevdalısı olan şair, memleketinin işgal sonrasında harap oluşunun acısını şiirine yansıtmıştır. Bayburtlu Zihni'nin bir özelliği de karşılaştığı önemli insanların vefatına, bazı müesseselerin tesisine ilişkin tarihler düşmüş ve karşılaştığı önemli kişilere mersiyeler yazmış olmasıdır. Fakat Zihni'nin eserlerinde başka Âlimlere ve suflere ilişkin tarihlenmeler olmasına rağmen Mustafa Efendi'ye ilişkin herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

Ancak Mustafa Efendi'nin yukarıda açıkladığımız tespitlerde belirtilen Bayburtlu Zihni'nin dışında Zeyni (ya da Zihni) Baba adıyla meşhur bir müridinin olduğu çeşitli menkıbelerde ifade edilmektedir.

¹⁶ Sabuncuoğlu, *age*, s. 72.

¹⁷ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", s. 409.

H. Ertekin Bey, Mustafa Efendi'nin vefat tarihine ilişkin mukayese ve değerlendirme yaparken sonuçlamada sehven 1906 tarihini elde etmiştir. Ancak Faik Efendi'nin kabir kitabesinde de doğum tarihi olarak yazılan 1887 tarihine 12 eklenince 1899 çıkmaktadır. Bu sonuç Mustafa Efendi'nin vefat tarihine dair Sabuncuoğlu'nun tespitini doğrulamaktadır. H. Ertekin Bey'in adı geçen tebliğinin ikinci baskısında ise bu tutarsızlığı gidermek için musahhihler tarafından 12 rakamı 20 yapılmıştır. Esasında doğru olan bir mukayese iyice karıştırılmıştır.

2. Etkileri

Mustafa Efendinin pek çok halifesi olduğu rivayet edilmekle birlikte bunların tamamının tespiti mümkün değildir. Ulaşabildiğimiz silsileler vasıtasıyla halifelerinin bazılarını tespit edebildik. Mevcut bilgiler göz önüne alındığında Mustafa Efendinin Çorum, İskilip, Tokat, Niksar, Sivas, Giresun, Alucra, Samsun, Amasya, Kırıkkale, Afyon, Şam gibi bölgelerde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Onun etkilediği ve bazılarına halifelik verdiği zatların isimleri şöyledir: Bayburtlu Ahmed¹⁸, Tokatlı (Başçiftlik) Hacı Salih Efendi¹⁹ (ö.1329/1911), Darendeli (Sofuzade) Mahmud (ö.1316/1901), Mustafa Haki Tokadı²⁰ (ö.1338/1920), Niksarlı Ahmed (Zarakol)²¹ (1279/1861-1935), Mustafa Taki Sivasî²² (1873-1925, Mustafa Haki'nin halifesi), Mustafa Tarhan (Haçkalı Baba veya Kuş Mustafa lakaplarıyla meşhurdur) (ö.1949), İskilipli Hacı Faik (1887-1950, Şiranlı Mustafa Efendi'nin oğlu olup Niksarlı Ahmed Efendi'nin mürididir), Başçiftlikli İnceimamzâde Hasan, Benseköslü (Mesudiye'ye bağlı) Sarializâde Ahmed, İskilipli Ömer (ö.1324/1906), Cevlikli (Tosya'ya bağlı) Mehmed (Gülşen) (Niksarlı Ahmed Efendi'nin mürididir), Torullu Hacı Osman, Çalğanlı Osman (ö.1932), Alucralı Hacı Hasan.

3. Tasavvufî Görüşleri

Mustafa Efendi'nin tasavvufî görüşlerini tespit açısından eldeki kaynaklar oldukça yetersizdir. Ancak biz bulabildiğimiz verilerden hareketle onun tasavvufî

¹⁸ Bazı kaynaklarda bu zatın Mustafa Efendi'nin amcasının oğlu olup Alaca ilçesine yerleştiği ve kabrinin de burada bulunduğu için Alacalı Ahmed diye meşhur olduğu ifade edilmektedir.

¹⁹ Hacı Salih Efendi, Tokat'ın Başçiftlik ilçesindedir. Mustafa Efendi Niksar'a geldiğinde ona intisap etmiş ve onunla birlikte Çorum'a gelerek tasavvufî eğitimini tamamlamıştır. Çorum'da vefat etmiş ve Hıdırlık mevkiinde Kereb-i Gazi türbesine defnedilmiştir. Mezar kitabesinde şu ibareler yazılıdır:

Mazhar-ı yuhyikehu'llah maden-i kân-ı vefa
Nakşbend-i Şirânî Halife-i Mustafa
el-Hac Salih en-Niksârî nûr-i Bârihuda
Bin üç yüz yirmi dokuzda eyledi dâr-ı beka (1329/1911)

²⁰ Mustafa Haki 1281/1864 Tokat doğumludur. Haki Efendi 1338/1920'de İstanbul'da vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Mustafa Hâkî mürşidi hayatta iken tarikatta irşad ve hilafetle görevlendirilmiştir. Tokat'ın büyük camilerinden biri olan Ali Paşa Camii'nde görevli iken 1908 yılında Meclis-i Mebusan'a Tokat mebusu olarak seçilmiştir. Görevi icabı İstanbul'a gelmiştir. Bir müddet Fatih Camiinde de görev yapmıştır. Daha sonra da İstanbul'a yerleşmiştir. Bir dönem Meclis-i Meşayih üyeliği de yapan Mustafa Haki, Fatih'te bulunan Mustafa İsmet Dergâhi şeyhliğine atanmış ve vefatına kadar bu görevi yürütmüştür. Fatsa, Mekkî Kolu, ss. 117-119; Alıcı, İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi, ss. 17-18.

²¹ Hayatı hakkında bk. Fatsa, *Mekkî Kolu*, ss. 121-122; Necmettin Sarioğlu, "Niksarlı Hacı Ahmed Efendi", *Somuncu Baba Dergisi*, Ağustos 2005, sayı: 58, ss. 42-43.

²² Mustafa Taki 1289/1873'te Sivas'ta doğdu. Babası Mehmet Selim Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Sivas İbtidâî Mektebi ve Rüşdiyesi'nde tamamladı. 19 Ekim 1887'de sorgu hâkim yardımcılığı ile memuriyet hayatına başlayıp, adliyenin çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1914'te Sivas Sultanisi Arapça öğretmenliğine atandı. 22 Nisan 1920'de Sivas milletvekili oldu. Meşhur Ankara Fetvası'nı "Sivas Meb'usu, Ulemâdan Mustafa Taki" ismiyle imzaladı. 10 Kasım 1923'te Sivas İmam-Hatip Okulu Meslek Dersleri (Arapça, Hadis) öğretmenliğine atandı. Bu görevde iken 1 Ağustos 1925'te Sivas'ta vefat etti. Evli olup yedi çocuk babası idi. Ailesi Doğruyol soyadını almıştır. Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Din Adamları-I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1995, s. 155; Fatsa, Mekkî Kolu, s. 120; Alıcı, İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi, ss. 18-19; Necmettin Sarioğlu, "Sivaslı Mustafa Taki Efendi", *Somuncu Baba Dergisi*, Temmuz 2005, sayı: 57.

görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Onun tasavvufî terbiye anlayışında sükût (sessiz bir şekilde tefekkür) hâli önemlidir. Ona göre bir kişinin hâli bin kişinin sözünden daha güzeldir.²³ Mustafa Efendi'nin hem ferdî zikirde (günlük vird) hem de toplu olarak gerçekleştirilen zikirde (hatme-i haccân) sükût esasını hassasiyetle uyguladığı ve müritlerine de aynı şekilde yapmalarını tavsiye ettiği kaydedilmektedir.

Mustafa Efendi sükût ile tefekkür hâlini tercih edişinden dolayı bazı kişiler tarafından eleştirilmiştir. Sözü edilen bu konuyla alakalı anlatılan menkıbelerden biri şöyledir. Bir gün Mustafa Efendi'nin tekkesine medrese tahsili görmüş bir kişi geldi ve tekkedeki halkaya katılıp oturdu. Fakat tekkenin adabından olan sükût halinde beklemekten sıkılarak kaba bir şekilde Mustafa Efendi'ye hitaben şöyle dedi:

- Efendi böyle sükût etmek yerine burada toplanan bu insanlara sohbet etseniz ve onlara İslâm'dan bir şeyler öğretseniz daha iyi olmaz mı?

Mustafa Efendi sükût (sessizlik) hâlini bozmayarak ona cevap vermedi. Bunun üzerine o adam tekmeden kızgın bir şekilde çıkıp gitti. Olayı izleyen müritlerden biri Mustafa Efendi'ye şöyle dedi:

- Efendim, adam sizi azarlar gibi konuştu, niye ona cevap vermediniz?

Mustafa Efendi cevabında şöyle dedi:

- Bizim sükûtumuzu (sessizliğimizi) anlayamayan sözümüzü hiç anlayamaz.

Mustafa Efendi bu sözle sükût hâlini kavramanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁴

Aşçı İbrahim Dede hatıratında Mustafa Efendi'ye özel bir bölüm ayırarak onun 1886'da hac dönüşünde Şam'a uğradığı esnada meydana gelen olaylara ilişkin izlenimlerini ve burada şeyhin yaptığı tasavvufî içerikli bir sohbetini kaydetmiştir.

Birkaç konuya temas edilen bu sohbetin metnine bakıldığında Mustafa Efendi'nin tasavvufun anlatımı zor meselelerini basit örneklerle anlaşılır bir şekilde açıkladığını görmekteyiz.

Mustafa Efendi'ye göre ruh iki boyutta değerlendirilir: Birincisi emr-i Rabbanî olan ruh-i hayattır. İkincisi ise âlem-i melekûta gidip gelen ruh-i revanîdir. "Ben sizin rabbiniz değil miyim?"²⁵ hitabında "belî/evet" diyen bu ruhtur ve o hakikat-ı insandır. Her insan sabit aynı bu ruhtadır. Ancak o bir cism-i latiftir. Mesela bir adam baskı aletiyle resmini çıkarır. Fakat bu resimde onun özü mevcut olmasına karşın, ondaki kesafet ve ağırlık yoktur. Ruh-i revanî de böyledir.²⁶

²³ Fatsa, *Mekki Kolu*, s. 116.

²⁴ Bu menkıbenin farklı bir anlatımı için bk. Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, s. 17.

²⁵ Araf, 7/172.

²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı: Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul 2006, c. 2, s. 612.

Nefis, ruh ile kalıp (ceset) arasında bir vasıtaadır. Ruhtan ilahî feyzi alarak kalbe akıtır. Bu nefis latif bir cevherdir. Ona nefis-i emmârelik insan tarafından yüklenir. Bu bir tayın (at yavrusu) terbiye edilmesine benzer. Acemi tay vahşi ve saldırgan olur. Fakat güzel bir şekilde terbiye edildiğinde bu tay istenilen şekilde istihdam edilmeğe ve kullanılmaya müsait hâle gelir. Esasında bu hayvanın zâtında fenalık yoktur. Sahraya başıboş bir şekilde salınınca huysuzlaşır. Bu sebeple terbiye edilmesi ve kontrol altına alınması gerekir. “Nefsini tanıyan Rabbini tanır.” sözündeki hikmet burada ortaya çıkar. Sülûk-i enfûsiye devamla nefis tekmil-i merâtib edip Cenab-ı Allah’a ayna olur. Yani ilahî isimler ve sıfatlar bu aynaya tecelli eder ve o anda arada ayna vazifesi gören nefis yok farz edilir. İşte o zaman nefisini bilen Rabbini tanır. Gerçek varlığı müşahede eder.²⁷

Âlem iki türlüdür: Âlem-i mülk ve âlem-i melekût. Bu dünya âlem-i mülktür. Semâvât ise âlem-i meleküttür. Diğer bir deyişle âlem-i mülk bir şeyin zahiri, âlem-i melekût ise bâtınıdır. Bu bir ağaç misaline benzer. Ağacın gövdesi âlem-i mülk, kökü ise âlem-i melekût gibidir. Dünya semâvâtın zahiri, semâvat da dünyanın bâtınıdır. Her şeyin bir zahiri ve bâtını vardır. Batınına sabit ayn denir.²⁸

Kelime-i tevhid “lâ ilâhe illa’llah”tır. ﷲ kelimesi şekil olarak makas gibidir. Nasıl makas bir şeyi kesiyorsa bu ﷲ da mâsivâllahı kesmesinden remiz olarak bu şekilde yazılmıştır. Ancak “lâ mevcûd” mûlahazasında “masivallah yoktur” dersin ve keser atarsan o zaman bu gerçekleşir. Burada maksat onun yok ve Allah’ın olduğunu ispat etmektir. İnsan da ﷲ kelimesine benzer. Başını aşağı ayaklarını yukarı çevirdiğinde “lam elif” ﷲ gibi olur. Bu da insanın fani olduğuna bir manevi işaretidir. Bu remizler ancak aşk ile kavranır.²⁹

Mustafa Efendi kasidesinde bazı mısralarda kalbini Allah’a vuslata yönelttiğini ifade ederek kendini dış dünyaya bağlamak istemediğini ve birlik hâlini arzuladığını açıkça belirtmektedir. Burada onun mutasavvıfların savunduğu tevhid ve varlık anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır.

*Ağyâr ile yok ülfetim bîgânedir dünyâ bana
Cânân ile vahdet gerek kesretde yârı neyelerem*

Gönül şiirinde de aynı konuyu dile getiren Mustafa Efendi, kişinin dış dünyadaki geçici şeylere gönlünü bağlamamasını, gönlün gerçek sahibi olan Allah’ın rızasını kazanmayı düşünmesi ve bu amacın dışındaki beklentilerden kurtulması gerektiğini öğütlemektedir.

*Gönül verme gel ağyâra bulasın himmet-i bâlâ
Geçir fikrin dû âlemden taleb kıl matlab-ı a’lâ*

Yukarıda alıntılanan beyitlerde Mustafa Efendi, Kur’an-ı Kerim’deki “Onlar inanan ve Allâh’ı anmakla gönülleri huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki

²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, c. 2, s. 613.

²⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, c. 2, s. 613.

²⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, c. 2, ss. 613-614.

gönüller, ancak Allâh'ı anmakla huzur bulur."³⁰ Âyetine dikkat çekmektedir. Bu âyette Allah, gönlü dünyevî kaygılar, kirler ve kötü düşüncelerden arındırarak sadece Allah'ın zikriyle huzur bulacağı ifade etmektedir.

4. Tespit Edilen Şiirleri

Mustafa Şirânî'nin Manzum Silsilesi³¹

*Hakikat bahrının dürrîn deren³² mahbûb-i Sübhânî
K'erişdi³³ kabe kavseyne ev ednâda bulub kâni*

*O dürri derc idüb Sıddik oluban mahzen-i esrâr
Zihî sıdkında sadıkdır o yârın gârda yârânı*

*O genci feth idüb Selmân saçıldı ravh³⁴ ile reyhân
Nice cânlar olub mestân unutdı hur u gilmânı*

*İrişdi Kasım ebvâb bu³⁵ bâbda oldı çün bevvâb
İrüb tâ sâhile gark-âb döşedi³⁶ hân-ı rûhânı*

*Çü ânın hân-ı bezminde bulunub³⁷ Cafer zinde
Acâyib oldı ferhunde buluben³⁸ sıdk-ı Hakkânî*

*Ânın sıdk u safâsının nesîmin buldı³⁹ çün Tayfur
Ziyasının safasında⁴⁰ nice görürdi Subhânî⁴¹*

*Çü ol buydan alub şemme geçirdi⁴² seyr-i imkândan⁴³
Ki hark itdi hayâlâtı Ebu'l-Hasan el-Harakânî*

³⁰ Ra'd, 13/28.

³¹ Toplam 32 beyitten oluşan *Silsile-i Mustafa Şirânî*, elimizde mevcut bulunan ve yeri belli olmayan yazmanın fotokopisi, İhramcızâde İsmail Hakkı (Toprak) Efendi'nin yayımlanmış silsilenamesi, Aşçı İbrahim Dede'nin bizzat Mustafa Efendi'den dinleyerek hatıratına yazdığı nüshasındaki metin ve Bahaddin Efendi'nin notlarını içeren defterdeki silsile karşılaştırılarak buraya alınmıştır. Yayımlanmış iki silsile metni ile bizdeki fotokopi halindeki yazma nüsha ve Bahaddin Efendi'nin istinsah ettiği metinler arasında bazı kelime ve imla farklılıkları söz konusu olup bunlar dipnotlarda belirtilmiştir. Basılmış metinler için bk. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, ss. 610-612; İhramcızâde'den rivayet edilen silsile metni için bk. Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, ss. 21-23, 225-229.

³² "Diren", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, ss. 21, 229; Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 386.

³³ "İrişdi", Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 386.

³⁴ "Saçdı ruhıla", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 610.

³⁵ "o", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 610.

³⁶ "Düşdü", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 610.

³⁷ "Bulub", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 610; "oluban", Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 386.

³⁸ "Bilüben", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, ss. 21, 229.

³⁹ "Anın sıdk-ı safasından nasîbin aldı", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, ss. 21, 229.

⁴⁰ "Sabasının safasından", Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 386.

⁴¹ "Hayâsının sefasından nice gör dedi subhanı", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 610.

⁴² "Geçerdi", *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 611.

⁴³ "Çün ol buydan alub şemme geçülen sırr-ı imkânı", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi*, ss. 21, 226; Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 387.

*Anın ol himmetin görüb Ebu Ali olub çalâk
Urûc itdi ulâya tâ ola mahrem-i Yezdânî*

*Anın dâmânını tutup ona der-pey revân oldı
Çü vâkıf oldu sırrına Şeyh Yusuf el-Hemedânî*

*Gelübgavsı 'l-halâyık çün ana dil-bend idüb her dem
Bulub bilüb görüb Rabbin Abdulhâlık el-Gucdevânî*

*Çü Şeyh-i Arif-i Dâna⁴⁴ sülûkünde olub binâ
İrişdi kasr-ı ikâna açılıb bâb-ı irfânı*

*Sena kıldı ana Mahmud ki nezdinde ol mahbûb
Muhabbetde olub mağlub bilüb hayretde hayranı*

*Ali a 'lâ⁴⁵ makam buldı ânın sohbet-i yümnünde
Çünân himmetle ki oldı Ebu Ali Ramitenî⁴⁶*

*Didiler kutbu 'l-evliyâ Muhammed Bâbâ Semâsî
Geçüb a 'lâdan a 'lâya urûc itdi ânın cânı*

*Urûcunun burûcunda tulû ' itdi bir mâh-tâb⁴⁷
Âna Seyyid Külâl dindi gönüller kıldı nûrânî*

*Muhammed Şâh-ı Nakşbend tulû ' eyledi çün hurşid
İhata itdi afakı anın nur-ı feyzânî⁴⁸*

*Muhammed Alaeddin anın o nûr-i feyzinden⁴⁹
İtirlar saçdı canlara verüben derde dermanı*

*Anın ol itr-ı bûyundan çü buldı cezbe-i Yakub
Çıkub cevelân idüb Çerhi güzâr eyledi imkânı*

*İşidin Hâce-i Ahrâr Hakk'ın bahş u kiramından⁵⁰
Nice kehf-i enam oldı saçub in'am u ihsanı*

*Muhammed Zâhid cana irişdi çün o ihsana
İrüb makam-ı ihsana şühüd eyledi cânânî⁵¹*

⁴⁴ “Ki Şeyh-i Arif ü Dâna”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, s.21,226.

⁴⁵ “Ale'l-ulâ”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 226.

⁴⁶ “Cinân-ı himmetile kim ola Ali Ahmed-i Sâni”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 611; “Büyük himmetlere irdi Hoca Ali Ramiteni”, Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 387.

⁴⁷ “Mehtâb”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 227.

⁴⁸ “Füyûzân”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 227.

⁴⁹ “Füyûzundan”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 227.

⁵⁰ “bahş-ı kirâmından”, *İhramcızade İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 227.

⁵¹ “vicdani”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 611.

*Muhammed Derviş derdnâk düşüben⁵² derde bî-payân
Ki tâ bir gün deva irer⁵³ deyü iderdi efgânî*

*Çü Hâcegî Semerkandî bu sohbetde bulub kandı
Ona derdler deva oldu gözetdi hükm-i fermânî⁵⁴*

*Fenâya saldı çün uzun bekâyı buldı pes Bâki
Mekânî lâ-mekân şehrin idindi cây-ı nûrânî*

*Müceddid Ahmed-i Sâni aceb keşf-i makamâtı⁵⁵
Bulunur mu ana sâni Buhârî yâ Horasanî*

*Anın farhunde bezminde Muhammed oldu çün Masum
Pes oldu urvetü 'l-vüska tutuban habl-ı Kur'an'ı*

*Visâk edindi Seyfüddin urûc itdi hurûc itdi
Mekânî lâ-mekân oldu göründü cây-ı Rabbanî*

*Nihânî gayb-ı mutlakdan olıcak feth-ı nûrânî
Olub nurun alâ nur Seyyid Muhammed el-Bedvânî*

*Çü Şemsüddin Habibu'llah düşübdür Mazhar-ı Cânân
Pes oldu canlara cânân o canlar canının canı*

*Çü geldi Şah Abdullah bu yolda oldu hablu'llah
Fenâ-fi'llah bekâ-bi'llah anın da oldu seyrânî*

*Ziyâüddin Şeyh Halid bu yolda ser-firaz oldu
Geçip sadra tarikatda tefevvuk itdi akranı*

*Çü Abdullah gelüb Rûm'dan ana canıla râm oldu
Ziyalandı gözü gönli nider pes Rûm'a revânî⁵⁶*

*Cemâl-i şem'ine pervâne olan Yahya ki pîr-i mâ
Yüceltdi kasr-ı irfânî koyup hânî Dağıstân'ı*

*Bu kemter Rumî yâ Rab nola kıtmîr ola der bâb
Ki tâ feth olıcak ebvâb⁵⁷ göre bir kez o şen hânî*

⁵² “düşüb”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 611.

⁵³ “eder”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 611; “Ki tâ bir gün deva irdi kesildi âh u efganı”, Bahattin Efendi, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 389.

⁵⁴ “hükm ü fermânî”, *İhramcızâde İsmail Haklı Toprak Efendi*, ss. 22, 228.

⁵⁵ “keşf makamında”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 612.

⁵⁶ “Ziyalandı gözü gönli nider pes rûh-ı râvânî”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 612.

⁵⁷ “subh olıcak”, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2, s. 612.

Münacat⁵⁸

*Seherde kölendir bu derdli ârif
Hâlleri sana malûm istemez tarif
Derdlere dermandır İhlâs-ı şerif
Hürmetine bizi affeyle Allah'ım*

*Günahım çokdur eyleme ta'zir
Şiranlı hacıyım cevherim hazır
Gam dükkânım açdım pirimdir Hızır
Hürmetine bizi affeyle Allah'ım*

Kasîde⁵⁹

*Ma'şûkumun güldür teni ben gülzârı neylerem
Aşkın çölü makber bana başka mezârı neylerem
El çekmişem fânilere menzil olan virânedен
Lâhût eli menzil bana hâki diyârı neylerem
Mecnûn gibi dağdan dağa gezmek ne lâyük âşıka
Gönlümde buldum yârımı geşt ü güzârı neylerem
Bülbül niçin verdin gönül rengi solan bir goncaya
Solmaz benim nazlı gülüm fâni baharı neylerem
Gündüzleri hasret çeken âşık şebi bayram sayar
Her saatım vuslat demi leyl ü nehârı neylerem
Ağyâr ile yok ülfetim bîgânedir dünyâ bana
Cânân ile vahdet gerek kesretde yârı neylerem
Dili mutmain canân ile havf u recâ bilmem nedir
Cânânımın cânânıyam başka şikârı neylerem
Zâhid bütün olsun senin kevser-i bihişt-i hak
Cânânımın cânânıyam başka şikârı neylerem
Tek hücreli evdir gönül safımız ona binbir emel
Tek dilbere verdim gönül başka nigârı neylerem
Aşkımın inşâ eyledim dostun köyünde hânemi
Esmâ-i hüsnâ çevresi taşdan cidârı neylerem*

⁵⁸ Bu şiirin metni için bk. Ertekin, “Son Dönem İskilipli Âlimler”, s. 410.

⁵⁹ Bu şiir bazı rivayetlerde dörtlükler şeklindedir. Buna göre birinci dörtlük şöyledir:

*Maşukumun güldür teni
Ben gülzârı neylerem
Aşkın çölü makber bana
Başka mezârı neylerem*

*Yandım tecellî nuruna Musâ gibi hayretdeyim
Tûri-yi dilim sad pâredir artık şerârı neylerem
Göçtüm dîyâr-ı dilbere dönmem dahi ben Şîrân 'a
Uçdum ezel sahrasına yerde karârı neylerem*

Gönül⁶⁰

*Gönül verme gel⁶¹ ağyâra bulasın himmet-i bâlâ
Geçir fikrin dû⁶² âlemden taleb kıl matlab-ı a'lâ
Gönül levhinden nurânî yazarsan hatt-ı rûhânî
Okur zevkile rûh anı olursun âlim u dâna⁶³
Gönül şebbâz-ı ilâhîdir elinde tutar ol sultan
Bülend-i pervâz ile dâim şikâr-ı maksad-ı a'lâ⁶⁴
Gönül sığmaz yere göğe aceb bir murg-ı kudsi kim
Humâyun kasr-ı kavsinden gözetir dâim ev ednâ
Gönül bir bahr-ı ummândır doludur dür ile mercân
Velâkin gayet as'abdır erişmez ka'rine her pâ
Gönül tahtundan bir mahbûb salınır gâyetü'l-gâyeye
Ferâvişler perîvişler düzenmiş gayet-i ra'nâ
Gönül mirât-ı kâbildir cemâline mukâbildir
Görünür onda bir misbah ne şarkiya ne garbiya
Gönül bir nûr-i lâhûtî ihâta etdi nasûtu
Erişdir aslına tâ kim bulasın manzar-ı eclâ
Gönülde vech-i dildârı görürsen zevkile dâim
Ziyasının safasından erişir şulesi cana
Gönül tavr-ı tecellisin görüncek nefis ma'nîdir
Deyüp "tübtü" döner Hakka tutar yüreğini her câ
Gönül çarhında bir mehtâb tulû' eyleser ey Rûmî
Sana yetmezmi ol devlet eger dünya ve'ger ukbâ*

⁶⁰ Bu şiirin bazı nüshalardaki yazılış farklılıkları dipnotlarda belirtilmiştir.

⁶¹ Gönül verme ki ağyâra bulasın himmet-i bâlâ

⁶² Geçer fikrin bu âlemden taleb kıl matlab-ı a'lâ

⁶³ Okudur zevkiyle ruh anı olursun âleme dâna

⁶⁴ Bülendi pârvâz ile daim şikâr-ı maksad-ı aksa

Hasret Şiiri⁶⁵

*Yeter artık bu hasretlik
Aşk ile olan halvetim
Sana gelmektir niyetim
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Kabul eyle ümmetini
Alsın pirden himmetini
Ver bakayım cennetini
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Erdim şefaata karına
Kabul edip al yanına
Misafirim Osman'ına
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Yüzüm sürdüm eşliğine
Sen sahip ol aşığına
İlticam var böyle sana
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Fâni dünyada daraldım
Hasretin ile bunaldım
İlticayı sana kıldım
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Burada tamam olsun ömrüm
Vuslat olsun hem bu günüm
Sultanıma gider gönülüm
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Bir canım var sana kurban
Yeter artık bana bu hal
Gel de bana emrin sultan
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Er geç akibetim budur
Şefaata karım bu mudur?
Bu yol âşıklar yoludur
Daha dönmem ben Şiran'a.*

*Mustafa'yım Mustafa'ya
Varayım o pür safaya
İltica kıldım Mevlâ'ya
Daha dönmem ben Şiran'a*

⁶⁵ Bu şiir İ. H. Altuntaş'ın eserinde de nakledilmiştir. Bk. Altuntaş, *Nakşî-Hâkî Tarikatı ve İlm-i Ledün Sırları*, s. 535.

*Bu can canânı arz eder
Garip kulun niyaz eder
Ümmet Muhammed'e gider
Daha dönmem ben Şiran'a.*

*Âşık isem yâra erem
Cemâl-i pâkını görem
Eşiğine yüzler sürem
Daha dönmem ben Şiran'a.*

*Cism-i canım arzuluyor
Hasret yaralar sızlıyor
Gönlüm Muhammed'e dönüyor
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Bir iltica niyazım var
Dilde binbir vaazım var
Kabul eden Feyyâz'ım var
Daha dönmem ben Şiran'a.*

*Son nefesim Allâh
Bulurum felâh inşaallâh
Kabul eyle Resulullâh
Daha dönmem ben Şiran'a*

*Mustafa'ya yeter geldi
Darusselâmını bildi
Yansın bana bu kandilin
Daha dönmem ben Şiran'a*

GÖÇEBELİKTE YERLEŞİK HAYATA GEÇİŞTE TEKKE VE ZAVİYELERİN ROLÜ: ÇORUM ÖRNEĞİ

Ahmet Cahid HAKSEVER *

Tebliğimizde göçebelikten yerleşik hayata geçişte, 13. ve 14. yüzyıllarda Çorum ve civarında etkili olan tasavvufi kurumlar ve faaliyet sahaları üzerinde duracağız bu makalede.

Göçebelikten yerleşik hayata geçişte tekke ve zaviyelerin konumuna değinmeden önce “göçebelik” ve “yerleşik hayat” kavramlarının mahiyetine ve göçebelikten yerleşik hayata geçişin önemine kısaca değinmek istiyorum.

İnsanoğlu, yaşamını devam ettirebilmek için hemcinsleriyle dayanışma içinde bulunma ihtiyacıdır. Toplumsal dayanışma duygusu ile hareket eden topluluklar, genel itibariyle yerleşik ve göçebe olmak üzere iki ayrı örgütlenme biçimine sahiptir.

Anadolu özelinde göçebeler iki ana gruba ayrılabilir. Birincisi Moğol akınları, kıtlık vb. sebeplerle meskenlerini terk edip yeni yerleşim yeri arayanlar, ikincisi ise göçebeliği bir yaşam şekli olarak benimseyen konargöçerlerdir.

Yerleşik hayat sürenler de iki ana grupta değerlendirilebilir. İlki, tarım ve hayvancılığı yerleşik tarzda sürdürüp oba, köy, kasaba gibi birimlerde yaşayanlardır. İkincisi ise ticaret, sanayi ve zanaatın temel iş kolu olduğu daha büyük yerleşim birimlerinde ikamet edenlerdir. Buralar, İbn Haldun’un “umran şehirlerdedir” ifadesiyle medeniyetin görünür hale geldiği merkezlerdir.

İhtiyaçlar hiyerarşisinde birbirini tamamlayan bu iki yaşam tarzı arasındaki irtibat, zaman zaman bir dayanışmadan çatışmaya da dönüşebilmiştir. Bu çatışmalar, Orta Asya’daki devletlerin ve hattâ Anadolu’da Selçukluların yıkılışının, Osmanlı’da zaman zaman baş gösteren iç ayaklanmaların sebeplerindendir. Çatışmanın nedenleri sorgulandığında göçebe ve yerleşik hayat tarzlarının birbiriyle uyumlu bir şekilde koordine edilememesi ve buna bağlı olarak da birbirlerinin yaşam alanlarına müdahaleden bahsedilebilir.

Orta Asya’dan gelen kavimlerin mesken tutması, ihtiyaç fazlası konargöçerlerin yerleşik kültüre adaptasyonu, Anadolu’nun İslamlaşması ve kalıcı yerleşim birimleri haline gelmesi açısından stratejik önemi haizdir. Göçebe yaşamda ihtiyacın ötesine geçilmesi bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Bunlardan;

- Yerleşik kültürün sahip olduğu eğitim imkânından mahrum kalma,
- Denetleme ve kontrol altına alma konusundaki zorluk dolayısıyla asayiş ve güvenlik sorunları,

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğr.Üy. Çorum/TÜRKİYE.
E-mail: acahidhaksever@hitit.edu.tr

- Dış tesirlere açık olma, akla ilk gelenlerdir.

Bu sebeple Anadolu'da huzur ve selametinin temini açısından yerleşik kültüre geçişin, herhangi bir çatışmaya meydan vermeden karşılıklı uyum içerisinde gerçekleştirilmesi hemen tüm beylik ve devletlerin temel politikası olmuştur.

Göçebelikten yerleşik kültüre geçişin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesinde rol alan kurumlardan biri de tekkeler ve zaviyelerdir. Orta Asya'dan göç etmekte olan bir kavim, Batı'ya doğru ilerleyişi boyunca zaviyeler tarafından koordine edilmektedir. Zaviyenin bulunduğu beldenin imkânları ölçüsünde aşiret yerleştirilmekte, onlara iş alanı açılmakta, geriden gelmeye devam eden ihtiyaç fazlası diğer aşiretler daha ileriye yönlendirilmektedir.

Bu durum, silsile halinde Anadolu'nun batısına, hatta Balkanlar'a kadar uzanmaktadır. Çoğu zaman zâviyenin merkezde olduğu bir yerleşim birimi meydana gelmekte, hattâ o belde, zaviyenin adıyla anılmaktadır.

Anadolu genelinde yapmış olduğumuz durum tespiti, Çorum özelinde de geçerlidir. Ümit Halife, Arap Dede, Şeyh Eyyüb (günümüzde Kale), Sofular, Şihlar, (şimdiki adıyla Kunduzhan), Hıdırlık gibi mahalle adları; Tekke, Ahi İlyas, Abdalata, Seydim, Abdalbudu, Hacıhamza, Hüseyinabad, Karahisardemirli, Balım Sultan, Elvan Çelebi gibi tasavvuf kökenli köy ve kasaba isimleri, günümüze kadar varlığını koruyanlardan bazılarıdır.

Tarikat ve isim bazında ele aldığımızda Çorum ve civarının İslamlaşmasında, şehirleşmesinde Koyunbaba, Demirşeyh, Balım Sultan, Şeyh Âşık, Abdalbudu Karadonlu Can Baba, , Ümit Halife, Şeyh Sadreddin ve Arap Dede gibi Bektâşî zâviyeleri, şehir merkezinden ziyade kırsal bölgelerde yoğunlaşmış, Seydim Sultan ile Abdalata kardeşlerin şehrin kuzeyden ve güneyden her iki yönünde inşa ettikleri zaviyeler, Orta Asya'dan gelen göçebe halkın yerleşik hayata geçmesinde önemli işlevler görmüşlerdir.¹¹

İlk dönemlerden itibaren İslamlaşma, şehirleşme ve bunun kurumsal bir yapıya dönüşmesinde etkin olan ancak zamanla bir esnaf teşkilatına dönüşen tasavvuf orijinli bir diğer organizasyon Ahîlerdir.

Hem kırsalda hem de şehir merkezlerinde zaviyeler kuran Ahîler, yeni fethedilen bölgelerde zanaat ve ticaretin yerli Hıristiyan halkın inhisarına bırakılmayıp Müslümanların da bu tür faaliyetler içinde söz sahibi olmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Ticaret ve zanaat erbabından istenilen standartlar, kalitenin korunmasını sağlarken haksız rekabetin de önüne geçmiştir.

Bu noktada, kırsal bölgelerdeki zaviyelerin birbirleriyle, özellikle de Ahi zaviyeleriyle koordineli çalıştıkları düşünülebilir. Deri, yün, tahıl gibi ürünlerin, kırsal kesimden şehir merkezine güvenli bir şekilde ulaştırılıp değeri üzerinden işlem görmesi sağlanırken ahlâkın da zirve örnekleri sergilenmiştir.

¹ Bk. Haksever, Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği, ss. 47-64.

Tekke ve zâviyeleri bu denli etkin kılıp, yayılma imkânı sağlayan ana unsur, gönüllülük esası üzerine oluşturulan vakıf sistemidir. Nefis terbiyesi sonrası insanlığa hizmeti şiar edinen vakıf insanlar, herhangi bir din, dil, ırk, mezhep ve hatta canlı ayrımı yapmaksızın faaliyet yürütmüşlerdir. Karşılıksız sevgi ve samimiyet, miknatisın demiri çekmesi gibi insanları etrafında toplamıştır.

Konuyla ilgili Abraham Maslow isimli psikoloğun ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisine kısaca değinmek istiyorum. Maslow'a göre insan, öncelikle hayatını devam ettirebilmek için gıdaya ve düzenli teminine, ardından barınmaya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlar giderildiğinde eğitim peşi sıra gelir. Gelir düzeyi artan ve temel eğitimini alan birey, kabiliyetlerini geliştirme ihtiyacı hisseder. Başka bir ifadeyle kültür, sanat ve ileri eğitime yönelir. Bunun gerçekleştirilmesi ise kurumsal bir yapıyı zorunlu kılar. İbn Haldun'un "umran" dediği medeniyet, böylesi bir kurumsallaşmış yapıyla ortaya çıkar.

İşte bir şehir ve kırsalında vakıf insanlarla oluşturulan bu zâviyeler, ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kırsal bölgelerdeki zâviyeler, biraz önce saydığımız aktiviteleri yerine getirirken, ilerleyen yüzyıllarda şehir merkezlerinde inşa edilen zâviyeler, kırsal ile sağlıklı iletişim yanında eğitim, kültür ve sanat alanında insanların arayışlarına çözüm sunmuşlardır.

Tarikat bazında Çorum merkezinde faaliyet gösteren ilk zâviyelerden biri, kuruluşu 11. asra kadar varan Ahî Ahmet Zaviyesi'dir ki Pîri Baba Zaviyesi diye de bilinir. Çorum tarihini Hz. Peygamber dönemiyle irtibatlandıran bir diğer zâviye, Hıdırlık'tadır.

Mevlânâ'nın vefâtından kısa bir süre sonra 14. yüzyıl başlarında inşâ edilen Mevlevî zâviyesi, tarikatın Anadolu'daki ilk kurumları arasında yer almaktadır.

İlerleyen yüzyıllarda Çorum ve çevresinde Kadirî, Halvetî, Bayrâmî, Nakşbendî, Rifâî temsilcileri de gelerek zâviyeler kurmuşlardır.

Bireylerin dini eğitiminde medrese kültüründe Nakşbendîlik ön plana çıkarken, güzel sanatlar ve musikiye ilgi duyanların Mevlevîliğe rağbet ettikleri görülmektedir. Çorum Mevlevihanesi, faaliyette bulunduğu yaklaşık altı yüz yıl boyunca bir sanat akademisi gibi hizmet vermiştir.

Sonuç olarak,

Anadolu'nun fethinden önce bu topraklarda irşat ve tebliğ faaliyetlerinde bulunan zâviyelerin bölgede güvenliğin sağlanması, yolcuların, misafirlerin doyurulması, barındırılması gibi sosyal işlevleri yerine getirdikleri görülmektedir. Bu görevleri icra ederken herhangi bir din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmemeleri, toplumsal barış ve huzurun sağlanması açısından önemli bir husustur.

Fetihlerle birlikte Anadolu'nun kalıcı bir yurt haline gelmesinde, yine tekkelerin ve zâviyelerin faaliyetlerine rastlıyoruz. Göçebe ve tarımla uğraşan nüfusun yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda Çorum ve civârındaki zâviyelerin, 13. 14. yüzyıllarda siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan şu görevleri yerine getirdikleri söylenebilir:

Doğu'dan Anadolu'ya göç eden aşiretlerin iskânının sağlanması, yeni tarım alanlarının açılması, su kaynaklarının bulunup halkın hizmetine sunulması, tarım ürünlerinin işlenmesi amacıyla değirmenlerin inşası, meyve ve sebze yetiştiriciliğinin organize edilmesi, ürünlerin çeşitlendirilmesi, bölgede güvenliğin sağlanması, âyende ve revendenin doyurulması, bölgedeki fakirlerin korunup gözetilmesi, doğal afetlerde barınma ve yiyecek sağlanması, bölge halkı için bir toplanma yeri olması, zâviyeye bağlı olanlarla zikir âyinlerinin yapılması, kütüphane faaliyetlerine yer verilmesi, ibadethane görevi, okuma yazma öğretilmesi ve zâviyelerin genel misyonlarından olan çocukların, gençlerin ahlâki yönden yetiştirilmesi, kültür ve sanat alanında kabiliyetli olanların eğitimi, tekke ve zâviyelerin bu dönemde icra ettikleri görevler arasında sayılabilir.

Tekke ve zaviyeler; Beylikler, Selçuklular ve Moğolların güç mücadelesine sahne olduğu Anadolu'nun, siyasi istikrardan mahrum döneminde birer sığınma limanı olarak görev yapmışlardır.

Kırsaldaki zâviyeler, halkın eğitilmesi ve zarûrî ihtiyaçların güvenli bir şekilde koordinasyonu görevini üstlenirken şehir merkezlerindeki de eğitim düzeyinin yükseltilmesi, kültür, sanat ve ticaret alanında etkili olmuşlardır.

ÇORUM'DA NAKŞİBENDİLİK VE SON NAKŞÎ ŞEYHİ ÖMER LÜTFİ EFENDİ

Ethem ERKOÇ *

Nakşibendiyye tarikatının öncüsü Muhammed Bahaddin Nakşibendî'dir. (1318-1389)

Nakşibendîlik, kalbi zikri esas alan bir tarikattır. Sohbet esasına dayalıdır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da pek çok mensubu vardır. Onun için Çorum'da Nakşibendiliğin tarihi başlangıcı, bu tarikatın Anadolu'ya girişine kadar varabilir. Zira müntesiplerinden Çorum'a gelip yerleşenlerin sohbet faaliyetlerinde bulunması doğaldır. Ancak resmi kayıtlara ve Ali İzzet Efendi'nin Tezkire-i Makamat'ta verdiği bilgilere göre On dokuzuncu yüzyılda Çorum'da 2 tane Nakşi Tekkesi olduğu bilinmektedir. Ancak bu ilk dergâhların yeri konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Çorum'da bilinen ilk Nakşi alim Çorum'un eski müftülerinden Kara Müftü lakaplı Abdulkadir Efendi, Şeyh Eyüp Mahallesi'nden Şeyh Mehmet Şevki, İbrahim Ethem Baba ve Ali İzzet Efendi, Kırklar Medresesi Müderrislerinden Kara İsmail Efendi, Pembe Ömer lakaplı Şeyh Mehmet Baba ve kardeşi Hacı Hafız, halen Mevlevihane olarak bilinen mekanın haziresinde Meftun Hacı Ali Baba, Piri Baba ve Şeyhi Şeyh Zeyneddin, Keyyali Veli Dede, Sefer Baba, Tezkire-i Makamat adlı eserde geçen Nakşi şeyhleridir.

Bunlardan başka Çorum Müftülerinden Madan oğlu Seyit Hacı Mehmet Hilmi Efendi, Hacı Yusuf Mahallesi'nden Derbendizade Müderris Hacı Hüseyin Efendi, Şeyhler Mahallesi'nden Piroğlu Ömer Baba, Halil Müftü Leblebicizade Osman, Hacı Ömer, Leblebicizade Hacı Ali Arif Efendi, Deli Müftü lakaplı Leblebicizade Ahmet Fevzi Efendi, Ulu Cami İmam Hatibi Uurlu Hafız lakaplı Arif Gevenci Hoca, Çorum'un son müderrisi Kürt Hacı Mustafa Efendi de Nakşibendiyye Tarikatı'nın meşhur simalarıdır.

Ancak son yüzyıla damgasını buran iki isim vardır ki izleri hâlâ devam etmektedir, biri Şiranlı Şeyh Mustafa Efendi, diğeri Çerkez Şeyhi diye meşhur Ömer Lütfi Efendi'dir. Bu ikisinin hanesi, aynı zamanda Nakşî Tekkesiydi.

Çocukluk ve Gençliği

Çerkez Şeyhi lakabıyla maruf Hacı Ömer Lütfi Efendi, Çorum Nüfus kaydına göre 1849 yılında Kafkasya'da dünyaya gelmiştir. Resmi kayıtlarda adı Hacı Ömer olarak geçmektedir. Babası Absal, annesi Fatma'dır. İhsan Sabuncuoğlu 1293 Osmanlı Rus Harbi nedeniyle 1877'de geldiklerini kaydetse de 1272-1856 yılında babası Absal (Abisal) Bey, beş kardeşiyle birlikte Kafkasya'dan ayrılarak Erzurum iline bağlı Hasankale ilçesine gelmiştir.

* Araştırmacı-Yazar

Ömer Lütfi Efendi ve tüm akrabaları, Hasankale’de sekiz ay kaldıktan sonra Kars iline bağlı Sarıkamış ilçesinin Hamamlı Köyü’ne yerleşmişlerdir. Buradaki ikametlerinin onuncu yılında babası Absal Bey vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Bu olaydan sonra Tokat’ın Batmantaş Köyü’ne göçmüşlerdir. Akrabaları Kundukzade Mustafa Paşa’nın delaletiyle Ömer Lütfi Efendi buradan İstanbul’a götürülmüştür.

Tahsil Hayatı

Ömer Lütfi Efendi, İstanbul’da medrese tahsiline devam ederken Eyüp Sultan’da medfun Nakşibendî Şeyhi Hacı Feyzullah Efendi’nin halifesi Edirneli Mehmet Nuri Efendi’nin dergâhına gitmeye başlamıştır. Ömer Lütfi Efendi’nin daha sonra müritlerine anlattığına göre bu dergâha yönelişinin başlangıcı, yedi yaşında gördüğü bir rüyaya dayanmaktadır. O yaşlarda rüyasında bir zat “İlim öğrenmek için İstanbul’a gel.” der. Ama Ömer Lütfi, küçük yaşlarında bu şehri hiç duymamıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra ilim öğrenmek için İstanbul’a gitmek kısmet olmuştur. Fakat onu heyecanlandıran Edirneli Şeyh Mehmet Nuri Efendi ile karşılaşması olmuştur. Onu ilk gördüğünde rüyasını hatırlamış ve o zaman rüyasında gördüğü zat ile karşısındaki kişinin aynı olduğunun farkına varmıştır. Bu hal karşısında hiç tereddüt etmeden Nakşî Şeyhi Mehmet Nuri Efendi’ye intisap etmiştir. Aslında şeyhi Mehmet Nuri Efendi, pek çok tarikattan icazetlidir.

Ömer Lütfi Efendi’nin İstanbul’da medrese ve tasavvuf eğitimi on bir yıl sürmüştür. Medreseden aldığı ilim icazetine ilaveten 1884 yılında şeyhinden Nakşî, Kadirî, Sühreverdi, Kübrevî ve Çeşti tarikatlarından da icazet almıştır.

İlk Görevi

İcazet verildikten sonra bir yerde görev yapma zamanı gelmiştir. Şeyhinin talimatıyla Sivas’ın Aziziye kasabasına bağlı Kazancı Köyü’ne giden Ömer Lütfi Efendi, burada irşat faaliyetlerine başlamıştır. Görevinin ilk aylarında şeyhi onu Evliya Hanım’la nikahlamıştır. Burada bir müddet görevini sürdürmüştür.

Çorum’a Yöneliş ve Yerleşmesi

Çerkez Şeyhi, 1887 yılında Alaca ilçemize bağlı Bakırboğazı köyüne, 1891 yılında da Çorum’a taşınmıştır. Burada 6 ay kaldıktan sonra kardeşleri ve eşi Evliya Hanım’la birlikte deniz yoluyla hacca gitmek için İstanbul’a gitmişlerdir. İhsan Sabuncuoğlu, bu konuyu şöyle ifade etmektedir. “Hicaza gitmek üzere İstanbul’a gittiğinde Sultan Abdulhamid’e haber verilmiş ölünceye kadar Evkaf Dairesi’nden kendisine maaş tahsis olunmuştur”.

Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, hac sırasında eşi Evliya Hanım’ı kaybetmiş ve onu oraya defnetmiştir. Hac görevini tamamladıktan sonra tekrar Çorum’a dönmüş ve Karakeçili Mahallesi Alaybey Sokak’taki meşhur tekkesini tamamlayarak burada irşat faaliyetlerine başlamıştır. Bu konakta iki haymalık, bir buğday ambarı, ahır mevcuttur. Konağın bir kısmında ailece kendisi yaşamaktadır

ki bu bölüme şeyh evi/ harem denilmiştir. Orta bölümde yüz kişiden fazla cemaatin namaz kılabilceği büyük bir mescit ve çok sayıda misafirin konaklayabileceği pek çok oda bulunmaktadır. Konaktaki oda sayısı yirmiden fazladır. Bazıları derviş odaları, bir tanesi de kütüphane olarak kullanılmıştır. Bu mescitte Kazancılardan Salih Hafız ve Hatta Osman Hafız uzun yıllar imamlık yapmışlardır. Mescit, ibadet zamanları dışında tevhitane olarak kullanılmıştır.

Ancak Çorum'daki son Nakşî Şeyhi Ömer Lütfi Efendi'nin konağı, 2012 yılı başlarına kadar ayakta kalabilmiştir. Bir tarihi yaşatma niyetiyle de olsa bu tarihi konak korunabilirdi; ama maalesef 2012 yılının baharında yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.

Nüfus kayıtlarına göre Alaybeyzade Osman Ağa'nın kızı Zekiye Hanım'la evlenmiş, ondan da Abdullah Avni ve Ubeydullah adında iki oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Buradan anlaşıldığına göre eski eşinden çocuğu olmamıştır.

Nakşî Tekkesi

Hacı Ömer Lütfi Efendi, Nakşibendî tarikatının ünlülerinden Mevlana Halid-i Bağdadî'nin öncülüğünü yaptığı Halidiyye koluna mensup bir şeyh idi. Nakşibendilikten başka Kadiri, Sühreverdi, Kübrevi ve Çeşti tarikatlarından da icazetliydi. Ama o, şeyhi Edirneli Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin huzurunda Nakşî tarikatına girmişti ve o yönüyle biliniyordu.

Seyit Mehmet Nuri Efendi'nin şeyhi de meşhur Hacı Feyzullah Efendi idi. Eyup Sultan mezarlığında medfundur. Yakınına da Mareşal Fevzi Çakmak defnedilmiştir.

Bu konuda bir anı anlatmak durumundayım.

Hafız Mehmet İhsan Kazancı, İzmit tersanesinde çalışan damadı Lütfi Kolağası'nı ziyarete gittiğinde birlikte İstanbul'a geçerler. Orada öncelikle Eyüp Sultan Hazretlerini ziyaret ettikten sonra yanındaki Eyüp Sultan Mezarlığını dolaşmaya başlarlar. Hafız Efendi'nin niyeti bellidir ama oraya varıncaya kadar bir şey söylemez.

Şeyhi Ömer Lütfi Efendi'nin de şeyhi olan o büyük Nakşî Şeyhinin huzuruna varınca Yasin okumaya karar verir. Eniştesini de tembihler.

-Lütfi, sen sessizce dinle. Sakın geri dönüp bakma.

Hafız İhsan Efendi, sesli olarak Kur'an okumaya başlar. Bir müddet sonra mezarlıkta hıştırlar belirir. Hafız okumaya devam ettikçe hıştırlar artar. Lütfi Kolağası, korku ve endişeyle geri dönüp bakar. O andan itibaren hıştırlar kaybolur.

Okuyup dualadıktan sonra Hafız Mehmet İhsan Efendi:

—Enişte, niye sabırsızlık ettin, diye sorar.

O da korktuğunu ifade eder. Hafız Efendi, bu büyük manevi hali açıklamak zorunda kalır:

—Aslında korkulacak bir şey yoktu. Onlar sekine melekleriydi. Kur'an

dinlemeye ve duamıza iştirak etmeye gelmişlerdi. Yanlış yaptın...

Ulu Cami’de Vaaz ve İrşadı

Çerkez Şeyhi, temiz giyimli, hoş sohbet, ağırbaşlı bir insandı. Çorum ve havalisindeki Çerkezler üzerinde pek olumlu etkiler bıraktı. Onların dini yaşayış ve anlayışına yön verdi. Medrese eğitimiyle dini bilgileri, tasavvuf eğitimiyle de Batını ilimleri öğrenmiş ve her ikisini de birbiriyle iyice mezcetmişti. Ulu Cami’de zaman zaman vaaz ederdi. Az öz ve etkili konuşurdu. Onu dinleyen herkes, Şeyh Efendi bu sözleri bana söylüyor, diye düşünmekten kendini alamazdı.

Bir vaazında kul hakkından bahsetmiş, bunun önemine işaret etmişti. Cami çıkışında birisi sormuş:

—Hocam, kul hakkı çetindir. Hesabı zordur dediniz. Neden zordur?

Bu soru üzerine aralarında şu diyalog geçmiştir:

—Allah Teâlâ, affetmez de ondan.

—Çaresi?

—Bundan kurtulmanın bir tek çaresi var. O da dünya da iken helalleşmektir.

—Ya helalleşmezse?

—O zaman ahrette ödersin. Ama orada para geçmez. Sevaplarından alınıp hak sahibine verilir. Sevapların kâfi gelmezse o zaman hak sahibinin günahları senin boynuna yüklenir. Velhasıl o borcu ödemedikçe cennete giremezsin.

—Çok ibadetimiz olsa da mı?

—Elbette... Bir insan, Peygamberin yaptığı kadar ibadet yapsa, fakat üzerinde başkasının bir kuruş hakkı bulunsa, o bir kuruşu ödemedikçe, onun hesabı mahşerde görülmedikçe cennete giremez.

Gençlerle Sohbeti

Ömer Lütfi Efendi, gençlere özel ilgi gösterirdi. Onlarla sohbet ederken daha çok onlara gerekli olan bilgileri vermeye ve onları kötülüklerden sakındırmaya özen gösterirdi.

Bir gün gençlerle sohbetinde şöyle diyordu: “Şunu asla unutmayınız ki, nefis kâfir olduğu için küfür çabuk yayılır. Onun için de küfre dur demek zordur. Neden zordur dersiniz; nefis, şeytan ve kötü arkadaş el ele vermiş insanı yoldan çıkartmak için uğraşıyorlar. Bu akıntıya kapılmamak imkânsız gibidir. Ey cemaat, bu akıntıya kapılmamak için iyilerle beraber olun. Malumunuz olduğu üzere Peygamber Efendimiz (sav) “Kişinin dini, arkadaşının dini gibidir” buyuruyor. Onun için kiminle arkadaşlık yaptığınıza iyi bakın. Zira insanın kalbi karşısındakine çabuk kayar. Yahut onun kalbi sana akar. Netice olarak arkadaşınız iyiye siz de iyisiniz demektir. Her zaman için kurtuluşun tek çaresi vardır. O da iyi arkadaş edinmektir.”

Şairliği

Zaif mahlaslı bir şair, onun şairliğini ve irşadını bir şiirinde dile getirmiştir. İşte onlardan birkaç beyit:

*Huda anı mürşid kıldı
Dedi ver kullarıma virdi.*

*Daim irşad eder halkı
Daim isbat eder Hakk'ı*

*Şer-i şeriften hiç ayrılmaz
Söyler şeriatsız tarikat olmaz.*

*Gahi söyler dürr-i tarikattan
Gahi söyler cevri-i hakikatten*

*Dahi mesleği meşrebi safidir
Hem Henefiyyü'l-mezheb Halididir.*

Şiirle İrşat

Ömer Lütfi Efendi, Ulu Cami'de kürsüye çıkıp vaaz ederek halkı irşat ettiği gibi şiirleriyle de tebliğ görevini sürdürmüştür. Şiirlerinde Lütfi mahlasını kullanmıştır. Şiiri irşat için bir yöntem olarak görmüş, sanat kaygısından uzak durmuştur. Edebiyatçı Zülfikar GÜNGÖR, onun şiirlerinde lirizmden ziyade didaktik üslubun hakim olduğuna işaret eder. Daha önce yayımlanan bir şiirine ilaveten Z.GÜNGÖR, iki şiirini daha Çerkez Şeyhi'nin torunundan alarak tebliğinde aktarmıştır. İhsan Sabuncuoğlu'nun daha önce yayımlanmış olduğu şiirde ibadetin önemine işaret edilmiştir:

*İbadette bunlar buldu Hakk'ı
İbadetsiz kimim var Hak'ta hakkı.*

*İbadetle bile yok Hak'ta hakkı
İbadetsiz nasıl olur kulun Hak'ta hakkı*

*Lütf-i Hakk'ı ibadetsiz kimse bulamaz
Kimse Hakk'a haksız vasıl olamaz*

*Lütfiya ister isen rıza-yı Hakk'ı
İbadetle bulursun rıza-yı Hakk'ı*

Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi, ta 1894 yıllarında tekke ve medreselerdeki bozulmadan derin üzüntü duymuş ve bu gidişle bu kurumların “harap turap olup/yıkılıp toprak olup” yok olacağını beyitlerinde terennüm etmiştir.

*Hamden lillah imanımız vardır hükm-i ezele
Şükret her an ol Baki Rabb-ı lemyezele*

*Asla çıkmaz dilimizden gıybet kelam-ı rezele
Tekke medreseler kalmadı kıraat işleri döndü gazele*

*Yakında tekke medreseler harap turap olup sonra düzele
Hele bak gör dünyayı baştanbaşa hep hezele
Ehli dil sarardı soldu döndü gazele
Lütfiya işlerimiz kaldı merhamet-i Huda-yı lemyezele*

Hacı Ömer Lütfi Efendi, kazaya rıza, sabır ve şükür konularının işlendiği bir kutsi hadisi şiir diliyle şöyle tercüme etmiştir;

*Benim kazama kim razı olmazsa
Benden gelen belaya sabretmezse
Benim nimetlerime şükretmezse
Benden başka bir Allah ararsın
Benim gözlerimden çıksın.*

Menkıbeleri

Çerkez Şeyhi'nin konağında her an ziyaret ve irşat vaki idi. Geleni güler yüzle karşılar, izzet ve ikramda bulunurdu. Mescidinde namaz kılınır, Kur'an okunur, sohbet yapılırdı. Şeyh Efendi, müritlerine ve cemaate İslam tasavvufunu, adabını anlatırdı. Onların her haline yön vermeye çalışırdı.

Ahmet Lütfi Kazancı Hoca'nın verdiği bilgiye göre, esnaftan bazı gençler, ona intisap etmişlerdi. Hemen her gün Şeyh Efendi'yi ziyarete giderlerdi. Camide imam ve müezzin olarak görev yapan biri anlatıyor: “Beraberce sabah namazını kıldık akabinde şeyh Efendi'nin dergâhına yöneldik. Yolda güzel bir hanım gördük. Uzun süre ve dikkatlice ona baktık. Kendi aramızda bir takım uygunsuz laflar da ettik. Sonra tekkeden içeri girdik. Selam vermeye fırsat kalmadı ki Şeyh Efendi, bize döndü. Sert bir üslupla, derhal hamama gidip gusledecek ve elin âlemin hanımlarıyla uğraşmadan bana geleceksiniz, diye bizleri geri çevirdi. Tepemizden kaynar sular dökülmüş gibi olduk. Aslında bizi görmüş olması imkânsızdı. Sözüne uyup banyo yaptıktan sonra huzuruna vardık. Bize birtakım nasihatler yaptı ve tövbe ettirdi”.

Çorum'un meşhur âlimlerinden Kamil Yönev Hoca da Çerkez Şeyhi'ne intisap etmişti. Tarikatta daha hızlı ilerlemek istiyordu Şeyh Efendi'nin izniyle bir Ramazan ayında birkaç müritle beraber tekkede itikâfa girmişti. İtikâf kuralı gereğince hücrede yalnız kalınıyor, hep ibadet, zikir ve tefekkürle vakit geçiriliyordu. Tuzsuz ekmek ve tuzsuz çorbadan başka bir şey yenilmiyordu. Kamil Hoca, bir gece kendi kendisine “Şeyh görmeden biraz çörek, börek getirsek de yesek” diye aklından geçirmiş ama bu düşüncesini açıklamamıştı. Ertesi gün erken saatte sabah namazını tekkenin mescidinde şeyhiyle beraber kılmışlar. Namazdan sonra Şeyh Efendi “Kamil oğlum, artık sen itikâftan çıkabilirsin” demiştir. Kamil Hoca da mahiyetini anlayamadığı bu talimata uyararak itikâftan çıkmıştır. Bu olayı Kamil Efendi, dostlarına şöyle anlatmıştır. İtikâftan çıktım. Benim gibi itikâfta

bulunan Alaybeyoğlu Hacı Őükrü Ağa'ya da aynı hitapta bulunmuğu. Meğer o da benim gibi aklımdan geçirmiş. Her ikimizin de itikâftan ıkarılışımızı, Şeyhimizin kerameti olarak gördük. Başka bir izahı bulamadık”.

Şeyh Efendi'nin tekkesine ilk gelen, genellikle sobayı yakarmış. Ancak sobayı yakacak olan kişinin de zahir günahlardan arınması gerektiğinden kimsenin haberi yokmuş. Tekkeye yeni iştirak eden ve içinde pek çok tereddütleri bulunan bir kişi, sabahleyin erkenden gelip sobayı yakmak ister. Herkesin yaptığı gibi sabaya odunları yerleştirdikten sonra minderin altından ırayı alıp sobayı tutuşturmaya karar verir. Minderi kaldırdığında bir de ne görsün orada ıra değil de simsiyah bir yılan bulunmaktadır. Korkup geri çekilir. Daha sonra mescitte imamlık görevi de yapan Salih Hafız gelir sobayı tutuşturmadinız mı, deyip minderin altından ırayı alıp yıkar. Bunu hayretle izleyen yeni talip, ben orada ıra bulamamıştım, orada kapkara bir yılan reklenmişti, diyerek Őařkınlıđını ifade eder. Buna bir anlam veremez. Bunu manevi bir işaret olduğunu ileride anlayacaktır.

Ailesini Gzetmesi

Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, çocuklarının her birinin sorunlarıyla yakından ilgilenirdi. Evinde olanları takip etmek herkes için kolay görülebilir. Onun bir de Zile'de gelin olan kızı vardı. Onu da gözü gibi korumak isterdi. Ondan da bir kız torunu dünyaya gelmişti. Ama o, beş yaşına ulaşmış olan torununun henüz görmemişti.

Şeyh Efendi'nin kızı, bir gün mutfakta iftar yemeği hazırlamaya dalmış, ocuk da bahçede oynuyormuş. Kuyunun başında suyla oynarken ansızın kuyuya düşmüş. Korkudan ığlık atmış ama duyan olmamış. Aradan birkaç saat geçtikten sonra çocuğu aramaya başlamışlar. Gün batmak üzereyken çocuğu kuyuda bulmuşlar. Bin bir güçlükle çocuğu kuyudan sağ salim ıkartabilmişler . Hayretle ocuğun yüzüne baktıklarında:

—Korkmayın, bana bir Şey olmadı. Beni aksakallı bir ihtiyar tuttu. Siz gelinceye kadar da başımda bekledi, demiş.

Aile ve komşular, derin bir nefes alarak ferahlamışlar. Ramazan bitip bayram geçince Çerkez Şeyhi'nin kızı ve damadı, ailece orum'a gitmeye, babalarını ziyaret etmeye karar vermişler. Konağa varıp da kapıdan girince bunları Şeyh Efendi karşılamış. Dedesini ilk defa gören torunu:

—Bu, işte o adam, diye bağırmış.

Annesi ve babası, merakla:

—Bu kim? Tanıyor musun, diye sorduklarında ocuk:

—Kuyuya düştüğümde beni kucağıyla tutan adam, işte buydu, diye cevap vermiş.

Bu olay, aile çevresinde ve müritleri arasında meşhurmuş.

Bu konuyla ilgili olarak, ğretmen Murat KAZANCI da Şunları anlatıyor:

Hıdırlık'ta babamın kabrini ziyaret ettiğimde mutlaka yanında bulunan Çerkez Şeyhi'nin de mezarını ziyaret ederdim. Bir ziyaretimde baktım ki bir kadınla bir erkek, Şeyh Efendi'nin başında dua ediyorlar. Sordum; Bursa'dan geldiklerini ve Çerkez Şeyhi'nin torunu olduklarını söylediler. Bunun üzerine ben de yukarıdaki olayı anlattım. Büyük bir dikkatle dinledikten sonra kadın, gözleri buğulanarak cevap verdi:

—Evet, doğru... Bu olay, hepimizce malum. O kuyuya düşen kız benim annemdi. Ondan bu olayı defalarca dinledim”.

Müritlerini Kollayışı:

Çorum'da kazancılar diye bilinen ailenin büyüğü Hafız Hattat Osman Efendi, Çerkez Şeyhi'nin konağında bulunan mescitte imamlık yapmakta idi. Bu nedenle şeyhin yanında büyük bir itibarı vardı.

Osman Efendi, bir gün arkadaşlarından beraberce hacca gidelim diye bir teklif aldı. Fakat bir türlü kabul edemez. Zira hacca gidecek kadar parası yoktur. Ertesi gün Çerkez Şeyhi Ömer Efendi, kendisini çağırır.

—Arkadaşlarınla hacca gideceksin, talimatı verir.

—Efendim, hiçbir hazırlığım yok elimdeki üç beş kuruşla hacca gidilmez.

—Sen, arkadaşlarına beraber gideceğini haber ver. Bir gün evvel de gel, beni gör.

Osman Efendi, hareketten bir gün önce gelip Şeyh Efendiyle vedalaşır. Bu esnada Şeyh Efendi, kendi eliyle Osman Efendi'nin beline bir kemer sarar.

-Mina'ya varıncaya kadar bu kemeri açma hep cebinde bulunan parayı harca. Şayet cebindeki para kurban için yeterli olursa ne güzel. Değilse abdest alıp iki rekât namaz kıl ve besmele çekerek kemeri aç. Para bitecek diye arkadaşların arasında yapılacak hiçbir masraftan kaçınma fakat kemerdeki parayı saçmaya da kalkışma, deyip yolcu eder.

Hacı kafilesi, Çorum'dan kara yoluyla yola çıkarlar ama belli bir yerden itibaren yolculuğa gemiyle devam etmek zorundadırlar. Kızıl Deniz'i geçerken bir fırtına başlar gemi batacak duruma geldiğinde Osman Efendi, kendinden geçip bayılır. Bu esnada bir de bakar ki Çerkez Şeyhi, dizlerine kadar denize gömülmüş, sağ elinin iki parmağını geminin düğmesine dayamıştır. Osman Efendi'nin kendisine baktığını görünce:

—İteyim mi Hoca, diye seslenmiş.

Osman Efendi de:

—Efendimizin himmetine kaldık, diye cevap vermiş. Bir süre sonra kendisine geldiğinde bakmış ki deniz, hiçbir şey yokmuşçasına süt liman oluvermiş.

Osman Efendi bu yolculuğun sonunda kutsal topraklara varmış. Şeyhi'nin sözünü tutarak önce cebindeki parayı harcamaya başlamış. Cebindeki para Mina'ya varıncaya kadar yetmiş. Kurban kesecek para çıkışmayınca tarif edilen şekilde

kemerini açıp harcamaya başlamış.

Hacı Osman Efendi, hac dönüşü şeyhini ziyaret etmiş. Sağ elinin şehadet parmağını bir eliyle, orta parmağını da diğer eliyle tutup birer birer öpmüş Şeyh Ömer Lütü Efendi:

—Hoca, bu kadar hacı efendiyi taşıyan gemiye bu parmakların gücü yettirmiş dersin, deyince Osman Hafız ağlayarak şeyhinin ayaklarını öpmek ister. Şeyh Efendi, buna izin vermez ve şöyle der.

—Hocam, çoban dediğin, sürüsüne karada olduğu kadar denizde de sahip çıkmalıdır.

Bir gün müritler, Şeyh Efendi'nin de izniyle Hacı Kerim Bağları'na piknik yapmaya giderler. Atlarından nevaleyi indirip bir ağacın altına yerleştirirler. Bağ sahibi de aralarında olduğu için serbestçe ağaçlara dalıp meyve toplamaya başlarlar. İçlerinden biri seslenir.

—Arkadaşlar, biz üzüme, meyveye dalarsak bu atlar başıboş kalırlar. Bunlara birimiz sahip çıkmalıyız.

Aralarında Kalender diye bir arkadaşları varmış gayet nüktedan birisiymiş. İhalemin kendi üzerinde kalacağını sezince arkadaşlarına itiraz etmiş:

—Hiç bana bakmayın, ben at bekçiliğinizi yapmam.

—Sen yapma, ben yapma... Ya atlara kim bakacak?

Kalender cevabını yapıştırmış:

—Şeyhimizin işi ne? O baksın.

Gülüşmüşler ve eğlencelerine devam etmişler. Akşam olunca atlarına binip dergâha dönmüşler. Şeyh Efendi sormuş:

—Erenler! Gününüz nasıl geçti? Epey dinlenebildiniz mi?

Müritler, hallerinden memnundular. Günlerini, yaptıklarını neşeyle anlattıktan sonra nezaketen şeyhlerine de sordular.

—Şeyhim sizin gününüz nasıl geçti?

—Evladım, sabahtan akşama kadar atlarınızı bekledim. Başka bir şey yapmadım.

Çerkez Şeyhi, zamanının meşhur hafızlarından Kürevî Mustafa Efendi'yi çok severdi. O da her gelişinde evinden yoğurt getirirdi. Bir defasında hanımı hazırda yoğurt olmadığını beyan ederek süt götürmesini söyledi. İstemeyerek yoğurt yerine süt götürmek zorunda kaldı. Sütü getirip koyduğunda Şeyhi onu muhabbetle kucakladı ve “Ey kürevî! Mesele süt yoğurt değil, dostluktur.” diyerek Hafız Mustafa Efendi'nin gönlünü aldı.

Milli Mücadeledeki Tavrı

Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi, Milli Mücadele günlerinde İstanbul'a değil, Ankara'ya destek vermiştir. Müritlerinden nakledilen bilgilere göre Mustafa kemal Paşa, bir albay göndererek desteğini istemiş ve mümkünse savaşa bizzat katılmasını teklif etmiş. O da zamanı gelince gerekeni yapacağımızdan emin olabilirsiniz.” cevabını vererek albayı yolcu etmiş. Gerçekten de savaş başladığında halkı cihada teşvik etmiş, kendisi de savaşlara manen katılmıştır. Hatta Yunan ordusunun Sakarya'yı geçip ilerlemeye başlaması üzerine bir gece aniden ayağa kalkarak Salih Kazancı Hafız'a seslenmiş:

—Git, Hıdırlık'takilere haber ver. Hepsi kalksınlar ve göreve hazır olsunlar.

Kazancı Hafız, Hıdırlık'a gidip görevi yerine getirir. Suheyb-i Rumi'nin kabrinin başında bulunan sancağ-ı şerifi alıp oradakilerin ruhaniyetleriyle beraber yola çıkar. Derinçay mevkiine vardıklarında, Salih Hafız'a:

—Senin görevin buraya kadardı. Geri dön, der.

Salih Hafız, bundan sonrasını bilemez. Aradan bir süre geçer. Ama Şeyh Efendi'nin yorgun ve bitkin halinden bir şeyler olduğunu fark eder.

Tekkede Şeyh Efendi'nin hizmetinde bulunmakta olan Haşim Efendi, bir gece atın yemini suyunu verdikten sonra odasına çıkar. İçinde bir tuhaflık vardır. Uyku tutmaz. Ahıra inip hayvanları kontrol etmek ister. Bakar ki at, ter içindedir. Uzun yoldan gelmiş gibi ağzından köpükler saçılmaktadır. Heyecanlanır, birazda korkar. Atın terini iyice kuruladıktan sonra odasına döner. Ama bu hal günlerce sürer. Bu günlerde atın terinin yerleri ıslattığını görür. Dayanamayıp durumu Şeyh Efendi'ye bildirir. “Oğlum, bu gece düşmanı Sakarya'da bozguna uğrattık.” cevabını alır. Zafer haberi, Çorum'a daha sonra ulaşır.

Sakarya Meydan Muhaberesiyle ilgili menkıbeyi torunu Nevzat AKSU Bey de şöyle nakleder;

Sakarya Meydan Muhaberesinin devam ettiği günlerden bir gün, Çerkez Şeyhi, bazı talebeleriyle sohbet ederken birden ayağa kalkıp, kibleye dönerek ezan okumaya başlar. Meclistekilerin hepsi ayağa kalkarak, şaşkın vaziyette birbirlerine bakarlar. Ezanı bitiren Çerkez Şeyhi, mütebessim bir çehre ile “Çok şükür, müjdeler olsun, Yunan kâfiri Sakarya'da bozguna uğradı, kaçıyor. Fakat çok da şehidimiz var.” der.

Çerkez Şeyhi'nin Kurtuluş Savaşına manen katılımıyla ilgili pek çok rivayet vardır. Biz, bu ikisiyle yetinmek istiyoruz.

Ancak burada yagın olan bir rivayeti daha nakletmekte yarar var.

Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında Milli Mücadeleye karşı Anadolu'da bazı isyanlar çıktığı bilinmektedir. Bunlardan biri de Yozgat'ta başlayan ve Çorum çevresini de etkileyen Çapanoğlu isyanıdır. Müritlerinden nakledilen bilgiye göre Çapanoğlu'nun da Çerkez olması nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa, Telefonla Çerkez Şeyhini arayarak Çapanoğlu üzerinde nüfuzunu kullanmasını ve bu isyanın

bastırılması konusunda Milli Mücadeleye destek olmasını istemiştir. Çerkez Şeyhi de “Onlara söz kâr etmiyor bu işe gücüm yetmez.” diye cevap vermiştir.

Mütevazılığı

Ömer Lütfi Efendi, mütevazi bir hayatı tercih ederdi. Kendisinin abartılı olarak anlatılmasını istemezdi. Büyük oğlu Avni Bey de onun fotoğrafını çekip bir anı olarak albümüne koymakta kararlıydı. Babasının fotoğrafını çekmeyi ne kadar istediye de başaramadı, filmlerin tümü yandı. Hayatının son günlerinde gözleri katarakt sebebiyle zor görüyordu buna rağmen fotoğrafının çekilmek istediğini sezdiği için bahçeye çıkarken geri döndü. Eşine “Hanım, ben resmimin çekilmesini istemiyorum, çekilenlerin çıkmaması için de Allahü Teala’ya yalvarıyorum.” dedi.

Hacı Ömer Lütfi Efendi, Nakşibendî Şeyhi olarak Çorum’da faaliyet gösteriyordu. Devrinde görev ve hizmette bulunan diğer şeyhlerle de dostluk ilişkilerini sürdürüyordu. Bunlar arasından en çok Rifai Şeyhi Bekir Baba’yla olan sohbet ve hikâyeleri bilinir.

O dönemde şeyhlerin hepsi, Cuma sabahı hamama giderler ve o abdestle de Cuma namazını kırlarmış. Bir Cuma sabahı hamama gitmek istemiş. Hamamcı, erken uyanamadığı için külhana odun atamadığını, dolayısıyla hamamın soğuk olduğunu bildirmiş. Şeyh Efendi hamama gelen ateşini getirir, suyu da ısıtır, diye hizmetkârı Haşim Efendi’den haber göndererek hamamın açılmasını istemiştir. Müritleriyle birlikte hamama vardıklarında sıcak suyla güzelce yıkanmışlardır. Hamam paralarını verirken fazla verince hamamcı uyaracak olmuş. Çerkez Şeyhi, fazlası, Bekir Baba’nın hamam parasıdır demiş. Onlar çıktıktan sonra Bekir Baba da müritleriyle gelmiş, “Çerkez Şeyhi, hamamı çok ısıtmış” diyerek hamama girmiş. Hamamcı da olup biteni anlattıktan sonra, sizin hamam paranız da ödendi, demiş.

Bu menkıbelerin Rıfailer arasında farklı bir versiyonu nakledilmektedir. O da hamama ilk giden kişinin Bekir Baba olduğu şeklindedir. Belki de bu tür olaylar, birkaç kez gerçekleşmiştir.

Hacı Ömer Lütfi Efendi, Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunu temsil ettiği bilinen Çorum’daki son şeyhtir. Burada kendi dergâhında otuz üç yıl hizmet etmiştir. Bir taraftan müritlerini irşat etmiş, bir yandan da Ulu Cami’de vaaz ve nasihat etmiştir. Takvasıyla bilinen, hayatını Yaraticının emirlerini yerine getirmeye hasreden bir insandır. Hayatının son döneminde katarakt nüksettiğinden görme zorluğu çekmiştir. Artık Rabbinin huzuruna bir an önce çıkmayı arzu eder hale gelmiştir.

Son Dönemi ve Vefatı

Ölümünden elli gün önce bir Cuma günü, verdiği vaazın son olduğunu tahmin ettiğini belirtmiş: “Ey cemaat, artık ihtiyarladım, sanırım bu son cumamdır. Hakkınızı helal edin.” diyerek cemaatle helalleşmiştir.

Eve geldikten sonra fenalaşmış ve vücudunun sol tarafına felç inmiştir. Bundan sonra bir süre yatmak zorunda kalmıştır.

Talebesi Abbas Efendi, o günlerde şeyhini rüyasında görmüştür. Kendisine, acele Çorum'a dön, diye emretmiştir. Bu rüyayı üçüncü defa gördüğünde şeyhi elinde sopayla; haydi nerede kaldın, diye sitem etmiştir. Bunun manevi bir işaret olduğunu düşünen Abbas Efendi, hazırlığını tamamlayıp, derhal yola koyulmuş ve Çorum'a gelmiştir. Şehre girince ilk rastladığı kişiye “Çerkez Şeyhi vefat etti mi?” diye sormuş. Yaşadığını öğrenince doğru şeyhinin konağına varmıştır. Şeyhinin huzuruna girince Ömer Lütfi Efendi, gülererek “Sopayı görmeden yola çıkacağın yoktu.” diye sitem etmiştir. Abbas Efendi, her şeye rağmen şeyhini sağ salım gördüğü için sevinmiştir.

Hastalığının ellinci gününe tesadüf eden 16 Ramazan 1342, (Rumi 1340), miladi 21 Nisan 1924 Pazar günü Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Ertesi gün cenaze namazı Camii Kebir de kılınacaktır. Haber tez yayıldı. Şeyh Efendi'nin ünü, Çorum ve çevresinde çok büyüktü. Saygı duyan ve gönülden seven binlerce insan Ulu Cami'ye akın etti. Çerkez Şeyhi'nin de müritlerinden olan Kamil Yöney tarafından o günlerde ilimizde yayımlanan Çorum Gazetesi, toplanan cemaatin camiye ve avluya sığmadığını, bu nedenle halkın ara sokaklarda namaza iştirak ettiğini yazdı:

“İmamın tekbirini ilan eden beş altı müezzin gür sedası safha safha en son saflara yayılırken, kulaklarda faniliğin korkunç naneleri yer buluyordu. Vasiyeti gereğince Hıdırlık'a hareket eden tabut; önde bir jandarma müfrezesi ile meşayih ve sokaklara sığmayan kalabalık bir cemaatle tekbirler ve tehliller arasında gidiyor, daha doğrusu şahadet parmakları üstünde yükseliyordu. Hazreti Suheyb-i Rumi'nin havzasında yatan sadattan (ululardan) Beyler Çelebi'ye komşu olmayı arzu eden Şeyh Efendi, hoş sedalı Hafız Said Efendi'nin okuduğu aşrı şerifin yankıları arasında ebedi makamına tevdi olunurken yükselen Fatiha sedası, bir af ve rahmet çağrısı olarak kalpleri ve dudakları dolaştı. Bu Fatiha yaşayanların bir veda hediyesi oldu. Ailesi ve çocuklarına başsağlığı dilekelerimizi arz ederiz”.

Çerkez Şeyhi, Hacı Ömer Efendi'nin türbesi, Hıdırlık Camii'nin güneyindeki mezarlığın en tepe noktasındadır. İhsan Sabuncuoğlu, burada ahşap bir türbenin olduğunu kaydediyor. Günümüzdeki şekli, yakın tarihlerde düzenlenmiştir. Üstü beton bir gölgelikle örtülü bulunan mekânda Hacı Ömer Lütfi Efendi ile Beyler Çelebi'nin kabirleri yan yanadır.

Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin mezar taşında biri Türkçe, diğeri Osmanlıca olmak üzere iki kitabe vardır. Osmanlıca kitabede şöyle yazılırdır.

“Hüve'l-Baki, Tarikat-ı Aliye-i Nakşibendiyye-i Halidiyye'den eş-Şeyh el-Çerakis el-Hac Ömer Lütfi Efendi'nin ruhiyçün el-Fatiha, 16 Ramazan/Nisan 1340”

Yeni yazıyla yazılmış kitabedeki metinde şöyledir.

Hüve'l-Baki, Abisaloğullarından Nakşibendî Tarikatı Mevlana Halid-i Bağdadi kolundan Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi ruhuna Fatiha, 1849 -1922”

Merhum Hacı Ömer Lütfi Efendi'ye biz de Allah'tan rahmet diliyoruz.

KAYNAKLAR

Yrd. Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR:

Çorum’lu Bir mutasavvıf Şair: Çerkez şeyhi Hacı öemr Lütfi Efendi”
(Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu) 23-25 Kasım 2007 -
C-1, Sh. 561- 572 Çorum -2008

İhsan SABUNCUOĞLU:

Çorum Tarihine Ait Derlemelerim-1, Ankara -1972, Sh. 70-71

İhsan ESKİTÜRK:

Bir Başka Yolculuk, Ankara-2003, Sh.14-15

Ahmet L. Kazancı:

Çorum’lu Osmanlı Alimleri ve Şeyhleri Müzakere”. Osmanlı Döneminde
Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004) 553 -554

Ahmet L. KAZANCI:

Kendimi Anlatayım Dedim, İstanbul-2009

Doç. Dr. Ömer İskender TULUK:

Çorum’da Bir son Dönem Osmanlı Tarikat Yapısı: Çerkez şeyhi Hacı
Ömer Lütfi Efendi Tekkesi (Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu
25-27 Kasım 2011) Sempozyum tebliği, Sh. 163 -172, Ankara- 2012

Murat KAZANCI (Öğrt.) ile özel röportaj

Ali İzzet Efendi:

Tezkire-i Makamat, İst .1315

Ethem ERKOÇ:

Sahabe Evliya Ulema Yurdu Çorum, 2008-Çorum

KÜRT HACI MUSTAFA EFENDİ

Ethem ERKOÇ *

Cami-i kebir Medresesinin son müderrisi Hacı Mustafa Efendi, nüfus kayıtlarına göre 1860 yılında Kınık Deliler Köyünde doğdu. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Annesinin adı Fatma, babasının adı Süleyman'dır. Soyadı kanunuyla beraber "Deliyusuf" soyadını almışlardır. Ailesine ait küçük bir sürünün çobanlığını yapıyordu. Erginlik çağına geldiği dönemlerde bir gece rüyasında Kayserili âlim Hacı Kasım Efendi'nin kendisini çağırdığını gördü. O günden itibaren yüreğine ilim ateşi düştü. Rüya, günlerce devam etti. Durumu anne ve babasına anlattı. Onlardan güçlkle izin alarak elinde dağarcığı, içinde azığı ve ancak yola yetecek kadar harçlığıyla Veli Paşa Hanı'ndan yola çıktı.

Kayseri'ye vardığında araya araya rüyasında gördüğü evi ve kapıyı buldu. Kapıyı çaldığında içeriden bir ses "Geldin mi Mustafa?" diyerek mukabelede bulundu. Yüzünü bile görmeden kendisine adıyla hitap eden bu zata hayranlık duymaya başladı. Kapı açıldığında rüyasında gördüğü Hacı Kasım Efendi ile karşılaştı.

Hacı Kasım Efendi, Mustafa'yı medreseye götürüp arkadaşlarıyla tanıştırdı. Mustafa orada yıllarca kalacak ve birçok ilim dalından icazet alacaktı. Öyle de oldu. Yirmi yıl sonra öğrenimini tamamlayıp Çorum'a dönmek isteyince Hacı Kasım Efendi, onu Kayseri'de tutabilmek için elinden gelen gayreti sarf etti. Kayseri eşrafına "Çorum'dan bir çocuk geldi. İlmi dağarcığına doldurdu, gidiyor. Bunu salmayalım. Kayseri'den evlendirelim de burada kalsın." diyerek çok yalvardı. Kayserililer bu teklife uyararak evlendirmek istediler ama genç mollayı ikna edemediler. Zira o, Çorum'a dönmekte kararlıydı.

Çorum'a döndüğünde önce köylerde imamlık yaptı. Sonra İskilip'te Köprübaşı Camii'nde imamlık ve medresesinde de müderrislik yaptı. Birkaç sene İskilip Müftüsü olarak çalıştı. İlmi dirayeti, kısa sürede merkeze ulaştı. Onu şehir içinde bir camiye verdiler. Burada da medrese usulü talebe okutmaya başladı.

Bu dönemde ününü duyduğu Nakşibendî şeyhi Şiranlı Hacı Mustafa Efendi tekkesinde manevi ağırlıklı sohbetlerine devam ederdi. Zaman zaman Mevlana Celalettin Rumi'nin Mesnevi şerifini okutur ve açıklamalarda bulunurdu. Bu sayede ilim erbabından bazı kişiler de sohbetlere katılırdı.

O günlerde Çorum'a yeni gelmiş ve talebe okutmaya başlamış olan Kürt Hacı Mustafa Efendi de bunu öğrenmişti. Şeyhin ilmi seviyesini tespit etmek amacıyla bir akşam tekkeye gitmişti. O anda Mesnevi'den Mirac Bahsi okunuyordu. Şeyh Efendi, dinleyenlere yönelerek "Keşke aramızda ilim erbabından bir zat bulunsa da bize bu konuyu açıklasa" dedi. Herkes, Kürt Hoca'yı işaret ettiler. Şeyh Efendi de "Evladım, şöyle buyur, bize Mirac-ı Nebi'yi anlat dedi.

* Araştırmacı-Yazar

Ünlü âlim Kürt Hacı Mustafa Efendi, Sohbet Meclisinin manevi ağırlığından olacak ki konuyu bir türlü toparlayıp anlatamaz. Hazırlıklı olmadığını beyan ederek süre ister. Şeyh Efendi de ona yirmi günlük süre verir. Hoca Efendi, çalışır, hazırlanır ancak bir türlü anlatacak cesareti kendinde bulamaz. Bir süre Tekke'ye gitmeyerek konuyu geçiştirmek ve unutturmak ister. Fakat rüyasında birkaç defa ihtar edilir. Sonunda tekkeye gitmeye karar verir. Şeyh Efendi, onu görünce hürmet edip yer gösterir. Konuyu sunmasını bekler. Ama Kürt Hoca, bir türlü konuya başlayamaz. Aslında Mirac, onun çabukça hazırlanabileceği ve çok iyi anlatabileceği bir konudur. Oradaki manevi ortamda bunu bir türlü toparlayıp anlatamaz. Özür dileyerek “Efendim, buyurun, siz anlatın, ben dinleyeyim.” demek zorunda kalır.

Şeyh Efendi, konuyu ayrıntılarıyla anlatır, bir takım manevi işaretlere temas eder. Bu esnada Kürt Hoca, baygınlık geçirir. Sohbetin bitiminde ayrıldığı esnada yanında sadece Şeyh Efendi vardır. Elini yüzünü yıkattırır. Şöyle bir dolaşalım diye dışarı çıkarlar. Geze geze Hıdırlık mezarlığına gelirler. Kürt Hoca'nın bileğinden tutar. “Evladım, zaman zaman ibret almak için buraya gelmek istiyorum. Ama buradaki mevtaya zahmet verdiğim için utanıyorum .” der.

Kürt Hacı Mustafa Efendi, bu ziyareti şöyle anlatır; “Şeyh Efendi bileğimden tuttuğu zaman gözümün perdesi sıyrıldı. Baktım ki kabristanda ne kadar cenaze varsa dimdik ayakta, Şeyh Efendi'ye karşı el pençe divan durmuşlardı. Bileğimi bıraktığı zaman perde kapandı. mezar taşlarından başka bir şey göremez oldum.”

Aslında Şiranlı Şeyh Efendi, Kürt Hoca'yı mahcup etmek niyetinde değildi. Onun ilimden kaynaklanan gururunu kırarak “ben” duygusundan sıyrılmamasını sağlamaktı. Bu olaylar zinciri, hedefine ulaştı. Kürt Hoca, Şeyh Efendi'ye intisap etti.

Çorum merkezde imamlık görevine başladıktan sonra ebeveyninin evlendirme teklifine sıcak bakmaya başladı. Onu yakından tanıyanlar, iyi bir aile kızıyla evlendirmek istiyorlardı. Tekkesine sık sık gittiği mürşidi ve şeyhi Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin kızının olduğunu haber alınca ona dünür gitmek isterler. Hoca'ya da sorarlar. Ancak Hoca Efendi, kızı hiç görmemiştir, Hatta kızının olup olmadığını da bilmez. Ailesi karar vermiştir, Şiranlı Şeyh Efendi'nin kızı Feruze ile evlendireceklerdir. Şeyh Efendi kendi ailesi ve kızıyla istişare eder. Kızın rızasından sonra aile meclisinde karar, kendisine bırakılır. Aslında Şeyh Efendi, damat adayının malına, mülküne ve makamına bakmazdı. Onun aradığı tek nitelik, nikahına sahip olabilecek ilim ve itikada sahip olmasıydı. Hoca Efendi'nin bu niteliklere sahip olduğundan emindi. Ona istinaden bu evliliğe izin verir.

Bu izdivaçtan Mehmet Kamil, Mustafa Şevki ve Ahmet Mahir adında üç oğlu, Fatma, Ayşe Sıddıka, Hatice ve Emine adında dört kızı dünyaya gelmiştir. Dört çocuğunu kendi sağlığında toprağa vermiştir.

Hoca Efendi, imamlıkla yetinmek istemiyordu. Daha iyi hizmet edebileceği ve ilmen faydalı olabileceği bir göreve geçmek arzusundaydı. Bu nedenle

vaizlik, müftülük ve müderrislik imtihanlarını hiç kaçırmıyordu. Merkezde açılan imtihanlarda onu geçmek mümkün değildi. Önce Ulu Cami’de vaizlikle kendini Çorumlulara tanıttı. Heyecanlı değil ama ilmi konuşurdu. Herkesi ikna edebilecek ilmi yeterliliği ve yeteneği vardı. Bu durumu gören ilim çevresi, onu Cami-i Kebir Medresesi müderrisliğine getirdiler. Medrese büyüktü. Yirmi beş odası vardı. Mustafa Efendi, bu görevini sürdürürken müftülük makamında da hizmete devam ediyordu.

Hoca Efendi, tam bir ilim adamı ve kitap düşkünüdür. Evlilik hayatını geri plana atarak medresede ders okutmanın dışında evde de kitaplarla meşgul olmayı âdet haline getirmiştir. Bu durumdan biraz da sıkılmış olsa gerek ki eşi Feruze Hanım, yeni elbiselerini giyinip hocanın önünden birkaç kez geçmiş ama Hoca, kitaplara daldığından onu fark edememiştir. Bunun üzerine eşi, arkasından hocaya sarılmıştır. Hoca Efendi, sarılanın bir kadın olduğunu anlamış ama kim olduğunu fark edememiştir. Günah olur diye başını kaldırıp bakmaktan kaçınmıştır. Çareyi avazı çıktığı kadar bağırarak bulmuştur: “Karı, çabuk yetiş. Bir hatun bana tasallut etti. Beni kurtar.” Eşi daha fazla dayanamayıp gülünce fark etmiş bu şakayı yapanın kim olduğunu.

Kürt Hacı Mustafa Efendi, uzun yıllar Cami-i Kebir Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Çok iyi Arapça ve Farsça bilen, dini ilimlerin hepsinden icazetli olan Hoca Efendi’nin ilminden yararlanmak için çevre illerden ta Gümüşhane’den bile talebeleri varmış. Her biri bir ilde müftü veya müderris olan talebeleri, Hoca Efendi’yi ziyareti asla ihmal etmezlermiş. Çorum’a Urlu Hafız (Mehmet Arif Gevenci), Çerkez Kemal Hafız (Erdin), Müftü Mustafa Özel, Müftü Mehmet Tevfik Ergun ve hatta Hakkı Bilal’in babası da Hoca Efendi’den icazet alanlardandır.

Medreselerin kapatılmasına kadar bu görevine devam etmiş ve Cami-i Kebir Medresesi’nin son müderrisi unvanını ömrü boyunca sürdürmüştür.

Müderrislik görevi sona ermesine rağmen müftülük görevine bir süre devam ettiği söylenir. Devrin hükümeti kargaların itlafına karar verdiğinde Çorum Müftüsü Kürt Hacı Mustafa Efendi’den fetva ister. O da “Mahsule zarar veren Haşerenin katli caizdir; ama dalda veya çatıda duran bir karganın itlafı asla caiz olamaz.” deyince müftülükten azledildiği halk arasında yaygındır.

Kürt Hacı Mustafa Efendi, tasavvufu da yakından ilgilenmiştir. Kayınpederi Şiranlı Şeyh Mustafa Efendi gibi o da Nakşibendî tarikatındandır. Gizli zikri tercih etmiştir. Hıdırlık’ta yatan sahabe ve evliyayı sık sık ziyarette bulunur özellikle Kereb-i Gazi türbesine girip orada saatlerce dua ve zikirde bulunduğu nakledilir.

Keşf ve kerameti açık bir kişi olarak bilinir. Bir gün talebeleri, tırnak kesilen bir bıçakla meyve ve sebze kesilebilir mi diye kendi aralarında tartışmışlardır. Sonunda hocalarına sorup fetvasını ondan almaya karar vermişlerdir. Onlar kapıya geldiğinde Hoca Efendi bıçağını çıkarıp tırnağını kesmeye başlamış. Talebeleri

içeri girip selam verdikten sonra konuyu soracakları sırada evden elma getirtmiş. Aynı bıçakla elmayı da doğramaya başlamış. Talebeler, göz göze gelip gerekli cevabı aldıklarını ima ettikleri sırada “Böyle yapmak caiz ise de başkasına ikram edilecekse bıçağı yıkamak evlâdır.” şeklindeki açıklama ile ikna olmuşlardır. Hoca'nın bu hareketini keşf ü kerametine bağlamışlardır.

Devrimizin tanınmış ilim adamlarından muhterem hocamız Hayrettin Karaman da hocayla ilgili bir hatırasını Ahmet Lütfi Kazancı'ya şöyle anlatmıştır:

“Çocuktum. Her evde olduğu gibi bizim evde de sık sık Kürt Hoca'dan bahsedilirdi. Bu sebeple içimde onu görme arzusu belirdi. Bir kış günü Saraçlarbaşı civarında, lapa lapa yağın kar altında başım eğik yürüyor ve içimden de Kürt Hoca'yı görebilseydim, diyordum. Önüme bir baston uzandı. Başımı kaldırdım; uzun boylu, aksakallı bir ihtiyar gördüm. 'Oğlum, Kürt Hoca benim.' dedi. Başımı okşadı, dua etti ve ayrıldı.”

Hoca Efendi ile Merzifon müftüsü kadim dostlarmış. Hoca'yı zaman zaman Merzifon'a davet eder, Paşa Camii'nde vaaz ettirmiş. Hoca Efendi, Merzifon'a gidip Paşa Camii'nde vaaz ettikten sonra namaza durulacak sırada kalp gözüyle imamın ahvalini anlayınca onu mihraptan çekerek müezzini çağırıp namazı kıldırmasını söyler. Cemaat buna bir anlam veremez; ama Hoca Efendi'ye itiraz etmeye kimse cesaret edemez. Namazdan sonra müftü efendi, bunun sebep ve hikmetini sorar. Hoca Efendi fitneye sebep olmamak için gizlice ve sadece Müftü Efendi'ye, imam olan şahsın gayrimüslim olduğunu söyler. Bunun üzerine imamla ilgili kısa bir araştırmadan sonra haberin gerçek olduğu anlaşılıp görevden uzaklaştırılır. Hoca Efendi bu olayı bir sır gibi saklar ve Çorum'a gelince sadece eşine anlatır.

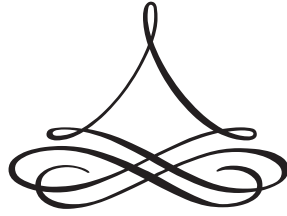
Hoca Efendi, resmi görevlerden ayrılınca evinde kitaplarıyla meşgul olmaya devam eder. Harf inkılâbından sonra bazı görevlilerin yanlış uygulamaları baskıya dönüşünce kitaplarının çoğunu gazyağı tenekelerine doldurarak Eskiğin Köyü'ndeki bağlarına gömmüş, bir kısmını da Bayezid Kütüphanesine göndermiştir.

5 Nisan 1946 tarihinde, 87 yaşındayken Çorum'da vefat etmiştir. Görev yaptığı Ulu Cami'de cenaze namazı kılındıktan sonra sokaklara sığmayan büyük ve kalabalık bir cemaatle Ulu Mezara götürülüp, vasiyeti üzerine Yayan Dede'nin ayakucuna defnedilmiştir.

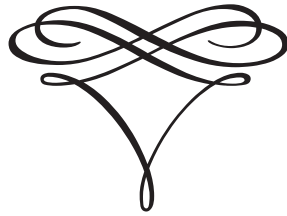
Kürt Hacı Mustafa (Deli Yusuf) Efendi'ye Allah'tan rahmet dileriz.

Not: Bu bilgiler, torunu Mustafa Deliyusuf'tan alınmıştır. Kendisine teşekkür ediyorum.

Ayrıca bkz. Kazancı, Ahmet Lütfi, “Çorumlu Osmanlı Alimleri ve Şeyhleri-Müzakere”, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004), 550-551)

ÇORUM'DA ÇOCUK OYUNLARI

ÇORUM'DA ÇOCUK OYUNLARI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Abdulkadir OZULU *

Çocuk; ailenin süsü, hayatın neşesidir. Çocukluk, insan ömrünün en güzel zaman kesitidir. Çocukluğumuzdaki oyunları anımsadığımızda hafızalarımızda tatlı, şirin ve tadı damakta kalmış hatıralar canlanır. Oyun ve çocuk birbirini tamamlayan vazgeçilmez bir ikilidir. Hatta çocuk demek, oyun demektir, dersek yanılmış olmayız. Türkçe sözlüğümüz oyunu şöyle tanımlıyor: Vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence. Oyun sözcüğünün bu karşılığında başka anlamları da var. Oyun=kumar. Oyun=şaşkınlık uyandırıcı hüner, hokkabazlık, cambazlık. Sahne veya mikrofonda oynanmak için hazırlanmış eser. Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan çevikliğe dayanan her türlü yarışma. Akdeniz Oyunları, Olimpiyat Oyunları ...

Bizim konumuz, çocuğun zamanını dolduran, kuralları olan veya zaman zaman da kuralları olmayan meşguliyetler, eğlenceler. Oyun çocuğu hayata hazırlayan, ona yaşama gücü veren, anne sütünden sonra en güçlü, olmazsa olmaz bir doyum aracıdır. Yiyecekler fiziki bünyeyi, oyunlar ise çocuğun ruhunu doyurur. Oyundan mahrumiyet, çocuğa verilen en büyük ceza ve bunun sürekliliği ise çocuğa yaşatılacak en büyük kötülüktür. Prof. Dr. Özdemir Nutku “Oyun Çocuk Tiyatro” adıyla yayımladığı kitabında oyun için şunları söylüyor. “Oyun kültürün kaynağıdır. İnsanın mutlak özgürlüğüdür. Oyun, anlamı ve toplumsal işlevi olan bir etkinlik biçimidir. Çeşitli toplumlardaki törelerin, anlayışların, sözlü gelenekteki kuralların kaynağı da oyundur.” Oyun çocuğun en doğal hakkıdır. Çocuğa bu hak, yani oyun hakkı en son noktasına kadar sağlanmalıdır. Çocuk oyunla büyümelidir. Oyun, bir uyumdur. Oyun, bir pratiktir. Oyun çocuk için en büyük uğraştır. Çocuk oyun sayesinde hayat tecrübesi kazanır, yeteneklerini geliştirir, kurallara uymayı ve uyumlu hareket etmeyi öğrenir. İnsanlık tarihinin her devresinde çocuklar için oyunların var olduğu bilinen bir gerçektir. Dünyanın her bir yöresinde çocukların oyun oynadıklarını görüyoruz. Hatta dünyada oynanan oyunlar üzerine yapılan araştırmalar ve bu konuda yazılan kitaplarda birbirinden binlerce kilometre mesafelerde aynı oyunların oynandığını buluyoruz.

Yaşanılan coğrafyanın özellikleri, oyunların oluşumunda da etkili oluyor. Oyunların şekilleri ve oyun sözlerinin oluşmasında, yaşanılan sosyal çevrenin etkileri de çok açık görülebiliyor.

Oyunun şekli benzeşebiliyor fakat oynandığı çevrenin anlayışı, algılayışı kısaca oyunun ruhu ve çocuğa verdiği gıda farklı oluyor. Oyunlar oynadıkları toplumun kabul veya retlerini de içinde yaşatıyor. Günümüzde çocukların oyun mekânları, geçmişe göre çok değişmiştir. Geçmişte, bizim çocukluğumuzda, bundan bir 60 yıl öncesinde oyun mekânları, geniş bahçeli evlerin avluları, sokaklar, mahalle içindeki meydanlıklar, uçsuz bucaksız kırlar iken günümüzde çocuk

* Emekli Öğretmen, Araştırmacı-Yazar, Oturum Başkanı

parkları, kreşler ve okul bahçeleridir. Oyun araçları da zaman içinde farklılaşıyor. Dünün çocukları, çaput toprakla, toprak bilyelerle, keçi ayaklarından çıkan aşık denilen kemiklerle arkadaşlarıyla oynarken bugün, plastik sanayinin en cazip üretimleri, elektronik dünyasının en son mamulleri ile günümüz çocukları derin bir yalnızlık içindedir. Bu durum toplumsallıktan çok insan denen canlıyı bireyselliğe-ferdiliğe- yönlendiriyor, bencilleştiriyor.

Oyunlar oynandıkları çevrelerin kültür zenginliği sayılmaktadır. Genç kuşaklara toplumlarının sahip olduğu tarih ve kültür aktarımı yapılmazsa yeni kuşaklar öz mirasları olan zenginliklerinden habersiz kalırlar. Bu durum kültürel yönden bir yenilenme değil, kültürel yönden bir fakirleşmeye yol açar. Çağın bilim-fen ve teknoloji yenilikleri takip edilmekle beraber, toplumca sahip olunan gelenek, görenek ve zengin maddi ve manevi kültür mirası genç kuşaklara mutlaka tanıtılmalı ve yaşatılması için gayret gösterilmelidir. Çocuk oyunları, insan denen canlının en doğal yaşadığı dönemin ihtiyaçlarını karşılar. Bu ihtiyaçlar; hareket, beraberlik- arkadaşlık, sosyal donanımlar kazanma, öğrenme ve yaşama sevincini duyma gibi sıralayabileceğimiz fiziki ve ruhsal ihtiyaçlardır.

Kastilya Kralı X. Alfanso Avrupa Edebiyatında ilk oyunlar kitabını derleyen kişi olmuş. Anadolu'nun geçmişine, kültür ve medeniyetine ait ele geçen vazoları, heykelleri ve duvar süslemeleri üzerinde yer alan; küçük büyük oyuncular ve oyun araçları, resimleri bulunduğunu müzelerimizde görüyoruz. Dede Korkut Kitabı'nda; Bayındır Han senede bir gün boğa ile erkek bir deveyi savaştırır, güreştirir. Boğa salındığı zaman çocuklar meydanlıkta aşık oynamaktadır. Çocuklara kaçın derler. Kabileden olan üç çocuk kaçar. Dirse Han'ın oğlancığı kaçmaz. Hikayenin devamında aşık oynayan Dirse Han'ın oğlu, Boğa ile güreşecek ve boğanın alnına dayadığı elini çekip boğayı tepe üstü düşürecek ve boğazlayacaktır. Dedem Korkut gelecek, bu oğlancığa Boğaç adını verecektir. Han Bayındır'ın huzurunda Bey Pay Püre, oğullu ve kızlı beylerle bir arada iken çocuksuz oluşunu hatırlayıp gelecekte yerine geçecek bir evladının olmayışına çok üzüldüğü ağlar. Pay Püre'nin ağladığını gören beyler ağlamasının sebebini öğrendiklerinde birlikte dua ederler. Pay Püre'ye Allah bir oğul verir. Pay Püre sevinç içinde boyundaki bezirgânları yakın uzak diyarlara gönderir, oğluna vereceği armağanları bulup getirmelerini ister. Bezirgânların getirdikleri oyuncaklar, armağanlar: deniz taşı bir boz aygır, ak kırılgan bir yay ve altı kanatlı bir gürz getirmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME kabul edilmiştir. Bu sözleşme Türkiye tarafından da kabul edilerek 27 Ocak 1995 tarihli ve 221841 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu sözleşmenin 31. maddesi aynen şöyledir:

1-Taraf Devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma,

kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar.

2-Taraf Devletler, çocuğun kültürel ve sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkını saygı duyarak tanırlar ve özendirirler ve çocuklar için, boş zamanı değerlendirilmeye, sanata ve kültüre ilişkin (etkinlikler) konusunda uygun ve eşit fırsatların sağlanmasını teşvik ederler.

Çorum'da geçtiğimiz yıllarda Milli Eğitim Müdürlüğümüzün yaptığı bir derleme çalışmasında İlköğretim okullarımızda 86 çeşit oyun tespit edilmiştir. Ben çocukluğumda oynadığımız oyunlar üstüne bir derleme çalışması yapmıştım. Bizim çocukluğumuzda da hemen hemen aynı sayıda oyun çeşidi vardı. Bizim oyunların adları içinde yabancı bir dilden kelime ile adlandırılan oyun pek yoktu. Milli Eğitim Müdürlüğünün yaptığı derlemeler içinde “Dallas Kapısı” diye bir oyun adıyla karşılaştım. Bu oyunun derlendiği yer Osmancık'ın Girinoğlan Köyü İlkokulu. (Herhalde Dallas dizisinin gösterildiği yıllardan kalma bir oyun adı olmalı.)

Bu oyunlardan bazılarının adları değişik olmakla beraber aynı oyun olduğu görülüyor. Farklı yerlerde başka bir ad altında aynı oyun oynanıyor. (Örnek: Sayfa 39'da Laçın'de oynanan “El El Üstünde Kimin Eli Var Oyunu” ile sayfa 66'da ki İskilip'te oynanan “Kümbürküt Oyunu” aynı oyundur.)

Çorum'da Oynanan Çocuk Oyunları Adları: Körebe (Göz Bağlambaç), Siğnenbitti (Saklambaç), Çelmeli Top, Elemsema, Gök Kuşağı (Bir çeşit top oyunudur.), Emenli Top, Bindiğim Eşek, Eşeğim Küreye, Hodak, Çelik Çomak, Gömme Çelik Oyunu, Uzun Urgan Oyunu, Naç, Coş, Aşık (Düşmeli-Çizili), Taşenek, Deşenek (Toprak veya cam bilyeler), Yılan, Kulüp, Gazoz, Ökkel, Dalya, Cüz, Beş Taş, Dokuz Taş, Kaçak, Polis, Topaç, Ayı çevirmek, Hamambiç, Birdirbir, Aç kapıyı Bezirgân Başı, Uçan Kuş, İpli, Sıçankuş, Tahtalığıuş, Uçurtma, Köşe Kapmaca, Mendil Kapmaca, Kibrit Alma, Patlanguç, Emen (Kayısı çekirdekleriyle oynanır), Met, Yağ satarım-Bal satarım, Evcilik, İpten Hızır Yapmak, Kapı Tıklatmak, Çember Çevirmek, Ata binmek (Sopadan atlar), Çiğitten düdük yapmak, Söğüt veya kavak dalarından düdük çıkarmak, Buzda Kaymak, Kızak kaymak, Kardan adam yapmak, Yumurta dövüştürmek, El sende, Çiğdem gezmek, İp atlamak, Anahtar Patlatmak, Hayalet olmak, Deve Güreşi, Salıncak Can Yaktı, Yattı Kalktı Kabak, Çöğdürüm çüş (tahterevallı), Güvercin Taklası, El El Üstünde Kimin Eli Var?, Tek mi çiftmi? ve unuttuklarımız... Ülkemizde Oyun konulu yayınlardan birkaçını bu yazıyı hazırlarken gözden geçirme ihtiyacını tabii olarak yaşadım. Elimin altında olan şu yayınların kiminin içindekiler bölümüne bakarak seçici olarak, kimilerini de daha geniş incelemek suretiyle okudum.

KAYNAKÇA

Metin And, OYUN ve BÜĞÜ. İst. 1974:

İş Bankası Kültür Yayınları

Yurdanur SAKAOĞLU:

Çocuklara ve Gençlere OYUNLAR VE EĞLENCELER.

Kültür Bakanlığı. Ankara. 1980

Musa BARAN:

ÇOCUK OYUNLARI. 1993. Kültür Bakanlığı-Ankara.

OYUN ANSİKLOPEDİSİ, Frederich V.GRUNFELD):

Güneş Gazetesi Armağanı.

Prof. Dr. Nilüfer TUNCER:

Çizgi Roman ve Çocuk. Çocuk Vakfı Yayınları.İst.1993

Prof. Dr. Özdemir NUTKU:

OYUN ÇOCUK TİYATRO. Özgür Yayınları- 1998

M. Öcal OĞUZ-Dilek BEDEN:

2005 yılında Çorum'da yaşayan geleneksel ÇOCUK OYUNLARI. Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayınları. Ankara. 2006.

M. Öcal OĞUZ-Selcan GÜRÇAYIR:

KÖY SEYİRLİK OYUNLARI. Hitit Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayınları. Ankara 2006

ÇORUMLU DERGİSİ:

Muhtelif sayılarında Çorum ve çevresinde oynanan oyunlar, Nazmi Tomuş ve Lütfi Ünsal tarafından derlenip yayımlanmıştır.

Çorum'da Oynanan Çocuk Oyunları:

Çorum Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Çorum Belediyesi Kültür Yayınları- 2011

2012 Yılında Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim okullarına Kaynak Ders kitabı olarak "ÇOCUK OYUNLARI-1" adı altında bir kitap yayımlamıştır.

Mahmut Ragıp GAZİMİHAL

Türk Halk Oyunları Kataloğu. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
Hazırlayanlar: Nail Tan-Ahmet Çakır-Ankara,1997 Cilt-2

Doç. Dr. Güler OKMAN FİŞEK-Zafer SÜKAN:

Çocuğunuz ve Siz. Milli eğitim Basımevi-İstanbul,1983

**Ülkü AYVAZ-Muharrem BUHARA-Mahmut TUNABOYLU- Adem ATAR
Ayla ÇINAROĞLU- Ali MERİÇ- Metin BALAY:**

Okullar ve Tiyatrolar için Seçilmiş Çocuk Oyunları. Tobav Çocuk Oyunu Ödülleri- İlgi Yayınları- 1984

ÇİĞDEM AŞI ŞENLİĞİ VE ÇOCUK OYUNLARI¹

Hasan TULUK*

1990 yılında başlattığımız; kentlerin kimliğini oluşturan tarihi değerlerimiz, evlerimiz, sokaklarımız, çeşmelerimiz, bağ-bahçelerimiz ve geleneksel el sanatlarımız gibi kültür değerlerimizi belgeleme çalışmasında sıra çocuk yaştaki oyunlarımıza ve çiğdem şenliğine gelmişti.

Yarım yüzyıl öncesinde kendi oyuncaklarını yaparken, tasarım bilincini geliştiren, eğlenen ve arkadaşlar arasında iletişim sağlayarak sosyal yaşamın gelişmesine katkı sağlayan bir yaşam vardı. Günümüzde ise; teknolojik yenilikler, yazılı ve görsel basın ne yazık ki toplumları kültürel erozyona uğrattığı gibi genç kuşağın kendi değerlerine yabancı kalmasına da neden olmaktadır. Bu nedenle gençlerin tasarımcı, uygulayıcı ve geliştirici birey olarak topluma kazandırılmasının yanı sıra, çağın getirdiği sosyal etkinliklerle birlikte kendi öz değerlerine de sahip çıkması, yarım yüzyıl öncesi yaşadığımız sevinçli, bilgisayar çağı çocuklarımıza da yaşatalım istedik. Bu ise ancak, Tarihi Kentler Birliği'nin "*Kentler Çocuklarıdır*" projesi kapsamında "*Kentini Tanı, Kendini Tanı*" sloganı ile çocuklar yaşadıkları kentleri fark ederek, araştırıp öğrenerek ve severek mümkün olabilirdi.

* Eğitimci, Araştırmacı, Uluslararası Metal Sanatçısı

¹ Çiğdem Aşı Şenliği ve Çocuk Oyunları ile ilgili yazar Hasan TULUK'un açıklamalarını kapsamaktadır. Tüm fotoğraflar Hasan Tuluk arşivindedir.

“Kentler Çocuklarıdır” projesini ilk kez 2003 yılında ÇEKÜL Vakfı yayınlarında okuduğumda çok etkilenmişim. Çünkü ülkemizin geleceği çocuklarımız o proje ile yaşadıkları kentin geçmişini ve bu gününü öğreneceklerdi. Yani yaşadıkları kenti tanıyacaktı. Bunun için de önce kent bilincine inanmaları gerekiyordu.

Bu amaçla 28 Temmuz 2008 tarihinde ailece Çorum Müzesi’ni ziyaret ederek çalışmaları başlattım. Böylece ÇEKÜL Vakfı’nın “7 Bölge 7 Kent” adı ile “Kentler Çocuklarıdır” projesine 8. kent olarak Çorum da fahri olarak katılmıştı. Yani torunlarım Evinay Elif ve Ayşe Ezgi de artık Talas’lı (Kayseri) Aslı Görücü, Şeyda Şahin ile Birgili (Ödemiş- İzmir) Cavit Vuran gibi ÇEKÜL Vakfı’nın gönüllülerindendi. Bu etkinliğimiz ayrıca “ETİ-ÇEKÜL Kültür Elçileri Projesi”nin 23-24 Ekim 2009 tarihinde ÇEKÜL Vakfı ve Çorum Belediyesi işbirliğiyle Albayrak İlköğretim Okulu 6. sınıftan 30 öğrencinin katılımıyla “Çorum Eğitim Programı” uygulamasına da önemli bir adım olmuştu.²

Çorum’umuzun Anadolu halk kültürüne en önemli katkılarından “Çiğdem Gezmesi ve Çiğdem Aşı Şenliği” ile “Çocuk Oyunları”nı Çorum’da canlandırmayı üç yıldır düşünüyorum, fakat rol alacak on çocuğu bir araya getiremiyordum. Bu hayalimi ancak 2012 yılında gerçekleştirme şansı bulabildim.

Doğup büyüdüğüm sokağımıza yakın ve benim de mezun olduğum Gazipaşa Ortaokulu Müdürü Sayın Musa Ediz, Öğretmen Rıdvan Çelik, Yeni Yol Mahallesi Muhtarı Seydi Demiray, Üçdutlar Mahallesi Muhtarı Sayın Mehmet Bölükbaş, mahalle sakinlerinden Ünal Sekirden, Cesur Terzi ve Fikret Gazel’in

² Proje süresince çocukların kent içindeki eski evleri, sokakları, çeşmeleri, tarihi yapıları görmeleri ve kent hakkında bilgi edinmelerine yardımcı oldum.

de desteğini alarak bir program hazırladım. Hitit Üniversitesi MYO'da proje koordinasyon birimi eş başkanı ve Fransızca dersi okutmanı Sayın Mehmet Aydınkal düşüncelerimi projeye dönüştürdükten sonra 29 Mart 2012 günü Vali Sayın Nurullah Çakır'a sundum. Vali Bey projeyi beğendiğini söyleyip üst yazı ile ilgili kurumlara gönderilmesini istedi.

30 Mart 2012 Cuma günü Yavruturna Mahallesi, Yavruturna Sokak'taki 10 evi ziyaret ederek yapacağımız çalışma hakkında bilgilendirdik. Sonra da ailemle hazırladığımız erzakları bu evlere dağıttık. Tespit ettiğim evlerin çoğunun sahibi değişmiş olsa da yorgun bedenlerine rağmen evler işlevini hâlâ sürdürüyordu.

Yaklaşık 50 kişilik çığdem aşının günümüz mutfağında pişirilmesi eziyetliydi ama çocukların çoğunlukta olduğu onca insanın sağlığı açısından hijyenik bir ortamda yapılması zorunluuydu. O nedenle çok zor da olsa evimizde pişirilmesine karar verdik.

Yer sofrası, minderi, tahta kaşığı, bulgur kazanı ve içi kalaylı bakır tepsinin hazırlanmasından sonra sıra çığdem aşının yedirileceği eve gelmişti. Ancak yapı; kanatlı kapısı, taş kaldırımlı avlusu, ocaklığı, tandırı, ambarı, sofası ve mahzeni ile geçmişi yaşatmalıydı. Mahallemizde o özellikte tek ev kalmıştı. Bu vesileyle 110 yıllık tarihi yapının sonu da emsalleri gibi olmadan belgeleme şansına kavuşacaktım.

31 Mart 2012 Cumartesi günü sabah saat 10.45'te Üçutlar Mahallesi Muhtarı Sayın Mehmet Bölükbaş'ın getirdiği çığdemlerin çocuklar tarafından çalıya takılmasıyla çığdem gezmesini başlattık. Kapı tokmakları bir bir çalınıp hep bir ağızdan:

*“Çiğdem çiğdem çiçeği,
Alaca bulaca göceği,
Dam üstünde boyunduruk,
Dura dura yorulduk,
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kedisi ölsün.”*

manisi söylendi. Hemen arkasından da: “Yağdan, bulgurdan, kıymadan ne verirseniz” dediler. Kısa bir beklemeden sonra kapı aralanıp oyaly yazmalı bir bayan görüldü. Getirdiği kap içindeki bulguru çocukların taşıdığı torbaya boşalttı. Çiğdem demetini taşıyan kız çocuğu evin hanımına 2-3 adet çiğdem çiçeği verdi. Sonra komşu kapıları çalındı. Ancak bir kapı vardı ki, çiğdem manisinden sonra da açılmadı. O zaman:

*“Çiğdem sarı ben sarı,
Çiğdeme konmuş bir arı,
Her kapıda bir kocakarı,
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kedisi ölsün.”*

dediler. Bu söylem kapının açılması geciktiği için bir anlamda ev sahibine sitemdi. Önde çocuklar, arkada meraklı izleyicilerle erzaklar toplanırken bir taraftan da Bahçelievler’deki evimizde çiğdem aşu pişiriliyordu.

Çiğdem gezmesi sırasında ağabeyim kendi çocukluğunu da hatırlayarak: *“1943 yılında Yavruturna Mahallesi’ndeki evimizde annemin çiğdem aşını pişirdiğini; avluya serilen yer sofrasında çocuklar çiğdem aşını kaşıklarken babamın (Hıdır Tuluk) da büyük bir mutlulukla seyrettiğini hiç unutmuyorum.”* dedi. Benden 9 yaş büyük olan ağabeyimin (Hüseyin Tuluk)³ bu anlamlı anısının, 69 yıl sonra ailenin ikinci kuşağı tarafından hayata geçirilmesi sanırım kayda değer bir hizmettir.

Üç yıldır hayalini kurduğum çiğdem gezmesi devam ederken görsel ve yazılı basın da şenliği belgelendirdiler. Sonra sokağımızda “Uzun Ali” lakaplı demirci ustasına ait tarihi evin avlusuna yer sofrası serildi. Çocukların tespih taneleri gibi sofraya dizilip, ortasında çiğdem çiçeği dikili tepsi içindeki çiğdem aşını kaşıklamalarıyla da mutlu sona ulaşıldı⁴.

³ Gazipaşa Ortaokulu öğrencileri Yavruturna Mahallesi’nde çiğdem gezmesi yaparken Bahçelievler’deki evimizde pişirilen iki kazan aşını ağabeyim de tarihi eve taşıyarak şenliğe katkıda bulundular.

⁴ Şenliğe destek veren Valimiz Sayın Nurullah Çakır, Milli Eğitim Müdürü Aytekin Girgin, Kültür ve Turizm Müdürü Ali Özudoğru, Şube Müdürü Osman Yüztgenç, Bilge Kağan Ticaret Meslek Lisesi Müdürü Mustafa Güneysu, Çorum Hâkimiyet Gazetesi Genel Müdürü Şevket Erzen, Çorum Haber Gazetesi Sahibi Mehmet Yolyapar, Yıldız Gazetesi Sahibi Nadir Yücel ve çalışanlarına, Gazipaşa Ortaokulu Müdürü Musa Ediz, Müdür Yardımcısı İlhan Temur, özellikle de sevgili öğrencilere kent kültürüne yaptıkları katkı nedeniyle teşekkür ediyorum.

26 Şubat 2013 Salı günü saat 13.30'da bu kez Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün desteğini alarak çocukların bahar şenliğinin ikincisini Hacıkerim Bağları, kireç ocağı sırtlarında çiğdem çiçeği toplayarak başlattık. Gazipaşa Ortaokulu 2. ve 4. sınıf öğrencileri annelerinin akşamdan hazırladıkları kumanyalarla güzel bir piknik de yaparak günü sevinç ve mutluluk içinde tamamladılar.

2 Mart 2013 Cumartesi günü saat 10.30'da yine Gazipaşa Ortaokulu ve Yavruturna Mahallesi'nde, geçen yıla göre daha kalabalık bir ekiple çiğdem gezmesini başlattık. Kapılar çalındı, maniler söylenip erzaklar toplandı. Çiğdem Aşı Çorum Valiliği yemekhanesinde pişerken Hanoğlu Konağı'nda da hazırlıklar yapıldı. Kullanılan malzeme, yapım tekniği ve mimari özellikleriyle Belediye (eski Halkevi) ve İstiklal İlköğretim Okulu binalarıyla aynı tarihlerde yapıldığı düşünülen konak, kanatlı kapısı, yüksek duvarlarla çevrili bahçesi, iki taraftan dönerek tahta merdivenle çıkılan ikinci katı, tavan ve dolap kapaklarıyla önemli bir kültür varlığıdır. Yapı bu şansını Mehmet Hanoğlu, özellikle de oğlu Melih'e borçlu. Zira konağın ayakta kalması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlar. Konağın sahipleri, çiğdem aşını konaklarında yedirme düşüncemi büyük bir memnuniyetle kabul ettikleri gibi, kent kültürüyle ilgili ve benim de içinde olacağım her türlü etkinlikte kapılarının açık olduğunu belirttiler.

Tüm giderleri, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından karşılanarak ikincisi gerçekleştirilen "Çiğdem Aşı Şenliği"nde amaç sürdürülebilir olmasıydı. Ayrıca özüne sadık kalınması da bir o kadar önemliydi. Bu düşünceyle, Çiğdem Aşının Çorum Valiliği'nin yemekhanesinde pişirilmesine rağmen Hanoğlu Konağı'nda demir sacayağı üzerine bakırdan yapılmış bulgur kazanını koyup içerisinde su kaynatarak aşın kazan içerisinde pişirildiği görüntüsü verildi. Tahtadan yapılmış yuvarlak yer sofrası etrafına dizilen çocuklar kalaylı tepsi içinde, ortasında da çiğdem çiçeği olan "çiğdem aşısı"nı tahta kaşıkla yemenin hazzını yaşadılar. Yemek sonrası, o günün anısına tahta kaşıklar çocuklara armağan edildi.

Günün sonunda “Çiğdem Gezmesi ve Çiğdem Aşı Şenliği”nin çıktıkları çok boyutlu oldu. Her şeyden önce, aktivasyonun içinde doğrudan ya da dolaylı yer alan herkes için bu gelenek ya yeniden canlandı ya da ilk kez farkına varıldı. Çorum’un öteden beri varoşu olarak kalmış Yavruturna Sokağı sakinleri onca köhneliğine rağmen sokaklarının değerinin farkına vardı. Sürdürülebilir kent kültürü için geleneksel sokakların ve Çorum Evlerinin, konaklarının varlığı ve korunmasının önemi bir kez daha kendisini açıkça gösterdi. Artık “2009 yılından

itibaren UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsil Listesi"nde yer alan "Çiğdem Gezmesi" için yeni hedef, her yılın Mart ayında daha geniş destekli ve katılımlı bir organizasyonla bu geleneği yaşatmak.¹

2012 yılında başlattığımız, 2013 yılında daha kapsamlı bir katılımıla gerçekleştirdiğimiz "Çiğdem Aşı Şenliği" projem onunla da sınırlı kalmadı. Unutulmaya terk edilmiş, hatta unutulmuş "Çocuk Oyunları" da gündemimdeydi. Amacım çocuklarımızı kısa bir süre de olsa sanal âlemden kurtarıp doğal yaşamına kavuşturmak, görsel ve yazılı belgelerle kent tarihine tanıklık edecek hizmeti gerçekleştirmektir.

Pek çoğunu bildiğim, buna karşın yine de araştırarak tespit ettiğim 15 çeşit oyunu tüm ayrıntılarıyla yazdım. Gazipaşa Ortaokulu müdürü ayın Musa Ediz'in oluruyla; öğretmenler Sayın İsmail Cevdet Dursun, Mehmet Ekmekçi ve Sultan Soylu Hanım'ın 2. ve 4. sınıf öğrencileri ile yaklaşık 1 aylık çalışma sonucunda kamera ve fotoğraf çekimleri ile çocuk oyunları da belgelendi. Anadolu İletişim Meslek Lisesi Radyo Televizyon alan öğretmeni ve şefi Sayın Yücel Yıldız'ın yönetiminde Kadir Oğuzhan Söylemez ile Mustafa Ovacık oyunları kameraya kaydederken, ben de fotoğraflarını çektim.

Çorum Kent Tarihine Tanıklık Edecek "Çocuk Oyunları"²

3 Mayıs 2013 Cuma günü çekimi yapılan oyunlar: *Okkel, deşenek (bilya), ip atlama, dalya, birdirbir, gazoz oyunu, karış oyunu, çiğit (zerdali çekirdeği) oyunu, topaç çevirme, çember çevirme, telden araba oyunu, kuş uçurma ve seksek oyunu, aşık oyunu.*

Çocuk oyunlarında sıra tespiti³:

1. Yere belirli bir aralıkta (3-4 m gibi) iki çizgi çizilir. Oyuncular bu iki çizgi arasında atlama yapar. En uzun mesafeye atlayan birinci, ondan sonraki ikinci, daha sonraki ise üçüncü olur.

2. İki oyuncu belirli bir uzaklıkta (5-6 m gibi) karşılıklı durup; iki oyuncudan birisi ayaklarını birbirinin ucuna eklerken "*estik mestik, kavgayı kestik*" der ve durur. Sonra karşıdaki oyuncu ilk ayağını attığında "*estik*", ikincisini ilave ettiğinde "*mestik*", üçüncü ayağında "*kavgayı*", dördüncü ayağında "*kestik*" diyerek durur. Bu söylem ve adımlar sonunda kimin ayağı üstte kalırsa o oyuncu birinci sırayı alır. Diğer oyuncuların sıra tespiti de aynı şekilde devam eder.

¹ Hasan Tuluk, "21. Yüzyılda Çiğdem Gezmesi ve Çiğdem Aşı", *Geçmişten Geleceğe Yerel Kimlik*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2012, Sayı 31, s. 54-57.

² Çocuk oyunlarında kullanılan çember, topaç ve kâğıttan kuş gibi aksesuarların yapımına yardımcı olarak oyunların belgelenmesine katkıda bulunan Sayın Nevzat Alkan, Mehmet Yamaner, Mahmut Göze, Halil Taşkaldıran ve Eğitim Gönüllüleri Birliği yöneticisi Serpil Çetin'e teşekkür ediyorum.

³ Çorum "Dikiciler Arastası"nda, 8 Mart 2013 Cuma günü Sayın Ömer, Hayrettin ve Nuri Kazancı kardeşlerle; 11 Mart 2013 Pazartesi günü "Tıkının Kahve"de, "Güngörmüşler Grubu"ndan Bahri Balcı, Ali Sapançı, İsmet Saritekin, Mehmet Eskizara, İsmail Duraneker ve Cemal Kaçar'a, çocuk oyunları ile ilgili sözlü söylemlerin tespitine yardımcı oldukları için teşekkür ediyorum.

3. Çok oyuncu ile oynanan bir oyunda ise, oyuncuların birisi kendisi de dâhil tüm oyuncuları işaret ederek:

*“Por-ta-ka-lı-soy-dum,
Ba-şu-cu-ma-koy-dum,
Ben-bir-ya-lan-uy-dur-dum,
Duma-duma-dum,*

Kır-mı-zı-“mum.” der. Son hece hangi oyuncuya gelmişse o oyuncu seçimi kazanır. Aynı söylemler devam eder. En sona kalan oyuncu oyunun şekline göre “*ebe*” ya da “*yere yatan*” oyuncu olur.

4. Özellikle kız çocuklarının oyununda sıra belirlemesi ise şöyledir: Oyun oynayacak kızlardan birisi arkadaşlarının karşısına çıkıp bir parmağını dudaklarına değdirip “*oooo ovalama*” derken bir arkadaşını işaret eder. “*Duvalama*” dediğinde ikinciyi, “*hektül*” üçüncüyü, “*hüktül*” dördüncüyü, “*kedi kuşu kovalama*” beşinciyi, “*helkede bülbül*” altıncıyı, “*çıkana da sümbül*” yedinciyi, “*çektil çıktıl*” kime geldi ise o oyuncu da sıralamada kazananı işaret eder. Aynı söylemler devam ederek diğer oyuncuların (oyunun şekline göre) konumu da belirlenir.

Aşık oyunu:

Keçi, koyun ve sığır gibi iki tırnaklı hayvanların ön ayak mafsallarından çıkan kemik parçasına “*aşık*” denir. Keçinin küçük, sığırinki ise çok büyük olur. Biz koyunun aşığını oynardık. Koça ait olanı da “*saka*” yapardık. Ayrıca biraz büyükçe bir aşığın içine kurşun dökerek onu da “*saka*” olarak kullanırdık. Aşığın çukur kısmına “*çik*”, arka yüzüne “*tok*”, dik yüzeylerden “*S*” şeklinde olana “*bal*” arka yüzüne de “*bok*” ismi verilirdi.

Oyunda sıra tespiti aşıkla yapılır. Oyuncu aşığını yere attığında “bal” yüzü yukarı gelirse ilk atma sırasını kazanır. Tratuvar üzerine dizilen aşıkların, belirli bir mesafeden “saka” ile atılarak vurulmasıdır. Oyuncu aşıklardan bir ya da ikisini vurur, üç ayak uzağa gönderebilirse yere dizilen diğer aşıkları da kazanır. Başaramazsa oynama sırası ikinci oyuncuya geçer. Ayrıca, oyunculardan birisinin kurşunlu sakası yoksa kurşunlu aşığı olan oyuncuyla oynamaz. Çünkü kurşunlu aşık ağır olduğu için oyuncunun kazanma şansını arttırır. Oynamaya kıyamadığımız güzel formlu aşıkları soğan kabuğu ile boyayıp zevk için sakladık.

Gazoz kapağı oyunu:

Erkek çocukların, ayakkabının taban ökçesi denilen taban lastiğini kullanarak oynadıkları oyundur. Üç oyuncunun üçer gazozla oynayacakları düşünülürse, yere 9 adet gazoz kapağı dizilir. Oyuncuların kendi aralarında tespit edecekleri 4 ya da 5 m uzağa çizgi çizilir. Gazoz kapaklarının yanından üç oyuncu ellerindeki taban lastiğini çizilen çizgiye atar. Çizginin dışına düşen ve çizgiye en yakın olan birinci, sonraki ikinci, en uzak olan da üçüncü olarak oynar. İlk oyuncu taban lastiğinin bulunduğu yerden gazozlara elindeki aleti atar. Gazoz kapaklarından bir ya da birkaç tanesini üç ayak (kendi aralarında tespit ettikleri) uzağa gönderebilirse diğer gazoz kapaklarını da alır. Tespit edilen uzaklıktan daha kısa olması halinde gazoz kapakları yeniden dizilerek oyun sırası ikinci sıradakine geçer. İkinci ve üçüncü oyuncular da oyuna kendi taban lastiğinin olduğu yerden başlar.

Çember Çevirme:

8 mm kalınlığında ve 40 cm çapındaki çemberin⁴ yine 6 ya da 8 mm kalınlığındaki bir çubukla hareket ettirilmesi. Tek olarak oynandığı gibi birkaç oyuncuyla yarış şeklinde oynanması oyunu daha da neşeli hale getirir. Oyun alanının toprak zemin olması gerekir. Taşlık ve pürüzsüz zeminde çember dönmekten ziyade kayacağından hareketi sınırlanır.

⁴ Çember ve tel arabada kullanılacak metallerin paslanmayan özellikte olanları tercih edilir. Metal yüzeyin paslanması çemberin dönmesini zorlaştıracığı gibi, uzun süre kullanılmadığında çürümeye de neden olur.

Telden Araba Yapımı:

3 mm kalınlığında galvaniz kaplı telden 4 tekerlek, onları birbirine bağlayan kasa ve tekerleğe takılı uzunca bir telin kumanda ettiği direksiyondan oluşan bir eğlence aracıdır. Kasa üzerine ½ kg zeytinyağı kutusunun üstü açılıp monte edilirse toprak ve küçük taş parçaları taşıyarak farklı bir boyut da kazandırılır.

Okkel Oyunu:

Kız çocuklarının oyunu olup yere çizilen çizgiler içerisinde tuğla parçasıyla oynanır. Çizgiler kireç ya da tuğla kırığı parçası ile çizilir. Oyun sıralaması kendi aralarında olduğu gibi, 3 ya da 4 nolu yöntemle de yapılır.

Oyun, 7-8 cm ölçüsündeki tuğla parçasının tek ayak üzerinde kare ve üçgen çizgilerine dokunmadan hareket ettirilmesidir. İlk oyuncu elindeki tuğla parçasını 1 nolu kareye atar ve tek ayak üzerinde sıçrayarak (Okkel) hareket ettirip başladığı yere gelmesiyle tamamlanır. Ancak bu arada, ne oyuncunun ayağı ne de tuğla parçası çizgi üzerinde kalması ya da çizgi dışına çıkmaması gerekir. Aksi halde oyunu kaybeder.

İlk turu başarıyla tamamlayan oyuncu ikinci tura 2 nolu kareden başlar ve 1 nolu kareye de basabilir. O turu da başarırsa 3, 4, 5 ya da 6 nolu bölümlerden birisini “ev”i seçer ve orada dinlenebilir. Ayrıca kendisinden sonraki oyunculara evinden geçmesini de yasaklayabilir. Yani sonraki oyuncular “ev” olarak seçilen bölümden atlayarak geçmek zorundadır. Oyun bu yöntemlerle devam eder.

Sek Sek Oyunu:

Kız çocuklarının oyunudur. Gözler kapalı ve iki ayak üzerinde sıçrayarak oynanır. Okkel oyunundaki gibi yere çizilen kare çizgiler içerisinde zıplama hareketiyle oynanır. Sıra belirlemesinden sonra ilk oyuncu gözü kapalı olarak 1 ve 2 nolu kare içerisine sıçrar. 3 ve 4 nolu karelerde ayaklarını açar. 5. kareden 6. kareye geçtikten sonra sıçrayarak döner. Gözünü hiç açmadan aynı ayak oyunlarıyla birinci turu tamamlar. Bu oyunda; 1, 2, 5 ve 6 nolu karelerde ayaklar bitişik; 3 ve 4 nolu karelerde ise ayaklar açıktır. Ayrıca oyunun başından turun tamamlanmasına kadar gözler de kapalıdır. Oyun sırasında ayakların çizgiye değmesi ya da karelerin dışına çıkması oynama şansını kaybettirir.

Dalya:

Çatı tuğlası (alaturka) kırıklarından 10-12 tanesi üst üste dizilip 3-4 m uzaktan tek elle kavrayacak büyüklükte, biraz da sert bir topa devrilmesidir. 4-5 kişiyle oynanır. Kalede duracak “ebe”nin tespitinden sonra oyuncular yerlerini alır. İlk oyuncu topu atıp tuğlaları dağıtır, ebe de uzaklaşan topu almaya giderse topu atan oyuncular tuğlaları üst üste dizmeye çalışır. Ebe yakaladığı topa tuğlayı dizen oyuncuyu vurmadan tuğla dizilirse “dalyaaaa” diye bağırır. Oyun tekrar devam eder. Şayet “ebe” dizme işi tamamlanmadan oyuncuyu vurursa, vurulan oyuncu kaleye geçer.

Top atılıp, tuğla parçaları da devrilemediyse oyun tekrarlanır. İlk atışta top tuğlaları devirip kısa mesafeye düşer, tuğlaları üst üste koyma imkânı olmayacağı anlaşılırsa oyuncular kaçar. Bu kez “*ebe*” gözüne kestirdiği bir oyuncuyu vurmaya çalışır. Vurabilirse kazanır, vuramazsa oyuncular tuğla parçalarını dizmek için tekrar kaleye koşuşurlar. Oyun böylece devam eder. Oyunun temel amacı; spor, hedef belirleme, başarıma isteği, arkadaşlar arasında iletişim ve eğlencedir.

Deşenek Oyunu: (Üçgen Şekil İçinde)

3 kişinin ve her birinin 2 deşenekle oyuna katıldığı kabul edilirse; ortaya bir üçgen çizilir. $3 \times 2 = 6$ adet deşenek üçgen içerisine konulur. Deşeneklerden üç adım sonrasına bir çizgi çizilir. Üçgenin olduğu yerden oyuncular aynı anda çizgiye ellerindeki (saka konumundaki) bilyeyi atarlar. Çizgiye en yakın birinci, sonraki ikinci ve en uzaktaki de üçüncü oyuncudur.

İlk oyuncu deşeneğinin (bilye) olduğu yerden oyunda kullanacağı bilyesini deşenekleri vurmak için eliyle atar. Üçgen içerisinden kaç tane deşenek çıkarabilirse onları kazanır. Sonra da attığı deşeneğin olduğu yerden sağ ya da sol, hangi elini kullanıyorsa başparmak ve işaret parmağı arasına sıkıştırdığı deşenekle (saka) üçgen içerisine atış yapar. Vurup dışarı çıkarabilirse oyuna devam eder. Vuramazsa ikinci oyuncu, o da başaramazsa üçüncü oyuncu devreye girer ve oyun o şekilde devam eder. Ancak bu oyunun toprak zeminde oynanması gerekir, aksi halde bilyaya hakimiyetimiz azalır.

Yılanlı Yolda Deşenek Oyunu:

Bir oyuncu yere kireç kırığı ile çeşitli kıvrımlarda ve karşılıklı iki çizgi çizer. Çizgi araları oyuncuların kullandığı deşenek çapının en az dört katı ve çeşitli genişlikte olur. Oyuncuların kendi aralarında belirli yöntemlerle sıralamaları tespit edildikten sonra birinci oyuncu çizilen çizgi içerisinde deşeneğini hareket ettirir. Oyuncu bilyesini çizgi dışına çıkardığında ikinci oyuncu oyuna başlar. Onun da başarısız olmasıyla bu kez üçüncü oyuncu şansını dener ve oyun böylece devam eder.

Birdirbir:

Erkek çocukların oyunu olup en az iki kişiyle oynanır. Futbolcuların ısınma hareketi yaptığı gibi sırayla birbirinin üzerinden atlayarak oynanır. Ayrıca çok sayıda oyuncu ile daha neşeli hale de getirilebilir.

12 erkek çocukla oynanacağı düşünülürse, yere yatacak oyuncunun tespitinden sonra: Birinci sıradaki çocuk atlarken "*birdirbir*" der. İkinci sıradaki "*ikidiriki*", üçüncü sıradaki "*üçtürüç*", dördüncü sıradaki "*dörttebir...öt*", beşinci sıradaki "*beştir fes*", altıncı sıradaki "*altutaktı*", yedinci sıradaki "*yediyerinde*", sekizinci sıradaki "*sekizimseksek*", dokuzuncu sıradaki "*dokuzumdurak*", onuncu sıradaki "*onum orak*", on birinci sıradaki "*onbirim yağlı çörek*", son atlayan ise "*onikim vız, sevdiğim kız*" diyerek birinci turu tamamlar. Oyunun devamı oyuncuların anlaşmasına bağlıdır. İyi atlayamayıp yere yatan oyuncuyu iki kez düşüren atlama şansını kaybedip yere yatar.

İp Atlama:

Kız çocuklarının oyunudur. En az 4 kişiyle oynanır ve iki çeşittir. Birincisi tek iple atlanır. Karşılıklı iki kişi ipi yere degecek şekilde sallarken, üçüncüsü de o ipin altında vücudu ipe takılmadan sıçrar. Şayet ipin hareketiyle orantılı atlamayıp ayağı takılırsa atlama şansını kaybeder. Yani ip atlama sırası ikinci oyuncuya geçer.⁵

İkincisi ise iki iple ve zıt yönde sallanarak atlanır. Bu oyun hem ipi sallayan hem de ip atlayan için maharet ister. İplerin hareketi aynı tempoda ve karşılıklı olur. İp atlayacak kişi iplerin dönüş yönünü çok iyi takip ettikten sonra atlama noktasına girmelidir. İplerin hareketini engellemek oyunu kaybetmektir.

Her iki ip atlamada da çok zarif ayak figürleri vardır. Atlama sırasında iki ayak üzerine düşerek ya da her iki ayağı da ahenkli bir şekilde kullanarak oyuna renk katılabilir.

Çiğit Oyunu (Zerdali Çekirdeği):

Kız ve erkek çocukların kendi grupları arasında en az iki kişiyle oynadıkları bir eğlence türüdür. Kayısı çekirdeklerinin özellikle iri ve içi acı olanları seçilir, onlarla da oynanırdı. Ancak içi tatlı olanlarla içi acı olanlar karıştırılmazdı. Acı olanlar 1950'li yıllarda eczacılar ilaç yapıyor diye biriktirilip bakkallara satılır ve para kazanılırdı. Tatlı olanlar da yenirdi. Tabii kazanırsak keyfimiz katlanırdı.

⁵ Oyunda sıra tespiti 3 ve 4 nolu söylemlerle yapılır. Zira her ikisi de kız çocuklarının uyguladığı yöntemdir.

Oyun, duvar önüne “*emen*” adını verdiğimiz 8-10 cm çapında ve 3-4 cm derinliğinde kazılan çukurla ilintilidir. Çukurun duvara yakın (50-60 cm) olmasının nedeni; çekirdek fırlatıldığında duvara değip çukura yakın düşmesidir. Çekirdeğin hareketi üç şekilde sağlanır. Birincisi işaret parmağı yere dokunarak hemen önündeki çekirdeği fırlatması. İkincisi, işaret parmağının orta parmağın üzerine konulup, yere dokunan orta parmağın hareketiyle. Üçüncüsü de uzak mesafelerde sırtımızı “*emen*”e dönüp yandan ya da bacak arasından çekirdeği aşırma yöntemidir. O durumda da başparmak işaret parmağı üzerine konulup, işaret parmağının hızla hareketi sonucu çekirdek uzaklaştırılır.

Emen’den 2-3 m uzağa bir çizgi çizilir. Kaç kişi oynayacak ve kaç çığit ile oyuna başlanacaksa çığitler çizgi üzerine dizilir. Oyuncu sıralaması belirlendikten sonra, çığitin kaç vuruşta “*emen*” içine girmesi de konuşulur. Birinci oyuncu belirlenen şartlarda çekirdeği “*emen*” içine gönderebilirse çizgi üzerindeki ikinci çekirdekle oyuna devam eder. Başaramadığı yerde ikinci sıradaki oyuncu kaldığı yerden başlar. En son çekirdeği “*emen*” içerisine gönderen oyuncu bütün çekirdekleri kazanır.

Karış Oyunu:

En az dört kişiyle oynanır. Genellikle kız çocuklarının oyunudur. Oyunda “*ebe*” ile birlikte sıralama belirlendikten sonra iki kız karşılıklı, ayaklarının altı birbirine değecek şekilde yere otururlar. Ayaktaki oyuncular yerdekilerin ayaklarının üstünden atlayarak oyunu başlatırlar.

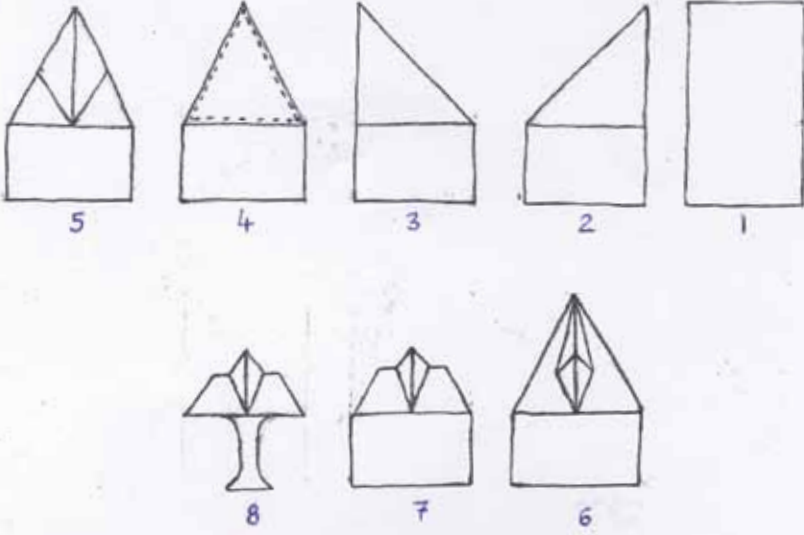
İkinci atlamada yerdeki oyuncular ayaklarının ucuna ellerini yumruk yaparak koyar, diğerleri üzerinden atlarlar. Sonra iki yumruk üzerinden, daha sonra yumruk ve karış, en son olarak da ayakuçlarına ikişer karış konulduktan sonra atlama yapılır. Şayet daha yüksekte atlama istenilirse, iki ayak üst üste konulduktan sonra yumruk ve karışların ilavesiyle oyun daha da neşeli hale getirilebilir.

Oyunun kuralı, atlama sırasında yerdeki oyunculara dokunulmamasıdır. Aksi halde atlayan oyuncular yanar. Yani atlama sırası yerdekilere geçer. Oyun böylece devam eder. Karış oyunu; çocuklar arasındaki iletişimi güçlendirdiği gibi spor yapma alışkanlığını da kazandırır.

Kâğıttan Kuş Yapma ve Uçurma:

A4 boyutundaki kağıt sol üst köşesinden tutulup sağ kenar çizgisine getirilecek şekilde yatırılır (1-2). Aynı işlem, sağ köşeden tutulup sol kenar çizgisi üzerinde de tekrarlanır (3). Bükülen yerler açıldığında çizgilerden oluşan 4 tane üçgen meydana gelir. Üçgenlerin tepesi sabit kalacak şekilde kâğıdın en üst kenarı kâğıdın alt kenarına paralel olacak şekilde katlanarak üçgen iki kulak (4) oluşturulur. Üstteki üçgenin sağ ve sol uçları tepe noktasına gelecek şekilde (5) katlanır. Bu işlem sonunda; altta üçgen, onun üstünde de iki üçgenden meydana gelen bir kare şekil (5) oluşur. Üstteki üçgenlerin sağ ve sol köşelerinden tutularak orta çizgi üzerine gelecek şekilde (6) katlanır. Bu işlemle kuşun baş kısmı oluşur. Üçgen şeklindeki başın altındaki kısım geriye katlandığında kuşun başı ortaya çıkar (7). Kanatların altında kalan bölümü de kuyruk şeklinde kesildiğinde (8) uçurulmaya hazır kâğıt kuş yapılmış olur.

Kağıttan yapılan kuş

Topaç Çevirme:

Topaç, gürgen ağacından yaklaşık 4 cm çapında ve 3,5-4 cm yüksekliğinde torna tezgahında koni şeklinde yapılır. Oyunda kullanılan topaçlar iki çeşit olup; birisi ip sarılarak, diğeri de kamçıyla oynanır. Her ikisinin de dönme hareketi uç kısma çakılan metal kabara üzerinde sağlanır. Pürüzsüz yüzeyde dönme daha uzun süre olur. Bazı hallerde topaç öylesine hızlı ve süzülerek döner ki ona “*buydu*” denir. Bu, topaç çevirmenin en zevkli anıdır. Topaç oyunu tek başına olduğu gibi yarış yapılarak da oynanır.

OKULLARDA OYNANAN OYUNLAR

Muzaffer GÜNDOĞAR *

Son 30-40 yıllık süreçte bilim, fen, teknolojik alandaki baş döndürücü gelişim kırsal kesim insanının kentlere göçünü hızlandırmış; kentlerin nüfusu artarken köyler boşalmıştır. Hızlı kentleşmeyle birlikte, televizyon, bilgisayar ve internet gibi iletişim ağları tüm hayatımızı kuşatmıştır.

Bunun sonucunda da halk bilimi (folklor) olarak nitelendirdiğimiz özellikle kırsal kesime yönelik halk inanışları, halk giyimi, doğum, düğün, ölüm âdetleri, dinsel gelenekler, halk müziği, halk deyişleri, atasözleri,, halk edebiyatı, halk sporları, yemek ve mutfak sanatı, el sanatları, zanaatlar, ev mimarisi, bu ve buna benzer kültürel değerlerimizin kimi unutulmuş, kimi değişime, kimide büyük oranda aşınımına uğramıştır.

Burada bizim konumuz olan bir zamanların özellikle kırsaldaki halk oyunları ve çocuk oyunları da unutulmaya yüz tutmuştur. Bunların yerini, çocukları ve yetişkinleri dört duvar arasına hapseden internetteki sanal âlem oyunları almıştır.

Günümüzde halk bilimi bağlamındaki kültürel değerlerimizin unutulmaması, geleceğe aktarılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmamız da bunun küçük bir parçasıdır.

Böyle bir girişten sonra kendi çocukluğumun oyunlarından kısa bir ufuk turuyla iki oyun aktaracağım sizlere.

Aşırtmaç Oyunu

*Köyde ilkokuldaydım, bundan altmış yıl önce
Oyunla yüzler güler, yürek keser sevince.*

*Lastik topsa okulda salt bir çocukta vardı.
Topu yere çarpınca metrelerce sıçardı.*

*Esmer bir yüzü vardı, adı Kara Memiş'ti
Topunu da İzmir'den babası getirmişti.*

*Memiş çok sevecendi hep gözleri gülerdi
Topu her gün getirir, paylaşımı severdi.*

*Dinlence saatinde hep birlikte oynardık
Kaçan topun peşinden, coşku ile koşardık.*

*Topu kapan, havaya fırlatmayı denerdi.
Top yükselir, ardından kurşun gibi inerdi.*

*Hızla çarpınca yere üç beş metre zıplardı.
Çevresinde çocuklar sevincinden hoplardı.*

* Eğitimci-Yazar

*Topu kapan yeniden fırlatırdı havaya;
Sanırsınız değecek gökte yıldıza, aya*

*Oyunların coşkusunu, yüreklerde derinde
Bahar, güz döneminin o güzel günlerinde;*

*Okulda iki grup, biz “aşırmaç” oynardık
Topu okul üstünden arka yana atardık*

*Arkadaki gruptan yakalayan karşıya,
Fırlatırdı ön yüze, top kaçardı kıyıya.*

*Bol dikenli kıyıda, saklansa da bulurduk
Bu tür oyunlarla biz, çok çok mutlu olurduk.*

*Ayrıca “İp atlama”, “Şıktı” ve “Topal Seksek”,
“Birdirbir”, “Saklanbaç” la ve bir de “Uzun Eşek”*

*Bir de hızlı konuşmayı, şaşırtmaca yapmayı,
Kurnazca davranarak, elden mendil kapmayı,*

*Geliştiren oyunlar, biri “Mendil Kapmaca”
Kimi “Mendil Yarışı”, kimi “Köşe kapmaca”,*

*Neşeyle, mutlulukla bizleri koşturdu.
Yarışı kazandıkça, yürekten coşturdu.*

*Yorulmayı bilmezdik soluklar kabarırdı,
Ellerimiz, yüzümüz pancarca kızarırdı.*

*Buna benzer bir yığın oyunlarımız vardı.
Onlar yaşamımıza, güzellikler katardı.*

Mendil Yarışı Oyunu

Mendil yarışı oyunu, çocukluğumuzda okul bahçesinde sınıfça oynadığımız, öğretmen olduktan sonra da öğrencilerimize oynattığımız oyunlardan biridir. Bu oyun dikkati, çabuk karar vermeyi, çevikliği, atikliği, geliştiren oyunlardandır.

Bu oyun okul bahçesinde ya da geniş alanlarda iki grup arasında oynanan bir oyundur. Her iki gruptaki çocuk sayısı birbirine eşit olmalıdır. Sözgelimi bir grupta 10 çocuk varsa, diğer grupta da 10 çocuk olmalıdır. Bu oyunda oyuncu sayısı 10 ile 30, hatta 40 olabilir. Açıkçası tüm sınıfın çocuklarının katılımıyla oynanabilir.

Çocuklar boy sırasına göre ikişer sıra yapılıır. İkişer olarak eşlenen çocuklar birer kol boyu birbirlerinden açılırlar. Aralarındaki açıklık 1,5 -2 metre olmalıdır. Böylece yarışacak çocuklar iki gruba ayrılmış olurlar. En öndeki çocukların önlerine yarış başlatma çizgisi çizilir. Çocuklar çizginin hemen gerisinden geriye doğru dizilmiş durumdadırlar. Çizgiye basılmaz.

Her grubun önündeki çizginin 30-40 adım ilerisinde birer kale yeri

belirlenir. Buraya bir çocuk dikilir, ya da bir okul çantası konur. Her grubun önündeki çizgiden kaleye kadar olan uzaklık birbirine eşit olmalıdır. Yarış, her çocuk için çizgide başlayıp, kalenin çevresi koşularak dolandıktan sonra, yine kendi sıralarının başlama noktasındaki çizgide sonlanacaktır.

Oyunu, ya çocukların öğretmeni ya da becerikli bir çocuk yönetir. Her iki grupta yarışa hazır duruma getirildikten sonra “başla” komutuyla ya da düdük sesiyle oyun başlatılır.

Her iki grubunda öndeki bir numaralı yarışmacısı ellerinde bir mendille yerlerinden ok gibi fırlayıp kaleyi dolandıktan sonra sıralarına dönerek kendilerinden sonra yarışacak olan iki numaralı çocuğa mendili teslim ederler. Yarışı bitiren çocuklar en arka sıraya geçerken, bu kez mendili alan iki numaralı çocuklar yarışmaktadır. Bir numaralı çocuk gibi yarışı tamamlayıp mendili kendisinden sonraki çocuğa teslim eden her çocuk en arka sıraya geçerken, mendili alan çocuk yarışı sürdürür. Bu yarış, son öğrenciye kadar bu biçimde sürdürülür. Yarışı önce bitiren grup mendil yarışı oyununu kazanmış olur.

Bunda oyunu, hızlı hareket eden, iyi koşan, çevik davranan çocuklar kazanır. Yarış sürerken sırasını bekleyen çocuklar da kendi gruplarındaki çocuklara daha çok güç ve moral vermek için “ha gayret”, “az kaldı”, “dikkatli ol”, “kazanıyoruz” gibi sözlerle onları coşturup, yarışı kazanmalarına yardımcı olmaya çalışırlar.

Bu yarış esnasında kimi çocuklar dengesini kaybedip düşebilir, kimisi de elindeki mendili verirken düşürüp yeniden alıncaya kadar zaman kaybeder. Bu gibi durumlar karşı grubu avantajlı duruma sokar.

Hangi grubun son öğrencisi turunu tamamlayıp yarışı önce bitirirse, mendili oyunu yöneten kişiye teslim eder. Bu ya sınıfın öğretmeni ya da bir öğrencidir. Kazanan grup alkışlanır. Eğer çocuklar aynı oyunun tekrarını isterlerse bu kez iki öğrenci sırayla öğrencileri paylaşır. Sevinç coşku ve heyecan içinde yeni bir oyun kurulur ve oynanır.

Bu tür yarışmalarda çocukların fiziksel yapıları, çeviklikleri dikkate alınarak gruplar oluşturulmalıdır.

Şıktı Oyunu

Çocukluğumuzda oynadığımız oyunlardan biri de Şıktı oyunudur. Bunda çocuk sayısı 20 ile 30 arası olabilir. Okul duvarının önünde 3-4 metre uzunluğundaki bir bölüm kale olarak çizgiyle belirlenir. Diğer çocukların araya girmesi yasaktır.

Bir öğrenci gönüllü olarak ebe olur. Sırtını kalesinde duvara veren çocuk, her iki elinin avuçlarını birbirine yapıştırıp parmaklarını birbirine kenetler. İki eliyle oluşturduğu yumruğuyla kalesinden çıkan ebe, alandaki çocukların üzerine seğirtip onlardan birini ellerini çözmeden vurmak ister. Onlarda ebeye vurulmadan kaçarlarken bir yandan da, onun canını yakmayacak biçimde arkasından sırtına

vurmaya çalışırlar. Ebe çocuklardan birini vurduğu an ellerini açıp o çocukla birlikte kalesine kaçmak zorundadır. O çocuk da onun eşi olmuştur. Onlar kaleye kaçıncaya kadar çocuklar onların canlarını yakmayacak biçimde döveceklerdir.

Bu kez vurulacak çocukla ebe el ele tutuşarak boşta kalan elleriyle çocukların arasına dalıp onlara vurmaya çalışırlar Çocuklarsa onlara vurulmamak için kaçarlarırken bazıları da onlara arkadan saldırıp ellerini çözdürmeye çalışırlar. Şayet başarılılarsa kaleye kaçıncaya kadar onları kovalayıp döverler. Bir çocuğu daha vurunca ellerini çözererek kalelerine kaçmak zorundadırlar. Elleri çözülmüce yeniden el ele tutuşamazlar. Oyunun kuralı böyledir.

Bu kez üç kişi el eledir. Ortadakinin elinden tutmuş iki uçtaki çocuklar, boştaki ellerini kullanabileceklerdir. Bu biçimde çocukların üzerine koşarlar. Onlar vurulmamak için kaçarlarırken bir yandan da onların oluşturduğu zinciri bozmaya çalışırlar. Bunu vurulmadan başarabilirlerse, kaleye kadar onları yine döveceklerdir. Onlar da vurdukları çocukla zincirlerini bozup yine kaleye kaçarlar.

Oyun bu biçimde sürerek dört, beş, altı, yedi derken çocuk zinciri gittikçe büyüyecektir. Ancak bu zincirin iki ucundaki çocuklar, çocuk avlamaya çalışırlar. İki uçtaki çocuklar alandaki çocukları bu zincir içine çevrime alıp vurarak kendilerine katmaya çalışırlar. Bu çocuk zinciri büyüdükçe iki kıyıdaki öğrencilerin işi de zorlaşmaktadır. Çünkü ileriye geriye dalgalanmalar çocukların dengesini bozup ellerini çözdüğü gibi, alandaki öğrenciler bu zincirin ortasına yüklenerek uçlardaki çocuklara vurulmadan onların ellerini çözmeye çalışırlar. Eğer elleri çözülmüce kaleye kaçıncaya değin yine dayak yiyeceklerdir.

Çocuk zinciri büyüdükçe, alandaki çocukların sayısı da azalacaktır doğal olarak. Vurulmadan en sona kalan çocuk, oyunu kazanmış olur. Kazanansa tüm çocuklar tarafından alkışlanacak, şenlikli, curcunalı bir oyun daha böylece sonlanacaktır.

OYUNLARIN ÇOCUKLARA KAZANDIRDIKLARI

Bu tür oyunlar, çocukların bedensel, ruhsal, sosyal ve zihinsel gelişimi açısından çok önemlidir. Her oyunun yaşama dair öğreticiliği vardır.

Alan oyunları, dikkati, çabuk karar vermeyi, çevikliği, atikliği ve cesareti artırır. Ayrıca temiz hava ve güneşten yararlanmayı, grup içinde işbirliğini geliştirebilmeyi, aralarından başkan seçmeyi, kuralları koymayı, kurallara uymayı, mantık yürütmeyi, kendini bir amaca yöneltebilmeyi sağlarken; ritmik sayma becerisini, mücadele edebilmeyi, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı göstermeyi, organlar arasında eşgüdüm ve denge sağlamayı ve insan yaşamında gerekli olan birçok sosyal eylemi, içinde bulunduğu yaşamı kavramasını, gerçekte gerçek olmayı ayırabilmesini öğretir.

Oyun, çocuğun dünya hakkındaki bilgisini geliştiren başlıca araçtır. Yine oyunlar sayesinde yeteneklerini fark eder; yaratıcı potansiyelini kullanabilir; dil, zihin, sosyal duygular ve motor becerilerini geliştirebilirler.

ÇORUMDA ESKİ ÇOCUK OYUNLARI

Mustafa ÖZÇATALBAŞ *

Çocuk ve Oyun: Birini telaffuz ettiğimiz zaman diğerini çağırıştırır daima. İnsan yavrusunun yetişip gıdalanmasında, sağlıklı olmasında, yiyip içtikleri derecesinde önemli ve gereklidir oyun. Gel gör ki günümüz nesillerinin hayatında dünkü oranda mevcut değil bu hadise.

Sosyal, ekonomik, teknik gelişmeler çocukları oyun konusunda ters orantılı etkiliyor maalesef.

Bizim çocukluk yıllarımızda kentleşme, köyden şehre akın böylesine olmadığından mahalle ve sokaklarda oyun alanları boldu. Trafik derdi olmadığından ortamlar güvenliydi. Bahçe, arsa sahibi rant muhterisleri günümüzde olduğu gibi çılgınca oyun mekanlarını beton yığınlarıyla kapatıp yok etmiyorlardı. Eğitimde şimdilerdeki gibi daha ilkokulda başlayan yavruların oyun çağında, oyunları onların elinden alan at koşturur gibi dershaneler hadisesi yoktu. Çocuğu eve kapatan onları sokaktan, arkadaştan koparan; televizyon, bilgisayar, internet vs. yapay bağımlılıklar mevcut değildi. Velhasıl günümüz çocukları fiziksel, ruhsal, sosyal yönlerden gelişmeleri için dünlerde olduğu gibi oynayacak alana, mekâna, zamana sahip değiller. Bu yüzden de yalnız, bencil ve gayri sosyal olarak yetişiyorlar. Komşuluk, arkadaşlık, dostluk nimetlerinden mahrumlar. Bedenlerinin sağlığı, organlarının iyi çalışıp gelişmesi, birbirlerini sevmek, paylaşmak adına oyunun birlikte olmanın yerine konacak başka bir alternatif de maalesef yoktur.

Esas konumuz yöremizde eski çocuk oyunlarıken girizgâhı (girişi) böylesine uzun tutmamızın sebebi oyun, arkadaşlık mahrumu yavrularımıza rahm ve şefkatimizdir. Onlara duyarsız biz yetişkinlere isyanımızdandır. Bebelelerini çılgınca şımartan, pek çok sevdiğini sanan veliler ev, apartman yaparken önce para, rant demeyin, onlara paylaşmak, arkadaşlık, birlikte yaşama hasletleri kazandırmak için şuurlanın lütfen. Komşuyu sevin, yaklaşın, yaklaşırın çocuklarımızı...

Eski Çorum Çocuk Oyunları

1. Aşık, 2. Döşenek, 3. Gazoz Kapağı Oyunu, 4. Çember Çevirme, 5. Çiğit Oyunu (Kayısı Çekirdeğiyle), 6. Çelik Çomak, 7. Telefonculuk (Kibrit Kutusu ve İple), 8. Atçılık (bacaklar arasına uzatılan uzun sopa üstünde koşarak), 9. Düdük Çıkarma (Söğüt kavakların ince dalından), 10. Arabacılık (Tel yahut küçük sandıklardan yapılan), 11. Kulüp (Sigara kutu kapaklarıyla), 12. Ayak Topu (Futbol), 13. El Şip Şip (Kızların küçük dolma toparla oynadıkları), 14. İp atlama, 15. Dalya (üst üste dizilen 8-10 kiremit parçası ve topla)

* Eğitimci-Yazar

Bunlardan başka materyalsiz oynan oyunlar:

1. Aç kapıyı bezirgânbaşı, 2. Ebem Çıt, 3. Yerde Ne Var? 4. Eşeğim Kürüye, 5. Çadırıma Çardak, 6. Saklambaç (Ay görüktü), 7. Göz Bağlamaca, 8. Uzun Eşek, 9. Birdirbir, 10. Dilsiz Oyunu, 11. Metel Satma (Bilmece), 12. Coğdurüm Çüş (Tahterevallı Oyunu)

Tüm oyunlar birden fazla çocuk yani komşu bebeleriyle oynanırdı. Hepsi birbirinden keyifli oyunların içinde Eşeğim Kürüye ile Ahraz (dilsiz) oyunlarının keyfi bir başkaydı sanki. Eşeğim Kürüye’de çocuklardan biri duvara yaslanıp direk olur. Bir diğeri eğilip başını onun bacakları arasına sokar dururdu. Diğer birkaçı sırayla uzaktan koşup eğilenin sırtına atlar, eşek sürer gibi deh deh dedikten sonra alttakine seslenir.

- Eşeğim kürüye?

Altta yatan üsttekine sorar:

- Nereye la?

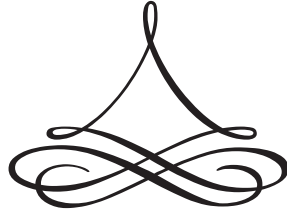
- Samsun’a...

Bu karşılıklı sorma ve atlamalar taki duvara yaslananla altta yatanın kararlaştırdığı (gizlice) bilinene kadar devam eder. Bilen ebe olur, eğilip yatarı.

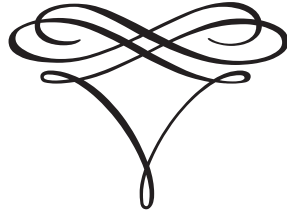
Dilsiz oyununda; birkaç komşu çocuğu bir köşede yan yana dizilir. İçlerinden biri ebe olur ortaya otururdu. Çevredekiler sus komutuyla ağızlarını kapar kaşlarını çatardı. Ortadakinin başla komutuyla oyun başlar. Ebe her bir çocuğa sırayla belli süreli komik şaklabanlıklar yapar güldürmeye çalışırdı. Hangisi dişlerini gösterir şekilde ağzını açar gülerse o ebe olur oyun sürerdi. Ebe olan dişlerini gösterdiği için el ve ayaklarından tutulup yatırılır, üç kere güm güm sırtı yere vurulur, cezalandırılırdı. Eskilerde kadın erkek arasında kaç göç küçük yaşta başladığından kızlarla oğlanların birlikte oynaması pek olağan değildi.

Aksine hareket edenlerin adı ya erkek Fatma’ya, ya da kız Memed’e çıkardı. Yine de biz arada onlarla oynamaktan alamazdık kendimizi. Kız erkek karışımı oynanan oyunların en meşhuru evcilik oyunuydu. Önce karma iki gruptan birer ana baba seçilir, çocuklar paylaşılır, odun ve çul kilimden iki evcik yapılır, ev ahalileri evciklere yerleşirlerdi. (Sonra evli çiftlerin yani büyüklerin aile yaşamı taklit edilirdi. Tıpkı senaryolu bir film ezberlenmiş tiyatro misali evcilik oyunu gülmecesi çok olduğu kadar kavgası da boldu. Ekseri oyunlar koca olan oğlanların hoyratça söz ve tacizci hareketleriyle sonlanırdı.

- Ulan garı bu yemeği niye yavan yaptın, etinden, kıymasından neden cimrilik ettin; saçını yolarım böyle yemek koyma bir daha önüme. (Saçı çekilen anne rolündeki kız, alır köşedeki süpürgeyi indirir kocaya! Haydaaa başladı işte aile geçimsizliği. Yuvalar yıkılır, kız takımı anaları tarafından oğlanlar babaları ardında birbirlerine saldırırdı. Al sana kavga, boşanma, ayrılma oyun böyle sonlanırdı. Hey gidi o eski oyunlar hey...

ÇORUM'DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

ARŞİVDEN BİR BELGE VE BİR YORUM

Mehmet DEMİRYÜREK *

15 Ramazan 967 (9 Haziran 1560) tarihli olan aşağıdaki belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen 3 numaralı Mühimme Defteri'nde bulunmaktadır. Bu defter yeni Türk harflerine çevrilerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayımlanmıştır.¹

“Çorum Begine ve Çorum Kadısına hüküm ki:

Yazıldı. Mehmed Çavuş'a virildi.

Fî 15 Ramazân sene 967

*Hâliyâ Erim² kadısı mektûb gönderüp Canik Sancağı Begi olan Ali'nin re'âyâyâ müft ü meccanen tavuk ve yem ve odun salup ve şer'ile ba'zı kimesneler ta'zîr olındukda tekrâr ta'zîr idüp kanûndan ziyâde cerîme alup ve cebr ile nikâh itdürüp ve bi'l-cümle Südde-i sa'âdet'den merfû³ olan bid'atler bunda cârîdür re'âyâ tâ'ifesi gayetle muztaribü'l-hâl olmuşlardır diyü arz itmeğin **buyurdum ki:***

Bi'z-zât kazâ'-i mezbûra varup dahi anun gibi kazâ'-i mezbûrdan müsârünileyhden ve âdemlerinden arz olınduğı üzre kimesne gelüp şevvâ idüp da'vâ-yı hakk iderlerse husamâyı⁴ beraber idüp bir def'a şer'ile fasl olmayan kazıyyelerin ber-mûceb-i şer'-i şerîf hakk üzre şer'ile tefîş eyleyüp göresin; arz olınduğı üzre müsârünileyhün te'addîsi sâbit olursa, her kimün hakkı sâbit olursa ashâbına hükm idüp aliviresin zikr olunan kadılığından gayrı âhar sancağında kimesne gelüp sekvâ iderse anları dahi şer'ile görüp ammâ nesne sâbit olmazsa gayrı kazâdan gelenleri istimâ' itmeyesin.”

Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait bu belge birçok önemli bilgi sunmaktadır. Bu bilgilerden birincisi Çorum'un 1560 yılında bir sancak olduğu ve bir sancak beyi ile bir kadısının burada bulunduğu bilgisidir. İkinci önemli bilgi ise bugün Samsun'a bağlı olan Arim/Erim (Çarşamba) kasabasının Çorum Sancakbeyi ile Çorum kadısına bağlı bulunduğu bilgisidir. Belge'de bahsedilen konu bir şikâyetle ilgilidir. Buna göre Canik sancak beyi Ali Bey ve adamları

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı, Oturum Başkanı
Hitit Üniversitesi Tarih Bölümü, Çorum/TÜRKİYE
E-Mail: mehmetdemiryurek@hitit.edu.tr

¹ Bkz. (Komisyon), 3 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993., s.511.

² Arim, Erim (Çarşamba): 18.yyda Sivas Eyaletine bağlı Canik Sancağı dahilinde bulunan Çarşamba kasabasına verilen isimdir.

³ Kaldırılmış

⁴ Hasımlar, düşmanlar

şer'i ve örfi kanuna aykırı bazı uygulamalar yapmaktadır. Buna göre, halktan ücretsiz olarak tavuk, yem ve odun toplamakta, mahkeme tarafından yargılanmış ve cezalandırılmış kişileri tekrar cezalandırmakta, kanunda yazılı olandan daha fazla "cerime" tahsil etmekte ve zorla nikâh kıydırmaktadır. Bu uygunsuzlukları bildiren ve tedbir alınmasını isteyen Çarşamba kadısıdır ve ona göre halk çok zor durumda bulunmaktadır.

Çarşamba kadısının şikâyetini göz önüne alan Kanunî Sultan Süleyman Çorum Beyi ile kadısına hitaben yukarıdaki fermanı göndermiş ve Çorum Bey'i ile kadısının bizzat bölgeye giderek olayı yerinde incelemelerini ve haklıyı haksızdan ayırarak gerekeni yapmalarını emretmiştir. Belge, Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvede bulunduğu bir çağda imparatorluğun İstanbul'a çok uzak olmayan bir bölgesinde bazı kanunsuzlukların yaşanmış olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

XIX. YÜZYILDA ÇORUM'DA SİYASİ VE EKONOMİK HAYAT

Gökhan KAYA*

XIX. Yüzyıl Öncesinde Çorum

Osmanlı Devleti, idarî bakımdan merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki esas yapıya sahipti. Askerî, mülkî, iktisadî ve sosyal hayatın esasını oluşturan bu sistemin en üstünde eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklar bulunuyordu. Sancaklar ise kaza, nahiye gibi alt idarî birimlere ayrılmıştır.¹

Osmanlı Devleti'ndeki bu idari yapılanmanın kaynakları arasında, kendinden önceki İslam ve Türk Devletleri olmakla beraber Osmanlılar zamanın şartlarına ve devletin yapısına göre idari sistemi daha olgun hale getirme çabasını hep göstermişlerdir. Eyaletler ve sancaklar oluşturulurken bölgenin fethi ve fetih biçimi, coğrafi konumu, stratejik mevki ve daha önceki siyasî-etnik durumu gibi kıstaslar da dikkate alınmıştır.² Bu idarî yapılanma da Osmanlıların fetih politikalarının etkili olduğunun en iyi örneği; Devletin, Balkanlar'da fütuhata öncelmesi ve buradaki yayılmanın bir gereği olarak ilkin Rumeli Beylerbeyliği'nin I. Murat tarafından 1362'de kurulmasıdır. Yıldırım Bayezit'in Anadolu'daki fetihlerinin sonucu ise, Anadolu Beylerbeyliği'nin 1393'te kurulması olmuştur. 1413'te Vilayet-i Rûm adıyla üçüncü bir beylerbeyliğinin kurulması da bu bölgenin alınmasından dolayı gerçekleşmiştir. Amasya, Sivas ve Tokat'ı içeren bu eyalet, Anadolu'nun tamamı için söylenen Rûm'dan ayırmak için, "Vilayet-i Rûmiye-i Suğrâ" adıyla anılmıştır.³

Çorum ve civarının bir kısmı XIV. yüzyılın sonlarında Kadı Burhaneddin Ahmed'in egemenliği altındaydı. Yıldırım Bayezid Osmancık'ı ele geçirdiği zaman, Kadı Burhaneddin burasının kendi hâkimiyet sahasına dâhil olduğunu belirtmiş, barış için, reayasından alınan eşyanın iadesini şart koşmuştur. Tarafların anlaşamaması üzerine çıkan Çorumlu (Kırkdilim) Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetleri yenilmiş hatta Şehzade Ertuğrul bu savaşta öldürülmüştür⁴.

Çelebi Mehmet'in padişah olmasıyla Fetret Devri'nin siyasi, toplumsal, ekonomik olumsuz sonuçlarının etkisinin azalmaya yüz tutması sürecinde Çorum Bölgesi, Eyalet-i Rûm'daki yerini almıştır. Bu dönemde, Eyalet-i Rûm Beylerbeyliği'nin merkezinin kimi zaman Amasya kimi zaman da Tokat olduğu

* Yrd.Doç., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr. Üy. Çorum/TÜRKİYE
E-mail: gokhankaya71@gmail.com

¹ Özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı idari sistemi için bkz: Metin Kunt (1977), *Sancaktan Eyalet*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları

² Bulduk, Üçler, (1992), "Çorum Sancağının Osmanlı İdare Teşkilatındaki Yeri I", *OTAM*, S. 3, Ankara, s.129

³ Gökbilgin, Tayyip, (1965) "15 ve 16 Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, S.VI.

⁴ Yücel, Yaşar (1983), *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1389)*, Ankara, TTK, s.113-114

görülmekle beraber esas merkezinin Sivas olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yansından itibaren, Eyalet-i Rûm eyaleti Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arabkir sancaklarından oluşan bir eyalet haline gelmiştir.⁵

Çorum'a dair en eski ve eksik tahrir defterinde,⁶ buranın başka bir sancağa bağlı olduğuna dair ibare bulunmaz. Bundan dolayı Çorum'un ne zaman "sancak merkezi" olduğu tam olarak belli değildir. Bu belirsizliğe rağmen yukarıda zikredilen tahrir defterinde Çorum için vilayet ve nahiye gibi tabirlerin kullanılmaması, önemli ve eski Türk yerleşim yerlerinden olması, buranın bir merkez olduğunu dolaylı yoldan teyit eden işaretlerdir. Nitekim Çorum'un eski bir merkez olduğuna dair en sağlam kaynaklardan birisini, Türkiye Selçuklularının resmi tarihçisi olan İbni Bibi verir. Ona göre, Türkiye Selçukluları zamanında Çorum'da bir "serleşkerlik"(subaşılık) vardı ve Hatirüddin Zekeriyâ Sücasî ismindeki serleşker bu görevi yürütmekteydi.⁷

XVI. yüzyılda Çorum'un kazaları arasında geçen Karahisar-ı Demirli'nin de Selçuklu çağında idari bir merkez durumunda olduğu bilinmektedir. Ancak bu Selçuklu kasabası, yapılan fetihler sonucunda içeride kalan eski bir "uc" bölgesi haline gelince sağlam kalesi işlevini yitirmiş bu da buranın Osmanlı devrinde küçülmesine neden olmuştur. Nitekim 1576 tahririne göre Karahisar-ı Demirli iki mahalleden ibaret, küçük bir kaza merkezi haline gelmiştir. İran'a uzanan yolun Karadeniz'e geçiş noktasında bulunmaları sebebiyle, İskilip ve Osmancık stratejik, askeri ve ticari açıdan önem taşıyan merkezlerdir.⁸

İdari bakımdan eski bir bölge olduğunu izah etmeye çalıştığımız Çorum, ancak Kanuni'nin ilk yıllarında sancak merkezi olarak görülmektedir. Çorum Sancağı bu deftere göre beş kazadan oluşmaktadır: Çorumlu, İskilib, Osmancık, Karahisar-ı Demirli ve Katar.⁹

Çorum Osmanlı İmparatorluğu döneminde diğer İç Anadolu şehirleriyle benzer bir yapı içerisindedir. Yani Sinop, Samsun, Antalya, İzmir gibi liman şehirleri deniz ticaretine bağlı olarak gelişirken, iç kesimdeki şehirlerde bu durum pek gözlenmemiştir. Bu dönem boyunca Çorum, Anadolu'nun karayolu sistemi içinde hâkim noktada olmamıştır. Dünya ticaretinde, kopuk olan küçük şehirlerin ortak özelliği birer mahalli pazar şehirleri olmalarıdır. Osmanlı döneminde Çorum da böyle bir şehirdir.¹⁰ Hâkim noktada olmamasına rağmen Çorum'un önemsiz bir şehir olduğu da, pek söylenemez. Özellikle Orta Karadeniz limanlarına ulaşan

⁵ Bulduk, 1992: 130

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA). Maliyeden Müdevver, no: 34. Söz konusu defterin kullanıldığı bir eser için bkz. İslamoğlu, Huricihan (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, İletişim Yayınları, II. Baskı.

⁷ Baykara, Tuncer (1990), *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir, Ege Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.

⁸ Bulduk, 1992: 133

⁹ İslamoğlu, 2010: 102

¹⁰ Yılmaz, Mutlu (2004), "Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi", Ankara, Ankara Üniversitesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt:2,Sayı:1, s.60.

ticaret yollarının çok yakınında olması ve şehzadeler şehri olan Amasya yolu üzerinde bulunmasının ona belirli bir önem verdiğini söylemek isabetli olur.

Sosyal-ekonomik duruma dair ilk sağlıklı bilgileri edinebildiğimiz kaynaklardan olan XV. yüzyıla ait bir tahrir defterine göre Çorum'da 37 faaliyet dalı sayılmıştır. Bunlar içinde dokumacılıkla ilgili meslekler çoğunluktadır. Çorum şehrindeki en kalabalık meslek dalını ise 23 kişi ile sofçular oluşturmaktadır. Ayrıca boyacı olarak çalışan 12 kişinin sof boyama işinde de çalışmakta olduğunun kayıtları vardır

XVI. yüzyılda bütün Osmanlı coğrafyası hatta bütün Akdeniz bölgesinde görülen nüfus artışı Çorum'da görülmüştür. Bu yüzyılda yapılan Hamid Camii, Gülalibey Camii, Tepecik Camii, Sancaktar Camii, Emir Ahmet Camii, İsa Halife Camii, Karakeçili Camii, Ümit Halife Camii, Ali Paşa Hamamı ve Çavuş Hamamı gibi mimari eserler bu nüfus artışının en somut kanıtlarıdır.¹¹

XVII. yüzyılda Çorum'daki ekonomik görünüme dair bir bilgiyi Evliya Çelebi de verir. Evliya, XVII. yüzyılda şehirde, 42 mahallede 4300 ev, 300 dükkân, 7 han olduğunu yazar.¹² Bu sayılar ışığında şehrin bu dönem nüfusunun yaklaşık olarak 20 000 kişi civarında olduğu söylenebilir.¹³

XIX. Yüzyılda Çorum

Çorum, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgesel ve şehirselleşme ile özellikle ekonomik yapısındaki hareketlilik nedeniyle Osmanlı idari hiyerarşisinde hareketli bir örgütlenme biçimi göstermiştir

Şehir bu yüzyılda, ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831 yılına kadar Eyalet-i Rum'a bağlı bir sancak merkezi, bu tarihten Vilayet Kanunnâmesi'nin çıkarıldığı 1864 yılına kadar ise "sancak merkezi" ile "kaza merkezi" arasında gidip gelen bir yapılanma içerisinde yer almıştır. Bu tarihten sonra sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin işlenmiş mallarının Anadolu'ya giriş kapısı olan Samsun limanını Çorum üzerinden Güney'de Kayseri'ye, Batı'da ise Ankara üzerinden Konya'ya bağlayan yolun önem kazanması ve transit ticaretin gelişmesiyle şehirde ekonomik yaşam canlanmış, bu da Çorum'un 1891 yılında yeniden "sancak merkezi" olmasında etkili olmuştur.¹⁴

Bu yıllar, transit ticaret yanında dericilik, dokumacılık, bakırcılık ve demirciliğin, özellikle de "cehri" ticaretinin şehrin ekonomik yapısındaki gelişim için oldukça önemli bir iş kolu haline geldiği yıllardır.¹⁵

¹¹ Aktüre, Sevgi (1975), 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselleşme Süreci, Ankara, M.E.T.U. *Journal of the Faculty of Architecture*, Volume 1, Number 1, s.110

¹² Evliya Çelebi (1971), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren, Zuhuri Danişman, İstanbul, Danişman Yayınevi, C. 4, s.104.

¹³ Aktüre, 1975: 110

¹⁴ Aktüre, Sevgi (1986), "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", Çorum, **Çorum Tarihi**, Der. 5. Hitit Festivali Komitesi; s.122-123.

¹⁵ Ilıca, Ali (2000), "Çorum'da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (9: 9) 507-535.

1830'lardan sonra Anadolu'daki cehri üretimi Avrupa pazarlarına egemen olmaya başlar, 1868'den sonra ise üretim yoğunlaşır. Nitekim XIX. yüzyıl sonunda bu bitkinin üretim ve ticaretinin burada oldukça yaygın hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda bir evin yıllık harcamasının 4-5 altın lira ile karşılanabildiği düşünüldüğünde şehirdeki en küçük mülk sahibinin bu yoldan yıllık kazancının 30-40 altın lirayı bulması, ticaretin yaygın hale geliş nedenini yeterince açıklamaktadır.¹⁶

Gerek transit ticaretin, gerekse de başta cehri ticareti olmak üzere farklı iş kollarının bu dönemde gelişim göstermesi şehrin fiziksel yapısını da etkilemiş görünmektedir. XIX. yüzyıl sonunda belirgin biçimde canlanan ticaret hayatına paralel olarak dükkân ve ticarethanelerin sayısının arttığı ve şehirdeki ticari sermaye birikimine koşut 1890 yılında ilk Ziraat Bankası şubesinin açıldığı görülmektedir. Bugün olduğu gibi o dönemde de, Saat Kulesi'nin çevresinin, esnaf çarşıları, tüccar mağazaları, pazar yeri, kahvehaneler, dükkânlar ve hanlar ile dolu olduğu görülmektedir. Nitekim günümüzde önemli bir kısmı harap halde olan Çorum'un en büyük hanlarından birisi olan Veli Paşa Hanı da bu dönemde inşa edilmiştir.¹⁷

XIX. YÜZYIL SALNAMESLERİNE GÖRE ÇORUM

Çorum'un Coğrafyası

Çorum Salnâmelerinin hemen hepsi Çorum'un bir ovanın içerisinde kurulduğunu, etrafının gayet güzel bağ ve bahçelerle dolu olduğunu, temiz, düzenli, geniş ve güzel caddelerinin bulunduğunu söyler. Şehrin en büyük caddelerinin Samsun, İstanbul ve Yozgat caddeleri olduğunu, merkezinin ise saat kulesi ve çevresinden oluştuğu salnamelerde geçer. Osmanlı şehirlerinin tamamında olduğu gibi Çorum Sancağının merkezinde de mescit, yani Ulu Cami, pazar, hamam ve devlet daireleri yer almaktaydı.

Şehrin en önemli yapısı olan Ulu Camii bir başka ifade ile Cami el-Kebir şehrin merkezinde ilk göze çarpan yapı olmuştur. Caminin Selçuklular döneminden kaldığı, aslına uygun şekilde tamirat geçirdiği salnamelerde yer alır.

Müşir Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan saat kulesi merkezi bir konumdadır. Bu saat kulesi günümüzde halen ayakta ve şehrin simgesi haline gelmiş durumdadır. Saat kulesinin çevresi ise geçmişte olduğu gibi bugün de hareketli bir pazar yeridir.

Hükümet Konağı, şehrin merkez bölgesindeki diğer bir önemli yapıdır. 1894 yılına ait salnâmede, hükümet konağının 18 odasının olduğu, hastane ve telgrafhanenin de aynı binanın içerisinde bulunduğu hatta binanın hemen yanında 20 baş hayvanın barınabileceği büyüklükte bir ahırın olduğu da belirtilmiştir.

¹⁶ Aktüre, 1981: 110

¹⁷ Tuluk, Ömer İskender (2009), "Çorum'da Sıradışı Bir Han Yapısı Üzerine Gözlemler: Velipaşa Hanı - Anadolu Oteli", Ankara, *M.E.T.Ü. Journal of the Faculty of Architecture*, 2009/1, s.105

Salnâmelerde üzerinde en çok durulan mekânların başında Çorum Kalesi gelmektedir. Kalenin oldukça eski bir dönemde Müslüman Türkler tarafından inşa edilmiş olduğu söylenir. Çorum Kalesi'nin Anadolu'daki diğer kalelerinde hiç rastlanmayan bir yanı vardır: Kale içinde mülkiye ve idareye mensup kişiler değil, sivil halktan insanlar ikamet etmişlerdir.

Salnâmelerde, Çorum'un fiziki yapısı anlatılırken üzerinde durulan bir başka mekân ise hapisanedir. 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnâmesine göre, burası hükümet konağının bahçesinde bulunan bir yapıdır.¹⁸

Demografik Yapı

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk modern nüfus sayımında; Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Çorum'un, merkez kaza dâhil, toplam 5 tane kazası mevcuttur. Çorum'un toplam nüfusu 33.735 kişiden oluşmuştur. Bu sayımda, asker olabilecekleri belirlemek için daha çok Müslüman olanlarının sayımı yapıldığından, gayrimüslim nüfus dikkate alınmamıştır. Çorum'un 19.Yüzyılın sonlarındaki nüfusu ile ilgili bu dönemde yayımlanan Vilâyet Salnâmeleri'nden bilgi elde etmek mümkündür. Bu nedenle, Ankara Vilâyet Salnâmesi'ne göre, Çorum'un 1881/1882 yılındaki nüfusu dikkate alındığında; Çorum kazasında 288 Kıptî, 80 Ermeni, 4 Rum ve 21.521 Müslüman, Sungurlu'da 6 Protestan, 529 Ermeni, 194 Rum ve 13.481 Müslüman olmak üzere toplam 36.103 kişinin ikâmet ettiği görülmüştür.¹⁹

Çorum'un 1881/82-1893 yılları arasındaki nüfusu hakkındaki bilgilere yine Osmanlı Genel Sayımı'ndan ulaşmak mümkündür. Bu yıllar arasında hâlâ Ankara Vilâyeti'nin Yozgat Sancağı'na "Sungurlu ile birlikte kaza" olarak bağlı olan Çorum kazasının toplam nüfusu 49.057'dir. Bu nüfusun; 48.381'i Müslüman, 146'sı Rum, 497'si Ermeni, 33'ü Protestan'dır. Sungurlu kazasındaki nüfusun ise; 63.945'i Müslüman, 690'ı Rum, 2.483'ü Ermeni, 129'u Protestan'dır. Bu nedenle, Sungurlu kazasının toplam nüfusu 67.607 kişiden oluşmuştur. Çorum ve Sungurlu kazalarının, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere, toplam nüfusu ise 116.664'tür. Toplam nüfus içerisindeki Müslümanların sayısı 112.326'dır. Bu nedenle, Müslümanların toplam nüfus içerisindeki oranı %96.2'dir. Geri kalan kısmı da gayrimüslimler oluşturmuştur.²⁰

Fransız papaz ve araştırmacı Vital Cuinet, Anadolu'ya yapmış olduğu seyahat ve çalışmadan sonra, Osmanlı Devleti'nin resmî verilerini de kullanarak, kaleme almış olduğu eserinde hem Osmanlı Devleti, hem de Çorum nüfusu hakkında bilgiler vermiştir. Vital Cuinet'e göre; önemli bir ticaret ve taşıma noktasında bulunan Çorum kazasının toplam 163 köyü vardır. Çok büyük bir

¹⁸ Söylemez, M. Mahfuz (2007), "Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", Çorum, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/2, c. 6, sayı: 12, ss. 7-40

¹⁹ Karpat, Kemal (2003) *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, s.56-57.

²⁰ Kodal, Tahir (2009), "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri", Elazığ, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı:1, s.237-238

kısmı Müslümanlardan oluşan Çorum'un şehir nüfusu 13.000 ve toplam nüfusu 36.669 kişiden oluşmuştur. Sungurlu'nun nüfusu; 26.652 Müslüman, 1.205 Ermeni, 693 Rum, 121 Protestan, 537 Çingene olmak üzere toplam 29.208 kişi olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle, Çorum ve Sungurlu kazalarının toplam nüfusunun 65.877 olduğu anlaşılmıştır.²¹

XX. yüzyılın hemen başında, özellikle Anadolu'ya Rumeli ve Kafkasya'dan yapılan göçler nedeniyle, Çorum'un toplam nüfusu 202.601 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfusun 197.798'ini yani % 97.6'sını Müslümanlar oluşturmuştur.²²

Ticaret

Salnâmelerden edindiğimiz bilgiye göre Çorum oldukça hareketli bir ticari yaşama sahipti. Şehir kendi kendine yeterli olabilen nadir illerimizden biriydi. Yine 1909 yılına ifade edildiğine göre şehirde, Pazar ve Pazartesi günleri olmak üzere, haftada iki gün pazar kurulurdu. Bu haftalık pazarların yanı sıra kalıcı pazarlar da mevcuttu. Nitekim 1318/1900 tarihli salnâmede saat kulesinin hemen dibinde kurulduğu söylenen ve daimi ve canlı olduğu da ifade edilen çarşı bunlardan biriydi.

Tarım

Günümüzde olduğu gibi Osmanlının son döneminde de şehrin en büyük gelir kaynağını tarım oluşturmaktaydı. Salnâmeler'e göre Çorum'da buğday, arpa, darı, yulaf, nohut, mercimek gibi ürünler yetişmekteydi. Bakla, kendir, cehri gibi farklı ürünler de ekonomik faaliyetin konusuydular.

Tarımsal ürünler sadece Çorum ve bağlı yerleşim birimlerinde tüketilmez, yöre dışına da gönderilirdi. Bu tarihte şehirde birkaç un fabrikası ve onlarca değirmenin bulunuyor olması bu ürünlerin şehirde işlenebildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Dahası modern olduğu ifade edilen değirmenlerin tamamı elektrik ile çalışmaktaydı. Nitekim 1925 tarihli Fikret gazetesindeki bir reklama göre Çorum'da elektrik ile çalışan değirmen kuran şirketler dahi bulunmaktaydı. Çorum'da sadece tahıl üretilmemekte, meyve de yetiştirilmekteydi. 1897 tarihli salnâmede kullanılan ifadeleri aynen verirsek; "*Çorum'da dört mevsim tam olarak hükümünü icra ettiğinden civarda bulunan bağ ve bahçelerde hemen hemen her meyve yetişmektedir*". Şehirde başta üzüm, elma, armut, zerdali, kiraz, ceviz, dut olmak üzere meyvenin birçok çeşidi ve sebzenin her türü yetişmekteydi.²³

²¹ Kodal, 2009: 238

²² Kodal, 2009: 239

²³ Söylemez, 2007: 33

Dokuma

XIX. ve XX. yüzyıl başlarında Çorum'da yaygın olan bir diğer faaliyet kolu dokumacılıktır. Şehirde dokuma, atölyelerden çok evlerde yapılmaktadır. 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre, Çorum'da yaklaşık 2000 adet dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Bu tezgâhlarda çamaşırılık bez, İran ve Tosya taklidi şal yününden yapılmış aba, siyah şalvarlık kumaş, kilim ve seccade dokunurdu. Dokumacılığın hammaddesi olan yün, yöredeki koyun ve keçilerden, pamuk ise Kızılırmak vadisinde yapılan ekimlerden elde edilirdi. XX. yüzyıl başlarında Çorum ve çevresinde dokumacılık köylerde yapılacak kadar gelişmiştir.²⁴ Örneğin Osmancık'a bağlı olan köylerde hemen her evde "düzen" adı verilen bir dokuma tezgâhının olduğu ve bu tezgâhlarda çorap, çember, kilim dokunduğu bilinmektedir.²⁵

Çorum şehrinde esnaf çarşısında bezzazların da bulunması dokumacılığın ticarete dönük olduğunu bize kanıtlamaktadır. Çorum ve çevresinde dokumacılık geleneksel yöntemlerle XX. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. 1940 yılında şehirde hâlâ 486 tezgâh bulunmaktadır.²⁶ Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında en azında halkın kendi ihtiyaçlarını karşılamak için dokumacılık faaliyetini sürdürdüğünü göstermektedir.

Bakırcılık ve Demircilik

Çorum'da bakırcılık önemli bir sektör olmuştur. Bakırcılığın bu önemine karşın şehirde haddehane olmamıştır. Saf bakır Çorum'a Tokat haddehanelerinden sağlanmıştır.²⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Tokat şehrindeki haddehanelerin kapanması Çorum şehrindeki bakırcıları da olumsuz yönde etkilemiş ve şehirdeki bakırcılık önemini yitirmiştir. Şehirde bakırcılık önemini yitirirken, demircilik önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle tarımsal aletlerin yapımı konusunda bir yoğunlaşma olmuştur. Demirciler tarafından üretilen tarım aletleri sayesinde şehir çevresinde tarım alanları genişlemiş, yeni kullanılan aletlerle birlikte Çorum çevresindeki tarımsal üretim artmıştır. Bu dönemde tarımsal üretimdeki fazlalık, Samsun limanı yoluyla ihraç edilmiştir.²⁸

Dericilik

Osmanlı İmparatorluğu'nun geneli için çok önemli bir sektör olan dericilik, Çorum'da da en önemli işlenmiş mal sektörlerinden birisi olmuştur. 1904 tarihli salnâmede Çorum'da 73 debbağhane olduğu yazılıdır. Bu atölyelerde genellikle şehrin ve çevresinin ihtiyacı doğrultusunda üretim yapılmıştır.

²⁴ Yılmaz, 2004: 61.

²⁵ Turan, İbrahim (1988), *Dodurga'da Sosyo-Ekonomik Değişimler*, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 14.

²⁶ *Çorumlu Dergisi* (1946), Çorum, No:57, s. 22-23.

²⁷ Aktüre, 1986: 131

²⁸ Yılmaz, 2004: 62

Tuz İşletmeciliği

Çorum ve çevresi yöresinin en önemli tuz merkezlerinin başında gelmektedir. Burada bulunan tuz atölyeleri yöre ekonomisinde kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. 1897 tarihli salnâmede bu işletmelerin, kapasiteleri ve ürettikleri tuz miktarları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Sungurlu ve çevresinde bulunan bu tesisler Akça Koyunlu Tuz İşletmesi, Sarı Kaya Tuz İşletmeleri, Cayân Tuz İşletmesi, Buncak Tuz İşletmeleri'dir.

İskilip ve Sungurlu'daki bu tuz işletmelerinin Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan 1927 Sanayi Sayımı'nda varlıklarını devam ettirdiği görülmüştür.²⁹

Sonuç

Çok eski bir yerleşim merkezi olan Çorum'un XIX. yüzyıl öncesindeki idari, sosyal, ekonomik durumu, Samsun limanına çıkan yol üzerinde olması, şehzadeler şehri Amasya yolu üstünde olması gibi kendisi dışındaki faktörlerin belirleyiciliğinde şekillenmiştir denilebilir. Ancak bu durum XIX. yüzyılda değişmeye başlamıştır. Bu gelişimde, yukarıda söylenilen dış faktörlerden özellikle ilkinin etkisinin yanında, şehrin kendi tarihini, sosyal ekonomik potansiyelini bu yüzyılın sonlarına doğru artan ticari hacim ile birlikte fark etmeye başlaması etkili olmuştur.

²⁹ Yılmaz, 2004: 63

KAYNAKÇA

Aktüre, Sevgi (1975):

17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselleşmenin Süreci, Ankara, M.E.T.U. *Journal of the Faculty of Architecture* , Volume 1, Number 1.

Aktüre, Sevgi (1981):

“19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum”, Çorum, *Çorum Tarihi*, 5. *Hitit Festivali Komitesi*.

Ankara Vilayet-i Salname-i Resmisi 1325(1907):

Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Baykara, Tuncer (1990):

Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar, İzmir, Ege Ü. Edebiyat Fak. Yayınları.

Bulduk, Üçler, (1992):

“Çorum Sancağının Osmanlı İdare Teşkilatındaki Yeri I”, OTAM, S. 3, Ankara.

Çorumlu Dergisi (1946):

Çorum, No.:57.

Evliya Çelebi (1971):

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul, Danışman Yayınevi.

Gökbilgin, Tayyip, (1965):

“15 ve 16 Asırlarda Eyalet-i Rum”, Ankara, *Vakıflar Dergisi*, S.VI.

Ilıca, Ali (2000):

“Çorum'da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi”, Bursa, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Cilt:9, Sayı:9.

İslamoğlu, Huricihan (2010):

Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul, İletişim Yayınları.

Karpat, Kemal (2003):

Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yayınları

Kunt, Metin (1977):

Sancaktan Eyalete, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları

Kodal, Tahir (2009):

“Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri”, *Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı:1.

Söylemez, M. Mahfuz (2007):

“Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum”, Çorum, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/2, c.6, sayı: 12.

Tuluk, Ömer İskender (2009):

“Çorum'da Sıradışı Bir Han Yapısı Üzerine Gözlemler: Velipaşa Hanı - Anadolu Oteli”, Ankara, M.E.T.U. *Journal of the Faculty of Architecture*, 2009/1.

Turan, İbrahim (1988):

Dodurga'da Sosyo-Ekonomik Değişimler, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Yılmaz, Mutlu (2004):

“Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi”, Ankara, *Ankara Üniversitesi, Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt:2,Sayı:1.

Yücel, Yaşar (1983):

Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1389), Ankara, TTK.

ÇORUM'DA SOSYAL ve KÜLTÜREL HAYAT

Ali ILICA *

İdari Yönetimden Kaynaklanan Sıkıntıların Halk Üzerine Etkisi

Çorum, şer'iyye sicillerinde “Belde-i Pakize”, “Belde-i Münevvere” gibi sıfatlarla anılır. Temiz, düzenli, aydınlık belde olarak ifade edilir. Evliya Çelebi'nin, “Maarif erbabı, nükteci çelebileri, âlimleri, salihleri, şeyhleri, gurbete düşmüş adamları, temiz hal ile bilinen mü'min ve muvahhid insanları çoktur” diye tanımladığı Çorum, 19.yüzyıla kadar kaza, liva, sancak gibi idari sınıflandırma içerisinde yönetilmiştir. Bu haliyle Sivas, Ankara, Amasya, Yozgat gibi farklı illere bağlanmıştır. Çorum'un bu kaderi 19. Yüzyılda da değişmemiştir. Bu süreçte sıklıkla farklı illere bağlılık konusunda gezdirilmesi çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Başka kentlere bağlı olarak idare edilince bu illerden görevlendirilen yöneticiler, Çorum'da kendilerine yandaş oluşturmaya çalışmış, pek çok görevlendirmeler için kendi yörelerinden insanlar getirmeyi tercih etmişlerdir. Tahsildar, odacı, gardiyan gibi sıradan görevlere bile başka illerden özellikle de Yozgat'tan insanlar göndermişlerdir. Bu, yerelde kaynaşmayı değil ayırışmayı beslemiştir. Bu durum, içeride farklı huzursuzlukları beraberinde getirmiştir. Yerelde insanlar başka yerlerden yönetilmekten incinmişler özellikle de Yozgat'a bağlanmaktan hiç hoşnut olmamışlardır. Öyle ki; “400 yıllık Çorum 40 yıllık Yozgat'a bağlanamaz.” diye sızlanmışlar ama sonucu değiştirememişlerdir. Hatta Gödelek isimli bir Çorum kabadayısı, Yozgat Mutasarrıflığı'na yazı göndererek, “Gülabibey'in Puşıyan mahallesi muhtarlığı açıktır, bir münasibinin gönderilmesini rica ediyorum.” diye yönetimi inceden inceye eleştirmiş, halkın derdine tercüman olmuştur.¹

Çorum-Yozgat arasında oluşan soğukluğu giderme gayretleri de yaşanmıştır. Çorum Ulucami imamlarından Urlu Hafız'ın rivayetine göre; Çapanoğlu, Çorumluları tehdit etmiş, bu bölgede yaşayan Sepetçioğlu isminde devlete kafa tutacak kadar kendini güçlü hisseden ağaya destek verilmemesini, hatta ortadan kaldırmalarını, Yusuf Bahri Hoca'yı Yozgat'a göndermelerini ve Çorumluların kayıtsız şartsız kendisine tabi olmasını istemiş ama Çorumlular bu teklifleri reddetmişlerdir. Hatta Yusuf Bahri Hoca'yı zorla götürmek istemiş, başarılı olamamış ama ilerleyen zaman içerisinde Yusuf Bahri Hoca kendisi Çapanoğlu Süleyman Bey'i ziyarete gitmiştir. Çapanoğlu, Çorumluların kendisini niçin sevmediğini sormuş, Hoca'da, “Ulucami yıkık, devlet yaptırıyor, halkın

* Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğrt.Gör., Tarih Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, E-mail: alilica@hitit.edu.tr

¹ M. İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihi Üzerine Derlemelerim-2*, yayına hazırlayan Abdulkadir Ozulu-İrfan Yiğit, Çorum, 2010, s. 85-86.

da gücü yetmiyor, eğer sen yaptırırsan seni sevebilirler.” demiş. Bunun üzerine hem Hoca’yı memnun etmek hem de Çorumlularla sıcak ilişki kurmak adına Ulucami’yi tamir ettirmiştir.² Ulucami, farklı zamanlarda oluşan depremlerde yıkılmış, 1793 depreminde ise namaz kılınmaz hale gelmişti.³

Bölgenin zamanla farklı merkezlere bağlanmasında sağlıklı ve doğru bir yöntem izlenmemiştir. Örnek olarak ifade etmek gerekirse, Çorum sancaklıktan kaza statüsüne indirilerek Yozgat’a bağlanınca merkeze çok yakın olmasına rağmen Alikı, Eskiekin gibi yakın köyler Mecitözü’ne; Kaymakçı, Düvenci civarındaki köyler Gümüşhacıköy’üne; Kızılören, Sağpazar gibi 50-60 km. uzakta olan köyler ise Çorum’a bağlanmıştır. İskilip Çankırı’ya, Osmancık ve Mecitözü Amasya’ya verilmiştir. Böyle bir mantığı anlamak mümkün değildir. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde merkezi yönetim, Çorum’u ve Çorumluları çok da ciddiye almamıştır. Benzeri uygulamalar yörenin geri kalmasında çok ciddi etkili olmuştur. Bu nedenle değerlendirildiğinde Çorum, âdeta devlet nezdinde üvey evlat muamelesi görmüştür.

Eşkıya Hareketlerinin Toplum Hayatına Etkisi

Tarihin farklı dönemlerinde Çorum yöresine yerleşen Türkmenler oldukça fazladır. Osmanlı devlet yönetiminin, Türkmenlere bakış açısı da bellidir. Diğer taraftan Çorum, Anadolu’nun hemen ortasında bulunması nedeniyle pek çok eşkıyanın yol uğrağı olmuş; tarihte “celâlî yatağı” adını aldığı görülmüştür.⁴ Özellikle Celâlî isyanları sürecinde Doğu Anadolu’dan gelenler Sivas, Kayseri, Çorum gibi merkezlere yerleştirilmiş ve kimi zaman kurdukları mahallelere de “Şarkıyan Mahallesi” diye isimler verilmiştir. Çorum’da da, XVI. yüzyılın son yıllarına ait kayıtlarda “Şarkıyan Mahallesi” vardır. Bölgede eşkıyalık o kadar yaygınlaşmıştır ki İskilip kasabası gündüz vakti âsiler tarafından basılarak mallar yağma edilmiş, ölenler olmuştur. Buna tedbir olarak, Çorum sancağına dâhil olan kasaba ve köylerde iyi cins at beslemek ve askerler dışındakilerin silahla gezmeleri yasaklanmıştır. Bu defa yöneticiler halka zulme başlamış, Çorum sancakbeyi olan İbrahim’in yardımcılarını celâlî şefleri olarak etrafa korku saçmış,⁵ başka bir sancakbeyi olan Cafer Bey ve adamları tarafından para ödenmeksizin 2.400 kile arpa, 700 araba saman ve 700 araba odun topladıkları resmî kayıtlara geçmiştir.⁶ Eşkıyanın yanında artık idareciler de halka açıktan zulüm yapmaya başlamıştır.

Çorum Bey’i Mahmud Bey, şehirdeki uygunsuz tavırları yüzünden

² M. İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihi Üzerine Derlemelerim-1*, yayına hazırlayan Abdulkadir Ozulu-İrfan Yiğit, Çorum, 2010, s. 30

³ Geniş bilgi için bkz: Ali İLİCA, *Çorum Ulucami ve Vakıfları*, Matsa Basımevi, Ankara, 2006.

⁴ Geniş bilgi için bkz: Ali İLİCA, *Çorum Vakıfları*, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁵ Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası; “Celâlî İsyancıları”*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975, s. 125.

⁶ Çorum Şeriyeye Sicilleri, 1004-,v.19a.

Çorumlu âlim ve ileri gelenleri tarafından İstanbul'a şikayet edilmiştir. Zira Mahmud Bey, gelirini artırmak üzere şehirde meyhaneleri tekrar açtırmış, şarap gibi içkilerin açıkta içilmesine müsaade etmiş, bir hamam tavanının çökmesiyle içeride ölen insanları defneden Müslümanları sebepsiz yere üç gün hapsederek cezalandırmış, bazı insanların mallarını sebepsiz yere ellerinden almıştır.⁷

Anadolu'nun orta bölümünde ve yol kavşağı üzerinde olması dolayısıyla Çorum, tarihin her döneminde hareketli kalmıştır. Yerli halkın isteğinin dışında bölgede cereyan eden çatışmalar halkı büyük sıkıntıya düşürmüştür. Bu hadiselerden birisi de "Karayazıcı" hadisesidir. Devlet, eşkıya ile baş edemeyince Karayazıcı'ya Çorum sancakbeyliğini vermek suretiyle barış yapmış, şehir eşkıyaya teslim edilmiştir.⁸

Diğer tehlikeli bir grup ise Karadeniz Bölgesi'nde faaliyette bulunan Pontus-Rum hareketidir. Bunlar da Andon Paşa liderliğinde 6.000 civarında silahlı bir güç oluşturarak geçtikleri bölgelerde halkın malına ve canına kastederek ilerlemiş, Hamamözü köylerine kadar gelmişlerdir. Eğer Çorum'u rahat geçebilirlerse Ankara'ya rahatlıkla ulaşmayı plânlamışlardır. Bu şartlar altında Çorum halkı, gerekli tedbirleri almış, bunların ilerlemesine mani olmuş, sıkıntılı bir dönemde devlet idaresine zarar vermeyi amaçlayan bu yıkıcı gücün ilerlemesine fırsat vermemiştir.⁹

Diğer taraftan 19.yüzyılda Osmancık eski voyvodasının oğlu İbrahim, etrafına topladığı adamlarla köyler basmış, mallarını yağma etmiş, insanları öldürmüştür. Topçuoğlu Ahmed ve Kürt Mustafa aynı şekilde eşkıyalığa devam etmiş, Hasan Fazlı ve Deli Hasan gibiler eşkıyalığın ötesinde mahkemeleri basmış, böylesi olaylar iyice artmıştır.¹⁰ Bütün bunlara karşılık Çorum insanı, eşkıya hareketlerinden son derece rahatsızlık duymuş, can ve mal korkusunu daima omuzlarında hissetmiştir. Bu hareketler aynı zamanda bölgenin gelişmesine de engel olmuştur.

Osmancık üzerinden İstanbul'a giden yolu kontrol etmek, payitahtı hububat ve hayvansal ürünler yönüyle önemli oranda besleyen bu bölgeyi kontrol ederek Saray yönetimini zor durumda bırakmak gibi emeller besleyen veya eşkıyalık yaparak halkı canından bezdirmek, hırsızlık yapmak isteyen yabancı insanlar bu bölgede toplanıyordu. Dışarıdan gelen bu insanlar şehirde terör estiriyor, bunlar yüzünden yerli halk hak etmediği halde eşkıya ilân ediliyor, bölgenin adı "Eşkıya Yuvası" olarak anılıyordu. Yerli halk böyle olumsuz bir isnadı hak etmediği gibi onurları da rencide oluyordu.

Çorum bölgesinde olan her türlü isyan ve eşkıya hareketleri yerli halkın huzurunu bozmuş, kendi hallerinde çalışma ve yaşamalarına engel olmuştur.

⁷ ILICA, *Çorum Vakıfları*, s.33.

⁸ Köseoğlu, Neşet, "Çorum Sancakbeyi Karayazıcı", *Çorumlu*, 939, S.12, s.358-362.

⁹ 1967 *Çorum İl Yıllığı*, s.100

¹⁰ ILICA, *Çorum Vakıfları*, s.36.

Dolayısıyla yerel halk, her türlü tecavüz, anarşi, zulüm, idarî zafiyet gibi olumsuzluklara karşı kin ve nefret duymuşlardır. Adalet ve doğruluktan yana olmuş, daima sakin bir şekilde, kendi hallerinde yaşamayı tercih etmişlerdir.

Depremlerin Toplumsal Hayata Etkisi

Çorum bölgesi Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde olması nedeniyle deprem açısından çok riskli bir konumdadır. Geçmişte de çok ciddi depremler yaşanmıştır. Bunların bir kısmı şöyledir; 1509 yılı 13/14 Eylül (Perşembe-Cuma) gecesi başlayan deprem çeşitli aralıklarla 45 gün sürmüş, halk arasında “küçük kıyamet” diye nitelendirilmiş, halkın üçte ikisi toprak altında kalmıştır. 1514 yılındaki depremde şehirde çok sayıda bina yıkılmış, Ulucami ve Çakırlı camilerinin kubbeleri çökmüştür. Çorum’da yıkılmadık cami kalmamıştır.

1543,1559, 1579, 1619, 1692, 1729, 1733, 1734, 1758, 1786, 1793 vb. tarihlerindeki depremlerde büyük can ve mal kaybı olmuş, çok sayıda insan başka yerlere göç etmiştir. 1794 tarihli bir belgede Karakeçili mescidinin camiye dönüştürülmesi için Padişah’tan izin verilmesi, hitabet için de Seyyid Ali Halife’nin görevlendirilmesi istenmiş, talep kabul edilmiştir.¹¹

1800 tarihli depremde ise şehirde 800 ev oturulamayacak hale gelmiş, çok kişi şehri terk etmiş, 1824 tarihli deprem ise uzun sürmüş, halk zorunlu olarak çadırlara çekilmiştir.¹² Bu depremlerde Mimar Sinan tarafından yeniden yaptırılan Ulucami yıkılmıştır. Özetle bu depremlerde Çorum âdetâ yerle bir olmuş, çok mal ve can kaybı vermiş, pek çok kişi Mısır dahil olmak üzere başka şehirlere göç etmiştir. Halk ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan perişan olmuştur. Bütün bunlar Çorum’un geri kalmasında ciddi etkin olmuştur.

Bölgenin Ticarî Açıdan Önemi

Çorum, yerleşmelerin bölgesel kademelenmesinde üst kademedeki tüketici büyük kent ile alt kademedeki kırsal yerleşmeler arasındaki ilişkiyi sağlayan, kırsal alandan elde edilen artık ürünün toplandığı, tüketici merkeze iletiildiği bir ara merkez ve bir pazar yeri durumunda olmuştur.¹³

Bölge, geçmiş dönemlerde kıtlık zamanlarında dahi komşularını besleyecek kadar geniş ve verimli topraklara sahiptir.¹⁴ Buğday, arpa¹⁵, pirinç, pamuk üretimi son derece yaygındır.¹⁶ Her çeşit sebze ve meyve yetiştirilir. İklim şartları ve

¹¹ B.O.A.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Cevdet Evkaf, 14419

¹² Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, 92-118; Nuri UĞUR, “Zelzele”, *Çorumlu*, Çorum 1940, S. 21, s. 651-53.

¹³ Sevgi AKTÜRE, “19.Yüzyılda ve 20.yüzyıl Başında Çorum”, *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali komitesi, ts.,s.127.

¹⁴ Anakök, a.g.e, s.6

¹⁵ B.O.A. Maliyeden Müdevver, 13940. “Samsun iskelesi anbarlarına nakl ve tenzil ve anbarlarına idhal olunmak üzere Çorum, Osmancık’da mürettep miktar buğday, arpa vb. tevzi ve taksim sonucu isabet eden zahirenin miktarı müfredatı.”

¹⁶ İslamoğlu-İnan, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim yay., İstanbul 1991, s.80, s.171.

arazinin uygun olması sebebiyle elma, armut, üzüm, kayısı, ceviz gibi meyvelerin bulunduğu çok sayıda bahçe vardır. Bizanslılar zamanında zahire ambarıdır ve ordunun zahire ihtiyacı buradan temin edilirdi.¹⁷ İstanbul'un zahiresi az geldiği zaman Osmanlı başkentine yapılan satış âdeti zorunlu oluyordu. Mahalli narh esas alınarak yapılan bu satışlarla ilgili Çorum Kadısına yönelik bir fermada piyasada mevcut olan bütün hububatın İstanbul'a gönderilmesi için emir verilmişti.¹⁸

Çorum ve çevresinde hayvancılık da yaygınlaşmıştır. Hatta İstanbul'da et sıkıntısı olduğu zamanlarda Çorum'dan koyun isteniyor, gönderilen fermandar ve özel adamlar vasıtası ile koyun toplattırılıyor, bunların sağlam ve sağlıklı bir şekilde İstanbul'a sevki emrediliyordu.

Çorum, 20. y.y. başlarına kadar deri sektöründe önemli bir merkez idi. 1913-1917 tarihli sanayi istatistiklerine göre İzmir'de 50, Bursa'da 28 debağ bulunmasına karşılık nüfusu daha az olmasına rağmen Çorum'da 73 tabakhane bulunuyordu. Çorum, bölgede toplanan iyi cins derilerin işlendiği bir ara kent olarak biliniyordu.

Cehri ekimi ve ticareti 20.yüzyıl ilk çeyreğine kadar önemli bir geçim kaynağı idi. Cehrinin yüksek fiyatla satılması halkı tembelleğe sevk etmişti.¹⁹ Altın ağacı olarak da bilinen bitkinin üzüme benzeyen meyveleri boyacılıkta kullanılırdı ki 1914'ten önce batmanı bir altına satılırdı.²⁰ 1902 tarihli Ankara Vilayeti Salnamesinde belirtildiğine göre, Çorum'daki 4.268 hanede 18.000 nüfus yaşamasına karşılık 5.862 adet bağ ve cehrilik bulunuyordu. Buralarda en küçük mülk sahibi cehriden 30-40 madenî lira kazanırdı. O dönem itibarıyla 4-5 liraya ortalama bir ailenin yıllık ev harcamaları karşılanabilirdi. Kalan miktar ise halkın her türlü ihtiyacını fazlasıyla karşılamaya yeterdi. Cehriye bu kadar güvenilmesi, insanların geleceğe yönelik uğraşlardan uzak bir şekilde, kolay yoldan geçinebilmesi Çorum'un geri kalmasının önemli etkenlerinden birisi olmuştur.²¹

Yerleşim

Çorum kent yerleşiminde Ulucami merkezli bir yapılaşma görülmektedir. Etrafında Güpür Hamamı,²² Paşa Hamamı, Yeni Hamam,²³ Muradiye Medresesi, Ölçekoğlu Medresesi, Kırklar Medresesi, etrafında hareketli çarşı bulunan Saat

¹⁷ Anakök, *a.g.e.*, s.32

¹⁸ Faraqhi, Suraiya, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali Komitesi, ts., s.99.

¹⁹ Nazmi TUĞRUL, *Çorum Tarihi ve Coğrafyası*, Çorum Vilâyet Matbaası 1928.s.55.

²⁰ Sevim ULUÇ, "Çorum ve Çevresi", *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali, ts.s.27

²¹ Fahrettin Ünsal, "Cehrilik Yârenliği", *Çorumlu*, 944, S.45, s.1344-1345; Sabuncuoğlu, "Çorum'da Maarif Hayatı", *Çorumlu*, 944, S.48, s.1454; Tuğrul, *a.g.e.*, s.55;

²² Ali ILICA, "Çorum Güpür Hamamı ve Vakfıyesi", *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.I, s.316-342.

²³ Ahmet SAMSUNLU, "Osmanlı'da Hamam Kültürü ve Çorum Ali Paşa Hamamı Örneği", *Osmanlı Döneminde Çorum*, (Sempozyum 01-03 Ekim 2004), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2006, s.147-170

Kulesi, Suluhan, Velipaşa Hanı,²⁴ Taybıllı Hanı gibi sosyal amaçlı yapıların bulunduğu alan adeta külliye görünümünde idi.

Diğer taraftan Yazıçarşı mevkiinde Tomak Kahvesi arkasında bulunan Namazgâh, Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı, hacı uğurlama törenlerinin yapıldığı, yağmur duası için halkın toplandığı kısaca dini ve sosyal etkinliklerin düzenlendiği bir mekândır.

19.yüzyıl itibariyle şehrin farklı yerlerinde 8 ayrı mezarlık olduğu, Gülabibey, Suheyb-i Rumi, Abdalbaki Paşa, Çakırlı, Ulucami, İsa Halife, Karakeçili ve Piri Baba cami ve türbesi etrafında da hazirelerinin bulunduğu bilinmektedir.²⁵

Ulucami, Muzaffer Paşa, Gülabibey (Han Camii), Abdalbaki Paşa camileri avlularında medreseler vardır.

Çorum; Hıdırlık'ta Suheyb-i Rumi, Ubeyd Gazi, Kereb-i Gazi ve çok sayıda ulema ve sulehânın yer aldığı, Mecitözü'nde Elvan Çelebi, Abdalata'da Şeyh Burhan b. İlyas, Alaca'da Hüseyin Gazi, Sungurlu'da Ergülü Baba, Oğuzlar'da Kara Donlu Can Baba, Osmancık'ta Koyun Baba, şehir merkezinde çok sayıda evliyaullah'a ait mezarların olduğu bir belde olup manevi iklimi son derece mistik ve etrafında çok farklı ritüellerin olduğu manevi bir dokuya sahiptir. Çoğunluğu Bektaşî kültürüne sahip olan bu insanlar, Çorum bölgesinin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına çok büyük katkı yapmışlardır.

Her mahallesinin en az bir camisi olup en büyüğü Ulucami'dir. Ulucami içerisinde bulunan ahşap minber üzerinde 706/1306 tarihi yazılı olduğu için bu tarih aynı zamanda caminin de yapılış tarihi olarak kabul edilmektedir.²⁶

1509 yılında meydana gelen ve küçük kıyamet diye nitelenen depremde zarar gören, 1514 depreminde de kubbesi çöken Ulucami, Mimar Sinan (1489/1588) tarafından tamir edilmiştir. Mimar Sinan, "Çorum'da Alaaddin Camii'ni (Ulucami) müceddeden tamir ve inşa ettiğini" ifade etmiştir.²⁷ Daha sonra 1786, 1793 yıllarındaki depremlerde kullanılamaz hale gelmiş camide sekiz yıl süreyle namaz kılınmamıştır. Şehirde Cuma ve bayram namazları kılınacak cami kalmadığından Karakeçili mescidinin camiye dönüştürülmesi, Cuma ve bayram namazlarının burada kılınması için padişah'tan izin alınmıştır.²⁸

Vakıflar

"İnsanların iyisi başkalarına faydalı olan, malın iyisi Allah yolunda harcanan, vakfın iyisi de en fazla sıkıntı duyulan bir alanda hizmet sunandır."

²⁴ Ali ILICA, "Veliyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (2000), S.9, C.9, s.507-536.

²⁵ Geniş bilgi için bkz: Abdulkadir DÜNDAR, *Çorum Cami ve Mescitleri*, Aydan Web Ofset, Ankara 2004.

²⁶ Oral, M. Zeki, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962, s.59-60.

²⁷ Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan*, Dersaadet 1315/1897, s.30.

²⁸ B.O.A., Cevdet Evkaf, 14419

prensibinden hareket eden insanlar âdeti yarış edercesine vakıf kurmuşlar; Çorum'da da bu görüş kapsamında vakıf hizmetleri son derece yaygınlaşmıştır.²⁹

İslam toplumunun kültürel bakımdan gelişmesinde çok önemli bir yeri bulunan camilerin yapımı, aydınlatılması, temizliği, görevlilere ücret ödenmesi gibi giderlerin tamamına yakını vakıflar tarafından karşılanmıştır. 1057/1647 yılında Merzifon-Gümüş yoluyla Çorum'a gelen Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, "Çorum'da 42 mahalle ve 42 mihrab (cami) vardır. Tahıl pazarı Camii, Bey Camii, Defterdar Camii, Medrese Camii, Ağa Camii vardır. Mimar Sinan tarafından yaptırılan, Sultan Alaaddin Camii (Ulucami) en güzeli ve cemaati en çok olanıdır denilmektedir."³⁰ 1890 tarihli harita yüzbaşı Ömer oğlu Osman tarafından verilen bir bilgiye göre ise³¹, "Şehirde 15.208 müslüman, 837 gayrimüslim olmak üzere toplam 16.045 kişi, 45 mahalle, 1 camikebir, 23 minareli cami ve 21 mescit bulunmaktadır."

Cami görevlilerine hizmeti karşılığı ücret ödenmesi, cami iç mekânlarının aydınlatılması, şadırvan ve çeşmelere temiz su getirilmesi gibi hizmetler vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

Elektrikle aydınlatmanın söz konusu olmadığı dönemlerde camilerin aydınlatılması mum yakmak suretiyle gerçekleştirilirdi. Aydınlatmada kullanılan mum ve yağ ise pahalı idi. Mukayese olması açısından, 1240/1824 ve 1241/1825 yıllarında verilen narhlarda, 1 kıyye koyun eti 16 para, 1 kıyye inek eti 8 para, kelle 5 para, has un 1 kıyye 48 para iken revgan-ı şem' (mum) 1 kıyye 80 para idi. Dolayısıyla akşam, yatsı ve sabah namazlarında camilerin aydınlatılması için yakılacak mumun piyasa şartlarında pahalı olması dolayısıyla bu konuda sıkıntı çekilmemesi için vakıflar aracılığıyla meseleye çözüm getirilmiş, dinî-sosyal amaçlı bir hizmetin devamlılığı böylelikle sağlanmıştır.

Cami aydınlatmaları içerisinde değerlendirebileceğimiz vakıflar arasında, 1247/1831 yılında Sakaoğlu Mustafa, Dikici Dışdış Ömer ve Kangurdan oğlu Seyyid Veyis tarafından Ulucami ayakkabılık bölümünün aydınlatılması için 300 kuruş vakfedilmesi dikkat çekicidir. Camiye giriş ve çıkışta ayakkabılık bölümünde oluşan yığılmalarda ortaya çıkan karışıklığa bir de karanlık eklenince insanların daha fazla sıkıntı çekecekleri düşünüldüğünde yapılan bu hizmetin önemi daha da anlamlı olmaktadır. Ulucami minarelerinden ramazan ayında fişek atılması için vakıf kurulmuştur. Hatta sancaktar cami görevlileri için 2 adet tabanca vakfeden dahi olmuştur.

Çorum'da pek çok alanda vakıflar kurulmuş veya kurulan vakıflara katkı yapılmış olmakla birlikte halkın sıkıntılı anında gördüğü rüyaları dahi doğru yorumlayabilmesi için Ulucami'de rüya tabirciliği anlamına "muabbirlik" hizmeti verildiği görülmüştür.

²⁹ Geniş bilgi için bkz: Ali İlica, *Çorum Vakıfları*.

³⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.695.

³¹ Behruz ÇİNİCİ, *Çorum: Orta Anadolu'da Bir Toplu Konut Uygulaması İçin Ülke-Bölge-Kent Ölçeklerinde Çalışmalar*, Ajans-Türk Matb. San., Ankara 1973. s.239.

Daha önceki zamanlarda kurulan vakıflara ilave olarak 19.yüzyıl içerisinde Çorum’da kurulan vakıflar ve hizmet alanlarını ifade eden liste şöyledir;

S.no	Vakfiye Tarihi	Vâkîf (Vakfeden)	Amacı
1	1214/1800	Ömer Nehci Efendi	Gülabibey Camii yanında Ömer Nehci Medresesi hizmet giderleri
2	1217/1802	Ömer Nehci Efendi	Çeşme ve su yolu hizmetleri
3	1235/1820	Bardakçioğlu Ömer Bey	Çeşme tamiri
4	1241/1825	Cinlioğlu Mustafa	Ulucami ve çeşmesinin her türlü masrafına harcanması
5	1241/1825	Ölçekzâde Hacı Hasan Ağa	Yeni yaptırdığı sekiz odalı medresenin hizmet giderleri için
6	1242/1826	Abdurrahman Beyoğlu Hacı Osman Bey	Kurtoğlu medresesindeki öğrenciler için
7	1243/1827	Kel Bekir Kızı Fatma Hanım	Mukabele okunması
8	1243/1827	Molla Hıdır Kızı Fatma Hâtun	Cami aydınlatması
9	1244/1828	Mahuş Kızı Ümmehan Hâtun	İmam ücreti ödenmesi
10	1244/1828	Yürekcioğlu Kızı Ümmehan Hâtun	Çeşme tamiri
11	1247/1831	Sakaoğlu Mustafa, Dikici Dişdiş Ömer, Kangurdan oğlu Seyyid Veyis	Ulucami ayakkabılığının aydınlatılması
12	1247/1831	Dikici Keçeci Musa	Ulucamide sabah ezanı okuyan müezzine ücret ödenmesi
13	1249/1833	Sofular mahallesinden Abdülkerim	Musallaya içme suyu getirilmesi
14	1250/1834	Seyyid İbrahim kızı Abide Hanım	Cami aydınlatması
15	1251/1835	Kara Hamza oğlu Hacı Mehmet Ağa	Büğdüz Köyü cami aydınlatması
16	1251/1835	Yandımoğlu İbrahim Kethüda'nın hanımı Mühürler köyünden Sultan Hatun	Büğdüz Köyü cami aydınlatması.
17	1251/1835	Büğdüz köyünden Ali Efendi	Büğdüz Köyü cami aydınlatması.
18	1251/1835	Büğdüz Köyü'nden Koca Halil oğlu Mustafa	Büğdüz Köyü cami aydınlatması.
19	1251/1835	Domalan Köyü'nden Hüseyin Kethüda'nın hanımı Huriye Hatun	Büğdüz Köyü cami aydınlatması.
20	1251/1835	Cehrilerden Sami Efendi	Büğdüz Köyü cami aydınlatması.

21	1252/1836	Hayal Ömer'in kızı Meryem Hatun	Kaldırım taşı döşenmesi, imam ve müderris ücreti, cami aydınlatması, Yasin sûresi okunması
22	1252/1836	Bakırcı Musa	Su küpü hizmetleri, cami aydınlatması
23	1252/1836	Kulaksızoğlu Hacı Halil	Çeşme tamiri, cami aydınlatması
24	1252/1836	Kuduzoğlu Osman Efendi'nin hanımı Cemile?	Cami aydınlatması
25	1253/1837	Çöplüzade Hacı Mehmet Efendi, Kurdoğlu Ali Ağa, Saceddinoğlu Hüseyin Ağa, Kaleli Mahmud oğlu Hacı Hasan, Sıvacı Ahmed Usta, Tırtıl Hacı İsmail, Mazlumoğlu Hacı Hasan Ağa, Kel Hasan oğlu Hüseyin Ağa, Abdülmennan oğlu Bekir, Dumancıoğlu Mustafa Ağa, Tahiroğlu Osman ve Ömer, Hindlioğlu Muhsin Ağa, Kurdoğlu Hacı Osman, Eciroğlu Mustafa, Müezzın Mustafa Ağa	Mektep yaptırmak, hocasının ücreti için de akar temin etmek
26	1254/1838	Ebubekir Efendi oğlu Seyyid Ahmet Hulusi Paşa	Müdürrise maaş, öğrencilere yemek ve görevlilere ücret ödenmesi, çeşme tamiri
27	1257/1841	Darağacıoğullarından Ebubekir oğlu Hacı Osman Ağa	İki adet (memşâ) tuvalet ve yanına da çeşme yaptırılarak bakım giderlerinin ödenmesi
28	1258/1841	Hacı Musa oğlu Osman'ın zevcesi Emine Hatun	Hacı Yusuf mahallesindeki çeşme için
29	1258/1841	Sünbülzâde Mehmet oğlu Ahmet Ağa	Cüz okunması
30	1280/1843	Tekkeli Hacı İbrahim Efendi Kızı Aişe Hatun	Cami aydınlatması, imam tarafından mukabele okunması
31	1259/1843	Kara Mustafa Ağa zevcesi Asiye binti Halil	Çeşme masrafı, Kuran-ı Kerim okunması
32	1260/1844	Veli kızı Keziban Hanım	Çeşme yapımı, cami aydınlatması, imam ücreti ödenmesi
33	1260/1844	Mehmet oğlu Hacı Vaiz oğlu Seyyit Ali Ağa	Çeşme yapımı ve bakımı, su taksimi ve su yolu giderleri, cami aydınlatması, K.Kerim okunması

34	1260/1844	Hasan Ağa ibn Ali b. Abdullah	Çeşme tamiri, cami aydınlatması, medrese gideri için
35	1260/1844	Fatma Hâtun binti Mehmet b. Ali	Eskisaray'da yaptırdığı çeşmenin bakım giderleri için
36	1260/1844	Hacı Ali Efendi b. Mahmut	Mektedir ve kütüphane olarak kullanılması
37	1260/1844	Halil kızı Kamer	Cami aydınlatması için
38	1260/1844	Sıvacı Ahmet b. Halil b. Hasan	İki ayda bir hatim okunması için
39	1261/1845	Abdullah kızı Meryem Hanım	Kaldırım yapımı için
40	1261/1845	Mehmet kızı Keziban	Çeşme tamiri için
41	1261/1845	Hacı Sûfizâde Hacı Hüseyin Ağa ibn Mehmet	Cüz okunması için
42	1261/1845	Abdulkadir kızı Fatma Hatun	Cami aydınlatması için
43	1263/1847	Ebubekir kızı Fatma	Cami aydınlatması için
44	1262/1846	Kırcıoğlu Hacı Ahmet'in hanımı Recep kızı Asiye Hanım	Çeşme yaptırılması için
45	1263/1847	Dumancı Bekir	Suyolu hizmetleri ve Tekke hizmetleri
46	1264/1848	Çorum Kadısı Hacı Ali Efendi	Mescit aydınlatması, imam ücreti, şadırvan ve mescit tamirâtı, kitapların korunması için
47	1269/1853	Meryem Hatun	Cüz okunması için
48	1269/1853	Hacı	Ulucamideki küpe içme suyu doldurulması, kaldırım ve köprü tamirine
49	1269/1853	Yancıoğlu hanımı Fatma	Çeşme tamiri için
50	1271/1854	Seyyid Ebubekir Efendi	Sıbyan mektebi giderleri
51	1270/1854	Uç mahallesinden Hatun	Çeşme yapımı için
52	1272/1855	Osman Bey	Cami tamiri, mukabele okunması için
53	1273/1856	Kırşehirli Hacı Hasan b. Mehmet	Ulucami bitişiğindeki kabristanın duvar parmaklıklarının tamiri için
54	1274/1857	İbikoğlu Hacı Osman b. Abdullah	Demirciler çarşısındaki tuvaletin zaruri masrafları için
55	1274/1857	Şeyh Mehmet Efendi ibn İbrahim	Yasin sûresi okunması için
56	1275/1858	Feyzullah oğlu Damadzâde Ebubekir	İmam ücreti için
57	1277/1860	Hacı Hüseyin kızı Emine	Şadırvan tamiri, medresedeki hafız-ı kütübe ücret ödenmesi için

58	1278/1861	Mehmet oğlu Battal oğlu Abdullah	Cüz okunması için
59	1280/1863	Eskiekinli Mustafa'nın hanımı, Hüseyin kızı Döndü Hâtun	Çeşme tamiri için
60	1282/1865	Mehmet oğlu Küçüköz'ün Ömer	Seher mukabelesi için
61	1283/1866	Yalnız Ali oğlu Veli b. Ali	Cami aydınlatması için
62	1283/1866	Tomuşzâde Hacı Ahmet Ağa b. Hüseyin	Ramazanda mukabele okunması için
63	1283/1866 1303/1886	Veliyyüddin b. Hasan	İmam-müezzin-vaiz ücreti, cami aydınlatması, mütevellî ücretine
64	1285/1868	Osman oğlu Müderris Mehmet Efendi	Medreseye kitap temini, hafız-ı kütübe ücret, cüz okunması için
65	1287/1870	Ebübekir Kethüda oğlu Ömer	İmam ücreti için
66	1289/1872	Hacı Mehmet Ağa ibn Mehmet	İmam ücreti, cami aydınlatması için.
67	1289/1872	Hacı Mehmet Ağa ibn Mehmet	İmam ücreti, cami masrafları için
68	1289/1872	Uzunoglu Hacı Mehmet Ağa hanımı Aişe Hâtun	Cami müezzinine ücret ödenmesi için
69	1290/1873	Ağzıküçük oğlu Ebubekir b. Ahmet	İmam ücreti ödenmesi
70	1292/1875	Damadzâde Osman Bey	Mevlevihâne hizmetleri için
71	1292/1875	Ali oğlu Mertekoğullarından Hacı Mustafa	Seher tilaveti, Ramazan mukabelesi okunması için
72	1294/1877	Murat Çavuşoğlu Halil kızı Emine	İmam ücreti ödenmesi için
73	1294/1877	Emir Osmanoğlu kızı ve Topuz oğlu Osman hanımı Hoca Emine	Çeşme yapımı ve önünün aydınlatılması, cami aydınlatması giderlerine
74	1295/1878	Bozdoğanlıoğlu Ahmet Bey ibn Süleyman	Defterdar medresesi öğrenci aydınlatma giderleri, mütevellîye ücret ödenmesi
75	1295/1878	Çorbacızâde Hacı Bekir ibn Ömer	Şifa-i şerif okunması
76	1295/1878	Halil oğlu Mehmet Ağa	İmam ücreti ödenmesi
77	1297/1880	Hüseyin Paşa oğlu Hüseyin oğlu Hüseyin, Kel Hasan oğlu Ömer oğlu Hasan ve Hediye oğlu Osman oğlu Ömer	İmam ücreti ödenmesi
78	1301/1884	Sağpazar oğlu Ali Ağa ibn Ömer	İmam ücreti ödenmesi
79	1301/1884	Hacı Süfi oğlu Mehmet b. Hüseyin	Mescit aydınlatmasına
80	1301/1884	Celep oğlu Süleyman b. Halil	Cami aydınlatmasına
81	1302/1885	Hacı Halis b. Abdullah	İmam ücreti ödenmesi
82	1302/1885	Künbüloğlu Hacı Ömer	İmam ücreti ödenmesi
83	1302/1885	Kılıcıoğlu Ebubekir Ağa b. Mehmet b. Ömer	İmam ücreti ödenmesi

84	1302/1885	Damatoğlu Feyzullah b. Mehmet	Cami aydınlatması, mütevellîye ücret
85	1302/1885	Damatoğlu Osman b. Mehmet	Cami aydınlatmasına
86	1302/1885	Damatoğlu kızları Atiye Hatun ve Fatma binti Bekir	Cami aydınlatmasına
87	1302/1885	Damatoğlu kızı Asiye binti Mustafa	Cami aydınlatması, mütevellîye ücret için
88	1302/1885	Damatoğlu kızı Müslime? Hâtun binti Mehmet b. Abdullah	Cami aydınlatması, mütevellîye ücret ödenmesi
89	1302/1885	Bölükbaşı oğlu Mehmet b. Mehmet	İmam ücreti ödenmesi
90	1302/1885	Gedikoğlu Ali Kethüda b. Mehmet	İmam ücreti ödenmesi
91	1303/1886	Mesut Kethüda ibn Abdullah	İmam ücreti ödenmesi
92	1304/1887	Halil Hilmi Efendi	Mütevellînin sadaka-i cariyeye ve hayrât olarak ihtiyaç gördüğü yerlere harcanması
93	1304/1887	Süleyman Efendi vâlidesi Aişe binti Hacı Hüseyin	İmam ücreti ödenmesi
94	1304/1887	Abdullah kızı Zeliha Hatun	İmam ücreti ödenmesi
95	1304/1887	Osman b. Ahmet	İmam ücreti ödenmesi
96	1304/1887	Ak Mehmetzâde Osman Ağa	İmam ücreti ödenmesi
97	1304/1887	Çor Hüseyin oğlu Mustafa	Seher mukabelesi için
98	1305/1888	Hacı Halis b. Abdullah	İmam ücreti ödenmesi
99	1307/1889	Alaybeyzâde Hacı Osman Ağa	Müdürrise ücret ödenmesi
100	1307/1889	Çatak oğlu Bekir	İmam ücreti ödenmesi
101	1307/1889	Alaybeyzâde Hacı Osman b. Mehmet Ağa	Cami imamı ve medrese müdürrisine ücret ödenmesi
102	1308/1890	Hasan Ağa oğlu Halil Rüştü	İmam ücreti ödenmesi
103	1308/1890	Arslan oğlu Hüseyin b. Abdullah	İmam ücreti ödenmesi
104	1311/1893	İbrahim kızı Hacı Şerife Hanım	Cami aydınlatma ve tamiri için
105	1312/1894	Hacı Hasan oğlu Hasan Ağa	İmam ücreti ödenmesi
106	1312/1894	Osman oğullarından İsmail b. Hüseyin	İmam ücreti ödenmesi
107	1314/1896	Hacı Ebubekir b. Osman	Tarikat hizmetlerine
108	1314/1896	Dede Karginlı oğlu Hüseyin b. Mehmet	İmam ücreti ödenmesi
109	1315/1897	Kara Süleyman oğlu Salih Kâhya b. Süleyman	İmam ücreti ödenmesi
110	1315/1897	Çöplü diğer adı Sabretmez Köyünden Halil Hayrullah b. Mahmut	Medrese hizmetlerine
111	1315/1897	Göçmenoğlu Mustafa b. Hacı Osman	İmam ücreti ödenmesi
112	1315/1897	Musa oğlu Elvan b. Bekir	İmam ücreti ödenmesi
113	1315/1897	Seyid Ahmet oğlu Mehmet	İmam ücreti ödenmesi
114	1316/1898	Seyyid Gazi oğlu Hasan b. Abdurrahman	İmam ücreti ödenmesi
115	1316/1898	Osman Ağa b. Mustafa	İmam ücreti ödenmesi
116	1316/1898	Sadık oğlu Hasan	İmam ücreti ödenmesi
117	1316/1898	Uzunoğlu Seydi b. Ali	İmam ücreti ödenmesi

118	1316/1898	Saceddinoğlu Mehmet b. Saceddin b. Mehmet	İmam ücreti ödenmesi
119	1316/1898	Şeyh Hacı Ebubekir Baba	Dergâh tamirine
120	1317/1899	Molla Osman oğlu Raşit b. Ali	İmam ücreti ödenmesi
121	1317/1899	Halil Kethüdâ oğlu Halil b. İbrahim	İmam ücreti ödenmesi
122	1317/1899	Ahmet oğlu Ali	İmam ücreti ödenmesi
123	1317/1899	Mahmutoğlu Erdivanlı? İbrahim	İmam ücreti ödenmesi
124	1317/1899	Karakaşoğlu Mehmet b. Hasan	İmam ücreti ödenmesi
125	1317/1899	Dede Mustafa oğlu Halil b. Halil	Mescit giderleri için
126	1317/1899	Gökgözzâde Hacı Mehmet Efendi b. Osman	Hatm-i hâce, çeşme tamiri için
127	1317/1899	Ahmet Ramiz Bey b. İzzet	Tekke hizmetleri, akrabalarına yardım
128	1318/1900	Halil oğlu İsmail oğlu Hacı İbrahim Ağa (Sümüklüoğlu) kızı Ayşe	Çeşme onarımı, mescit tamir ve aydınlatma giderlerine

Çorum Ulucami Hizmetlerine Vakıfların Katkısı

Çorum'da vakıfların en fazla yoğunlaştığı yer Ulucami'dir. Yapılan bir araştırmaya göre Çorum'da, 1550-1600 yılları arasında 148 vakıf dükkânı varken, vakıfların dışında da 58 dükkân bulunmaktadır³². Ulucami ise, 860/1455'den önce, 40 vakıf dükkânı ile şehirdeki tüm vakıf dükkânlarının %27'sine sahiptir³³. Arşiv kayıtlarından elde edilen belgelere göre, 937 H./1530 M. yılında Ulucami için 1 hamam, 2 ev, 43 dükkân vakfedildiği ve araziden de 63 müd³⁴ mahsül geldiği görülmektedir. Ayrıca, toplam 9.700 kuruş para vakfının olduğu, buralardan elde edilen gelirin de adı geçen camiye ait olduğu ifade edilmektedir.³⁵

Ulucami'ye yönelik para vakıflarında toplanan para miktarı da küçümsenmeyecek oranlardadır. Kaynaklarda ifade edildiğine göre; Ulucami'nin zaruri masrafları ve görevlilerin ücretleri gibi harcamalar için hayır sahipleri tarafından vakfedilen para vakfına müteveli olan Hacı Mahmudzâde Hacı Ahmed Ağa'nın malî defterinde yer alan kayıtlara göre, 1 Muharrem 1283/1866 tarihi itibarıyla vakıfta biriken para miktarı toplam 28.600 kuruştur³⁶. Hasan oğlu Kadızâde Üveys Efendi, 7 Zilkade 1285/1868 tarihinde vefat ettiğinde yerine 20 Zilkade 1285/1868 tarihinde Süleyman oğlu Karamüftüzâde Hacı Hasan Hayri Efendi görevlendirilmiştir. Müteveli olarak kendisine teslim edilen paranın miktarı ise, 29.173 kuruştur. Ayrıca cami imamına meşruta olan 3.105 kuruşla birlikte toplam meblağ 32.278 kuruşa ulaşmaktadır.³⁷

³² Faroghi, Suraiya, *Batı ve orta Anadolu'da Şehirleşme ve Ticaret 1520-1650*, (Doçentlik Tezi), Ankara 1980, s.77

³³ Faroghi, *Batı ve orta Anadolu'da Şehirleşme ve Ticaret 1520-1650*, s.83

³⁴ "Müd = Buğdayda 513,12 kg., arpada yaklaşık 445kg. veya 666.4 litrelik bir hacim ölçüsüne eşit ölçü birimi." Hınz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar, Sevim), İst. 1990, s.59.

³⁵ V.G.M.A (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), 617-89/53

³⁶ ÇŞS. (Çorum Şer'iyeye Sicilleri), Defter No. 2748, s.149

³⁷ ÇŞS.Defter no. 2749, s.114-115.

Yukarıda belirtilen rakamların mukayesesi açısından, belgelerde geçen bazı satışlarla ilgili rakamlar verilecek olursa; 13 Receb 1240/1824 tarihinde Dülger Mansur, oturduğu kendi evini Tataroğlu Hüseyin'e 200 kuruşa satmıştır.³⁸ Halil kızı Asiye 17 Şaban 1259/1843'te kendi mülkü olan meyveli ve meyvesiz ağaçları olan avlulu evini 300 kuruşa satarken³⁹, Veli kızı Keziban Hanım, 3 Muharrem 1260/1844'te 2 karasığır ineği, 1 tosun ve 2 danasını 350 kuruşa satmıştır⁴⁰. Buna göre arada yıl farkı olsa da yalnızca Ulucami para vakfında biriken rakamla Çorum'da çok sayıda gayrimenkul satın alınabilecek bir meblağ ortaya çıkmaktadır.

Ulucami para vakfında biriken bu para yıllık olarak %15 fazla gelir getirecek şekilde çalıştırılır veya ihtiyacı olanlara bu şartla borç verilir. Elde edilen kâr, vakfiyelerde belirtilen oranlar üzerinden cami zarûri masrafları, görevlilere ücret ödenmesi gibi konulara harcanırdı. Anaparaya dokunulmaz böylelikle vakfın devamı sağlanmış olurdu.

Ayrıca, Ulucami'ye yönelik hamam, ev, dükkân kira gelirleri yanında mahsul gelirleri de bulunmakta idi. Kısaca, Çorum insanı, Ulucami'ye ayrı bir önem vermiş, oranın her türlü hizmet giderlerinin karşılanması ve bu mâbedin ilelebet ayakta kalabilmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

Medreseler:

“Danişmendliler zamanında Çorum'da 10 kadar medrese açılmış, 15 kadar âlim bu medreselerde ders okutmaya başlamış, nâmdâr şeyhlerden 20 kadarı Çorum'un içinde ve 40 kadarı köylerde tekkeler, zaviyeler açmış, bunlardan bir kısmı vakıflar tesis etmiştir.”⁴¹ Şehrin her tarafına yayılan medrese ve zaviyeler bölgenin kültürel açıdan kalkınmasına büyük katkı sağlamışlardır. Bölgenin daha önce Bizanslılar zamanında Hıristiyanlık dini ve kültürünün etkisi altında kaldığı, Aziz Theodore Stretelatis'in Eukhatia'da (Avkat Köyü) görev yaptığı, metropolit bir kent olduğu gibi hususlar dikkate alındığında medrese ve zaviyelerin anlam ve önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Şehir merkezinde yer alan medreselere ilave olarak köylerde dâhi medrese açılmış olması dikkat çeken bir özelliktir. Mahmut oğlu Hayrullah'ın 1315/1897 yılında Çöplü köyünde 7 odalı medresesi ile Çay köyünden Süleyman oğlu Şamil Ağa'nın 1323/1905 tarihli vakfiyesinde belirttiği üzere kendi bağında tesis etmiş olduğu medresesi bu konudaki anlayışı ifade etmek açısından güzel örnekler olarak değerlendirilmelidir.

³⁸ Ç.Ş.S., ÇHPK, Defter no.1754, s.59.

³⁹ Ç.Ş.S. Def.no: 2746, s.95

⁴⁰ Ç.Ş.S. Def.no: 2746, s.113

⁴¹ Anakök, a.g.e., s.43

Çorum'da eğitim-öğretim hizmetleri açısından belgesini tespit edebildiğimiz ilk eğitim birimi 980/1572 tarihli Mustafa oğlu Hacı Sinan tarafından açılan muallimhânedir. Hacı Sinan'ın, bu okulun giderlerinin karşılanması amacıyla 17 dükkân ve 9 ayrı köyden kendisine düşen malikâne hissesini vakfetmesi önemli bir hadisedir.

Vakıflar aracılığıyla, eğitim-öğretim hizmetleri karşılığı öğrencilerden para talep edilmediği gibi imarette pişen yemekten öğrenci, öğretim elemanları ve çalışan personel yanında diğer misafirlere de iki öğün sıcak yemek ikram ediliyordu. Ayrıca, öğrencilere burs veriliyordu. Genelde öğrencinin bursu orada çalışan hizmetli personelin aylığına denk, müderrisin maaşı ise bu miktarın yirmi beş katı idi.⁴² 1004/1595 tarihinde Çorumlu'da bulunan Seyyid medresesi müderrislerinden Mevlâna Zeynelabidin yaşlandığı için bu görevden ayrılmak istediğini bildirdiğinde günlük elli akçe ücret aldığı ifade edilmektedir.⁴³ O gün itibarıyla, Ulucami imamı olan Hüseyin'e günlük üç akçe ve yıllık olarak da dokuz müd (= 4.580 kg.) buğday-arpa verildiği⁴⁴, bir karasığır öküzünün 300 akçe, camuş (=camız, kömüşi ineği) tanesinin 400 akçe⁴⁵ olduğu dikkate alınarak bugünkü değerler üzerinden mukayeseye gidildiğinde müderrislere ödenen bu ücretin yüksek bir oran teşkil ettiği görülmektedir.

Kurdoğullarından Hacı Süleyman Ağa'nın 1163/1750 tarihli vakfiyesinde belirttiği üzere, ev, hamam, değirmen, bağ, 550 kuruş gibi mal varlığından yüksek oranda hisse ayırarak eğitim hizmetlerine aktarması, müderrise verilecek ücret yanında lojman olarak ev tahsis etmesi takdirle karşılanacak bir özelliktir. Ayrıca, Hacı Osman Bey'in, 1242/1826 yılında medresedeki öğrencilere destek olmak amacıyla evini vakfetmesi güzel bir davranış modeli olarak görülmelidir.

1253/1837 yılında bir araya gelen insanların ortak sorumluluk anlayışları çerçevesinde birlikte hareket ederek aralarında topladıkları para ile okul yaptırma, hatta okul yapımı için 330 kuruş harcanmış iken hocasının ücreti için 560 kuruşun gelirini vakfetmiş olmalarını, bu insanların ilme ve ilim adamına gösterdikleri değeri ifade etmek açısından değerlendirmelidir.

Okul yapımı ve akar temini konusunda kadınların katkısı anlamlıdır. Hacı Mehmet kızı Zehra Hanım ile Seyyid Hacı Mehmet kızı Şerife Fatma Hatun okul yaptırırken diğer kadınlar da değişik zamanlarda medreselerin hizmetlerine katkı sağlamışlardır. Bu bayanların konu ile ilgili vakfettikleri emlak ve diğer gelirler dönem itibarıyla küçümsenemeyecek orandadır. Her konuda olduğu gibi Çorumlu hanımların topluma yönelik hizmetlerde daima erkeklerin yanında yer aldığını, okuma-yazma konusunda mal varlıklarını terk etmekte tereddüt etmediklerini görüyoruz.

⁴² Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara 1995., s.31.

⁴³ ÇŞS.Def. no:1755, v. 160-a

⁴⁴ ÇŞS. Def. no:1755, v. 159-a

⁴⁵ ÇŞS. Def. no:1755, v. 183-b, 184-a.

Çorum merkezde eğitim-öğretim hizmetlerine yönelik kurulan medreseler, mahallî kaynaklarda şema olarak şöyle ifade edilmektedir⁴⁶:

Medresenin adı	Yeri	Hoca Adı	Öğrenci Sayısı	Kurucusu
Camikebir (IV. Murat)	Ulucami avlusu	Osman	25	III.Alaaddin Keykubat
Süleyman Fevzi Paşa	Çöplü Mahallesi'nde	Mustafa	15	Tevkii Süleyman Fevzi
Ölçekoğlu	Çöplü Mahallesi'nde	Hasan	30	Ölçekoğlu Hasan Ağa
Muzaffer Bey	Medrese Mahallesi	Şamlıoğlu Abdullah	13	Muzaffer Paşa
Kurtoğlu	Emirahmet Mahallesi	Ahmet ve Nuri	35	Kurdoğlu Süleyman
Hacı Osman Efendi	Hacı Nasrullah Mahallesi	Mustafa Efendi	30	Hasan Ağa
Abdülbaki Paşa	Şeyheyüp Mahallesi	Ahmet Efendi	25	Defterdar Abdülbaki Paşa
Hulusi Paşa	Hacirecep Mahalesi	Şerif	25	Hulusi Paşa
Han	Gülabibey Mahallesi	İbrahim	15	Ömer Nehci Efendi
Kırklar	Sağrıca Mahallesi	Ahmet arif	30	Fatma Şerife Hanım

Yukarıda belirtilen tablo dışında 18 ve 19. yy. itibariyle Çorum'da bulunan diğer medreseler şunlardır: Kemaleddin ve Hüsamiye Medreseleri, Karahisarlı Mahallesi'nde İrfaniye Medresesi, Hacirecep Mahallesi'nde Alaybeyi, Şerife Hatun Mahallesi'nde Şerife Hatun ve Abdullah Medreseleri, Cemaleddin Abdülfettah Medresesi'dir.⁴⁷

Kitap Bağışı ve Kütüphaneler

1202/1787 yılında Tevkii Süleyman Fevzi Paşa tarafından Çöplü Mahallesi'nde kurulan kütüphanede 580 adet el yazması eser olduğu, bu kütüphanenin 1340/1921'de yıktırıldığı, günümüzde yerinde olmayan bu kütüphanenin, Ulucami civarındaki İstiklâl İlkokulu bahçesinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁴⁸

⁴⁶ Sabuncuoğlu, "Çorum'da Maarif Hayatı", Çorumlu, S.47, s.23-24; 1967 Çorum İl Yıllığı, s.143

⁴⁷ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.143

⁴⁸ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, II. s.57; 1967 Çorum İl Yıllığı, s.193

1260/1844 yılında Mahmut oğlu Hacı Ali Efendi'nin medresede kütüphane oluşturmak amacıyla 36 kitap bağışladığını daha sonra da müderris Mehmet Efendi'nin 1285/1868 yılında 38 kitapla bu bağışı devam ettirdiğini görüyoruz. Kâğıt, mürekkep gibi imkânların sınırlı, kitap yazacak seviyede okur-yazar insanların azınlıkta olduğu dönemde bu kitap sayıları küçümsenmemelidir. Önemli olan eğitim hizmetlerine katkı, öğrencilere destek olduğu dikkate alınmalıdır.

1296/1879 yılında Leblebici oğullarından Müftü Hacı Ahmet Feyzi tarafından Emirahmet Mahallesi'nde, Kurdoğlu Medresesi olan yerde bir kütüphane kurulduğu, Hacı Ali Efendi'nin kurduğu bu kütüphaneyi oğlu Hacı Ahmet Feyzi'nin genişlettiği⁴⁹, "Feyziye-i İrfaniye" adı verilen bu kütüphane için Ahmet Feyzi Efendi'nin, 3.000 civarında eser temin ettiği⁵⁰, burada bulunan kitap sayısının da 6.000 civarında bir rakama ulaştığı kaynaklarda ifade edilmektedir⁵¹

Çorum'daki medreselerde okuyan öğrencilere kütüphanelerdeki eserlerin yeterli gelmediğini gören Beşiktaş muhafızı Hacı Hasan Paşa'nın, Ulucami Medresesi'nin iki odasının birleştirilmesiyle oluşturulan yeni kütüphanesini 1898 tarihinde hizmete açarak buraya 900 adet kitap bağışladığı bilinmektedir.

Çeşme ve Suyolu Hizmetleri

Çorum'un su ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla Kanuni Sultan Süleyman tarafından Sıklık denilen mevkiden borularla şehre su getirilmiştir⁵². Şehre getirilen bu su, kale içine akmakta burada ihtiyaç kadar alındıktan sonra artanı kale yakınında bulunan dört mahalleye taksim olunarak buralardaki çeşmelere akıtılmakta idi.⁵³ Daha sonra ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Ilıca suyunu getirtti, sıklık suyunu da tamir ettirdi. Ilıca suyu sıcak olduğundan hamamlarda da kullanıldı. Suyun bol olması şehirde hamamların çok olmasının ana sebebi idi⁵⁴. Hatta Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, şehirde Yeni Hamam⁵⁵, Ulama Paşa Hamamı, Beyler Çelebi hamamlarının meşhur olduğunu, ayrıca

⁴⁹ B.O.A., Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri Kataloğu, III, 13916.; Bu kütüphanenin kitabesi Çorum müzesi bahçesinde olup üzerinde şu ifadeler bulunmaktadır; "Oldı pek âli bin üçyüz doksanda sâlik. Bu Kütüphanenin inşaası ile şehri-i Çorum. Pederim Hacı Ali vakfetti, ettim tevsî. Müstefid ola kamu talebe-i İrfan-ı Çorum. Nezd-i valâ-i ilâhîde kabul olsun diye. Feyziyâ cümle ahâli senâhan-ı Çorum. 1309/1891"

⁵⁰ Cumhuriyetin Onbeşinci Yılında Çorum, s.49

⁵¹ Sabuncuoğlu, *Çorum'da Maarif Hayatı*, S.48, s.17.

⁵² 14 Receb 972/1564 tarihli bir belgede şöyle denilmektedir; "Çorum dizdarına hüküm ki, Nefs-i Çorum'da bina olunan hisara celbi istenilen içecek suyun mahalline kadı ve ehl-i vukûf ile gidip keşfinin yapılmasına ve bildirilmesine..." B.O.A., Mühimme Defteri, VI, 726/343; Şehre getirilen suya müdahale edilmesi üzerine Kâdi'nın mesele üzerine gitmesi hk. ÇŞS. Def.no: 1755, v.3 a-b

⁵³ Anakök, *a.g.e.*, s.79.

⁵⁴ Tuğrul, *a.g.e.*, s.63

⁵⁵ Yeni Hamamla ilgili geniş bilgi için bkz: Ali Ilıca, "Alipaşa Hamamı (Yeni Hamam) Hakkında Arşiv Belgeleri", Çorum Kültür Sanat: Bilim, kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Çorum, 2005, S.3, s.25-7.; Ahmet Samsunlu, "Osmanlı'da Hamam Mimarisi ve Kültürü-Çorum Ali Paşa (Yeni) Hamamı Örneği", *Osmanlı Döneminde Çorum*, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu-01-03 Ekim 2004, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Çorum, 2006, s.147-170.

40 kadar saray hamamı, 18 yerde içme suyu akan çeşmeleri bulunduğundan bahsederken⁵⁶, 1320/1902 yılına ait Ankara Vilâyeti salnamesinde, merkezde 125 adet çeşme olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷

Şehir merkezinde evlerde su şebekesinin bulunmadığı zamanlarda her mahalle ve sokakta çeşme vardır. O semt halkı su ihtiyacını bu çeşmelerden temin eder, hayvanlarına da bu çeşmeler önündeki taş oluklardan su içerirler, çamaşırlarını da genelde buralarda yıkarlardı. Dolayısıyla çeşmeler sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarından birini oluşturlardı.

Çorum'da çeşme hizmetleri ile ilgili faaliyetlerde kadınlar aktif olarak rol almışlardır. Hayvancılığın yaygın olduğu, evlerde şebeke suyunun bulunmadığı, binalarda zeminin toprak, duvarların kireç sıva yapıldığı dikkate alındığında içme ve kullanma amaçlı olarak bol miktarda suya ihtiyaç duyulmakta idi. Çorum mahallî geleneğinde de erkeklerin su taşıması hoş karşılanmadığından bu konuda bütün yük kadınlara düşmekte idi. Kadınlar ise, su ihtiyaçlarını kova, helke gibi taşıma araçlarıyla bir başka mahalleden getirmek durumunda idi. Kış mevsiminin şiddetli geçtiği, kar yağışının bol olduğu zamanlarda bu güçlüğü daha da arttığı dikkate alındığında, mahallede çeşme yoksa yaptırılması, var olanların da daima kullanılabilir olması için bakım ve onarımlarının zamanında ve yeterince yapılma zorunluluğu açıkça ortaya çıkmakta idi. Aksi halde sıkıntı halinde bundan en fazla etkilenecek olan yine kadınlar olmakta idi.

Diğer taraftan sokak aydınlatmalarının yeterli olmadığı, karanlık bir ortamda, gece vakti çeşmeden su getirmenin zorluğunu gören, bunu yaşayan kadınlar, buradaki güçlüğün ortadan kaldırılabilmesi amacıyla çeşme yapımı, tamiri ve aydınlatmalarına ağırlık veriyorlardı. Bu alandaki boşluğu doldurmak, insanların sıkıntılarını giderebilmek amacıyla imkânlarını başkalarıyla paylaşmaktan çekinmiyorlardı.

Çorum'da çeşme yapımı, bakım ve onarımları ve su yolu hizmetleri ile ilgili para vakıfları da son derece yaygındır. Özellikle çeşmelerle ilgili vakıf hizmetlerine kadınların özel ilgi gösterdikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre; Çorum'da bulunan temiz su yollarının bakım ve onarım giderlerine harcanmak üzere vakfedilen paranın mütevellisi olan Kadızâde Veyis Efendi vefat edince bu görev Karamüftüzâde Hacı Hasan Efendi'ye verilmiştir. 20 Zilkade 1285/1868 tarihinde yapılan devirde, mütevellî Hasan Efendi'ye toplam 45.478 kuruş teslim edilmiştir.⁵⁸

Kubbeli mahallesinde bulunan cami ve önünde bulunan çeşmenin masrafları için hayır sahipleri 25 Zilkade 1240/1824 yılına kadar toplam, 3.505 kuruş para ve 8 adet dükkân vakfemişlerdir.⁵⁹

⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.695.

⁵⁷ Sabuncuoğlu, *Çorum'da Maarif Hayatı*, S.48, s.20.

⁵⁸ ÇŞS.Def.no. 2750, s.73-74

⁵⁹ ÇŞS. Defter no.1754, s.17

Çalışmamızda elde edebildiğimiz belgelerden ulaştığımız sonuca göre, Çorum genelinde cami, çeşme, medrese, tuvalet, kaldırım yapımı gibi hizmetler için vakfedilen toplam anapara miktarı 268.000 kuruş civarındadır. Ayrıca, bu rakamlar %15 üzerinden çalıştırılmakta, her yıl gelir artmaktadır. Dolayısıyla anapara olarak biriken 268.000 kuruş muhtelif zamanlarda toplanmış, 1800'lü yıllarda farklı rakamlar olmakla birlikte 200-350 kuruş civarında para ile sıradan bir ev satın alınabildiğine göre bu vakıflara yapılan ana paralarla yaklaşık 1.000 civarında ev satın alma imkânı olmaktadır. Şehrin nüfusunun 15.000 civarında olduğu düşünüldüğünde şehirde yaklaşık 3.000 civarında ev vardır ki buna göre, yalnızca para vakıflarında toplanan meblağ ile şehir evlerinin 1/3'ünü alabilme imkânı ortaya çıkmaktadır. Bu da, vakıf sisteminin halk tarafından ne kadar benimsendiğini, mahalli ihtiyaçların giderilmesi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma konusunda ne kadar ileri bir seviyeye ulaşıldığını göstermesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Diğer taraftan bu vakıflarda biriken paranın ihtiyacı olan insanlara %15 gibi bir rakamla borç verilmesi, paranın bir şekilde işletmeye sunulması, piyasada dolanır olması, ihtiyaç giderilmesi, zor durumda kalan insanların durumlarından istifade ile tefecilik yapacak olanların önünün tıkanmış olması gibi sonuçlar dikkate alındığında bu uygulamanın ticarî açıdan da son derece rahat bir ortam oluşturduğu gözden irak tutulmamalıdır.

Kısaca, okul-cami-çeşme gibi tesislerin yapımı ve buralara akar temini, cami görevlilerine ücret ödenmesi, buraların aydınlatılması, mukabele okunması, kaldırım taşı döşenmesi gibi dinî ve belediye hizmetleri için oluşturulan para vakıfları da toplumdaki birlik ve beraberliği göstermesi açısından önemli olduğu kadar, yapılan eserlerin devamı için de son derece etkili hizmet faaliyetleridir. Sıkıntıların ve güzelliklerin paylaşımı için kurulan güzel bir birlikteliği ifade etmektedir.

Çeşmeler

Tarihi ve kültürel değeri olmakla birlikte, şebeke sularının evlerin içlerine kadar gelmiş olması, imar faaliyetleri, suyollarının zamanında bakım ve onarımlarının yapılmaması, tabii ve doğal afetler sonucu tahrip olan çeşmelerin onarılmaması gibi sebeplerle tarihî çeşmelerimiz her geçen gün kaybolmaktadırlar. Her şeye rağmen ayakta kalabilenlerde ise su akmayıp, mahalle aralarında veya köşe başlarında geçmişe ait hatıraları gizleyen yapılar olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Pek çok çeşmeye ait kitâbe kaybolmuş, olukları da yerlerinden alınmıştır.

Şehir merkezinde yaptırılan ve kendilerinden istifade edilen çeşmelerden bir kısmının isimleri şöyledir;⁶⁰

Hacı Ahmet Çeşmesi	Üçtutlar Mahallesi'nde 1268/1852 yılında yapılmıştır.
Özpinar	Ulukavak Mahallesi Akpınar Sokağı'nda 1223/1808 yılında Seyyid Hüseyin Ağa yaptırmıştır.
Ağa Pınarı	Akpınar Mahallesi Mavraoğlu evi karşısındadır. 1245/1829 yılında Küpüoğlu Hacı Ahmet yaptırmıştır.
Çürük Pınar	Çöplü Mahallesi Fatmabacı Sokağı'nda bulunan bu çeşme 1316/1898 yılında onarılmıştır.
Arapoğlu Çeşmesi	Ümihalife Camii karşısında bulunan bu çeşme 1309/1891 yılında Arapoğlu Mustafa Efendi tarafından tamir edilmiştir.
Murat Çeşmesi	Çepni Mahallesi'nde bulunan çeşme 1299/1882 yılında Hacı Abdullah Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.
Sandıkçılar Çeşmesi	Karabayraktaroğlu evi karşısında bulunan bu çeşmenin 1259/1843 tarihinde onarımı yapıldığına dair ayna taşında yazı vardır.
Tepecik Pınarı	Tepecik Mahallesi başında bulunan bu çeşme 1222/1807 yılında Boduroğlu ile Tevekkelci tarafından tamir ettirilmiştir.
Şeyheyüp Pınarı	Şeyheyüp Mahallesi'nde bulunan bu çeşmenin 1283/1866 yılında onarımı yapılmıştır.
Celep Çeşmesi	Velipaşa Sokağı Celep aralığında bulunan çeşme 1303/1886 yılında tamir ettirilmiştir.
Çoban (Acem) Çeşmesi	Mecitözü Caddesi Çorbacıoğlu evi yanında bulunan çeşme 1283/1866 yılında Çorbacıoğlu Emrullah tarafından tamir ettirilmiştir.
Uzun Ali Çeşmesi	Yavruturna Mahallesi Kulaksız sakağında bulunan çeşme 1305/1887 yılında Varnalı Ali Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.
Paşa Çeşmesi	Yavruturna Mahallesi'nde Rahime Hatun adına Mehmet Paşa tarafından 1193/1779 yılında yaptırılmıştır.
Yavruturna Pınarı	Yavruturna Mahallesi Garip Dede yanında bulunan çeşme 1317/1899 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır.
Tuluk Pınarı	Yavruturna Mahallesi'nde 1276/1859 yılında yaptırılmıştır.
İbrahim Pınarı	Yavruturna Mahallesi'nde 1225/1810 yılında Hastacının İbrahim tarafından yaptırılmıştır.
Kavaklı Pınar	Tepecik Mahallesi Milönü Sokağı'nda bulunan çeşme 1277/1860 yılında onarılmıştır.

⁶⁰ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.222-3.

Kaldırım Taşı Döşenmesi

Vakıflar tarafından verilen hizmetlerden biri de yollara kaldırım taşı döşenmesidir. Asfalt veya betonlama imkânının olmadığı dönemlerde insanların istifade etmesi, toz, çamur gibi etrafı kirlendiren unsurlardan mümkün olduğunca uzak durulabilmesi amacıyla yaptırılan kaldırımlara Çorum'da bulunan vakıflar da ilgi duymuşlardır. Bu konuya kadınların ilgi duymuş olması ise özel bir durum arz etmektedir. Muhtemeldir ki kadınların doğasında bulunan temizlik anlayışı, mahallenin görünümünün güzelleştirilmesi, toprak yollardaki su birikintisi ve çamur yığınlarının çocuklar ve uzun çarşaf giyen kadınların üzerlerinin kirlenmesine sebep oluşu, mahallede ihtiyaç olarak gördükleri bir eksikliğin giderilmesi gibi sebeplerden biri veya birkaçı kaldırım yapımına teşvik unsuru sayılabilir. Ayrıca, kaldırım yaptırılan yerlerin Burhan Kethüdâ Cami önü, uncu dükkânlarının bulunduğu sokak olması ile konuya farklı bir bakış açısı getirilebilir. Cami önlerinin temizliği ve güzelliğine özen gösterilmesine “Allah'ın mescitlerine hizmet” düşüncesi etken olabilir Uncular Çarşısı'nın önüne kaldırım döşenmesinde ise un ve ekmeğe karşı gösterilen hassasiyet ve nimet olarak nitelendirilen ekmeğin hammaddesi olan unun tozdan etkilenmemesi, içerisine yabancı maddelerin karışmaması, unun ayaklar altında çiğnenmemesi gibi hususlar düşünülmüş olabilir.

Vakıf Kurucularına Göre Değerlendirme

Çorum'da, daha önce yaptığımız çalışmamızda, farklı zamanlarda kurulan ve değerlendirmeye alınan toplam 244 adet vakıftan 55 tanesi bayanlar tarafından kurulmuştur. Buna göre, toplam vakıflar içerisinde erkekler %77,5 kadınlar ise %22,5 civarında paya sahiptirler. 1801-1900 yılları arasında Çorum'da 128 vakıf kurulmuştur. Bunların 93 adedi erkekler, 35 tanesi ise bayanlar tarafından kurulmuştur. Toplumsal sorunlara çözüm üretmek adına bayanların bu davranışı her türlü takdirin üzerinde olduğu gibi Çorum yöresi insanların kadın erkek ne kadar yardımsever ve duyarlı olduğunu göstermek açısından son derece anlamlı ve önemlidir.

Kadınlar tarafından kurulan vakıfların kuruluş tarihleri dikkate alındığında en fazla vakfın 1827-1893 yılları arasında kurulduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde toplam 33 adet vakıf kurulmuş olup kurulan vakıfların 16 tanesinde cami aydınlatması, 13 tanesinde de çeşme yapımı ve kaldırım taşı döşenmesi hizmetlerinin ağırlıklı şart olarak görülmektedir. Bu dönemde de en fazla yığılmanın 1843-1846 yılları arasında olduğu tespit edilirken bu yıllar arasında toplam 10 adet vakıf kurulmuştur.

Çorum'da XV. ve XVI. yüzyıllarda kurulan vakıflar içerisinde zaviyelerin ağırlıkta olduğu görülürken, XVII. Yüzyıl başlarında medreseler, 1830'lu yıllarda cami aydınlatmaları, 1840'lı yıllarda da çeşme yapımına doğru bir ağırlığın kaydığı görülmektedir. Hatta 1840-1850 yılları arasında toplam 20 adet vakıf kurulmuşken bunlardan 11 vakfın şartları içerisinde çeşme hizmetlerinin olduğu görülmektedir.

19. Yüzyıl içerisinde vakıf kuran kadınların listesi şöyledir:

Tarih	Vakfı kuran kadının ismi
1243/1827	Kel Bekir kızı Fatma Hanım
1243/1827	Molla Hıdır kızı Fatma Hatun
1244/1828	Mahuş kızı Ümmehan Hatun
1244/1828	Yürekçioğlu kızı Ümmehan Hatun
1250/1834	Seyyid İbrahim kızı Abide Hanım
1251/1835	Yandımoğlu İbrahim Kethüda'nın hanımı Mühürler köyünden Sultan Hatun
1251/1835	Domalan köyünden Hüseyin Kethüda'nın hanımı Huriye Hatun
1252/1836	Kuduzoğlu Osman Efendi'nin hanımı Cemile
1252/1836	Hayal Ömer'in kızı Meryem Hatun
1258/1841	Hacı Musa oğlu Osman'ın hanımı Emine Hatun
1280/1843	Tekkeli Hacı İbrahim Efendi Kızı Aişe Hatun
1259/1843	Kara Mustafa Ağa'nın hanımı, Halil kızı Asiye
1260/1844	Veli kızı Keziban hanım
1260/1844	Ali oğlu Mehmet kızı Fatma Hatun
1260/1844	Halil kızı Kamer
1261/1845	Abdullah kızı Meryem Hanım
1261/1845	Mehmet kızı Keziban
1261/1845	Abdulkadir kızı Fatma Hatun
1263/1847	Ebubekir kızı Fatma
1262/1846	Kırcıoğlu Hacı Ahmet'in hanımı, Recep kızı Asiye Hanım
1269/1853	Meryem Hatun
1269/1853	Yancıoğlu hanımı Fatma
1270/1854	Uç mahallesinden Hatun
1277/1860	Hacı Hüseyin kızı Emine
1280/1863	Eskiekinli Mustafa'nın hanımı, Hüseyin kızı Döndü Hatun
1289/1872	Uzunioğlu Hacı Mehmet Ağa hanımı Aişe Hatun
1294/1877	Murat Çavuşoğlu Halil kızı Emine
1294/1877	Emir Osmanioğlu kızı ve Topuz oğlu Osman hanımı Hoca Emine
1302/1885	Damatoğlu Bekir kızları Atiye ve Fatma Hatun
1302/1885	Damatoğlu Mustafa kızı Asiye
1302/1885	Damatoğlu Abdullah oğlu Mehmet kızı Müslime Hatun
1304/1887	Süleyman Efendi vâlidesi, Hacı Hüseyin kızı Aişe
1304/1887	Abdullah kızı Zeliha Hatun
1311/1893	İbrahim kızı Hacı Şerife Hanım
1318/1900	Halil oğlu İsmail oğlu Hacı İbrahim Ağa (Sümüklüoğlu) kızı Ayşe

SONUÇ

Tarihin derinliklerine uzanan bir geçmişi ve zengin kültürel değerleri bünyesinde barındırmış olan Çorum, uzun bir zamandan beri merkezî idareden yeteri kadar istifade edememiş, düşman istilâsına uğramamış, kültürel açıdan da aşırılığa kaçmadan normal bir değişim sürecini yaşayan tipik bir Anadolu kentidir.

Bölge, farklı zamanlarda oluşan değişik yönetimlerle başkent, sancak, kaza, il gibi statülerle bugüne kadar gelmiştir. Anadolu'nun ortasında ve İstanbul'a giden yolların kavşağında bulunması dolayısıyla da merkezî idareye karşı harekete geçen insanların uğrak merkezi olmuştur. Eşkıya hareketleri bölgede yoğunluk kazanmıştır. Bu sebeple mahallî halk, dışarıdan gelen bu fitneci ve yağmacılardan oldukça rahatsız olmuş, bu tür hareketleri hiç tasvip etmemiş buna rağmen hem eşkıyadan zarar görmüş hem de merkezi yönetimle zaman zaman sıkıntılar yaşamıştır.

Doğal afetlerden son derece etkilenen bölge, özellikle Kuzey Anadolu fay hattında olması ve bu fayın da değişik dönemlerde şiddetli depremler üretmesi ciddi manada can ve mal kayıplarına sebep olmuş, tarihi yapılar ortadan kaybolmakla birlikte çok sayıda insan şehirden başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları olan vakıflar, Çorum'da son derece yaygınlık kazanmıştır. Kadısı, müftüsü, eşrafi, zengini, köylüsü, kadını, erkeği kısaca toplumun her kesiminden çok sayıda insan ferdi veya toplu olarak bu hizmet kervanında yerlerini almışlardır. Çorum'da vakıf kuran kadınların oranı da yüksektir. Bu da toplum hizmetlerinde kadınların da gönüllü olarak iştiraklerini göstermesi ve her zaman olduğu gibi Anadolu kadınının daima erkeklerle birlikte toplum hizmetlerindeki aktif rolünü ifade etmesi açısından önemlidir.

Yörenin farklı merkezlerden idare edilmesi, idarecilerin adam kayırma, halka zulmetme gibi yaklaşımları, eşkıya hareketleri, deprem, kıtlık gibi doğal afetler, cehri ticaretinin getirdiği geçici zenginlik, karayolu ticaretinin deniz, demiryolu ve havayoluna kayması bunlardan da Çorum'un yeteri kadar istifade edememiş olması bölgenin geri kalmasının en büyük sebeplerindendir. Geri kalış nedenlerinin oluşturduğu sıkıntıları gidermek, yerel imkânlarla sorunlara çözüm üretmek, sosyal ve kültürel açıdan yardımlaşma ve dayanışma kanallarını beslemek açısından bölgede vakıflar son derece yaygınlaşmıştır.

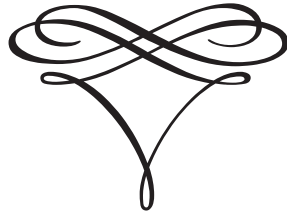
19.yüzyıl Çorum'da hareketli bir o kadar da sıkıntılı geçmiştir. Sosyal ve kültürel açıdan donanımlı medreseleri, kütüphaneleri, hanları, hamamları, çeşmeleri çok olan bir yerleşim alanıdır. Ticari açıdan tarım ağırlıklı olmak üzere hayvancılık, deri, dokuma gibi gelir kaynakları iyi olan bir yerdir. O dönem itibariyle ülkenin içerisinde olduğu olumsuz şartlardan doğrudan etkilenmiş, o yüzyıl itibariyle üretim sektöründen sanayi yatırımlarına geçememiştir. Yerel halk, o günden bu güne gelinceye kadar kendi imkânlarıyla ilerlemeye çalışmış, içeride birlik ve dayanışmayı sağlamış ama devletten gerekli destek ve yatırımı alamamıştır. Bu nedenle Anadolu'nun ortasında kendi halinde yaşayan, kendi imkânlarıyla yetinen bir il olarak günümüze kadar gelmiştir.

Edebiyât ادبیات

**ÇORUM
VE
EDEBİYAT**

ÇORUM VE EDEBİYAT

Meral DEMİRYÜREK *

Bilindiği üzere eleştirmen ve edebiyat bilimcisi Hippolyte Taine edebiyatın şekillenmesinde üç unsuru temel almıştır: Irk, zaman (devir) ve mekân (ortam). Taine'nin ortaya koyduğu bu tespitten hareketle, mekânın bir edebî eserin vücuda gelmesinde yahut diğer türlü edebî faaliyetlerin oluşmasında son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Konumuzla alakalı olarak, Çorum ilinin de çeşitli vesilelerle Türk edebî hayatında önemli bir yer edindiğini belirtmek gereklidir. Bu yer edinme özellikle üç koldan olmuştur: Öncelikle, Türk edebiyatının birçok önemli isminin Çorum'a yollarının düşmesi söz konusudur. İkinci olarak, Çorum'un yetiştirdiği edebiyatçılar akla gelmektedir. Son olarak ise edebiyatımızda Çorum konulu eserler, mekân olarak Çorum'u öne çıkarmıştır.

Çorum'a gelen edebiyatçıların gelişi üç sebeple olmuştur: Bunlardan ilki Çorum'un bir sürgün yeri olmasıdır. Çeşitli siyasî sebeplerle birçok edebiyatçı burada sürgün hayatı yaşamıştır. Bu noktada özellikle hatıra gelen sürgünler vardır. Meselâ, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle, İttihat ve Terakki Partisi tarafından hakkında sürgün kararı çıkarılıp Sinop'a yollanan bin beş yüz kişiden yirmi sekizi daha sonra Çorum'da sürgünlerine devam etmişlerdir. Bunlar arasında Nasuhzâde Ömer Hayri Efendi, İskilipli Atıf Efendi, Şair Rıfki Bey, Refik Halit (Karay) Bey, Refii Cevat (Ulunay) gibi birçok tarihî ve edebî isim mevcuttur. Refik Halit'in Millî Edebiyat içinde değerlendirilmesinde *Memleket Hikâyeleri* adlı eserinin, bu eserin yazılmasında ise Anadolu'ya sürgün edilmesinin çok önemli rolü vardır. Hikâyelerinden *Sarı Bal* ve *Küs Ömer* başta olmak üzere birçoğunda Çorum'dan izler bulmak mümkündür. Cumhuriyet döneminde (1925 yılı) İstiklâl Mahkemeleri kararıyla sürgün edilen Hüseyin Cahit Yalçın'ı da Çorum'da görürüz. 1941 yılına geldiğimizde ise sıkıyönetim kararları çerçevesinde Abidin Dino, Çorum'da sürgün hayatı yaşamıştır. Abidin Dino Çorum'un ilçesi olan Mecitözü'nde zorunlu ikametle cezalandırılmıştır.

Çorum'a gelen edebiyatçıların bir kısmı da hapis cezası vesilesiyle burada bulunmuşlardır. Çorum bir mahkûmiyet yeri olmuştur. 1944-1949 yılları arasında Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Kemal Tahir (Demir), şehrimizde hapis yatmış ve izlenimleri *Köyün Kamburu*, *Dam Ağası* ve *Yediçınar Yaylası* adlı romanlarına konu teşkil etmiştir. Çorum bu iki sebepten başka, inceleme yeri olmasıyla da edebiyatçılarımızı zaman zaman ağırlamıştır. Bu bağlamda 1941 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Çorum'a gelişi söz konusudur. Özellikle İskilip, Bedri Rahmi'nin hem şiirlerini hem de resimlerindeki renk ve desenleri önemli ölçüde etkilemiştir.

* Doç. Dr., Oturum Başkanı Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bşk,
Çorum/TÜRKİYE
E-Mail: meraldemiryurek@hitit.edu.tr

Çorum'un yetiştirdiği kendi öz değeri olan bir hayli edebiyatçı söz konusudur. Bunlar arasından seçerek Salim Örgel, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Celalettin Arif Demirel, Mazlum Kenan Köstekçi, Ethem Erkoç, Abdulkadir Ozulu, Şahin Örgel, Halit Yıldırım, Kenan Yaşar şeklinde birkaç örnek vermek mümkün olmakla birlikte upuzun bir isimler listesi mevcuttur. Abdullah Ercan sadece şairlerden oluşan *Çorumlu Şairler* adlı kitabın ilk baskısında 14. yüzyıldan günümüze seksen isme yer verir.

Çorum'un kendi bünyesinde oluşan edebî aşkın yayın hayatına da yansıdığını görmekteyiz. Özellikle son yıllarda çıkarılan iki edebiyat dergisi olan "Aşkın E Hâli" ve "Hale" dergileri, küçük bir il olmasına karşın, ilimizde edebî hareketliliğin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir.

Çorum her ne kadar edebî isimleri sürgün yahut hapis gibi olumsuz birtakım durumlarla ağırlamışsa da, ilimize gelen bu isimlerin hemen hepsi memnun olarak ve verimli bir çalışma dönemi geçirerek ayrılmışlardır. Bu noktada Refik Halit'in şu sözünü anmak yerindedir: "Ah Çorum, o ne huzurlu yer!".

Edebiyat alanında yerel çalışma yapan, amatör ve gönüllü isimlerle akademik çevrelerin mutlaka bir araya gelmelerine, işbirliği içinde bölgenin ve ülkenin sosyal ve kültürel hayatını güçlendirmek amacıyla çalışmalarına ihtiyaç vardır. Valilik, Belediye ve Üniversite başta olmak üzere konuya ilgi duyanların şehrin öz değerlerini gelecek kuşaklara aktarmak için ortaklaşa hizmet etme gerekliliği vardır.

EDEBİYATIMIZDA ÇORUM KONULU ŞİİRLER

Elif AYAN NİZAM *

Şehirlere, kasabalara, köylere bakıldığında buraların o şehrin insanının yaşam tarzını, âdetlerini, gelenek ve göreneklerini, dilini, dinini, gelişmişlik seviyesini kısacası yaşamından pek çok kültürel öğeyi barındırdığı görülecektir. Mustafa Armağan, *İnsan Yüzlü Şehirler* (2010) adlı kitabında şehirleri şehir yapan sırrı şu şekilde açıklamaktadır: Aslında bir şehri şehir yapan sır, gözümüzün önündeki abideleri, binaları, yolları, evleri, hâsılı eski zaman kalıntıları değildir; onların da ardında yatan anlam boyutudur. İşte o anlam boyutudur ki bizi şehre bağlayan; bir şehri şehir yapan ve bizim şehir zannettiğimiz yapıları (suretleri), daha derin bir katmana ulaşmak isteyenlere birer işaret levhası hâline getiren... (Armağan 2010: 13).

İçinde yaşadığımız şehirlere onların ardındaki anlam boyutuyla bakmayız çoğu zaman. Ne zaman ki bir şair ya da yazar bu şehri kaleme alır, işte o zaman şehre farklı gözle bakmaya başlarız. Bu bağlamda bizim edebiyatımızda da şehirler seyahatnamelerde, gezi yazılarında, şehir-engizlerde, şiirlerde pek çok esere konu olmuştur.

Edebiyatımızda şehirleri konu alan türlerden biri şehir-engizlerdir. Şehir-engiz, sözlükte “şehir karıştıran” (Devellioğlu 2001: 1181) anlamına gelir. Divan edebiyatında; bir şehrin güzellerini ve güzelliklerini anlatmak amacıyla yazılan mesnevi türüdür (Dilçin 1995: 193). Şehir-engizler aynı zamanda anlatılan şehrin, şehir hayatının, çarşısının ve sosyal yaşamının Divan şiirine yansıtıldığı bir tür olmuştur. Semra Alyılmaz, *İbrahim Terzioğlu ve “Keçiören Şehrengizi”* adlı makalesinde bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Şehrengizlerde genelde şehirlerde yaşayan güzellerin / sevgililerin fizikî ve ruhî özellikleri, boyları, soyları, huyları, davranışları şairlerin bakış açısıyla sanatkarane bir şekilde dikkatlere sunulur. Ancak bazı şehrengizler ise güzellerden ziyade, o güzellerin yaşadıkları (dönemlerinin kültür ve medeniyet merkezleri durumundaki) şehirleri, kentleri (başta İstanbul, Edirne, Bursa olmak üzere) konu alır. Lamiî'nin (ö. 1532), 1522 yılında yazmış olduğu *Bursa Şehrengizi*, “Bursa'nın güzelleri”ni değil; “Bursa şehrinin güzellikleri”ni, gezip görülmesi gereken yerlerini, tarihî dokusunu konu alır. Bu tür şehrengizler bir şehrin hem fizikî yapısını hem de sosyo-kültürel dokusunu yansıtan eşsiz tarihî kaynaklar / belgeler olma özelliğini de taşırlar (Alyılmaz 2010: 757).

Biz de bu çalışmamızda Çorum şehrinin güzellerini ve güzelliklerini anlatan şairlerin şiirlerindeki Çorum'u anlatmaya çalışacağız. Bu şairler 18 ile 20. yüzyıllar arasında ya Çorum'da doğmuş, yaşamış ya da buraya ziyaret

* Yrd. Doç. Dr Hitit Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr.Üy., Çorum/TÜRKİYE
E-mail: elifayannizam@hitit.edu.tr

için gelmişlerdir. Şairler Çorum'u anlatırken Çorum'un tarihinden, doğasına, insanından güzellerine pek çok konuya değinmişlerdir. Şimdi bunlarla ilgili örnekleri vermek yerinde olacaktır:

A. Çorum'un Eski Adı

Çorum'un eski adının "Yankonia" olduğu Âşık Feyzullah'ın bir şiirinde ve Abdullah Ercan'ın "Çorumlu Kız" adlı şiirinde görülmektedir. Ayrıca Abdullah Ercan, Çorumlu kızı Hattuşaş'taki güneş tanrısı Hepat'a benzetmektedir:

Âşık Feyzullah (XVIII. Yy.):

*Yankonia Çorum oldu
Bu ad ile şeref buldu
Feyzullah nasibin aldı
Hüdam bizden hoşnut olsun* (Ercan 1998: 113)

Abdullah ERCAN (1922):

Çorumlu Kız

*Hattuşaş'ta Hepat olan
Türkmen'le atlanıp gelen
Nikonia'yı yurt bilen
Destanlanmış dirimli kız
Çorumlu kız, Çorumlu kız* (Ercan 1998: 474)

B. Çorum'un Tarihi ve Kültürü

1. Tarihi

Şairler, şiirlerinde Çorum'un tarihiyle ilgili de bilgiler vermektedirler. Yukarıdaki şiirde de Çorum'un antik çağda Hititlerin ve diğer eski medeniyetlerin beşiği olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki şiirde de Ahmet Remzi Dede, 1936'da bir sebeple geldiği Çorum hakkında, kadirbilir ve mana ehli kişileri bulunan çok değerli bir Türk aşireti olduğunu söylemektedir:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

Bir sebeple geldi Remzî yazdı hissiyatını
Gördü kim kadr-âşinâdır ehl-i ma'nâdır Çorum I Teşrin-i Evvel 1936
Çorum

(Mazıoğlu 1987: 65)

(Remzî bir sebepten dolayı (Çorum'a) geldi. Duygularını yazdı. Çorum (insanı) kıymet bilir ve mana ehlidir.)

Pek kurumlu Türk aşiretmiş Çorumlu ez-kadım

Şimdiki şöhretle eski nâmı îbâdır Çorum (Mazıoğlu 1987: 65)

(Çorumlu, eskiden pek mağrur bir Türk aşiretiymiş. Şimdiki şöhretine bakıldığında eski ünü kabul edilmez.)

2. Kültür

Kültür konusuna gelindiğinde daha çok Çorumlu şairlerin övündüğünü görüyoruz. Çorum'un çevresinde mezarları bulunan evliyaların, sahabelerin, keramet sahibi kişilerin, kâmil, mürşit, âlim ve şairlerin sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu konusunda hem-fikirdirler:

Rüşî (1825-?):

Cevânib-i Çorum burc-ı evliyâ

Ashabdan medfundur nice aşfiyâ

Nice kâmil mürşit şâ'ir ulemâ

Yaturlar Çorum'da yoktur şumârı (Ercan 1998: 170)

(Çorum'un çevresi veliler burcu, pek çok keramet sahibi sahabe defnedilmiştir. Nice mükemmel mürşit, şair ve âlim Çorum'da gömülüdür. Bunların sayısı belli değildir.)

Nice ebrâr nice mukarrib rehber

Nice ârif zarîf âlim ve server

Nice fâtiḥ nâsıḥ nice Sâlih er

Yatur belli merkadleri mezârı (Ercan 1998: 170)

(Nice sadıklar, nice doğru yola yaklaştıran rehberler, nice anlayış sahibi, ince âlim ve baş, nice fetheden, nice nasihatçi, nice salih adamın hepsi (Çorum'da) yatar. Onların yattıkları yerler ve mezarları bellidir.)

3. Eğitim:

Eğitim konusunda şairler, yine âlimlerinin faziletli kişilerinin ve şairlerinin çok fazla olduğunu söylerler. Hatta burayı âlimler merkezi/başkenti olarak adlandırırılar. Bu yerdeki âlim, fâzil ve şâirlerin hepsi, ilim ve irfanlarıyla Kur'an-ı Kerim'in koruyucusu ve ezberleyicisidirler:

Rüşî (1825-?):

Ağniyâsı çâker fâzılları çok

Sulehâsı zâkir câhilleri çok

Uluma hikmete dâhilleri çok

Makarr-ı ulemâ çoktur nisârı (Ercan 1998: 170)

(Zenginleri kul, köle; fazilet sahibi, üstün kimsesi çok. Salihleri sürekli Allah'ı zikreder; cahilleri de çok. İlimlerle hikmetlerle uğraşanı çoktur. Âlimler merkezi, vericisi çoktur.)

Nâfîz (1849-1905):

*Ulemâsı ilmi ile ef'alın mizan eder
Hükemâsı cümle nihân esrârı ayân eder
Füzelâsı sıdk'ı ile herkesi hayrân eder
Şu'arâsı güftâriyle bu şehri zî-şân eder
Bu evsâfla bî-bahâ bir dürr ü mercândır Çorum* (Ercan 1998: 265)

(Âlimleri ilmi ile yaptıklarını tartar. Çok bilgili, hikmet sahibi kimseleri, gizli sırları açık eder. Faziletli kimseleri doğrulukları ile herkesi hayran bırakır. Şairleri sözleriyle bu şehri (Çorum'u) meşhur eder. Bu özelliklerle Çorum çok değerli bir inci ve mercandır.)

*Çoğundan eşref bu belde sırr-ı hikmet bunda var
Kizbi eylemez irtikâb sözde sıhhat bunda var
Gayrı vasfı şunda dursun ilme râğbet bunda var
Hem şeri'at hem tarîkat hem hakikât bunda var
Âlimi ilmiyle âmil hıfz-ı Kur'an'dır Çorum* (Ercan 1998: 265)

(Bu şehir pek çok şehirden daha şerefli, hikmetin sırrı bu şehirde var. Sözünde yalanı yoktur, sağlık burada var. Diğer özellikler şöyle dursun asıl ilme râğbet burada var. Hem Hak din yolu hem manevi yol hem de gerçekler burada var. Çorum, âliminin ilimle uğraştığı ve Kur'an'ı ezberlediği bir şehirdir.)

Kadrî (1869-1948):

*Kâmil insan hem münevverâna olmuştur makar
Târihe baksan serâpâ dârü'l-irfândır Çorum*

(Kâmil insanlara ve aydınlara merkez olmuştur. Tarihe baksan Çorum baştan ayağa irfan sahiplerinin mekânı olmuştur.)

*Nice ezkiyyâ nice dâna doğurmuş lutf ile
Mâder-i dildârı müşfik bây u bâyandır Çorum* (Ercan 1998: 307)

(Çorum lütufla nice zeki, nice bilgin kişiler doğurmuştur. Çorum, gönül sahibi bir anne gibi şefkatli bay ve bayandır.)

C. Çorum'un Doğası

1. Konumu:

Çorum, şairlerce övülmeye layık bir yerdir. Konum itibariyle geniş ve düz bir ova üzerine kurulmuş, verimli toprakları olan güzel bir şehirdir. İnsanlar için gönül çekici ve bulunmaz bir maden ocağıdır:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Bence şâyân-ı senâ bir şehri-zîbâdır Çorum
Kâbil-i her i'tilâ olmakla a'lâdır Çorum*

(Bence övülmeye layık güzel bir şehirdir Çorum. Daha yükseklerle çıkmaya layık bir şehirdir Çorum.)

*Mevki'i şâyân-ı dikkat bir güzel vâsî'ova
Müstevi münbit arâzî bak ne ra'nâdır Çorum* (Mazıoğlu 1987: 65)

(Bulunduğu yer dikkate değer, güzel bir geniş ova, düz ve verimli bir arazidedir. Bak ne güzeldir Çorum.)

Kadrî:

*Habbezâ insanlığa âlemde bir kândır Çorum
Mevkii dilkeş ve ra'nâ yurd-ı insandır Çorum* (Ercan 1998: 307)

(Ne güzel! Çorum insanlık için bir maden ocağıdır. Bulunduğu yer, gönül çekici ve güzel olan insan yurdu Çorum.)

2. Havası ve Suyu:

Çorum'un suyunun dağıtımının muntazam olduğu görülmektedir. Her yönden ilerlemeye açık bir yer olduğu belli olan Çorum'un her tarafı İrem bağına benzemektedir ve gül bahçeleriyle doludur. Yine burası feyizler mekânı ve irfan membaıdır:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Kuvve-i berkıyyesi taksîm-i âbı muntazam
Her cihetle her terakkîye müheyyâdır Çorum* (Mazıoğlu 1987: 65)

(Yıldırımını kuvvetli, suyun paylaşımı düzenlidir. Her yönden ilerlemeye açıktır Çorum.)

Rüşfî:

*Şehr-i Çorum bâğ-ı İrem'den nişân
Arzı dürer her tarafı gülîstân
Mekân-ı füyûzât menba'-ı irfân
Çıkar andan şu'arânın kibârı* (Ercan 1998: 170)

(Çorum şehri İrem bağından bir işarettir. Toprağı inci, her tarafı gül bahçesidir. Bolluklar mekânı, irfan kaynağıdır. Ondan kibar şairler çıkar.)

Çorum'un taşları bile hiçbir taşa benzemez. Sanki Bedehşan'da çıkan la'l taşlarıdır. Suyu berrak ve şifalıdır. Suyu ve havası çok hoştur. Toprağı ise hoştur ve sanki bir cennet bahçesidir:

Kadrî:

*Taştır ammâ taşları hiçbir taşa olmaz kıyas
Taş değil bir cevher-i la'l-i bedehşândır Çorum*

(Taşları taştır ama diğer taşlarla karşılaştırılmaz. Çorum'un taşı taş değil sanki Bedehşan'da çıkarılan kırmızı la'l taşdır.)

*Suyu berrak hem şifâ âb u havâsı pek lâtif
Toprağı mümbit ve amber bağ-ı Rıdvân'dır Çorum (Ercan 1998: 307)*

(Suyu berraktır hem de şifa vericidir. Havası da çok yumuşaktır. Çorum, toprağı verimli ve güzel kokan bir cennet bahçesidir.)

Çorum'un rüzgârı ise estikçe insanlara dokunur. Çorum halkının suyu Sıklıkboğazı'ndan karşılanır:

Haydar BEKTAŞ (1894-1966):

*Şol koca Çorum'da bir hayli durdum
Estikçe dokunur yeli Çorum'un
Gezdim her köşesin müzeyyen gördüm
Açılır bahçede gülü Çorum'un
Sıklıkboğazı'ndan alır suyunu
İçer kanar şerbetini meyini
Alaca Sungurlu Hacıköyü'nü
Emrine mütîdir ili Çorum'un*

(Ercan 1998: 353-354)

3. Bitki Örtüsü:

Çorum'un bitkilerine gelince meyvesi bol, ağacı çok ve buğdayı güzeldir. Hem de bunların hepsi ucuzdur:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Meyve bol eşcârı çok buğday güzel mebzûl hem
Kadrini bilsin ahâlî lûtf-ı Mevlâ'dır Çorum (Mazıoğlu 1987: 65)*

(Meyvesi bol, ağaçları çok, buğdayı hem güzel hem de ucuzdur. Çorum'un yerlileri buranın kıymetini bilsin. Çorum, Allah'ın bir lütfudur.)

Haydar BEKTAŞ:

*Âşık Haydar der ki methodem bariGeniştir ovası buğdayı gani
İrençber yatağı yoktur emsâli
İlden ile gider ünü Çorum'un*

(Ercan 1998: 354)

Ç. Kamu Kurumları

1. Yönetim (Valilik):

Cumhuriyet'ten sonraki valilik makamından bahseden şairlerden Ahmet Remzi Akyürek, o dönemde (14.03.1936-19.07.1937) Valilik makamında oturan Ziya Tekeli'nin adını da anmaktadır. Bütün valilerin ve hâkimlerin bu şehirden çok memnun oldukları da söylenmektedir. Ayrıca Haydar Bektaş, Çorum'da o dönemde pazar ve çarşamba günleri pazar kurulduğunu da belirtmektedir:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

Halkçı bir vâli Ziyâ Bey eyliyor i'mâra sa'y

Zâtına medyûn-ı şükrân olsa ahrâdır Çorum (Mazıoğlu 1987: 65)

(Halkçı bir vali olan Ziya Bey imar için çabalıyor. Çorum halkı, valinin zatına şükran borçlu olsa layıktır.)

Kadrî:

Muhterem her vâli hükkâm bunda memnun olmada

İstikâmet râhına zira ki pûyândır Çorum (Ercan 1998: 308)

(Muhterem her vali ve hâkim Çorum'dan memnun olmakta, ayrıca Çorum doğru yolda koşmaktadır.)

Haydar BEKTAŞ:

Pazar olur çarşambası salısı

Hânedândır beylerinin ulusu

Vilâyet merkezi vardır vâlisi

Müzeyyen çarşısı yolu Çorum'un (Ercan 1998: 354)

(Çarşamba ve salı günleri pazarı olur. Beylerinin büyükleri soyludur. Vilayet merkezi olduğu için valisi vardır. Çorum'un çarşısının yolu süslüdür.)

2. Sağlık Teşkilatı

Yine Ahmet Remzi AKYÜREK'ten, o dönemde Çorum'un çok mükemmel bir sağlık teşkilatının olduğunu ve doktorlarının işinin ehli kişiler olduğunu da öğrenmekteyiz:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

Pek mükemmel mu'tenâ sıhhiyye teşkilâtı var

Şükre şâyân mecma-ı hâzık etibbâdır Çorum (Mazıoğlu 1987: 65)

(Pek mükemmel ve özenilerek hazırlanmış bir sağlık teşkilatı var. Şükürler olsun ki Çorum'da işinin ehli doktorlar toplanmıştır.)

3. Halkevleri:

Yine Ahmet Remzi Akyürek Çorum'un halkevinin de çok güzel olduğunu fakat hükümet binasının noksan olduğunu söylemektedir:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Halkevi a'lâ fakat nerde hükümet merkezi
Arza hâcet var mı yâ noksânı bînâdır Çorum* (Mazıoğlu 1987: 65)

(Halkevi çok güzel fakat hükümet merkezi yok. Açıklamaya gerek var mı? Tek eksiği binasıdır.)

D. Çorum Halkı

1. İnanışları:

Çorum halkının hepsi, Müslüman'dır. Her mahallede bir cami ya da mescit vardır. Camileri çok temiz ve yapılıdır. Bütün halk zühd ve takvaya itibar eder, beş vakit namazı, hatta cenaze namazlarını kaçırmaz:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Halkı hâlis Müslüman câmi'leri ma'mûr u pâk
Mazhar-ı feyz-i Süheyb olmakla bâlâdır Çorum* (Mazıoğlu 1987: 65)

(Halkı hâlis Müslüman camileri imarlı ve temiz. Çorum, Süheyb'in feyzinin görüldüğü yer olmakla yücedir.)

Nâfz:

*Her mahallede küşâde mescidi camisi var
Her biri evkât-ı hamsede dolar leyl ü nehâr
Cümle halkı eder zühd ü takvaya pek itibâr
Kabristanlarda medfûndur evliyâsı bî-şümâr
Nûr-ı âfitâb-ı iman ile rahşândır Çorum*

(Her mahallede açılmış mescidi ve camisi var. Her biri gece ve gündüz beş vakit dolar. Halkın hepsi zühd ve takvaya pek önem verir. Mezarlıklarda sayısız evliya defnedilmiştir. İman güneşinin nuru ile parlaktır Çorum.)

*Bî-adet zemzem misâli çeşme vü çayı akar
Hazır olmak çün cemaat vakt-i salâya bakar
Bî-namaz onamaz bunda başına evin yıkar
Kâfire hergîz yaramaz senede bir kez çıkar
Hikmet-i Bâr-ı Hudâ'dan küfre zindandır Çorum* (Ercan 1998: 265)

(Sayısız zemzem misali çeşme ve çayı akar. Hazır olmak için cemaat sala vaktine bakar. Namaz kılmayanlar burada yaşayamaz, burada evini başına yıkarlar. Senede bir çıkan kâfire asla yaramaz burası. Allah'ın hikmetlerinden

dolayı küfre zindandır Çorum.)

2. Halkın Misafirperverliği:

Çorum'un insanları çok misafirperverdir. Misafirlere karşı yol gösterici ve gözcü olurlar. Övülmeye değer bir yerdir Çorum:

Nâfz:

Muhibb-i dervîşândır hâneler açık müdam

Her ne kadar medhin etsem medhe şâyândır Çorum (Ercan 1998: 265)

(Dervişlerin dostudur, evler daima açıktır. Her ne kadar övsem övgüye layıktır Çorum.)

Kadrî:

Âşinâlık gösterir her ferde cümle insanı

Rehnümâlık arz eder her merde nigezbândır Çorum (Ercan 1998: 307)

(Bütün insanları herkese dostluk gösterir. Çorum halkı herkese gözcülük eder, yol gösterir.)

E. Ulaşım

Çorum'a ulaşım Ankara hattıyla mümkündür:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

İrtibâtı Ankara hattıyla elzendir hemân

Merci'inden bekliyor ehl-i temennâdır Çorum (Mazıoğlu 1987: 65)

(İrtibatı Ankara hattından gerçekleşir. Kaynağından bekliyor, minnet sahibidir Çorum.)

F. Geçim Yolları

Çorum halkı önceleri çiftçilikle geçinirken daha sonra ticarete başlamıştır. Bu yüzden burası ticarete de parlak bir yer olmuştur:

Kadrî:

Evvel erbâb-ı zirâat fi'le etmiş iktidâ

Hem ticâret ilmîne bir cây-ı rahşândır Çorum (Ercan 1998: 307)

(Önceleri ziraatla uğraşırken şimdi ticaret ilminde de parlak bir yer olmuştur Çorum.)

Haydar BEKTAŞ:

Vardır kahramanı aslan yatağı

Her nevâle verir bahçesi bağı

Muş'u Van'ı besler Arabistan'ı

İlden ile gider nâmu Çorum'un

(Ercan 1998: 354)

G. Çorum'un Güzelleri

Her şairin sözünü etmeden geçemeyeceği şey o yerin güzelleridir mutlaka. Şairler de Çorum'un güzellerinin bir benzerini hiçbir yerde görmemişlerdir:

Nüzhet (? - 1920):

*Çok gezdim dolaştım Şam'da Kırım'da
Görmedim mislini diyâr-ı Rûm'da
Sen nasıl yetiştin şehr-i Çorum'da
Bulunmaz hüsnüne bahâne dilber* (Ercan 1998: 278)

Haydar BEKTAŞ:

*Güzelleri alay alay çekilir
Siyah zülûf ak gerdana dökülür
Karakaşlar halkalanmış bükülür
Tane tane olmuş hâl'i Çorum'un*

*Çıkar yücesine ederler seyran
Onları görenler olurlar hayran
Sandım ki geziyor kınalı ceylan
Akar leblerinden balı Çorum'un* (Ercan 1998: 354)

Abdullah ERCAN:

Çorumlu Kız

*Çarığı al sıyrımlı kız
Ekmeği bal dürümlü kız
Kaideli kurumlu kız
Soylu yiğit sorumlu kız
Çorumlu kız, Çorumlu kız
Anadan tavus nakışlı
Kınalı keklik sekişli
Sürmeli ceylan bakışlı
Cana kasttan cürümlü kız
Çorumlu kız, Çorumlu kız
Kumrulardan almış dili
Bereket dağıtır eli
Gönül kalesinin yolu
Sarp ve uçurumlu kız
Çorumlu kız, Çorumlu kız* (Ercan 1998: 474)

H. Çorum'un Diğer Özellikleri

1. Övgüye Değer Oluşu:

Çorum övgüye değer bir yerdir. Allah'ın insanlar için bir lütfudur. Sabah akşam övülse yetmez. Çorum o kadar güzeldir ki burayı övmek konusunda Nef'î ve Nâbî gibi büyük şairler bile eksik olduklarını söylerler. Bu yüzden diğer şairlerin eksik kalması bir kusur sayılmamalıdır:

Nâfîz :

*Tahmis-i gazel-i Suphi
Gûş tut dinle bu sözüm sırr-ı Yezdân'dır Çorum
Cümle kevkeb-i bâlâdan mâh-ı tâbândır Çorum
Sanki hısnatmış veliler darü'l-emândır Çorum
Başına derceyle aklın ehl-i irfândır Çorum*

(Kulak ver dinle bu sözümü. Çorum Allah'ın bir sırrıdır. Bütün yüksek yıldızlardan daha parlak bir aydır Çorum. Sanki velilerin koruduğu sığınılacak bir yerdir Çorum. Aklını başına al! Anlayış ehlidir Çorum.)

*Medhe âgâz eylesem vü yazsam hâlin subh u şâm
Söylesem binde birini yine kalır nâtamâm
Alınan bir katredir deryâ-yı vaşfindan hümmâm
Muhibb-i dervîşândır hâneler açık müdam
Her ne kadar mehdin etsem medhe şâyândır Çorum*

(Methetmeye başlasam ve gece gündüz Çorum hakkında yazsam. Binde birini söylesem yine yarım kalır. Çorum'un himmetli özelliklerinin deryasından alınan bir katredir. Dervişlerin dostudur, evler daima açıktır. Her ne kadar övsem övgüye layıktır Çorum.)

*Ger yazılsa levh-i medhi kalmaz idi hâliya
Aczin ızhâr eyler idi gelse Nef'î Nâbî'ya
Bunlar âciz olunca sen ne haddin Hamdiyâ
Burc-ı evliyâ makamı himmet ister Suphi'yâ
Anın için bunda kaldık derde dermândır Çorum (Ercan 1998: 265-266.)*

(Eğer övgü levhası yazılsa şimdiye kalmaz idi. Nef'î ve Nâbî gelse (Çorum'u övme konusunda) aciz kaldıklarını açıklarlardı. Ey Hamdi! Bu (büyük şairler) aciz olunca Çorum'u övmek senin ne haddine! Evliyâların bulunduğu bu makamdan Suphi himmet ister. Onun için burada kaldık. Çorum derde dermandır.)

Kadrî:

*Yaşasın sükkânı her dem zevk ile ferhân ile
Kadriyâ medh eyle zira medhe şâyândır Çorum* (Ercan 1998: 308)

(Burada yaşayanlar her zaman zevk ve mutlulukla yaşasın. Ey Kadri! Çorum'u methet. Çünkü Çorum buna layıktır.)

Bu şairin ayrıca “Şanlı Çorum Merhaba” adlı bir şiiri daha bulunmaktadır.

2. Tozu:

Çorum'un yalnız bir kusuru vardır. O da yollarının çok tozlu olmasıdır. Onun dışında bütün kötülüklerden arınmıştır Çorum:

Ahmet Remzi AKYÜREK:

*Hâtıra toz konmasın ammâ gubârı çokçadır
Dense kâfidir garazlardan musaffâdır Çorum* (Mazıoğlu 1987: 65)

(Kimse alınmasın ama Çorum'un tozu çok fazladır. Çorum kötü niyetlerden temizlenmiş denilse yeterlidir.)

3. Çorum'daki Yer İsimleri:

Şairler, Çorum'da bulunan köy, mahalle, ilçe gibi yer isimlerinden de şiirlerinde bahsetmişlerdir:

Kemal ÖZGÜR (1943):

Gidelim

*Yakar yüreğimi sıla hasreti
Dost gözlerim seğrimeden gidelim
Yaramadı gurbet elin kısmeti
Dertli sinem farimeden gidelim (farime: ihtiyarlamak, güçsüz düşmek)*

*Kar tutmadan şu Çorum'un düzünü
Don sarmadan Hasan Zahir yüzünü
Stıklık Boğazı'nı Bostan özünü
Kara duman bürümeden gidelim*

*Kar'ağaç çayından öte varalım
Cencün yokuşunda biraz duralım
Bir an evvel köy içine girelim
Enikleri ürümeden gidelim*

*Köyün her tarafı gülle gülüstan
Güzeller giymiştir fırçalı fistan
Köyde bozulmadan bağ ile bostan
Gazelleri kurumadan gidelim*

*Garibce 'ye akar herkes sel gibi
Şimdi kırlar kokar gonca gül gibi
Kurban kesip yerler tadı bal gibi
Derisini sürümeden gidelim*

*Çiğdemi bol çiğdemliğin bayırın
Ayrı zevki vardır onu seyirin
İlman altının büyük çayırın
Çimenleri çürümeden gidelim*

*Eridi kalmadı yüreğim yağı
Gurbet elde geçti şu gençlik çağı
Görünür karşıdan Kırklar 'ın dağı
Başında kar erimeden gidelim*

*Köyüm Palabıyık güzeldir gayet
İnsanında vardır insana hürmet
Kemal der kar gibi şu zalım gurbet
Bizi burdan kürümeden gidelim (Ercan 1998: 605-606)*

Ahmet SERİN (1932-?):

Çorum'da Sabah

*Gün yansır Seydim belden
Otogar ıslıl ıslıl
Göletten Çomar gölden
Pırılıtlar yansıtır*

*Sabah güneşi vurur
Şenyurt'ta camlara
Bir sarı duman çöker
Kentte Kunduzhanlara*

*Toprak sanayiinde gün
Sis duman karabulut
Neş'eyi yitirmiş tüm
Derin Çay'da söğüt*

*İş başı sireninden
Hareket ve heyecan
Bir dolmuş fireninden
Vakit yolda iz kalan*

*Çimentoda dinamit
Bir vardiyadan haber
Şekillendi kiremit
Presten ocağa kadar*

*Sökün etti al traktör
Bayat'tan Kuruköprü'den
Kandilkaya'da mor
Sıklık'ta yeşil uyantıyor* (Ercan 1998: 571-572)

Diğer İlçeler Hakkında

Şairler, İskilip ve Osmancık gibi diğer ilçelerden bahseden şiirler de yazmışlardır ancak konumuzun sadece Çorum konulu şiirler olmasından dolayı burada bunlardan bahsetmeyeceğiz. Ama bu şiirleri merak edenler, Abdullah Ercan'ın *14. yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler* adlı kitabına bakabilirler.

HAMDÎ (1864 - 1939): İSKİLİP (KASİDE s. 287-289)

ZİYA ŞENSES (1919-1979): İSKİLİP (S. 443-444)

SIRRI ÇAĞLAR (1921-1979): OSMANCIK (s. 445-447)

Sonuç

Pek çok şair doğdukları, yaşadıkları, ziyaret ettikleri yerlerden şiirlerinde bahsetmeden geçmemişlerdir. Seyahatname, gezi yazısı, şehir-engiz gibi isimlerle yazılan eserlerde bu yerlerin tarihinden kültürüne, doğasından güzellerine pek çok konuya değinilmiştir. Bu çalışmada Çorum hakkında yazılmış şiirler tespit edilmeye ve bu şiirlerin Çorum'un hangi özelliklerinden bahsettikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Abdullah Ercan'ın *14. yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler* ve Hasibe Mazıoğlu'nun hazırlamış olduğu *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri* adlı kitaplardaki şiirlerden yararlanılmıştır.

Çorumlu olmayan fakat Çorum'a bir sebeple gelen Ahmet Remzi Akyürek'in ve Çorum'da doğmuş ya da yaşamış şairlerden Âşık Feyzullah, Rüştî, Nâfiz, Kadri, Haydar Bektaş, Nüzhet, Kemal Özgür, Ahmet Serin ve Abdullah Ercan'ın şiirlerinden yola çıkılarak şairlerin Çorum'un hangi özelliklerinden bahsettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Şairlerin Çorum'un eski adı, tarihi, kültürü, eğitimi, doğası, konumu, havası, suyu, yönetimi, sağlık teşkilatı, halkevleri, inanışları, halkının misafirperverliği, ulaşımı, geçim yolları, güzelleri, övgüye değer oluşu, tozu ve yer isimleri gibi pek çok konuya değindikleri görülmüştür. İlçeleri hakkında yazılan şiirler de bulunmakla birlikte konumuzun dışında olduğu için bunlara değinilmemiştir.

Gerek divan edebiyatı gerek halk edebiyatı ve gerekse yeni Türk edebiyatı alanlarında olsun şairler ve şiirleri incelendiğinde daha pek çok şehir ve bu şehirlerin özellikleri hakkında bilgilere sahip olunacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

ALYILMAZ, Semra. (2010):

İbrahim Terzioğlu ve Keçiören Şehrengizi. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 5(3) Summer, s. 750-762.

ARMAĞAN, Mustafa (2010):

İnsan Yüzlü Şehirler. İstanbul: Timaş Yayıncılık.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2001):

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİLÇİN, Cem (1995):

Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.

ERCAN, Abdullah (1998):

14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, İstanbul: ÇEKVA Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı.

MAZIOĞLU, Hasibe (1987):

Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri. Ankara: Sevinç Matbaası.

ÇORUMLU İKİ DÎVÂN ŞAİRİ: KEYFÎ VE ÇORUMÎ-ZÂDE HASÎB

Hiclâl DEMİR *

19. yüzyılın sonunda yaşayan Çorum doğumlu Nâfiz, “Medhiye-i Çorum” adlı şiirinde Çorum’un âlimlerini, fazilet sahiplerini ve şairlerini şöyle övmüştür:

*Ulemâsı ilmi ile ef’âlin mîzân eder
Hükemâsı cümle nihân esrârı âyân eder
Fuzalâsı sıdkı ile herkesi hayrân eder
Şuarâsı güftâriyle bu şehri zîşân eder
Bu evsâfla bî-bahâ bir dürr ü mercândır Çorum* (Ercan 1998: 265)

Nâfiz’in, şairlerinin sözleriyle şehir süslediğini ifade ettiği Çorum ili, 14. yüzyıldan günümüze yetiştirdiği şairlerle edebiyat tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. Türk şiirinin Halk, Dîvân ve Modern şiir alanlarında eser veren pek çok şairin yetişmesine katkı sağlayan Çorum, bu yönüyle bir irfan kaynağı, bir kültür merkezi olmuştur.

Bugünkü bilgilerimize göre Çorum’un şiir geçmişi 14. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. 14. yüzyılda yaşayan Elvan Çelebi’yle başlatılan Çorum’daki şiir geleneği, Türk şiirinin her alanında ürün vermiş şairlerle günümüze kadar gelmiştir. Âşık edebiyatı türünde hece ölçüsüyle şiir yazan şairlerin yanı sıra, Dîvân edebiyatı geleneğinden etkilenip hem hece hem aruzu kullanan Çorumlu şairler de vardır. Bazı şairler ise yalnızca Dîvân edebiyatı tarzında aruz ölçüsü ile eserler vermişlerdir.

Bu çalışmada, Dîvân edebiyatı geleneği ile şiir yazan Çorumlu şairlerden **Keyfî** ve **Çorumî-zâde Hasîb** tanıtılacaktır. Kaynaklarda yer alan bilgiler ve şiirlerinden tespitlerle bu iki şairin hayatlarına yakından bakılarak edebî yönlerine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Keyfî

Keyfî, Dîvân şiirinin önemli biyografi kaynakları olan şüara tezkirelerinde yer alan Çorumlu bir şairdir. 16 yüzyılda yaşayan Keyfî’nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir.

Ancak *Sicill-i Osmanî*’de III. Mehmet devri başlarında (1595-1603) öldüğü belirtilmiştir (Akbayır 1996: 887). Buradan hareketle Keyfî’nin 16. yüzyıl sonunda vefat ettiğini söyleyebiliriz. 16. yüzyıl tezkirelerinden *Gülşen-i Şuârâ*’da Ahdî “Amasiyye yanında Çorum sancağından, Danişmend tائفesindedir” diyerek kendisini tanıtmıştır. Daha sonra, onun gece gündüz ilim tahsil ederken bu yoldan

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğr. Üy. Çorum/TÜRKİYE
E-mail: hiclaldemir@hitit.edu.tr

vazgeçip tımar sahibi olmak arzusuyla Rumeli beylerbeyinin hizmetine girdiğini belirtir ve yakın zamanda isteklerine kavuşmasını diler: “Amasiyye yanında Çorum sancagından dânişmend tâifesindendir. Rûz u şeb tahsîl-i ‘ulûm ve seyr-i her merzbûm idüp tâlib-i sohbet-i ehl-i ma’rifet ve bende-i erbâb-ı fazilet geçinürken tarîkden hüsn-i ihtiyârıyla vaz gelüp ehl-i timâr olmak ârzûsıyla Rûm İli beglerbegisinin hıdmet-i şerifinde mülâzemet üzredür. Ümmîddür ki ‘an karibü’z-zamân ol ma’ânî gülşenine ‘andelib ber-murâd u kâmrân ola zîrâ ki ziyâde nâ-murâd u nâtûvân kimesnedür” (Solmaz 2009: 260).

Ahdî, Keyfî’nin edebî yönüne çok değinmemiş, yalnızca “Tabî’at-i şî’riyyesi keyfiyyetten hâlî degül” diyerek şiir söyleme konusunda yetenekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mahlası gereği Keyfî’nin şiirlerinde çoğunlukla şarap ve esrardan söz ettiğini, biraz da kendini beğenmiş olduğunu belirtmiştir: “Tabî’at-ı şî’riyyesi keyfiyyetden hâlî degül. Ber-muktezâ-yı mahlas ol güzîde-i nîk ü bed ekser-i eş’ârında beng ü şarâb beslemege mukayyeddür. Gâhi bir târîh dimekle müverrih-i eyyâm geçinür ve fî’l-cümle pesendîde-i yârân olmagla makbûl-i hâs u ‘âm oldum sanur” (260).

Ahdî daha sonra Keyfî’nin gazellerinden aşağıdaki dört beyti örnek verir:

O yârün h’âba varmış çeşm-i pür-hışmı çatup kaşın

Uyur şehbâz-ı vahşîdür kanadına çeküp başın

Yüz çevirür nâsîh-i bed-lehce rûy-i hûbdan

Vechi yok yüz söylesün ben geçmezem mahbûbdan

Şöyle mest olmuşuz ey Keyfî kıyâmet kopa ger

Haşr olup gice bizüm geçmeye keyfiyyetimüz

Lebi câmına Keyfî rûh-ı sâni diyü meyl itdüm

Begüm gözdür bilür evvel nazarda yiyecek aşı (260)

16. yüzyıl tezkire yazarlarından Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuârâ* adlı eserinde Keyfî’nin Amasyalı olduğunu, çeşitli meslekleri denedikten sonra bazı meşhur kimselerin yanında tımar olarak çalışmaya başladığını belirtmiştir. Edebî yönüne dair tespiti ise “şiirlerinin yaşantısının bir yansıması olduğu” şeklindedir: “Râyet-i vücûdı Amasiyya sancagından hâfik olup pây-ı seyâhatle geşt-i mesâlik ü tarâ’ik itmiş idi. Âhir dil-i bîmâra çâre tûmârdur diyü ba’z-ı ümerâ-yı nâmâdarun dârû’ş-şifâ-yı âstânında câygîr olmagla derd-i derûnı bir mikdâr ‘ilâc-pezîr olmuş idi. Eczâ-yı hayâlâtdan hâsıl olan nüsha-i kelâm ve ma’cûn-ı makâlî keyfiyyet ü hâlınden ‘âtil u hâlî degüldür” (Sungurhan-Eyduran 2009: 224).

Hasan Çelebi daha sonra Keyfî’nin üç beytini kaydetmiştir. Bu beyitler Ahdî’nin örnek verdiği beyitlerin ilk üçü ile aynıdır.

Keyfi, 17. yüzyıl tezkire yazarlarından Riyâzî ve Kafzâde Fâizî'nin eserlerinde de yer bulmuştur. Riyâzî, *Riyazü's-Şuârâ*'da "Amasya'dan olup erbâb-ı tımarıdan idi" diyerek onu kısaca tanıtmış ve bir beytine yer vermiştir. Kafzâde Fâizî ise "Keyfi-i Çorumî" ifadesiyle Çorumlu olduğunu belirtmiş, bir beytini kaydetmiştir (Güngör 2005: 74).

Hasan Çelebi ve Riyâzî'nin Keyfi'yi Amasyalı olarak tanıtmalarının nedeni, Çorum'un o yıllarda Amasya'ya bağlı bir yerleşim birimi olmasıdır.

Son olarak *Tuhfe-i Nâilî*'de Keyfi, "tumar sahibi Çorumlu bir şair" olarak tanıtılmış, şiiirlerinden iki beyit örnek verilmiştir.

Görüldüğü üzere Keyfi, 16 ve 17. yüzyıl şair tezkirelerinde yer bulan devrinin tanınmış bir şairidir. Ne yazık ki *Dîvân*'ı ele geçirilememiştir ancak tezkirelerde yer alan şiiirlerden onun Dîvân şiiiri geleneğini başarıyla sürdüren bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Çorumî-zâde Hasîb

Çorumlu Dîvân şairlerinden Hasîb, 18. yüzyılda yaşamıştır. Kaynaklarda "Çorumî-zâde Muhammed Hasîb" şeklinde anılır. Hasîb'in hayatına dair bilgilerimiz yine şuara tezkirelerine dayanmaktadır. Tezkire yazarlarından Silahdar-zâde Mehmed Emin, Şefkat, Ârif Hikmet ve Nail Tuman eserlerinde Hasîb'in hayatına ve edebî yönüne dair bilgiler vermişlerdir.

Sözü edilen tezkirelerin en eski tarihlisi olan *Silahdar-zâde Tezkiresi*'nde Hasîb şöyle tanıtılır: "Hasîb Bey, Çorumî-zâde, Hayrabolu a'yânı ve Kanlıcaklı Şeyh Atâ dervişlerinden idi." Bu kısa bilgiyi bir gazel örneği izler (Güngör 2005: 60).

Şefkat Tezkiresi'nde Hasîb için Silahdar-zâde'nin verdiği bilgiler tekrarlanmıştır. Ancak ondan farklı olarak Şefkat, Hasîb'in ölüm tarihini de vermiştir. Buna göre şair H. 1199 senesinde vefat etmiştir. Daha sonra Şefkat, Hasîb'in dört gazelini tezkiresine kaydetmiştir (Önder 2006: 78-81).

Ârif Hikmet Bey'in *Tezkiretü's-Şuârâ*'sında "Hasîb Beg" başlığı altında şu bilgiler verilir: "Çorum'dandır. Muhtasarca dîvânı vardır. Ba'zı muvaffak-ı mesâmîni var ise de sekâmet-i 'ibâreden hâli degildir" (Çınarcı 2007: 43-44). Bu bilgilerden, Hasîb'in küçük bir *Dîvân*'ı olduğu, bazı kusurları olmakla birlikte şiiirlerinin güzel olduğu sonucu çıkartılmaktadır. Ârif Hikmet, Hasîb'in şiiirlerinden örnek vermemiştir.

Tuhfe-i Nâilî'de Hasîb, "Çorumî-zâde Derviş Hasîb Bey" olarak anılmaktadır. Vefat tarihi belirtilmiş (1199/ 1784), iki gazelinin matlaı örnek verilmiştir.

Son olarak *Sicill-i Osmanî*'de bu bilgilere ilaveten Hasîb'in "usta bir şair" olduğu belirtilmektedir (Akbayır 1996: 649).

Görüldüğü üzere tezkirelerde Hasîb'in hayatı hakkında kısıtlı bilgiler

yer almaktadır. Bu bilgilerde dikkat çeken ilk husus, onun Kanlıca’da Şeyh Atâ Efendi dergâhının dervişlerinden olması, dolayısıyla yaşamının büyük bir kısmını İstanbul’da geçirmesidir.

Nakşibendî şeyhlerinden olan Seyyid Mehmed Atâullah Efendi (ö. 1789), tekkesini 18. yüzyılın ortalarında kurmuştur. Hizmet verdiği dönemde halkın ibadet ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan tekkenin vakfiyesi daha sonra damadı ve halefi olan Amasyalı Şeyh Ubeydullah Efendi (ö. 1826) tarafından düzenlenmiştir. Başlangıçta Nakşibendiyye’ye bağlı olan tekke, 1868’den sonra Halvetiyye’nin Şâbâniyye koluna bağlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında harap durumdaki tekke, 1976’da tevhidhanesi cami olarak kullanılmak üzere çevre sakinlerince onarılmıştır (Tanman 1991: 36-37).

“Âlim, fâzıl, fukaraperver bir zât” olan Hasîb, yaşamının son dönemi Hayrabolu’da geçirmiş, orada ölmüştür. *Dîvânçe*’sinin sonunda kendi ölümü için hayattayken düşürdüğü tarih yer alır. Bu tarihi söyleyip daha sonra öldüğü rivayet edilmektedir:

Âl-i Nebî mesned-i zât-ı nesîb
Eyledi ukbâya güzer ol edîb
Rihletinin târihidir şüphesiz
Mâte mine’l-aşk Mehemmed Hasîb (1199/1784)

Hasîb’in bir *Dîvân*’ı olduğu bilgisi yalnızca Ârif Hikmet’in tezkiresinde yer almaktadır. Sözü edilen bu küçük *Dîvân*’ın iki nüshası vardır. Nüshalardan biri Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde, diğeri ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindedir.

Dîvânçe’nin başında “Hayrabolu’da sâkin Çorumî-zâde Seyyid Hasîb Efendi’nin gazeliyyâtıdır” yazısı yer alır. 34 varaktan oluşan eserde ağırlıklı olarak gazel ve tarihler bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesindeki nüshada 127 gazel, 25 tarih, on iki imam medhiyesi, 25 beyit, 1 mesnevi vardır.*¹

Hasîb’in şiirleri incelendiğinde, şairin 18. yüzyıldaki mahallileşme akımından etkilendiği ve temiz bir İstanbul Türkçesi kullandığı görülür. Gazelleri çoğunlukla âşıkânedir. *Dîvân* edebiyatının mazmunlarını başarılı bir şekilde kullanan Hasîb’in şiirlerinin bir kısmı naziredir. Özellikle Nedîm ve Nâbî’den etkilenmiş, onların bazı gazellerine nazireler söylemiştir. Örneğin Nedîm’in çok ünlü “-mısın kâfir” redifli gazeline bir naziresi vardır:

* Hasîb’in *Dîvân*’ı tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Nedîm'in Gazeli

*Tahammül mülkünü yıkdın Hülâgû Han mısın kâfir
Amân dünyâyı yakdın âteş-i sûzân mısın kâfir*

*Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir*

*Ne ma'ni gösterir düşündeki ol âteşin atlas
Ki ya'ni şu'le-i cân-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir*

*Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-ı girîbânlar
Aceb bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir*

*Sana kimisi cânım kimi cânânım deyü söyler
Nesin sen dogru söyle cân mısın cânân mısın kâfir*

*Şarâb-ı âteşinin keyfi rûyun şu'lelendirmiş
Bu hâletle çerâg-ı meclis-i mestân mısın kâfir*

*Niçin sık sık bakarsın böyle mir'ât-ı mücellâya
Meger sen dahi kendi hüsnüne hayrân mısın kâfir*

***Nedîm**-i zârı bir kâfir esîr etmiş işitmişdim
Sen ol cellâd-ı dîn ol düşmen-i îmân mısın kâfir*

Hasib'in Gazeli

*Yıkarsın mülk-i sabrım fitne-i devrân mısın kâfir
Yakarsın âlemi nâr-ı şerâr-efşân mısın kâfir*

*Reviş merdâne ammâ aks-i meyde suret azrâdır
Kız oğlan meşreb oldun kız mısın oğlan mısın kâfir*

*Edüp rakkâslıklar şevk-i şem-i sâgar-ı mey ile
Ki fânûs-ı hayâl-i meclis-i mestân mısın kâfir*

*Hayât-ı câvidândır lal-i nâbın şûh-ı dil-cûsun
Acep bilsem tabîb-i cân mısın cânân mısın kâfir*

*Elinden câm düşmez aks-i ruhsârını temâşâda
Meger aksin sana sen aksine hayrân mısın kâfir*

Hasib-i zâra mahz-ı lutf u şefkat eylerim dersin

Tutup sen gizli dîn bir sâhib-i îmân mısın kâfir
Hasîb, Nedîm'in
Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı al olmuş sana

matlalı gazeline de bir nazire yazmıştır. Gazelin matlalı şöyledir:

Mühreden geçmiş fûrûg meh-i cemâl olmuş sana
Mihr aks etmiş şafak ruhsâr-ı al olmuş sana

Aşağıdaki beyitte de Hasîb, sözünün Nâbî'den daha etkili olduğunu söyler:

Bî-nazîrim ben selâsetle belâgatde bugün
Nazm-ı pâk-i Nâbî-i dânadân efzûndur sözüm

Hasîb'in *Dîvânçe*'sinde tarih düşürmeye de önem verdiği görülmektedir. Şair, toplumsal olaylardan ziyade bireysel konularda tarih düşürmüştür. Abdülhamit Han'ın cülusu ve İstanbul Küçük Ayasofya'daki çeşme için söylediği tarihleri, toplumsal konulardaki tarihlerine örnek verebiliriz.

Sonuç

Geçmişten günümüze bir ilim merkezi, kültür sahası olan Çorum, pek çok şair yetiştirmiştir. Antolojiler incelendiğinde Çorum doğumlu, eğitimini burada tamamlamış ya da sonradan Çorum'a gelip yerleşmiş çok sayıda şair olduğu görülür. Edebiyat tarihimizde şiir türünün geçirdiği gelişime bağlı olarak Halk, Dîvân ya da Modern şiir alanlarında ürün vermiş Çorumlu şairler, edebiyatımıza ve kültür dünyamıza varlıklarıyla zenginlik katmışlardır. Bu çalışmada, bu şairlerden yalnızca ikisinin, Dîvân şiiri tarzında eser veren Keyfi ve Çorumî-zâde Hasîb'in hayatlarına ve edebî yönlerine yakından bakılmıştır. Her iki şair de yaşadıkları devrin ve sonraki yüzyılların şair tezkirelerinde yer alacak kadar şöhret bulmuşlardır. 16. yüzyılda yaşayan Keyfi'nin *Dîvân*'ı ele geçirilememiştir ancak tezkirelerde yer alan az sayıdaki şiiri, onun yetenekli bir şair olduğuna işaret etmektedir. Şeyh Atâ Efendi'nin dervişlerinden Çorumî-zâde Hasîb (öl. 1199/ 1783), *Dîvânçe* sahibidir. Hayatı ve edebî yönüne dair çok az bilgi vardır. Tezkirelere kaydedilen şiirleri, Mehmed Süreyya'nın "Usta bir şairdir" tespitini doğrulayacak yöndedir. Yayına hazırlamakta olduğumuz *Dîvânçe*'sindeki şiirler ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde şairin edebî yönüne dair daha somut değerlendirmeler yapılabilecektir.

Keyfi ve Hasîb, kendi adlarını edebiyat tarihinde ölümsüzleştirdikleri gibi doğdukları kenti de bir kültür merkezi olarak tarihe yazdırmışlardır.

KAYNAKÇA

AKBAYIR, Nuri (hızl.) (1996):

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, http://ia700309.us.archive.org/15/items/sicill-i.osmani_01/Sicill-i.Osmani_03.pdf (ET: 27.04.2013)
http://www.mediafire.com/view/mwlloljdmgz/Sicill-i.Osmani_02.pdf
(ET: 30.05.2013)

ÇINARCI, M. Nuri (2007):

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyin Tezkiretü 'ş-Şu 'ârâsı ve Transkripsiyonlu Metni, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

ERCAN, Abdullah (1998):

14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairleri, İstanbul: ÇEKVA.

GÜNGÖR, Zülfikar (2005):

“Osmanlı Döneminde Çorumlu Dîvân Şâirleri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, ss. 59-76.

ÖNDER, Murat (2006):

Şefkat ve Tezkire-i Şu 'arası, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Üniversitesi.

SOLMAZ, Süleyman (hızl.) (2009):

Bağdatlı Ahdi, Gülşen-i Şuara,
[www.turuz.info/Her_qapidan/085-\(Tezkire\)_Gulsheni_Shuera_\(Baghdatli_Ahdi\)_Suleyman_Solmaz_](http://www.turuz.info/Her_qapidan/085-(Tezkire)_Gulsheni_Shuera_(Baghdatli_Ahdi)_Suleyman_Solmaz_) (ET: 27.04.2013)

SUNGURHAN-EYDURAN, Aysun (hızl.) (2009):

Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü 'ş-Şu 'arâ, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219123/h/tsmetinb.pdf> (ET: 27.04.2013)

TANMAN, Baha (1991):

“Atâ Efendi Tekkesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, ss. 36-37.

HALK ŞİİRİ DESTAN TÜRÜNE İKİ ÖRNEK: GERÇEKÜSTÜ DESTANLAR MÜHLÜZ (YOKSUL) VE KEDİ DESTANI

Atiye NAZLI *

Destan kavramı, genellikle epik tür ile âşık edebiyatında özel bir türün adı olarak anılmaktadır. Türk halk şiirinin gerek ferdî, gerekse anonim metinleri arasında “destan” türünün içinde sürrealist / gerçeküstü nitelik gösteren metinler de yer almaktadır. Bugüne kadar

Güldürücü Destanlar,

Mizahî Destanlar,

Hayvan Destanları,

Destan Parodileri,

Hafif Mevzular

gibi değişik adlarla anılan bu metinlerin, en önemli yanlarının yalan, düş veya hayal, tezatlar, abartı ve olağanüstülük gibi anlatma tarzlarıyla gerçeküstü nitelik taşımalarıdır. Çünkü bu destanlar ele aldıkları konular ya da işlevleriyle farklılaştıkları gibi konulan işleyiş tarzlarıyla da diğer metinlerden ayrılmaktadırlar. ¹

Destan kavramı, halk şiirinde mani veya koşma tipinde, 7, 8 ve çoğu zaman da 11 ‘li hece ile söylenmiş dörtlülüklerden meydana gelmiş, her türlü hayat hadisesini ele alan, anlatıya dayalı ve daha ziyade didaktik özellik gösteren metinlere verilen addır. Konu bakımından savaş, deprem, yangın, sel, isyan gibi toplum hayatında son derece derin iz bırakmış konuları ele alabildikleri gibi yergi, taşlama, öğüt, mizah gibi tavırlarla didaktik bir anlatma tarzına sahip olabilmektedirler.

Bayburtlu Zihni’nin

Akka Destanı

Hart Destanı

Otlakçı Destanı

Ocak Destanı

Acibe Destanı

Eşek Destanı

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğr. Üy. Çorum/TÜRKİYE
e-mail: atiyenazli@hitit.edu.tr

¹ Duymaz, Ali (2013), Türk Halk Serinde Gerçeküstü Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme, *sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi*, 108.

Sinop Destanı

Esb-ı İlagar Destanı

Alemdar Destanı

Halk şiirine 19. yy' da örnek verilebilir.

Ayrıca Divan edebiyatında Şeyhi'nin Harnamesi ve Mevlana'nın *Mesnevisi*'nde yer alan birçok anlatma da 'Gerçeküstü destanlar'dandır.

Âşık edebiyatında özel bir tür olarak kabul edilen destanlarla ilgili başta M. F. Köprülü, "mizahî yahut hicivâmiz destanlar" şeklinde tanımlarken,

Ahmet Talat Onay; "Saz şairleri garip ve güldürücü konuları işleyerek pek çok destan meydana getirmişlerdir." diyerek bu tür destanları "nitelikleri bakımından şathiyat türünde" kabul etmektedir.

Öksüz Âşık'ın "Pire Destanı",

*Aciz kaldım pirelerin elinden
O pireler neler getti başıma
Kimse bilmez sohbetinden dilinden
Hepisi yumuştu girdi aşıma*

*Köşe başlarına kurdum kerevet
Pirenin elinden olayım rahat
Tahta kehlesini görmek kerahet
Yine kanı mı değdi ince dişine*

Hengâmî'nin "Hayvanlarla Harb",

Lezizî'nin "Dilberler Destanı"

*Boşnak gelmiş der ki: Severim dilden
Sana sırrım açsam korkarım elden
Ben seni severim can u gönülden
Noşt toruya şitikudaş munınaha*

*Gürcü der: As beni zülfün teline
Mail oldum senin dudu diline
Kuzum sarılayım ince beline
Ak modi abicu iryi mokosna*

Niyazî'nin "Baskın Destanı" örnek olarak verilmektedir.

Pertev Naili Boratav, "Mizahi Destanlar"

İlhan Başgöz, "Güldürücü Destanlar" adını vermişlerdir.

Boratav, aynı zamanda âşıkların bir de "destan parodileri", "ciddî olmayan bir konuyu destan edasıyla anlatma" tekniğiyle yaratılmış ürünler olduğunu belirtir.

Sivrisinek Destanı,

*Bir yaz günü yorgun argın uyurken
Davetsiz yanıma geldi bir sinek
Merhaba demeden selam vermeden
Aniden canıma daldı bir sinek*

*Beni görür görmez hücuma daldı
Heybetinden rengim sarardı soldu
Atar damarıma bir hortum saldı
Olanca kanımı aldı bir sinek*

Boratav, “Pire Destanları”, “Züğürtlük Destanı”, “Bunlarda âşık, anlatısına kasıtlı olarak akıl-dışı öğeler, ya da güldürücü abartmalar katar.” demektedir.

Ali Balım, “Güldürücü ve İğneleyici Destanlar”,
Hikmet Dizdaroğlu, “Güldürücü Destanlar” ile “Hayvan Destanları”;
Cem Dilcin, “Mizahi Destanlar”,
Sabri Koz, “Güldürücü Destanlar” ile “Hayvan Destanları”,
Fuad Özdemir “Güldürücü Destanlar”
Ali Yakıcı “Hayvanlarla İlgili Destanlar”
Ali Duymaz, Gerçeküstü Destanlar” başlığını kullanılmışlardır.

Bu destanların tekerlemelerle temel farklılığı, tekerleme anonim ve daha ziyade işlenmemiş malzemelerden oluşmasına karşılık, destanlar ferdî nitelik taşırlar ve bu yönleriyle gelişmiş, hatta yazılı edebiyatın bile ürünü haline gelebilirler.

Gerçeküstü Destanların Özellikleri

Bu tür destanlarda **yalan** kavramı önemli bir yer tutar. Yalananın hayatta ve tabii ki sözlü kültürde kullanılmasının gerekçesi, insanın kendisine acı verecek gerçeklerden kurtulmak amacıyla gerçek dışı bir dünya kurgulaması görülmektedir.

Aklı ve mantığı devre dışı bırakma, ortak değer ve doğruları aşma yoluyla oluşan her şey **olağanüstüdür ve her olağanüstülük** de bir abartıyı işaret eder. Destanlarda anlatılanlar da bu anlamda abartılı ve olağanüstü bir nitelik taşırlar. Mesela daha çok asalak hayvanlarla ilgili şikâyetlerin ve acıların artık haddi aştığı zamanlarda mizah ve abartı devreye girmektedir. Bir pireden, sivrisinekten, fareden, tahtakurusundan bıkan insanın sıkıntılarını mizahî tarzda abartılı olarak anlatması gibi.

Hayal ve düşlerin anlatımı, rüya, akıl, mantık ve duyuların gerçeklik algılanması dışındaki bir ortam olarak kabul edilmektedir.

Tezatlar, gerçeküstülüğü ve dolayısıyla da mizahı sağlayan unsur bazen zıtlıklar olabilmektedir. Şair, zıtlıkları art arda sıralayarak şiirini güldürücü bir karaktere büründürebilmektedir.

Prof. Duymaz'ın makalesinde ele aldığı bu konuyu Çorum'da bulunan ve belirlediğimiz iki destan üzerinde sizlerle paylaşmak istiyoruz. Duymaz hocamızın “Gerçeküstü Destanlar”ın tanımını “Mühlüz” ve “Kedi” destanlarından yola çıkarak örnekleme istiyoruz.

Kedi Destanı

*Şehirlerin birinde,
Köylerin birinde,
Yokmuş kediden eser,
Köyün hiçbir evinde.*

*Bir gün bir çerçi gelmiş,
Bakmış hali perişan.
Köylüler bizar kalmış,
Farelerin zulmünden.*

*Demiş ki, ey dayılar,
Bana ne verirsiniz?*

....

*Aslını anlamadan
Hiçbir şeyden korkmayın*

Şeklinde devam eden ‘Kedi Destanı, “Gerçeküstü destanlara” Çorum ilimizin bir örneğidir. Değerli araştırmacı rahmetli Eşref Ertekin’in arşivinden alınan ve bize ulaşmasını sağlayan Abdülkadir Ozulu hocamıza göre bu destan, Ertekin’e aittir. Bu düşüncesini şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Eşref Ertekin’in hayatında yaptığı yayınlar içinde söz konusu [Kedi Destanı] bu metne rastlanmamıştır. O, özel hayatında evinde daima kedi beslemiştir.”

Çorum’a ait bir diğer gerçeküstü destan örneği ise Mühlüz (Fakir/ Fukara Destanı) destanıdır. Bu destan Ozulu hocamızın henüz yayımlanmamış “Çorum’da Oyun-Eğlence Folklorumuzdan Örnekler” adlı eserinde yer almaktadır.

Mühlüz Destanı

*Bir zamanlar bakkal idim hem esnaf
Ahbaplar yanıma gelirdi saf saf
Derlerdi; biz sana söylemek hilaf
Eснаflar içinde emsal kalmadı*

*Ahbaplar bir gece sıra gezdiler
Ali Veli adlarımız yazdılar
Taam geldi yemekleri dizdiler
Keşik bize geldi ehmal kalmadı.*

.....

Nakdiya halini ettin ifade

Aman ya Rab kaldım böyle madade

Sen var iken kime gidem imdada

Halim pek perişan mecal kalmadı.

Bu destanın Nakdiya mahlaslı bir âşık tarafından söylendiğini, Abdullah Ercan'ın *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler* adlı eserinde yer aldığını Ozulu hocamız belirtmektedir.

Sonuç olarak mizahî destan veya hayvan destanları olarak tanımladığımız metinlerin en temel özelliklerinden biri yalan, hayal ve düş, abartı, tezat gibi unsurların kullanılarak gerçeküstü nitelik kazanmalarındır.

Bu da yaşanan sosyal hayatın edebiyata yansımalarının bir sonucu olsa gerektir. Aklın zorlandığı, gerçeklerin insanları baskı altına aldığı, sosyal dengelerin sarsıldığı zaman ve zeminlerde sanatkar, gerçeküstü bir âlem kurgulayarak bu tür şiirlerle “trajik” durumları “mizah”la ifade yolunu seçmektedir. Bu tür metinlerde daha ziyade hayvanların konu alınmaları ise fablları çağrıştırmaktadır. Çünkü fabllardaki gibi olayları bir hayvan etrafında anlatmak daha tehlikesiz, daha emin bir yol olarak görünmektedir.

Bu destanların bize ulaşmasını sağlayan Çorum'un yetiştirmiş olduğu Eşref Ertekin (kendisini rahmetle anıyoruz)'in engin kütüphanesinden yararlanan ve günümüze ulaşmasını sağlayan Abdülkadir Ozulu hocamıza da selam ve saygılarımızı sunuyorum.

KAYNAKLAR

DUYMAZ, Ali (2013): ”Türk Halk Serisinde Gerçeküstü Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme”

<http://www.sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c5s8/makale/c5s8m6.pdf> e.t.
17.04.2013.

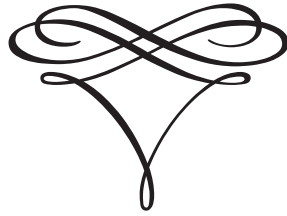
OZULU, Abdülkadir (2011):

Çorum'da Oyun-Eğlence Folklorumuzdan Örnekler.(Yayımlanmamış)

ÇORUM'DA EL SANATLARI

ÇORUM İLİNDEKİ EL SANATLARININ GENEL DURUMU

Nuran KAYABAŞI *

Giriş

Toplumun duygularını, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtan ve geleneksel olma özelliğini taşıyan el sanatları, geçmişte gelir sağlamak için yapılan bir uğraşırken günümüzde, boş zamanı ve boş işgücünü değerlendirmek, geçmişi yaşatmak ve hobi amacıyla yapılmaktadır. El sanatları kullanılan hammadde ve üretim tekniklerine göre çok çeşitlilik göstermektedir. El sanatlarının çeşitli olmasında; yörede bulunan hammadde, geçmişte yapılan el sanatı türü, gelenek, görenek de etkili olmaktadır.

El sanatları kullanılan hammaddeye göre lif, deri, maden, deniz ürün artıkları, toprak, bitki, taş işleyen el sanatları olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Arılı 1990). El sanatları ürünleri bulunduğu yörenin özelliklerini taşıması, otantik olması, kolay taşınır, fonksiyonel olması ve fiyatının da uygun olması vb. gibi özellikleri nedeniyle yerli ve yabancı turistler tarafından turistik ve hediyelik eşya olarak tercih edilmektedir. El sanatlarının devam ettiği illerden biri de Çorum'dur.

Nüfusu 529,965 olan Çorum İli, Orta Karadeniz'in güneyinde bulunan 39 dakika ve 41 derece 20 dakika kuzey enlemleri ile 34 derece 04 dakika ve 35 derece 28 dakika doğu boylamları arasında yer alır. Doğuda Amasya, güneyde Yozgat, batıda Çankırı, kuzeyde Sinop, kuzeydoğuda Samsun, güneybatıda Kırıkkale ile çevrilidir. Yüzölçümü 12.820 km²' dir. Yüzölçümü ile Türkiye'nin yaklaşık %1,6'sını kaplayan ilin merkezinin denizden yüksekliği 802 metredir (www.nufusu.com/il/corum-nufusu, www.uyduharitasia.com). Çorum il haritası (www.bilgibu.com, www.bogazkale.gov.tr)

* Prof. Dr., Oturum Başkanı

Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu El Sanatları Böl. Ankara/TÜRKİYE

Geçmişte Çorum'da el sanatlarının her türü ile uğraşılmakta ve ihtiyaç doğrultusunda üretimi yapılmaktaydı. Günümüzde bakırcılık, dokumacılık, ağaç işleri ve bitkisel örücülük, deri işleri, yorgancılık, toprak işleri gibi el sanatları ise halen yapılmaya devam etmektedir. Bu araştırmada; Çorum merkezinde halen devam eden bakırcılık, dokumacılık, ağaç işleri ve bitkisel örücülük ve ağaç işleri, deri işleri, yorgancılık, toprak işleri gibi el sanatlarının genel durumu hakkında bilgi verilmiş ve ürün örnekleri açıklanmıştır.

Bakırcılık

Çorum ilinde geçmişte yoğun bir şekilde yapılan bakırcılık geleneksel yapım tekniği yozlaşmamış ve yöreye özgü çizgiler taşıyan bakır eşyasıyla ülkenin bakırcılık yapılan pek çok yöresinden sadece biridir. Bakır eşya denilince akla ilk olarak mutfakta kullanılan eşya gelmekteydi. Son yıllarda ise; bakır eşyalar kentlerde turistik ve hediyeelik amaçlı eşyaları kapsamakta ise de kırsal kesimde mutfaklarda kullanılan eşyanın büyük bir kısmını da oluşturmaktadır.

Bakır eşyanın çok dayanıklı olması; delindiği, eğilip büküldüğü zaman kolaylıkla onarılabilir olması, ısıyı çok iyi ileterek enerji kaybını önlemesi, kalaylandığı zaman yeni bir görünüm kazanması, eskisinin ve hurdasının bile değerli olması onun günümüzde de kullanılmasını etkileyen faktörlerdir. Çorum'da dövme yöntemiyle yapılan bakır eşya kırsal kesim ihtiyacını karşılamak için kap kacak ve ayrıca da hediyeelik eşya olarak üretilmektedir. Üretilen bakır eşya; güğüm, ibrikler, helkeler, tava, tencere, kazan, tepsi ve siniler, banma, leğen, tabak ve sahanlar gibi ürünlerden oluşmaktadır. Ayrıca istek ve sipariş üzerine her türlü dövme bakır eşya yapılmaktadır.

1990 yılında 70 işyeri bakırcılıkla uğraşırken 1995'te bu sayı 35'e düşmüştür. Günümüzde ise yaklaşık 15 işyeri bakırcılıkla uğraşmaktadır (Kayabaşı, 1998).

Kalan işyerleri bu sanatı yaşatmak için büyük çabalar göstermektedir. Bakırcılık sanatının geliştirilmesi için bazı çalışmalar yapılmasına rağmen bu işyerlerinde çalışacak elemanların (çırakların) olmaması da bu sanatın gerilemesine neden olmaktadır.

Dokumacılık

Çorum ilinde dokumacılığın halen devam ettiği ilçelerden biri Kargı'dır. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarından olan Kargı Bezi dokumasının tarihinin; en az 100 yıl öncesine kadar gittiği tahmin edilmektedir. Kargı bezinin tamamen yöre halkının temel giysi ihtiyaçlarına yönelik olarak, ilçe merkezi ve Kızılırmak vadisindeki yerleşim birimlerinde (Gökçedoğan, Bağözü, Köprübaşı, Karacaoğlan köylerinde) dokunmaktadır.

Yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilere göre; 1950 ve 1960'lı yıllarda her ailede bir tezgâh (işlik) olduğu anlaşılmaktadır. Kargı bezi bu yıllarda altın devrini yaşamıştır. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişmesi sonucunda makinelerin seri üretime geçmesi ve daha ucuz maliyet ile üretim yapması neticesinde kargı bezi dokumacılığı duraksama dönemine girmiştir. Yapılan araştırma sonucunda kargı bezi dokumacılığının çok az insan tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Yaşlıların sandıklarında ve gelin olan genç kızların çeyizlerinde bu dokumalardan az da olsa bazı örnekler görülmektedir (Şamlı, 2006).

Kargı bezi dokumacılığı; eskiye oranla özelliğini kaybetmiş durumdadır. Çeyizlerdeki malzemeler önceki yıllarda dokunan toplardan yapılmaktaydı. Ancak Kargı bezi dokuması, Gökçedoğan köyünde birkaç aile tarafından da olsa eski usul ve yöntemler ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. Dokumanın yoğun ve parlak olduğu yıllarda halk pamuk ve ipek böcekçiliği ile uğraşmış ve dokumada kullanılan ip ve ipeği kendisi üretmiştir. Son yıllarda ise üretimde kullanılan ip pazardan hazır olarak satın alınmaktadır (Ölmez, 1998). Kargı ilçesinde Kargı bezi, topu, çarı, peşkiri ve önlüğü gibi ürünler dokunmaktadır (Anonim 2012).

İskilip ilçesinde eskiden kenefi bezi dokumacılığı yoğun olarak yapılırken günümüzde yapılmamaktadır. Halk eğitim merkezinin ve Kaymakamlığın bu konuda yaptıkları proje ve çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Günümüzde halen kenefi bezi yörede az da olsa örtü amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Bayat ilçesinde dokumacılık, küçük çapta evlerde yolluk dokumaları şeklinde devam etmektedir.

Osmancık ilçesinde geçmişte halı dokumacılığı yapılırken günümüzde zaman zaman açılan kurslarda az da olsa devam etmektedir.

Ortaköy ilçesinde de halı, kilim ve duvar yastığı dokumacılığı ve çorap örücülüğü alanında kurslar düzenlenmektedir.

Mecitözü ilçesinde kilim, cicim vb. düz kirkitli dokumalar tekniği ile yaygı, yastık, seccade, yolluk vb. gibi ürünler dokunurken günümüzde yok denecek kadar azdır.

Ağaç İşleri ve Bitkisel Örücülük

Çorum ili İskilip ilçesinde ağaç işleri ve bitkisel örücülük günümüzde halen yapılmaktadır. İskilip ilçesinde yapılan ağaç işleri ürünleri; kaşık, kepçe, ekmek tahtası, oklava, sini ayağı, oyuncaklar, tokmaklı kağrı, yürüteç vb.dir. Bitkisel örücülük ürünleri ise; ekmek, çamaşır, tarımsal ürünleri hasat, taşıma ve muhafaza etmek için çeşitli sepetlerden oluşmaktadır. İskilip ilçesinde oymacılık ve ağaç işleri üretimi yapan atölyenin olduğu da saptanmıştır. Bu atölyede çeşitli oyma ve yakma teknikleri uygulanarak tokmaklar ve her çeşit ev ve aksesuar eşyası üretimi yapılmaktadır (Kayabaşı, 2002).

Bayat ilçesinde ağaç oymacılığı iki adet küçük atölyede sürdürülmekte olup hediyelik eşya yapımı şeklinde üretim yapılmakta ve pazarlanmaktadır.

Deri İşleri

Çorum il ve ilçelerinde, deri kullanılan el sanatlarının başında semercilik gelmektedir. Yük hayvanlarının sırtına yerleştirilen semer çok eskiden beri İskilip ilçesinde yapılmaktadır. Keçi derisi ve kamyştan (saz) yapılan semer seri bir çalışma ile bir ustanın elinden bir günde çıkmaktadır. Semerlerin palan, çatal semer, sele semer, katırlara takılan kara semer şeklinde çeşitleri vardır. Günümüzde İskilip'te üç ve Osmancık'ta bir usta tarafından semer yapımına devam edilmektedir.

Semer yapımı dışında deriden mest, patik, yemeni ve çeşitli kılıflar(bıçak, silah, anahtarlık vb.) az da olsa yapılmaktadır.

Yorgancılık

Günümüzde teknolojinin gelişmesine paralel olarak yorgancılık, fabrikasyon yorganların üretimi ile eski önemini kaybetmiştir. Önceleri büyük kentlerin her semtinde ve ilçelerinde bulunan yorgancı dükkânlarının sayısı azalmış, günümüzde bu mesleği yaşatan çok az sayıda yorgancı kalmıştır. Yorgancıların az da olsa varlığını devam ettirdiği illerden biri de Çorum ilidir. Yorgancılığın geçmişte yoğun olarak yapıldığı Çorum ilinde, günümüzde bu sanatın oldukça azaldığı ve sadece altı işyerinde yapıldığı belirlenmiştir. Yorgan yapımında dolgu malzemesi olarak genellikle yün kullanıldığı bunun yanı sıra isteğe bağlı olarak yapay liflerin de kullanıldığı görülmektedir. Çorum ilinde yapılan yorgancılıkta yüzçük ve astarlık kumaş olarak pamuklu kumaşların tercih edildiği ayrıca saten ya da desenli saten kumaşların kullanıldığı belirlenmiştir. Yorganlarda kabak çiçeği, yıldız, lale, buket lale, ayçiçeği, tavan nakışı, yelpaze, tavus kuşu, mekik, tren yolu gibi motiflerin kullanıldığı ve en fazla olarak tavan nakışı, kabak çiçeği, yıldız, yelpaze, tren yolu gibi motifleri içeren desenli yorganlar üretilmektedir. Çorum'da üretilen yorganlarda kullanılan renkler tüketicinin siparişine ya da ustanın tercihinine göre belirlenmektedir (Bozkurt ve Kayabaşı 2013).

Bir ata sanatı olan yorgancılık sanatının kaybolmaması için günlük kullanım ve çeyizlik yorgan dışında dekoratif amaçlı çeşitli ürünler yapılmalıdır. Şu anda yorgancılıkla uğraşan ustaların yorgancılıkla uğraşmaması durumunda hiçbir usta kalmayacaktır. Yeni ustaların yetişmesinde yorgancılık alanında kursların açılması da bu sanatın yaşatılması açısından önem taşımaktadır.

Toprak İşleri

Çanak-çömlekçilik, çini ve seramik yapımını inceleyen el sanatları toprak işleri grubundandır. Geçmişte yoğun olarak yapılan çanak-çömlekçilik günümüzde daha çok çini ve seramik yapımı şeklinde kullanım eşyasının yanında dekoratif ürünler olarak da üretilmektedir. Çorum il ve ilçelerinde de geçmişte yoğun olarak yapılırken günümüzde yok olmak üzeredir. Osmancık ilçesinde az da olsa yapılmaktadır.

Yukarıda açıklanan el sanatları dışında hediyelik, çeyizlik ve kullanım amaçlı iğne oyacılığı, beş şiş dantel, rölyef, kumaş boyama, takı yapımı, bebek yapımı gibi el sanatları da yapılmaktadır.

Sonuç

Çorum il ve ilçelerinde geçmişte el sanatlarının her alanı yoğun olarak yapılmıştır. Ancak teknolojinin gelişmesi, el sanatları ürünlerinin artan nüfusa bağlı olarak ihtiyacı karşılayamaması, bazı el sanatlarının çağını tamamlaması, uğraşanların yeteri kadar desteklenmemesi vb. gibi etkenler nedeniyle tüm yörelerde olduğu gibi Çorum il ve ilçelerinde de gerilemesine neden olmuştur. Günümüzde ise; Çorum il ve ilçelerinde Halk Eğitim Merkezleri, Yerel Yönetim, özel kurum ve kuruluşlar tarafından açılan kurslarla el sanatları yaşatılmaya çalışılmaktadır. Dokuma, iğne oyacılığı, beş şiş dantel, rölyef, kumaş boyama ve ağaç oymacılığı vb. gibi el sanatları alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü el sanatları envanterinin belirlenmesi ve kültürel yapının ortaya çıkması ve yaşatılması için çeşitli çalışmaları desteklemekte ve yayınlar çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra üretilen el sanatları ürünlerinin tanıtım ve reklamlarının yapılarak tüketici potansiyelinin artırılması el sanatlarının yaşatılması ve geliştirilmesi açısından yararlı olacaktır. Ayrıca Çorum'da Hitit kültürü öğelerinin, üretilen hediyelik ve turistik el sanatı ürünlerinde kullanılması ile hem yörenin tanıtılması hem de turistlerin kolaylıkla taşıyabilecekleri kültür özelliği taşıyan ürünleri alması ve farklı illere veya farklı ülkelere götürmeleri ülke tanıtımı ve turizm getirisi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Anonim, 2012:

TR 83 Bölgesi(Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) El Sanatları Envanteri. Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği Yayınları el Sanatları Dizisi:1 Ankara. 978-605-62879-0-9.

ARLI, M., 1990:

Köy El Sanatları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1185, Ders Kitabı: 339,Ankara.

BOZKURT, H., KAYABAŞI, N., 2013:

Çorum'da Yorgancılık. III. Uluslararası Ukrayna'da Türkçe Konuşan Halklar Sempozyumu Bildirileri. Ukrayna Kiev.69-78.

KAYABAŞI, N., 1998:

Çorum İlinde Yapılan Dövme Bakır Eşyaların Tanıtılması, Ekin Dergisi, Yıl. 2, Sayı: 5, Sayfa:70- 72.

KAYABAŞI, N., 2002:

İskilip İlçesinde Yapılan Ağaç İşleri ve Bitkisel Örucülük, Ekin Dergisi, Yıl: 6, Sayı:22, Sayfa: 105-111.

ÖLMEZ, F.N., 1998:

El Dokumacılığının Yozlaşma ve Gerileme Nedenleri: Kargı Bezi Örneği, Ekin Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 5, Sayfa:108-111.

ŞAMLI, M., 2006:

Çorum'da El Dokumacılığı, Yüksek Lisans Dönem Projesi, Basılmamış.

Web sitesi: www.bilgibu.com Erişim Tarihi: 28.04.2013

Web sitesi: www.bogazkale.gov.tr Erişim Tarihi: 28.04.2013

Web sitesi: www.nufusu.com/il/corum-nufusu. Erişim Tarihi: 06.05.2013

Web sitesi: www.uyduharitasia.com Erişim Tarihi: 06.05.2013

GELENEKSEL GİYİM VE ÇORUM GİYSİ SÜSLEMELERİNDE KULLANILAN MOTİFLER

Şule ÇİVİTÇİ *
Hacer ÖLÇER**

GİRİŞ

Giyim başlangıçta, insanın örtünme içgüdüğü ile başlamış, daha sonra estetik unsurların da işin içine katılmasıyla vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir. Giyim ilkel toplumlardan çağdaş toplum anlayışına geçerken önemini daha da artıran bir olgu olmuştur. İlk insanın varoluşu ile birlikte doğan bir kavram olan giyim, toplumların geleneklerini, göreneklerini, zevklerini ve yaşayış biçimlerini ortaya koyan bir yapıya sahiptir(Şekil:1). Zamanla estetik öğelerin de bu faktörlere katılmasıyla insan hayatının soyutlayamadığı bir kullanım aracı ve ihtiyacı olan giyim, çeşitli akımların doğmasına yol açmış ve kitleleri peşinden sürükleyen bir güç haline gelmiştir.

Şekil 1: Hititler dönemine ait kabartma kalıntıları

Giyim, bir kültürde milliliği oluşturan öğelerden biri olup kültürel ve estetik öğeleri bir bütün olarak bünyesinde barındırır. Özellikle türlü milletleri diğer komşu milletlerden ayıran kendine özgü giyinme biçimi ve giydikleri elbiseleridir. Giyim bir ülkenin, bir devrin, bir kişinin özelliklerini belirten bir araçtır.

Bu giyim biçiminin sınırlarını sadece yıldan yıla farklı toplumların farklı kültürleri ile yoğrulmuş olarak değişen ve gelişen ama hep belli normlara sadık kalan moda akımları şekillendirmektedir. Günümüzde giyim, insanların kimlikleri hakkında önemli ipuçları vermekte ve imaj yaratmakta etkin olmaktadır.

* Prof. Dr. Şule ÇİVİTÇİ, Gazi Üniversitesi, Sanat Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü Ankara/TÜRKİYE

** Öğr. Gör. Hacer ÖLÇER Hitit Üniversitesi MYO Teknik Programlar Bölümü Çorum/TÜRKİYE

Giyim kuşam, ilk çağlardan bugüne dek sürekli değişmekle birlikte her zaman insanlar ve toplumlar için çok büyük önem taşımıştır (Şekil:2). Toplumlar ifade etmek istediklerini giysinin genel görünüşü ile diğer insanlara ve toplumlara aktarmıştır. Çünkü giyim verilmek istenen mesajı en kolay ve açık bir şekilde yansıtan obje olmuştur. Giyim, çağlar boyu üstlendiği bu misyonu bundan sonra da evrensel boyutlarda taşımaya devam edecektir.

Şekil 2: Hitit Medeniyetine ait kalıntılardan Yazılıkaya ana sahne çizimi

Kimlik Sembolü Olarak Giyim Kuşam

Giyim; elbise, çamaşır, saç şekilleri, makyaj, aksesuar, başa ve ayağa giyilenlerin tümü demektir ve maddi kültürün bir ögesidir (Yıldırım, N.2008). Giyim ve süslenme insan davranış ve tutumlarının genel dallarından birisidir. Günlük ilişkilerde karşıdaki kişiye dair ilk etapta bilgi edinmek için dış görünüş değerlendirilmektedir. İnsanın basit ve zorunlu oluşturduğu algılanmaya yatkın olan giysi kişisel, kişiler arası, örgütsel ve toplumsal alanlarda motivasyon, beden imajı, benlik, roller, kimlik, uyum, statü, estetik ve ahlaki ölüntüye ve etnografik alanlarda sembolik etkiye sahiptir (Şekil:3). Maddi bir kültür ürünü olan giyimin; kültürlerin birbirinden ayrışmasında ve bu ayrımların görünür kılınmasında önemli bir yeri vardır.

Şekil 3: Hitit Medeniyetine ait bir testi üzerindeki kabartmalar

Kendine güvenmek, hoşça gitmek arayışı içinde olan kişiler için giyim, insana doyum sağlayıcı bir araç olma işlevine sahiptir. Kişinin kendini daha rahat ve güvende hissedebilmesi için iyi giyinme söz konusu olabilir.

Böylece giyim kişinin kendine güvenini sağlar kişinin kendini saydırma isteğini de karşılar. Giyim, sadece günlük yaşamda değil, sinema, tiyatro gibi bazı sanat kollarında canlandırılmak istenen tipi yaratmak için araç olarak da kullanılır.

Giyim ve süsler birbirine bağlıdır. Süs, sanata güzellik veren bir obje olarak nitelendirilmiştir (Britannica 16/212). Süsleme ise sanatları bir eşyaya, yapıya, daha güzel bir görünüm vermek, albeni kazandırmak, değerini arttırmak amacıyla yönelik sanatların tümüne verilen addır. Toplumdaki bireylerin düşünceleri, inançları, davranışları, giyim kuşam şekilleri süslenmeleri ve süs eşyası kullanmaları da kültüre göre şekillenir. Bireyler girdiği toplum içerisinde sosyalleşir ve kültürün temsilcilerinden biri haline gelir. Sosyalleşme bir süreç içinde gerçekleşir. Bu süreçte toplumun aktardığı bilgiler, kazandırdığı değer yargılarının yanında, giyinme, süslenme ve süs eşyası kullanma da nakledilmiş olur. Böylece hem değerlerde hem de giyinme ve süslenmede gelenek oluşur. Bütün bunlardan yola çıkılarak giyim ve el sanatlarının birbirini tamamlayan sanat dalları olduğundan söz edilebilir.

Giyim kuşamda giysi ve aksesuar olarak kendini gösteren süslenme faktörleri insanlardaki değişim dinamizmine yetmemiş ve yenilik arayışları devam etmiştir. Giysi üzerine yapılan dikiş şekilleri, nakış işlemleri, boya baskı teknikleri ile giyim ve el sanatları konfeksiyon alanında birbirini tamamlayan sanat dalları haline gelmiştir.

Çorum'da Giyim Kuşam

Her yörede olduğu gibi Çorum'da da eskiden kadın ya da erkeklerin çok çeşitli giyimleri yoktu. Halkın kendi imalatı olan biri gündelik biri de yabancı yani misafirlük iki çeşit giysileri bulunurdu. Giysi imalatı dokumadan başlayarak, dikim, süsleme sanatları ekonomik bir gelir kaynağıydı.

19. ve 20. yüzyıl başlarında Çorum kentinde dokuma, atölyelerden çok evlerde yapılmaktaydı. 1907 tarihli Ankara vilayet salnamesi kayıtlarına göre, Çorum kentinde yaklaşık 2000 adet dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Bu tezgâhlarda dokunan ürünler arasında iyi kalite çamaşırlık bez, İran ve Tosya taklidi şal yününden yapılmış aba, siyah şalvarlık kumaş, kilim ve seccade sayılmıştır.

Dokumacılığın hammaddesi olan yün, yöredeki koyun ve keçilerden, pamuk ise Kızılırmak vadisinde yapılan ekimlerden elde edilmekteydi. 20. yüzyıl başlarında Çorum ve çevresinde dokumacılık köylerde yapılacak kadar gelişmiştir (Turan,1988:14). Turan "Dodurga'da Sosyo-Ekonomik Değişmeler" isimli yüksek lisans tezinde o dönemde Osmancık'a bağlı olan köyde hemen

her evde “düzen” adı verilen bir dokuma tezgâhının olduğunu ve bu tezgâhlarda çorap, çember, kilim dokunduğu belirtmektedir.

Çorum şehrinde esnaf çarşısında bezzazların da (manifaturacı) bulunması o dönemde dokumacılığın ticarete dönük olduğunu bize kanıtlamaktadır. Çorum ve çevresinde dokumacılık geleneksel yöntemlerle 20. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.1940 yılında şehirde hâlâ 486 tezgâh bulunmaktadır. (Çorumlu Dergisi,1946: 22-23). Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında en azında halkın kendi ihtiyaçların karşılamak için dokumacılık faaliyetini sürdürdüğünü göstermektedir.

Sanayi devrimiyle hız kazanan teknolojik gelişmeler evdeki dokuma tezgâhlarını ve küçük çaplı imalatları geride bırakmıştır. Günümüzde geçmiş izlerin yok olmaması adına etnografik değerlerin aktarımına yönelik projelerle veya çok ender köylerde yaşam süren insanların evlerinde el tezgâhıyla dokuma işi devam etmektedir(Şekil:4).

Çorum’da dokunan Kargı bezi de zamanın çarkına direnen yöresel değerlerimizden bir tanesidir.

Şekil 4: Kargı Bezi Dokuma Atölyesi

Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş mahalli el sanatlarımızdan olan Kargı Bezi dokumasının tarihinin; en az 80 – 100 yıl öncesine kadar gittiği tahmin edilmektedir. Kargı bezinin tamamen yöre halkının temel giysi ihtiyaçlarına yönelik olarak, ilçemiz merkezi ve Kızılırmak vadisindeki yerleşim birimlerinde(Gökçedoğan, Bağözü, Köprübaşı, Karacaoğlan köylerinde) dokunduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilere göre; 1950 ve 1960’lı yıllarda her ailede bir düzen (işlik) olduğu anlaşılmaktadır. Kargı bezi bu yıllarda altın devrini yaşamıştır. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişmesi

sonucunda makinelerin seri üretime geçmesi ve daha ucuz maliyet ile üretim yapması neticesinde kargı bezi dokumacılığı duraksama dönemine girmiştir. Bu günlerde yaşlı ninelerimizin sandıklarında ve gelin olan genç kızlarımızın çeyizlerinde bu dokumalardan az da olsa bazı örnekler görülmektedir.

Kargı bezi dokumacılığı; eskiye oranla özelliğini kaybetmiş durumdadır. Çeyizlerdeki malzemeler önceki yıllarda dokunan toplardan yapılmaktadır. Ancak Kargı bezi dokuması, Gökçedoğan köyümüzde birkaç aile tarafından da olsa eski usul ve yöntemler ile kolektif olarak sürdürülmeye çalışılmaktadır. Dokumanın yoğun ve parlak olduğu yıllarda halk pamuk ve ipek böcekçiliği ile uğraşmış ve dokumada kullanılan ip ve ipeği kendi üretme cihetine gitmiştir. Son yıllarda ise üretimde kullanılan ip pazardan hazır olarak satın alınmaktadır. Zamanla cazibesini yitiren el dokumaları da günümüzde sadece özel siparişler üzerine dokunup, üretilmektedir(Şekil:5).

Şekil 5: Kargı Halk Eğitim Merkezi Tarafından Üretilen Ürünlerden Bazı Örnekler

Çorum'da işlenmiş mal üretimi geçmişte ekonomik faaliyet olarak yapılmıştır. Bu kapsamda öne çıkan üretim türleri ise gön ve sahtiyan gibi deri ürünleri yapımıdır. Bu faaliyetler bütünüyle şehir içinde yapılmış ve şehir ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur Ekonomik yapıdaki değişmelere bağlı olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu şehirleri, dolayısıyla Çorum, dericilikte kullanılan teknolojinin değişmesi ve yenilenmesi sonucu buna ayak uyduramamıştır. Böylece şehirdeki tabakhaneler önemlerini yitirmişlerdir (Yılmaz,M. 2004). Deri endüstrisinin başlangıcı sayılan Debbağlık (Dericilik) Çorum İskilip ilçesinde halen devam etmektedir(Şekil 6).

Şekil 6: İskilip Halk Eğitim Merkezi Tarafından Üretilen Deri Ürünlerden Bazı Örnekler

Günümüzde hayat standartlarındaki artış ve moda, insanları çeşitli giysiler bulundurmaya zorlamaktadır. Endüstri ile rekabet edememe durumu eski ata sanatlarının gittikçe yok olmasına sebep olmaktadır. İnsanlar zamana ve şartlara paralel olarak modanın etkisinde kalarak fazla seçenek ve hızlı tüketim anlayışını benimsemektedir.

Çorumda geleneksel giyim kuşam kadın ve erkek giyimleri olarak incelenebilir(Şekil:7). Çorumda eski erkek giyimleri düz ve desenli yünlü kumaşlardan yapılır, zengin tabir edilen kesim çuha kumaştan elbise diktirmiş. Elbise biçimleri, şalvar da denilen bol paça pantolon, üstüne de kolsuz yelek şeklindedir. Giysiye Tosya kuşağı denen yün kuşak veya deriden yapılmış gayret kuşağı sarılır, ayaklara tozluk denen yün çoraplar giyilir, başlarına da fes ve fesin üzerine tülbent sarılırmış.

Kadın giyimleri; Üç etek, şalvar, yelek (delme), ceket, içlik, kıstırma (Korse benzeri), gömlek parçalarından oluşurdu.

Şekil 7: Çorum Yöresel Giysileri

Şekil 8: Çorum Müzesi Etnografya Bölümünde Sergilenen Giysiler

Şekil 9: Çorum Müzesi Etnografya Bölümünde Sergilenen Giysiler

Şekil 10: Çorum Müzesi Etnografya Bölümünde Sergilenen Giysiler (Gelinlik)

Şekil 11: Çorum Müzesi Etnografya Bölümünde Sergilenen Dokuma ve İşlemeler

Şekil 12: Çorum Müzesi Etnografya Bölümünde Sergilenen Örtü ve İşlemeler

Çorum Giyim Kuşam ve El Sanatlarında Kullanılan Motifler:

Tarihten bu yana giyim kuşam, motifler sanatsal, duygusal bir ifade biçimi olarak kabul edilmiştir (Fil, E, 2011). Motif; güzel sanatların her kolunda kompozisyon şemasını teşkil eden ögedir (Ergüder,2007). El sanatlarında işlenen her motifin bir anlamı ve dili vardır. Tarih sürecinde motiflerin değişimi ve aldıkları anlam daha kesinleşmekte ve daha vurgulu bir biçim almaktadır (Ergüder,2009). İnsanlar, içinde buldukları ruh hallerini el sanatları aracılığı ile dile getirmişlerdir. Giyim kuşam süslemesinde kullanılan motifler, nakışlar ve renkler duyguları ifade eden semboller olmuştur. Motifler belli kültürel kurallara ve inançlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Motifler yazının olmadığı dönemlerde yazı yerine de kullanılmıştır (Er, B., Hünerel, Z. 2012).

Çorum müzesinde sergilenen ürünler incelendiğinde (Şekil 8,9,10,11,12) Çorum giyim kuşam ve el sanatlarında genellikle bitkisel motifler kullanıldığı görülmektedir. Bunlar çiçek, yaprak, lale, karanfil, hayat ağacı, pıtrak, çengel, suyolu motifleridir.

- **Çiçek Motifi:** Cennet Bahçesi şeklindeki dünyevi güzellikler için,
- **Yaprak Motifi:** Uzun bir ömür dilemek için,
- **Hayat Ağacı:** Yüzlerce yıl yaşayabilen ulu, yüce ağaçların dünya sırlarını bildiklerine, evrensel güçlere yakın olduğuna, dünyanın merkezinden çıktığına inanılan bir ağaçtır. İnsanın yeraltıyla gökyüzü arasındaki seyahatinde bir merdiven olarak görülüp kökü dünyayı elinde tutan ve dallarında cennet kuşları barındıran bir ağaçtır. Anadolu motiflerinde Hayat ağacı can ağacı olarak yaşamı ve ölümü temsil eder, üzerindeki kuşlar da vakti gelince uçacak olan can kuşlarıdır. Ölümünden sonra ruhların bu ağacın dalları arasına gelerek sonsuz mutluluğa eriştiği inancı vardır (Mehmet Ateş, Türk Halıları, S.22).
- **Pıtrak:** Pıtrak veya dulavrat otu diye de bilinir. Pıtrağın üzerindeki dikenlerin kötü gözü uzaklaştırdığına inanan Anadolu insanı, onu nazarlık motifi olarak kullanmıştır. “Pıtrak gibi” deyimini ağaçlardaki meyve bolluğunu ifade etmektedir ve bu bağlamda, bereketli olmaları için dokumalarda sıkça kullanılmıştır(Çatalhöyükten günümüze Anadolu Motifleri, Mine Erbek, S.108).
- **Çengel:** Kenetlenme birbirinden kopmama anlamı taşımaktadır.
- **Suyolu Su,** yeniden doğuşun, bedensel ve ruhsal yenilenmenin, yaşamın sürekliliğinin, bereket, soyluluk, bilgelik, saflık ve erdemın sembolüdür. En etkin arınma sembolüdür. O hem yaşamın hem de ölümün kaynağıdır. Anadolu’da su yaşamın kendisidir. Anadolu kadınının bütün gün iç içe yaşadığı su, dokumalara motif olmuştur. Su yaşamı simgeler.

Sonuç ve Değerlendirme

Geleneksel ögeler, yüzyıllardır büyük bir çeşitlilik içinde toplumların duygularını ve sanatsal beğenilerini aktarma aracı olmuştur. Üretildikleri dönemin değer yargıları, toplumdaki politik eğilimler, ekonomik durum, din, kişilerarası örgütlenme ve ilişkiler, kişilerin davranış ve tutumları, teknik araç-gereç, beceri, estetik bakış açısı, dünya görüşü, tasarım ürünlerine verilen biçim gibi etkenler geleneksel sanatların gelişimini etkilemiştir.

Geleneksel giyim halk kültürü ögelerinde önemli bir yere sahiptir. Globalleşen dünyada her yerde benzer kumaşlar, giysiler giyilebilirken yöresel kumaşlardan veya benzerlerinden üretilen geleneksel giyim unsurları, yapılan süslemeler ait olduğu kültürün içerisinden doğmuştur. Giyim kuşam ve süslenme basit bir konu olmadığı gibi içinde daha çok etnografik çalışmalar açısından olmak üzere bazı sosyal bilim ilgi alanına giren toplumsal, kültürel ve siyasal anlamlarla birlikte ıskalanmaması gereken soruları da barındırmaktadır. Giyim ilk insandan günümüze örtünme ihtiyacıyla başlamıştır, zamanla nüfusun ve tüketim talebinin artması, değişen yaşam koşulları örtünmenin yanı sıra farklı olma algısı zihinlere yerleşmiştir.

Sanat değeri taşıyan ürünler günümüzde teknoloji hayranlığı, endüstrileşme, değişen yaşam şartları ve değer yargılarına bağlı olarak büyük bir hızla körelmiş, ihmal edilen el işçiliği git gide zayıflamış, gerilemiş ya da yok olma sınırına dayanmıştır. Bir kısmının da üretim biçimleri değiştirilip, kendi fonksiyonları dışında yeni fonksiyonlar yükleme çabaları hızla yaygınlaşmıştır.

Bilindiği gibi el sanatı ürünleri üretildiği yörenin özelliklerini taşıdığı sürece orijinaldir ve değerlidir. Deseni, üretim tekniği ve üretene de onlara ayrı değer ve orijinallik kazandırmaktadır. Geleneksel ile çağdaş olanın sınırlarının çok iyi belirlenmesi, yeni ürünler elde edelim derken, tarihi ve kültürel mirasımızın dejenere edilmesi ya da kimliksiz bir üretime geçilmesine de müsaade edilmemelidir.

Toplumumuzda sanatın ve sanatçının ulusal yapıdan kaynaklanması, evrensel sanat olayı içinde kendi sanatımızın belli bir kişilikle ortaya çıkıp, ona yine bu kişilikle katkıda bulunmasında önemli bir rol oynayacaktır. Sanat yaşamını belli bir değişim sürecine oturtamamış toplumların, çağın gerisinde kaldığı görülmektedir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde doğumda kundağa sarılarak başlayan ve kefeneye sarılarak biten insan ömründe kumaş; korunma, süslenme vb. amaçlarla kullanılmıştır. Vücudu saran bu kumaş kültürel değerler veya moda akımları etkileriyle şekillenmiş, çeşitlenmiş, insan elinde farklı biçimlere renklere sahip olmuştur.

Giyim kuşamı da kapsayan geleneksel sanatlarda Kültürel değerlerimize sahip çıkmak ve onların ışığında yeni eserler sunmak gelecek nesillere değer aktarımında önemli rol oynayacaktır. Aksi durumda elimizde bizden bile sayılamayan kimliksiz ürünler kalacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR:

“Kilim, Cicim, Zili, Sumak”, s. 287. Ana Britannica 16/212).

Ateş, M:

“ Türk Halıları” s.22

“Çorumda Dokumacılık” (1946):

Çorumlu Dergisi, S.57.

ER, B.,SARIKAYA, H. (2012):

“Bir İletişim Aracı olarak el sanatları” , Batman Üniversitesi Uluslararası Bilim ve Kültür Sempozyumu, Batman.

ERBEK, M:

“Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri”, s.108

ERGÜDER, (2007):

“Çoruh Vadisi Düz Dokumaları” Ankara, s. 69.

ERGÜDER, (2009):

“Kars Yöresi Düz Dokumaları”(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 36.

FİL, E. (2011):

“Adıyaman ve Çevresinde Tekstil Ürünü El Sanatları” Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

TURAN, İ., (1988):

Dodurga'da Sosyo-Ekonomik Değişimler, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

YILDIRIM, N. (2008):

“Kadın Giyim Ve Süslerinin Aileye Kazandırdığı Statü” Uluslararası Halk Kültüründe Giyim Kuşam ve Süslenme Sempozyumu, Eskişehir.

YILMAZ,M. (2004):

Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Bilimler Dergisi.

ÇORUM İLİ VE ÇEVRESİNDE BULUNAN BİZANS DÖNEMİNE TARİHLENEN TAŞ ESERLER ÜZERİNDE GÖRÜLEN BEZEMELER

Esra KESKİN*

Sanat tarihi bilimi, tıpkı arkeoloji biliminde olduğu gibi kazı ve benzeri çeşitli araştırma yöntem ve tekniklerini kullanarak, ortaya çıkan buluntuları inceleyen, yorumlayan ve böylece insanlık kültür tarihinin gizli kalmış, bilinmeyen yönlerini keşfeden, anlatan bir bilim dalıdır. Sanat tarihi çalışmaları kapsamında Çorum İli ve çevresinde bulunan Bizans dönemine tarihlenen taş eserler üzerinde görülen bezemeler bu makalenin konusunu oluşturmaktadır¹.

M.S. 5. yüzyılda, bugünkü Çorum ili sınırları dâhilinde olan bölge, Amasya iline bağlı olan bir yerleşimdir. Daha sonra burada yaşayan Aziz Theodoros nedeniyle özel bir statü verilerek bağımsız dinsel bir merkez konumuna getirilmiştir. Şehrin, o dönemki ismi Euchaita'dır (Ökhayta). Şehir birçok özelliği nedeniyle döneminde oldukça tanınan ünlü yerlerden birisidir. Kudüs'e giden haç yolu üzerinde bulunan Euchaita Aziz'in manastırını görmeye gelenler için bir ziyaretgâh yeri olmasının yanı sıra gözden düşen din ve devlet adamları için de bir sürgün yeri idi².

Çorum ili ve sınırları içinde Bizans Dönemi³ olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğuna⁴ ait mimari eserlerin sayısı fazla değildir⁵. Fakat bu döneme ait yapıların varlığını işaret eden çok sayıda taş eser günümüze ulaşmış bulunmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Karadeniz Arkeolojisini Araştırma, Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, Arkeoloji Bölümü Öğr. Üy., Çorum/TÜRKİYE
E-mail: esrakeskin19@gmail.com

¹ Bu makale kapsamında ele alınan eserler Dr. Tezim sırasında yapmış olduğum müze çalışmaları ile Çorum il ve ilçelerindeki yüzey araştırmaları çalışmaları sonucunda bulunan eserleri kapsamaktadır. Bkz. Keskin, 2010. Ayrıca Hitit Söyleşileri, Çorum El Sanatları konulu panelin düzenlenmesinde emeği geçenlere, özellikle Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürü Ali Özüdoğru'ya, Hitit Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Hacer Ölçer'e teşekkür ederim.

² Euchaita kentinin tarihçesi ve Aziz Theodoros'un hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Keskin 2009: 118-127.

³ Alman Tarihçi Wolf 1557 yılında ilk kez Bizans tanımını kullanmaya başlar. Tarihte Bizans İmparatorluğu ya da Bizans Devleti olarak tanınan bir millet yoktur. Fakat yıllarca bize böyle bir devlet varmış gibi tarihi bilgiler sunuldu. Bizans diye tanıtılmak istenen bu İmparatorluğun adı Roma'dır ve halkına da Romalı denmektedir.

⁴ Roma İmparatorluğu, Etrüskler tarafından kurulmuştur. Etrüskler üzerine yapılan çok titiz bir genetik çalışma sonucunda (80 iskeletten alınan DNA sonuçları günümüzde yaşayan çeşitli milletlere ait DNA'lar ile karşılaştırılmış) % 98.2 oranında Türkiye Türkleri ile yakınlığı ortaya çıkmıştır. Türk tarihçi Kazım Mirşan yaptığı çözümleme ile Etrüsk yazısını ve dilini deşifre etmiş ve Etrüsklerin Türk kökenli olduğunu ortaya koymuştur. Roma devleti kuruluş mitolojisini inceleyecek olursak Türk mitolojisi ile yakın benzerliği ortaya çıkar. Efsaneye göre Roma Devletini kuran Romulus ve Remus adında iki kardeş bir nehir kenarına bırakılır. Bir dişi kurt onları bulur ve emzirir. Türklerin mağarada kurt tarafından beslenen çocuk motifi ile birebir aynıdır. Romulus ve Remus kardeşler bir çiftçi tarafından evlat edinirler, Daha sonra bu iki kardeş Roma'yı kurar (M. Ö. 753). M. Ö. 67 yılında Anadolu tamamıyla Roma hâkimiyetine girer. 11 Mayıs 330'da Konstantin eski Yunan kenti Byzantium'u Roma'nın yeni başkenti ilan eder ve ona "Nova Roma" yani "Yeni Roma" adını verir. İmparatorluğun sınırları çok genişlediği için yönetimi zor olmaktadır. M.S. 395'te Theodosius Dönemi'nde Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılır. 476 yılında kuzeyden inen kavimler Batı Roma İmparatorluğuna son verir. 880 yılında Şarlıman Avrupa'da bir devlet kurar ve Papa III. Leon'a kendini "Roma Kralı" ilan ettirir. Amaç Roma'nın gerçek mirasçısı olan Doğu Roma İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silmektir. Doğu Roma İmparatorluğu 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alması ile son bulur.

⁵ Çorum ili ve sınırları içerisinde kalan Roma ve Bizans Dönemi eserleri için bkz. Keskin 2009: 212-221.

Sütun başlığı⁶, paye başlığı⁷, masa kenarı, kathedra⁸, templon payesi⁹, çörtlen¹⁰, levha, vida ağırlık taşı ¹¹gibi eser türleri üzerinde görülen bezemeleri; bitkisel, geometrik, sembolik motifler ve hayvan figürleri olmak üzere dört ana grupta toplamak mümkündür. Eserlerin işlenişinde natüralist¹² ve stilize¹³ olmak üzere iki üslup görülmektedir. Bitkisel bezemelerde akanthus (kenger) yaprakları (Resim 1, 2, 3), ucu kıvrık sarmal dallar (Resim 4), üzüm ve yaprakları ile asma dalı (Resim 5), palmet¹⁴ (Resim 6a-c) ve başak motifi¹⁵ (Resim 7a-c) görülmektedir. Geometrik motifler olarak daire (Resim 7c), daire içerisinde çarkifelek motifi (Resim 8), zikzak (Resim 9), literatürde godron olarak tanımlanan yiv (Resim 10), dalga ve ok ucu (Resim 11), iç içe yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan baklava şeklinde rhombus motifi eşkenar dörtgen motifi (Resim 12) kalp ya da yürek, yay ve nokta motifleri (Resim 13), dikey olarak yerleştirilmiş iç içe dikdörtgenlerden oluşan soffit (Resim 14) ve spiral motifi (Resim 15) kullanılmıştır. Sembolik olarak ise haç motifi yaygındır (Resim 16). Hayvan figürü bezemeli tek örnekte ise bir kaptan su içen iki kuş figürü profilden tasvir edilmiştir (Resim 17). Eserlerin bezemesinde kabartma, kazıma ve ajur¹⁶ tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı görülür.

Burada ele alınan taş eserlerin bir bölümü Çorum ve Boğazkale Müzelerinde, bir bölümü Çorum il, ilçe ve köylerindeki yapılardan devşirme¹⁷ olarak kullanılmış, bir bölümü ise bir kenara atılmış olarak durmaktadır. *İn situ* olarak yani orijinal yerinde ele geçen tek eser Figani Köyü Beke Kaplıcası'nda bulunmaktadır. Bu hamam yapısı, Çorum ili sınırları içerisinde Roma İmparatorluğundan günümüze ulaşan tek yapıdır. Kubbesinin henüz yıkılmamış olması sebebi ile Çorum ili ve Orta Karadeniz Bölgesi Roma mimarlık tarihinin

⁶ Mimaride, daire formundaki dikey taşıyıcı öğeye sütun denilmektedir. Sütun üzerine sütun başlığı konulmaktadır.

⁷ Mimaride, dörtgen formundaki dikey taşıyıcı öğeye paye denilmektedir. Paye üzerine paye başlığı konulmaktadır.

⁸ Kilisede başpiskoposun oturduğu koltuğa kathedra denilmektedir.

⁹ Kiliselerde dini törenin yapıldığı ve yalnızca ruhban sınıfın girebildikleri kutsal bir mekân niteliğindeki bema ile cemaatin bulunduğu naosu ayıran levhalardan oluşan bölüme verilen templon denilmektedir. Templonu çevreleyen korkuluk levhalarının dayandığı dörtgen formlu küçük payelere templon payesi denilmektedir.

¹⁰ Çatıdan yağmur sularının rahat akmasını temin etmek için yerleştirilen oluklara çörtlen denilmektedir.

¹¹ Zeytin veya üzüm preslemede kullanılan mekanizmaya ait aparatlardan birisidir.

¹² Natüralist üslupta motifler doğadaki formunun tıpkı aynısı şeklinde yapılmaktadır. Bkz. Resim 1.

¹³ Stilize üslupta motif gerçek görünümünden daha farklı, doğallıktan uzakta genellikle çizgisel ve yalın bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat bu şekliyle de doğal halini anımsatır. Bkz. Resim 3.

¹⁴ Palmet motifi farklı eser türlerinde farklı düzenlemeler ile karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Resim 6a, sütun başlığı abaküs bezemesinde yan yana sıralanmış palmet motifi dizisi; Resim 6b, Kathedranın ön yüzünde simetrik köşelere yerleştirilmiş palmetlerden oluşan düzenleme; Resim 6c, sütun başlığının çanak kısmının köşelerinde birer palmet motifi görülmektedir.

¹⁵ Stilize üslup da başak motifinin farklı düzenlemeleri görülmektedir. Bkz. Resim 7a, Sütun başlığı abaküs bölümünde çift sıra şeklinde düzenlenmiş başak motif şeridi; Resim 7b, sütun başlığı abaküsü üzerinde tek sıra şerit halinde başak motifi; Resim 7c. Karşılıklı olarak yer alan başak motifinin ortasında madalyon düzenlemesi.

¹⁶ Ajur tekniği matkap denilen ucu sivri bir aletle noktalar açılmak suretiyle taşın bir dantel gibi işlenmesidir. Bkz. Resim 1.

¹⁷ Tarihi bir yapıdan getirilerek yeni bir yapıda mimari eleman olarak kullanılan eserlere devşirme eser denilmektedir.

canlı bir örneğini yansıtmaması bakımından son derece önem arz etmektedir. İl ve Bölge bazında kültür ve turizm için de bir mihenk taşı özelliği taşıyan bu yapının ilimize ve Karadeniz Bölgesine kazandırılması için ivedi bir kazı çalışmasına başlanmasına öncelikle gerek vardır.

Eserlerin en yakın benzer örnekleri çevre illerde özellikle Amasya Müzesi'nde mevcuttur. Eserlerin üzerinde görülen bezemelerde motif, üslup ve teknik bakımından Doğu Roma İmparatorluğu'nun Başkentinin (Nova Roma/ Konstantinopolis/ İstanbul) örnek alındığı geleneksel bir yapıdan söz etmek mümkündür. Bölgesel benzerlikler ise yerel atölye işleri olduğunu akla getirmektedir.

Sonuç olarak Çorum ili ve çevresinde bulunan taş eserler üzerinde görülen bezemelerden yola çıkarak, 5-11. Yüzyıllar arasına tarihlenen bu eserlerin Doğu Roma İmparatorluğunun gücünü, zengin sanat ve kültürel birikiminin yansıttığını söyleyebiliriz. Bezemeler bize batı ve doğu sanatının bir sentezi fakat daha çok batılı eğilimin olduğunu göstermektedir. Bunda İmparatorluk sanatı içinde daha önceden belirlenmiş kuralların etkisi büyüktür. Bu kuralların belirlediği motif repertuarı'nın yanısıra yerel unsurlarında etkisiyle kendine özgü bir ortak sanat dili oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

KESKİN, E. (2009):

“Roma ve Bizans Dönemi”, (Ed. Yavuz Bayram), Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, s.118-127.

KESKİN, E. (2009):

“Roma ve Bizans Dönemi Eserleri ”, (Ed. Yavuz Bayram), Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, s.212- 231.

KESKİN, E. (2010):

Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Resim 1:Mecitözü Lisesi Bahçesi natüralist üslup
akanthus motifli

Resim 2:Akanthus bitkisi.

Resim 3:Çorum Müzesi, stilize üslup
akanthus motifli

Resim 4:Çorum Müzesi, ucu kıvrık sarmal dallar

Resim 5:Boğazkale İlçesi, Evcü Köyü, Üzüm ve yaprakları ile asma dalı

6a

6b

6c

Resim 6. Çorum Müzesi, palmet motifinin farklı düzenlemeleri

7a

7b

7c

Resim 7: Mecitözü İlçesi, stiliz üslupta başak motifinin farklı düzenlemeleri

Resim 8: Elvan Çelebi Zaviyesi girişi,
çarkıfelek motifi

Resim 9: Çorum Müzesi, zikzak motifi

Resim 10: Mecitözü, Sütun başlığı üzerinde görülen içbükey yivlerden oluşan godron motifi

Resim 11: Çorum Müzesi, dalga ve okucu motifi

Resim 12: Çorum Müzesi, eşkenar dörtgen (rhombus) motifi

Resim 13: Boğazkale İlçesi, yürek, yay ve nokta motifi

Resim 14: Soffit motifi

Resim 15: Spiral motifi

Resim 16: Çorum, Müzesi Haç motifi

Resim 17: Çorum Müzesi, bir kaptan su içen kuşlar

HALI VE DÜZ DOKUMACILIKTA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Feryal SÖYLEMEZOĞLU *

Çorum geleneksel el sanatları ile ilgili önemli illerimizden birisidir. Ancak son yıllarda ülkemizde, birçok sebeple el sanatlarında bir gerileme ve yok olma tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Özellikle halıcılığımız ve düz dokuma dediğimiz kilim, cicim, sili ve sumak dokumacılığımızda önemli gerilemeler görülmüştür.

Çorum ilinde geçmişte yoğun olarak yapılan halı ve kilim dokumacılığı günümüzde Mecitözü, Ortaköy ve Alaca'da az miktarda, o da çeyizlik amacıyla dokuma yapılarak ayakta kalmaya çalışmaktadır.

Türkiye genelinde halı ve kilim dokumacılığında önemli derecede bir düşüş görülmektedir.

Halıcılık ve kilimcilik gerek dokunduğu bölgenin özelliklerini taşıması, kültür değerlerini yansıtmaması ve gerekse dokunduğu bölgeye ekonomik katkıda bulunması açısından Türkiye için önemli bir uğraştır. Halı kilimlerimizdeki renk, motif ve desenler dokumacının sevinç ve üzüntülerini, yaşadığı tüm güzelliklerini kısacası duygu ve düşüncelerini; ipliklerle işlemesi ve güncel yaşamını, geleneklerini, kültürünü yansıtmaktadır. Kilim kullanım alanlarının çeşitliliği, kolay ve çabuk dokunabilir olması, ucuzluğu, renkliliği ve kolay taşınabilir olması gibi özelliklerinden dolayı halıya göre daha geniş kitlelerce kullanılabilirdiği gibi ayrıca turistlerin de ilgisini çeken turistik bir materyal durumundadır.

Bir el dokuması halının kalitesini, pazar şansını etkileyen faktörlerin başında işçilik ve desenin yanı sıra kullanılan malzeme de düşünülür. Hammadde olarak nitelenen bu malzeme deyince akla ilmelik olarak kullanılan yün iplikleri gelmektedir.

Türkiye koyun üreticisi ülkeler arasında önemli bir yere sahiptir. Yerli koyun ırklarımız olan Karaman ve Dağlıç türü koyunların vermiş olduğu kaba karışık yapağuların en ideal olarak kullanım alanı halı ve kilim ipliği olarak değerlendirilmesidir.

Ülkemizde üretilen yün halı ve kilim iplikleri, dokuması yapılan yörenin özelliklerine göre değişik biçimlerde üretilmektedir. Köylerimizde genellikle dokuyucular kendi hayvanlarının yünlerini kendi olanakları ile temizleyip, eğirip-bükümekte ve iplik haline getirmektedirler. Bunun yanında büyük miktarlarda iplik fabrikalarında üretilen ve daha çok il ve ilçe merkezlerindeki tezgâhlarda kullanılan iplikler ise çok değişik karakter göstermektedir. Ülkemizde el dokuması yün kilim halı iplikleri kamu ve özel kesimin iplik fabrikalarında üretilerek dokuyucunun kullanımına sunulmaktadır. Yine birçok büyük halı üreticisi ise yapağısını kendisi

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Ev Ekonomisi Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü Ankara/TÜRKİYE

özel olarak satın almakta ve ürettirdiği halılar için en uygun olduğuna inandığı harmanı yaparak ya kendi iplik fabrikalarında iplik haline getirmekte ya da özel iplik fabrikalarında fason olarak iplik ürettirmektedir.

Yine ipliğini kendisi ürettiren firma ya da kuruluşlar, iplik fabrikalarının satışa sunduğu iplikleri piyasa ipliği olarak nitelemekte ve kendi ürettikleri lakların kalitesine uymadığı; harmanlarının belli olmadığı, harmanlarında çullanılmış yün, sentetik elyaf, triko artıkları, tiftik, tabak yünü ve kabapbaşı gibi yün iplik üretimine uygun olmayan materyalin kullanıldığı ve bu nedenle ipliklerin kalitelerinin iyi olmadığı gerekçesiyle beğenmemektedirler.

Bu nedenle el dokusu yün halı ipliklerimizin üretilmelerinde standarda, belirtilen diğer özelliklerde gösterilen özenin gösterilmesi çok önem taşımaktadır. İplik üretimi sırasında hammaddenin istenen özelliklerde seçilmesi ile daha kaliteli ve standartlara tam anlamı ile uyan ipliklerin üretilmesi mümkün olacaktır. Böylelikle dokunan halı ve kilimlerimiz, kaliteli olacağından gerçek değerleri ile pazarlanabileceklerdir.

Halı ve kilim dokumacılığımızda bir diğer sorun ise desen problemidir. Bazı yöresel dokuyucular geleneksel halı ve kilim desenini kafadan ezberle dokuyabilmektedirler. Ancak yeni desen hazırlayabilecek teknik bilgileri yoktur. Hemen hepsi daha önceden hazırlanmış deseni uygulayabilmektedirler. Ülkemizde hazır desen olarak bazı özel kuruluşlarla Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın çalışmaları ile oluşturulan desenler piyasada bulunmaktadır. Ayrıca şu an kapatılan Sümer Halı Anonim Şirketi'nin desenleri piyasada bol miktarda kullanılmaktadır.

Ancak piyasanın arzusuna ve tüccarın talebine göre rastgele düzenlenmiş desenler ve bu desenlere göre dokunmuş halı ve kilimler de bulunmaktadır. Bu bakımdan piyasanın istediği desenlere halı ve kilimlerimizi uydurmak yerine kendi geleneksel desenlerimizi iç ve dış piyasaya kabul ettirerek piyasayı ona göre yönlendirmek gerekmektedir. Yani piyasanın deseni değil, desenin piyasayı etkilemesi için gerekli tedbirleri almak görüşündeyiz. Bunun için iyi bir araştırma ve inceleme ile saptanan geleneksel desenleri çoğaltmak, ücretsiz dağıtmak veya daha ucuza satarak kültür değerlerimizi yansıtan motiflerimizin halı ve kilim dokumalarımızda yaygın olarak kullanımını gerçekleştirmek gerekmektedir.

Bir diğer sorunumuz eğitim, öğretim ve araştırmadır.

Eğitim, Öğretim ve Araştırma:

Halılarımızın ve kilimlerimizin iç ve dış piyasada gerekli değeri bulabilmesi için onların iyi kalitede ve desende dokunmaları şarttır. Bu ise hammaddeden pazarlamaya kadar halı ve kilim kavramını bilen uzman kişilerin ortak çalışmalarıyla gerçekleşebilir. Böyle kişilerin ise iyi bir eğitim ile yetişebileceği doğaldır. Araştırma sonuçlarının eğitime yardımcı olması, eğitimdeki aksaklıkların araştırılıp giderilmesi her zaman göz önünde bulundurulmalı ve bu iki konu ayrılmadan bir arada irdelenmelidir. Türkiye'de halıcılık ve kilimcilik eğitim-

öğretimi çok çeşitlidir. Yani halı ve kilim dokumayı bilenler bu sanatı çok çeşitli kaynaklardan çeşitli yollarla öğrenmektedirler.

Bu sistemler;

1. Yıllardan beri anadan kıza geçerek gelişen eğitim sistemi

2. Bazı atelyelerde ve evlerde hamil denen halı tüccarlarının geliştirdikleri eğitim sistemi: Bu sistemde tüccar hazır iplik, hazır desen ve hazır çözümlerle hazır halı ve kilim dokutturmaktadır.

3. Kurslarla yapılan eğitim-öğretim: Türkiye’de çok yaygın olan bir halı ve kilim eğitim sistemidir. Bazı kamu kuruluşlarınca (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İl Özel İdareleri gibi) açılan kurslar, bu tür eğitim-öğretime örnek sayılabilir. Bu kurslar gezici ve daimi olarak çeşitli bölgelerde düzenlenmekte ve halıcılık sanatını öğrenmek ve bir meslek edinmek isteyenlere yardımcı olmaktadır.

Bu sistemlere ek olarak başkaları da bulunmaktadır. Bunlar gerek yapı, gerek uygulayan kuruluş ve gerekse içerik ve bu sistemlerle halıcılık ve kilimcilik eğitimi alanlar bakımından farklılıklar göstermektedir. Bunlar kaba bir sınıflandırma ile şöylece gözden geçirilebilir:

Cezaevlerinde yapılan halıcılık eğitim-öğretimi:

Suçluyu ıslah ve topluma kazandırma amacını da taşıyan bu eğitim sistemi sınırlı bir kesime (hükümlülere) yönelmekle beraber onları topluma kazandırması ve bir meslek sahibi yapması açısından önem taşımaktadır.

Para kazanmak amacıyla özellikle kentlerde bazı özel kuruluşların açtıkları kurslar.

Yatılı ve temel eğitimle birleştirilmiş, uzun süreli olarak planlanan ve uygulanan halıcılık eğitimi:

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünün Erzurum’daki uygulaması bu tür eğitimin en güzel örneğidir. Buradaki öğrenciler uzun süre yatılı olarak kalmakta ve halıcılık eğitiminin yanı sıra temel eğitime ilişkin dersler de almaktadır. Ayrıca üretime de katkıları olmaktadır.

Bazı Fakülte, Yüksek okullar ve Meslek Yüksekokullarında yapılan halıcılık ve kilimcilik eğitimi

Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı Kız Meslek Liseleri ile Olgunlaşma Enstitülerinde yapılan eğitim olarak gruplandırabiliriz.

Memleketimizde el dokuması halıcılık ve kilimcilik konusunda araştırma yapan kuruluş, araştırmacı, birey ve araştırma sayısı çok azdır. Ayrıca bu kurumlarda halıcılık ve kilimcilik konusunda yetişmiş uzman sayısı ile halıcılık ve kilimcilik konusunda yapılan araştırma sayısı da yeterli değildir.

Araştırmaz eğitim olmayacağı bir gerçektir. Eğitimin planlanması,

organize edilmesi, genişletilmesi ve gerçekleştirilmesi her şeyden önce bu konuda yapılacak araştırmalara bağlıdır.

Kurumların ve kişilerin halıcılık ve kilimcilik konusunda yaptıkları girişimler ve sorunları çözme çabalarının tek başına maalesef fazla bir değer ifade etmediği ve etmeyeceği de görülmekte ve anlaşılmaktadır. Bu konuda kişi ve kurumlara en büyük desteği “bir devlet politikasının saptanmış olması” sağlayacaktır.

Bu iki temel görüşün ışığı altında el dokuması halıcılıkta ve kilimcilikte; öncelikle eğitimi yetiştirmek gereklidir. Halıcılık ve kilimcilik eğitiminin her dalını ve temel eğitimi verebilecek ayrı uzmanlık konularına sahip eğitimcilerinin yetiştirilmesi şarttır.

El dokuması halıcılık ve kilimcilik konusunda köklü bir eğitim planlaması yapılmalı, araştırmacı ve eğitimcilere gereken destek sağlanmalıdır.

Koordinasyon Eksikliği:

Ülkemizde el dokusu halıcılıkla uğraşan birçok kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Üniversiteler

Belediyeler

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Bazı Vakıflar vb.

Bu kadar çok kuruluş halıcılık ve kilimcilik ile uğraştığı için bu kuruluşların birbirleriyle iletişimi zorlaşmakta böylece emek-bilgi-para ve zaman boşa gitmektedir. Bu amaçla devlet örgütü içerisinde tek bir kuruluş adı altında toplanarak tüm işlemlerin bu merkez kanalıyla yürütülmesi yararlı olacaktır.

Bu merkez aracılığı ile el dokusu halıcılığın ve kilimciliğin başta hammadde, desen, kalite gibi dokumacılıkta ve pazarlamada sorun çıkaran konular çözümlenebilir. Ayrıca bu merkez kanalıyla üretilen halı ve kilimlerin kaliteleri açısından standartlara uygunluğu kontrol edilebilir ve denetlenebilir.

Dokumacı Sorunları:

Ülkemizde yaygın ve etkin bir şekilde uğraşılan halı ve kilim dokumacılığı üreticilerinin karşılaştıkları bir takım sorunlar bulunmaktadır.

Halı ve kilim dokumacılığında atelye sistemi, halı dokumada dokuyucuları denetleme kolaylığı olduğu için kaliteli ve hatasız halı ve kilimlerin dokunduğu buna karşılık evlerde halı ve kilim dokutturmada ise genellikle denetimsizlikten doğan hataların bulunduğu ancak yürürlükteki yasalar nedeniyle atölye

sistemi halı ve kilim dokutmanın maliyetleri artırması nedeniyle halı ve kilim dokutma sisteminin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Türkiye’de dokuyucuların genellikle amiller adına halı ve kilim dokudukları bir sistem de geçerlidir. Dokuyucuların kooperatifler kurarak, halı ve kilim üretmek veya kendi hesaplarına halı ve kilim dokuma yoluna gitmeyerek amiller adına halı ve kilim dokumalarının halı ve kilim dokuma tekniğini tam olarak bilememe, halı ve kilim dokuma aşamasında karşılaşılan sorunları çözememe, gerekli anaparayı, hammaddeyi sağlayamama gibi değişik nedenlerden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Bu nedenle devletin halı ve kilim dokumacılığını geliştirmeye yönelik önlemleri alırken belirtilen bu sorunları öncelikle çözüme ulaştıracak yasal düzenlemeleri getirmesi yararlı olacaktır. Alınacak bu yasal düzenlemeler içerisinde de en önce düşünülmesi gereken konu da genel sağlık sigortasıdır.

Ayrıca ülkemizde özel sektördeki bazı atölyeler son derece elverişsiz şartlarda halı ve kilim dokutturmaktadırlar.

Verimliliğin sağlanabilmesi öncelikle çalışılan ortamların iyileştirilmesini gerekli kılmaktadır. Çalışır ortamlarının iyileştirilmesi sonucunda çalışanlardan ve yapılan işlerden daha yüksek verim sağlanabilir.

Bu nedenle ülkemizdeki atölyelerin çalışma ortamlarının iyileştirilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.

Diğerleri

Ülkemizde üretilen halı ve kilimler üzerinde bazı ciddi atölyeler dışında sıkı bir kalite kontrol yapılmamaktadır. Bu ise yapım hatası olan halıların ve kilimlerin piyasaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle halı ve kilim kalitesini denetleyecek bir otokontrol sisteminin geliştirilmesi yerinde olacaktır.

El dokusu halıcılık ve kilimcilik konusunda yurdumuzda ve yurtdışında yeterli ve etkin bir tanıtım ve propaganda yapıldığı söylenemez. Bir ülkenin tanıtımında geleneksel el sanatlarının yeri, önemi ve rolü inkâr edilemez. Üretilen ürünler yurdumuzun özellikle dış ülkelerde tanıtımını, propagandasını yapabilecek geleneksel el sanatlarımızın başında gelmektedir. Bu amaçla sergiler açmak, yarışmalar ve festivaller düzenlemek, tanıtıcı broşürler hazırlamak gibi etkinliklerle konu gündemde tutulmalıdır. Ayrıca TV ve radyo programları hazırlanmalı, basından bu konuda yararlanılmalıdır.

Sonuç

Ülkemizin sosyo-ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olan halılarımızın ve kilimlerimizin; hammadde, araç, desen, eğitim öğretim ve araştırma, koordinasyon eksikliği, kooperatifleşme kredi, dokuyucu sorunları, atölye-işyeri ile ilgili darboğazları ve mevcut sorunları çözüldüğünde halıcılık ve kilimciliğimiz yurdumuza dokuyana, satana, alana yarar sağlayacak geleneksel bir ata sanatı konumunu da sürdürecektir ve gelecek nesillere aktararak kültürel değerlerimizi yaşatmamız mümkün olacaktır.

TURİSTİK HEDİYELİK EŞYADA GELENEKSELLİĞİN DEVAMLILIĞI İÇİN YAPILMASI GEREKENLER

Ayşem YANAR *

Özet

El sanatı ürünleri, geleneksel bilginin kullanılması ve hammaddenin çeşitli tekniklerle işlenmesiyle üretilen ürünlerdir. El sanatları, kültür turizminde turistik hediyelik eşya olarak yer almaktadır. Turistik hediyelik eşya yöreyi temsil yeteneği yüksek ürünlerdir. Yöreye özgün olması halinde turist tüketici tarafından daha fazla ilgi görmekte ayrıca yöre tanıtımına destek olmaktadır. Bir ürünün yöreye ait olabilmesi ve yöreyi temsil edebilmesi o yöreye ait coğrafi işaretlerin kullanılması anlamına gelmektedir. Son zamanlarda yabancı menşeli ürünlerin pazarda daha çok yer alması geleneksel turistik hediyelik eşyada yozlaşma yaşanmasına sebep olmaktadır. Geleneksel turistik hediyelik eşyanın sürdürülebilmesinde ve özellikle yeni ürün tasarımlarında kültür aktarımı açısından özgünlük önem kazanmaktadır. Turistik hediyelik eşyada gelenekselliğin devamlılığı açısından, yenilenebilir ve geliştirilebilir ürünler için bazı özellikler önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada turistik hediyelik eşyada gelenekselliğin devamlılığı açısından sekiz unsur belirlenmiş ve bu sekiz unsur üzerinden Çorum iline özgü turistik hediyelik eşya önerileri verilmiştir.

1. Giriş

El sanatları, kişinin kendi elleriyle hobi veya ticari amaçlarla yaptığı bir sanattır. İnsanoğlu var olduğundan beri gerek ihtiyaçlarını gidermek gerekse giyinme ve korunma amacıyla el sanatlarıyla uğraşmaktadır. El sanatı ürünü geleneksel bilginin kullanılması ve hammaddenin çeşitli tekniklerle işlenmesiyle meydana gelmektedir.

El sanatları ürünlerini hammaddelerine göre sınıflandırmak mümkündür ve kullanılan hammaddelerine göre yedi grupta incelenebilmektedir. Bunlar, hammadde olarak lif işleyen; ahşap işleyen; taş işleyen; toprak işleyen; maden işleyen; deri ve hayvansal artıkları işleyen; ince dallar, sapsar ve ağaç şeritleri işleyen el sanatlarıdır (Arlı 1990).

Çorum ili, el sanatları bakımından oldukça iyi durumdadır. Sepetçilik, semercilik, bakırcılık, dokumacılık (kargı bezi, çanta, kilim, duvar yastığı), çömlekçilik, dericilik, taş işlemeciliği, yorgancılık, çorap örücülüğü gibi el sanatları Çorum ilinde halen yapımına devam edilen el sanatlarıdır (Anonim 2012). Her yörede olduğu gibi Çorum ilinde de el sanatlarını yerli ve yabancı turist ile buluşturmada turistik hediyelik eşya önemli bir görev üstlenmektedir. Turist gittiği yörede ya da ülkede, tarihi ve turistik yerleri görmek, oraya ait gelenek ve göreneklere tanıtım, o yörenin özelliklerini ve çizgilerini taşıyan, özgün olan, kolay taşınabilir, fonksiyonel olan bir eşyayı almayı istemektedir. Turistik hediyelik

* Dr., Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Ankara/TÜRKİYE

eşya kapsamına hem hediye hem de yörenin tüm özelliklerini yansıtabilen ürünler girmektedir.

Yörede üretilen el sanatı ürünlerinin özgün yapım aşamalarının da devamlılığı açısından nesilden nesile aktarılması önemlidir. Özellikle yabancı turistlere göre ürünün özgünlüğü, kültürel ve tarihsel bütünlük göstermesine bağlıdır (Littrell vd. 1993). Çünkü el sanatları ürünlerinde, yani turistlerin satın alacağı turistik hediyelik eşya ürünlerinde, en önemli etmen kültürdür.

Gordon (1986), turistik hediyelik eşyanın ilk tipolojisini yapmıştır. Turistik hediyelik eşyayı beş başlık altında sınıflandırmıştır. Bunlar; resimsel görüntü, kaya parçası, sembolik kestirme, belirteç ve yerel üretimdir.

Resimsel görüntü, turistlerin satın aldıkları kartpostal gibi turistik hediyelik eşyadır. Kaya parçası, doğal ortamı temsilen doğadan toplanan öğelerle oluşturulan turistik hediyelik eşyadır (çam kozakları, deniz kabukları, kayalar ve taşlar). Sembolik kestirme turistik hediyelik eşya ise Eyfel kulesinin minyatürü gibi, geldiği yer hakkında bir kestirme kodu veya mesajı verilen, yerine göre uyarlanmış nesnelere dir. Sembolik kestirme öğeleri olağanüstü bir deneyimin sembolü ve aynı zamanda günlük yaşantıda fonksiyonel olarak kullanılan ürünlerdir. Belirteçler, üzerinde belirli bir yer ve zaman bulunan ve onların isimlerinin yazıldığı ürünlerdir. Bu bir tişört olabildiği gibi üzerinde yöre ismi yazılı buzdolabı süsü bile olabilmektedir. Yerel üretimden kasıt ise belirli bir alanda yerli hammaddeden yapılmış yerel ürünlerdir. Yerel giyecek, yiyecek gibi özgün ürünlerdir (Swanson ve Horridge 2006). Sonuç olarak giysilerde kullanılan işlemler de el sanatıdır. Yöreyle özgü yiyecek, örneğin tarhana yapımı da aslında bir el sanatı ürünüdür.

Turistik hediyelik eşyanın özgünlüğü, coğrafi işaret temsil yeteneğinin iyi olmasına, o yörede bulunan hammaddeden üretilmesine bağlıdır. Coğrafi işaretler, 'belli bir niteliği, ünü ve diğer özellikleriyle, bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü tanıtip gösteren işaretlerdir' (Anonim 2011). Coğrafi ürünler kapsamına doğal ürünler, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünleri girmektedir.

Ülkemizde el sanatı ürünleri önemli kültürel miraslardır. Günümüzde kimi el sanatları hala sürdürülmekte, kimi devam ettirilmeye çalışılmakta, kimileri ise yok olmaktadır. El sanatlarının sürdürülebilirliği açısından desen, motif, renk, hammadde gibi önemli kriterlerin yozlaşmasını önleme açısından coğrafi işaretler önemlidir. El sanatı ürünlerinin yöreden yöreye farklılık göstermesi, işin içine insan faktörünün girmesi gibi nedenlerle standardizasyonunun yapılamamasından ve denetlenememesinden dolayı kalitede sapmalar yaşanmaktadır. Bununla birlikte coğrafi işaretlerle alınan tescil belgeleri sayesinde belli bir standarda ulaşmak söz konusu olabilmektedir.

Turistik hediyelik eşya da gelenekselliğin devamlılığı açısından, yenilenebilir ve geliştirilebilir ürünler için bazı özellikler önem kazanmaktadır. Bu özellikler, yörede bulunan hammaddeler, yöre halkı için anlam ifade eden kişiler, yöreye ait hayvanlar, yöresel ürünler, yörenin endemik bitkileri, yörenin özel gün ve tarihleri, yörenin toplumsal olayları, taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıdır. Geleneksel

turistik hediyeelik eşya ürünün yapımında bu konulara yer verildiğinde yöreye özgü ürünlerin oluşturulması kaçınılmazdır.

2. Çorum İlindeki Turistik Hediyeelik Eşya İçin Öneriler

Turistik hediyeelik eşyanın yöreye özgünlüğünün devamlılığı açısından bu bölümde yöreye özgü sekiz unsur üzerinden turistik hediyeelik eşya önerileri verilmektedir.

2.1 Hammadde

Coğrafi konum el sanatında kullanılan hammaddeyi doğrudan etkilemektedir. Türkiye mineral ve maden kaynakları bakımından da zengin bir ülkedir. Erzurum oltu taşı, Kırşehir, Nevşehir oniks taşı, Balıkesir ametist taşı, Eskişehir lüle taşı ile ön plana çıkmakta ve kendine özgü bu taşlardan yapılmış ürünleri üretmekte aynı zamanda pazarlamaktadır.

Ahşap da hammadde olarak yaygın kullanılmaktadır. Çorum ilinde özellikle ahşaptan turistik hediyeelik eşya olarak oyuncak beşik, at arabası ve kağıt yapılmaktadır (Kayabaşı ve Bozkurt 2011). Çorum'da hammaddesi maden olan el sanatları da yapılmaktadır. Özellikle bakırcılık ön planda olan bir el sanatıdır.

Çorum yer altı kaynakları bakımından zengin bir ilimiz değildir. Boztepe ve Tekkeşin Köyü'nde beyaz renk ve beyaz zemin üzerine mavi damarlı mermer geçmişte ve günümüzde de zaman zaman üretimi yapılmaktadır. Mermer turistik hediyeelik eşya olarak masa üstü süslerde ve biblolarda kullanılabilen bir hammadDEDİR.

2.2. Yöresel ürünler

Yöresel ürünlerden, dut, fındık, turşu, çay, havuç ve domates gibi ürünler turistik hediyeelik eşyada simge haline getirilebilir. Antalya'nın portakalı, Siirt'in fıstığı, Malatya'nın kayısı simgeleşmeye müsait yöresel ürünlerdir. Türkiye yöresel ürün bakımından çok çeşitlilik göstermektedir ve bu konuda zengin bir kültürel geçmişe sahiptir.

Leblebi Çorum'un en önemli yöresel ürünüdür. Leblebi de yine birçok üründe kullanılabilen bir simgedir. Örneğin, Leblebi bir mutfak önlüğü, fırın eldiveni, tişört gibi tekstil ürünlerinin üzerine baskı yoluyla sembol olarak kullanılabilir. Tuzluk, küllük gibi seramik objelerde kullanılabilir.

Çorum'a ait olan yöresel ürünlerden Çorum leblebisi 15.08.2001 tarihinde, İskilip dolması ve İskilip turşusu ise 14.02.2005 yılında coğrafi işaret tescil belgesini almıştır (Anonim 2013).

2.3 Hayvanlar

Yöreye ait özel bir hayvan, Sivas kangalı, Ankara keçisi, Ankara kedisi, Şanlıurfa kelaynağı, Amasra leyleği, Antalya kareta kaplumbağaları, Van kedisi gibi hayvan figürleri geliştirilip simgesel ürünler tasarlanabilir. Özellikle Ankara'ya bakıldığında tüm literatür bilgilerinde yer alan içinde isminin geçtiği

iki hayvan görülmektedir. Bunlar, Ankara keçisi ve Ankara tavşanıdır; ancak ikisiyle ilgili turistik hediyelik eşyaya rastlamak mümkün değildir. Ankara’da pazarlanmakta olan turistik hediyelik eşyada bu iki sembolün bulunmaması çok büyük bir eksikliklerdir.

Çorum iline bakıldığında ise özel belli bir tür ile ön plana çıkmış hayvan bulunmamaktadır. Ancak Hitit uygarlıklarında hayvan olarak geyik ve boğa figürü kullanılmaktadır. Çorum’un tarihi geçmişinde Alacahöyük gibi ören yerlerinde yaşamış topluluklara bakıldığında bu toplumlar için önemli olan geyik ve boğa gibi hayvanlar turistik hediyelik eşyada kullanılabilir.

Alacahöyük güneş kurslarında da hayvan simge olarak kullanılmıştır. Güneş kursları Hitit ve sanatının simgesi sayılan bir nesnedir. Bazılarının üzerinde barışı simgeleyen geyik, bazılarında ise üremeyi simgeleyen kuş figürü bulunmaktadır (Şahan 2011).

Bu hayvanlar, biblolar, masa üstü süslerde, buzdolabı süslerinde, oyuncaklarda kullanılmaya müsait sembollerdir.

2.4. Endemik bitkiler

Endemik bitki; bulunduğu bölgenin iklim şartları yüzünden yalnızca o bölgede yetişen, dünyanın başka yerinde yetişme ihtimali olmayan, yöreye özgü bitki türüdür. Türkiye’de 3000 adet endemik bitki bulunmaktadır (Anonim a 2013).

Örneğin, Isparta’nın endemik bitkisi güldür ve Isparta’nın gülü (*Rosa damascena* Mill.) karşımıza gül suyu, gül kolonyası, gül kokulu tespih, gül şurubu, gül reçeli olarak çıkmaktadır. Antalya çan çiçeği (*Campanula antalyensis*), Artvin karanfili (*Dianthus artvinensis*), Gaziantep Antep kardeleni (*Gallantus antepensis*), Trabzon papatyası (*Anthemis trapezunti*), Tunceli munzur çançiçeği (*Campanula munzurensis*), Safranbolu safran çiçeği (*Crocus ancyrensis*, *Crocus biflorus*, *Crocus danfordae*, *Crocus abantensis*, *Crocus pastolazae*) endemik bitkiler arasında yer almaktadır ve turistik hediyelik eşyada sembol olarak kullanılabilir figürlerdir (Torlak vd. 2010).

Ankara çiğdemi (*Crocus ancyrensis*) bir İç Anadolu bitkisidir ama yalnızca Türkiye’de yetişen bir endemiktir. Ankara çiğdemi Çorum ilinde de bulunduğundan Çorum iline özgü turistik hediyelik eşyada kullanılabilir coğrafi işaretlerden biridir. Ankara çiğdemi dışında Çorum ilinde endemik bitki olarak papatyagillerden (*Asteraceae*) *Achillea* (*achillea gypsicola*) ve ayrıca ispir meşesi (*Quercus macranthera* subsp. *sypirensis*) bulunmaktadır. 2004 yılında Çorum-Sungurlu civarında bulunan *Salicornia fretagii* Yaprak & Yurdakulol isimli endemik bitki Tuna Ekim tarafından toplanmış ve 2008 yılında Yurdakulol ile birlikte yayımlanmıştır. Bitkiye Alman botanikçi Freitag’ın ismi verilmiştir (Ekim 2007).

Bu endemik bitkiler de turistik hediyelik eşyada doğrudan veya kısmen kullanılabilir simgelerdir. Endemik bitkilerin turistik hediyelik eşyada ya bitkinin çiçeklerini döktüğü zaman beklenerek dökülen çiçeklerin toplanıp kullanılması yoluyla ya da bitkilerin fotoğraflarının kullanılması yoluyla olmalıdır.

Turistik hediyelik eşya için örnek verilecek olursa, endemik bitkiler ve bitkilerin resimleri, not defterlerinin üzerine uygulanabilir. Kartpostallara, telefon kartlarına, pullara resimlerinin kullanılması yoluyla yörenin tanıtımı yapılabilir. Bitkilerin çizimleri yapılarak tablolar oluşturulabilir.

2.5. Kişiler

Toplumların içinde buldukları döneme veya geçmişine ait unutamadıkları, bireyler üzerinde iz bırakan, Nasrettin Hoca, Mevlana, Yunus Emre gibi düşünürleri, devlet adamları, şarkıcıları, şehitleri yöreye ait bir ürünün üzerine sembolize edilebilir.

Turistik hediyelik eşyaya konu olabilecek kişiler yöre halkı için bir anlamı olanlardan seçilmelidir. Yöre halkı için gurur kaynağı olan kişilerin turistik hediyelik eşyada kullanılması hem yörenin tanıtımına olanak sağlamakta hem de kişilerin unutulmasını engellemektedir.

Çorum'un turistik hediyelik eşyaya konu olabilecek tekvando ve güreş alanından olan birçok sporcusu bulunmaktadır. Ayrıca şair (Şahinkaya Dil, Kul Mustafa), oyun yazarı (Fazıl Hayati Çorbacıoğlu), ressam (Gürkan Çoşkun, Sayit Maden) gibi yörenin önde gelen kişileri turistik hediyelik eşyada kullanılacak sembollerdir. Örneğin Çorumlu ressamın resimleri değişik objelerde kullanılarak turistik hediyelik eşyada ilgi uyandırılabilir.

2.6. Toplumsal olaylar

Toplumda yaşanan mutlu, gururlu olayların dışında üzüntü verici olaylar yaşanmaktadır. Çorum ili Kuzey Anadolu fay hattının etki alanı içindedir ve jeolojik yapısı nedeniyle depreme maruz kalmaktadır. Toplumların yaşadığı ve unutamadığı deprem, savaş gibi olaylar turistik hediyelik eşyaya konu olabilir.

2.7. Özel günler ve tarihler

Yöreye ait kurtuluş günleri, festivaller, yöresel şenlikler, özel yıllar (Mevlana yılı, Kadın yılı) gibi içinde yaşanan toplum için anlamlı günleri turistik hediyelik eşya için kullanılacak, simge haline getirilebilecek konulardır. 23 Nisan, 19 Mayıs gibi Milli bayramlar için de turistik hediyelik eşya tasarımı yapılabilir. İzmir için 9 Eylül, Ankara için 27 Aralık sembol olarak kullanılacak önemli günlerdir.

Çorum ilinin yerel takvimde bayramları, kutlamaları ve bazı tarihleri şu şekildedir:

28 Ocak- kış yarısı töreni yani kışın yarılanması ve de koç katımı töreniyle bağlantılı bir gündür. Boğazkale ilçesi ve Evcı Beldesi'nde dede hesabına göre zemheri ayının 15'inde yapılan bu törene köse gezdirme adı verilmektedir.

April 5- miladi takvime göre 18 Nisan- Mecitözü Boğazkaya Köyü'nde yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul edilmekte ve 'battik' adı verilmektedir.

Şam günü, Hicri takvime göre Şaban ayının 15. günü kutlanan tören Nevruz törenlerini çağrıştırmaktadır. Şam günü bir tatar köyü olan Kalecikaya'da kutlanmaktadır.

Hızır ve İlyas sözcüklerinin birleşerek halk ağzında ‘hidrellez’ şeklini alan gün, Gregoryen takvimine göre 6 Mayıs, eskiden kullanılan Rumi takvim olarak bilinen Julyen takvimine göre 23 Nisan olarak kutlanmaktadır (Akman tarihsiz).

Genel olarak halk takvimlerine bakıldığında, takvimleri oluşturan sistemin gelişi güzel öğelerden olmayıp her birinin o toplum üyeleri için anlam taşıyan doğal, tarihsel, sosyal, ekonomik, dinsel olgularla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yüzden Çorum iline ait özel gün ve tarihler turistik hediyelik eşyada kullanılmaya müsait simge durumundadır ve bu simgelerin yeni ürün geliştirme adına turistik hediyelik eşyada kullanılması gerekmektedir.

2.8. Taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları

Çorum ili Karadeniz bölgesinin İç Anadolu’ya geçişini sağlamaktadır. Beş bin yıllık geçmişe sahiptir. Hititlerin başkenti Hattuşa Boğazkale ilçesindedir. Alaca ilçesi Alacahöyük ve Ortaköy ilçesindeki Şapinuva’da Hitit medeniyetinin kalıntıları bulunmaktadır. Boğazköy, UNESCO tarafından dünya kültür mirası olan ülkemizdeki 9 yerden birisidir. Alaca’daki Gerdekkaya mezarı, Koçhisar mağarası, Kargı’daki Mihrihatun Cami ve hamamı, Hacıhamza kalesi ve hanı, Laçın Anıtsal kaya mezarı, Mecitözü’nde bulunan Elvan Çelebi Cami, Tekke ve Türbesi, İncesu Kanyon’unda Kybela kaya kabartması, il merkezinde bulunan Ulu Cami ve saat kulesi turistik hediyelik eşyaya konu olabilecek taşınmaz kültürel varlıklardır. Bu kültürel varlıklar biblolarda, masa üstü süslerde, tablo ve panolarda, anahtarlıklarda ve daha birçok turistik hediyelik eşyada konu olabilecek sembollerdir.

3. Sonuç

Turistik hediyelik eşyanın sürdürülebilirliğinin sağlanması yöreye ait özelliklerin turistik hediyelik eşyada kullanılmasına bağlıdır. Bir yöreyi en iyi tanıtmaya yolu turist tüketicilere o yöreye ait bilgileri aktarabilmektir. Yöreye ait yeme içme, giyim kuşam öğelerinin dışında yöreyi temsil yeteneği açısından en önemli etmenlerden biri de el sanatlarıdır.

Günümüzde turistik hediyelik eşyada bozulmalar olmakta, Çin menşeli ürünler piyasada bol miktarda pazarlanmakta ve turistik hediyelik eşyada tek tiplik yaşanmaktadır. Örneğin buzdolabı süsünün üzerine Ordu yazıldığında Ordu ilinde pazarlanmakta, Çorum yazıldığında Çorum ilinde pazarlanmaktadır. Dolayısıyla ürünlerde yöreye özgünlük bulunamamaktadır.

Bir ürünün yöreye ait olabilmesi ve yöreyi temsil edebilmesi o yöreye ait coğrafi işaretlerin kullanılması ile sağlanmaktadır. Gelişen teknoloji sayesinde ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerden turistlerin gezme potansiyellerinin artması, turistik hediyelik eşyanın çeşitliliğinin artırılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu çeşitliliğin sağlanmasında ise yöreye ait yöresel ürünler, yöreye özgü hayvanlar, yörenin özel gün ve tarihleri, yörenin önde gelen kişileri, taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ve eğer mevcut ise yörenin endemik bitkileri turistik hediyelik eşyaya simge olabilecek konulardır. Bu sayede sözü edilen simgelerin kullanılmasıyla turistik hediyelik eşyada çeşitlilik artırılabilir ve bu yolla kültürel zenginlik devam ettirilebilir.

KAYNAKÇA

Anonim. 2011:

Coğrafi İşaret Nedir. <http://www.avrupapatent.com> Erişim tarihi: 13.03.2011.

Anonim. 2012:

Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) El Sanatı Ürünleri Envanteri. Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği Yayınları El Sanatları Dizisi:1.Uzerler matbaacılık, Ankara.

Anonim.2013:

Tescilli coğrafi işaretler. <http://www.tpe.gov.tr>. Erişim tarihi: 08.05.2013.

Anonim a. 2013:

Türkiye’deki endemik bitkiler listesi. <http://tr.wikipedia.org> Erişim tarihi: 02.01.2013.

AKMAN, A (tarihsiz):

Çorum İlinin Bazı Yerlerinde Halk Takvimi ve Meteoroloji Uygulamaları, Çorum Halk Kültürü, *T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, no:4.s:1-43.

ARLI, M. (1990):

Köy El Sanatları, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, 1185, Ders Kitabı:339, Ankara.

DÜNDAR, A. (2004):

Çorum Cami ve Mescitleri.s;170.*Motif Yayın*, no:17. Ankara.

EKİM, T. (2007):

Türkiye’nin Nadir Endemikleri, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, s;383.

GORDON, B. (1986):

The Souvenir: Messenger of the Extraordinary. Journal of Popular Culture, Vol.20 (3);pp.135-146.

SWANSON, K. K. and HERRIDGE, P. E. (2006):

Travel Motivations as Souvenir Purchase Indicators. Journal of Tourism Management. Vol.27, pp.671-683.

ŞAHAN, M. (2011):

Hatti ve Hitit Uygarlıklarında Boğa ve Geyik İmgelerinin Kullanımı, *16. Uluslar arası Türk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Üsküp, Makedonya.9 Mayıs2011. s;355-362.

TORLAK, H., VURAL, M. ve AYTAÇ, Z. (2010):

Türkiye’nin Endemik Bitkileri, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü*, Pelin Ofset, s.221, Ankara.

KAYABAŞI, N., BOZKURT, H (2011):

Günümüzde İskilip İlçesinde Yapılan Bitkisel Örucülük ve Ağaç İşleri, *16. Uluslar arası Türk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Üsküp, Makedonya.9 Mayıs2011. s;289-298.

LİTTRELL, M. A., ANDRSON, L. F. AND BROWN, P. J. (1993):

What Makes A Craft Souvenir Authentic. Journal of Annals of Tourism Research. Vol.20, Issue.1, pp.197-215.

ÇORUM'DA BAKIRCILIĞIN DÜNÜ BUGÜNÜ VE YARINI

Serkan TULUK *

Çorum da dövme bakır zanaatını irdelemeden önce kelime anlamını incelemek gerekir. Dövme bakır ustalığı; külçe halinde dökülen bakırın dövülerek levha haline getirilme işlemi sonrası, yine dövülerek oluşturulan bakır tasarımlara, verilen isimdir dövme bakır ustalığı.

Zaman içerisinde gelişen bakır endüstrisi, bakırın fabrikalarda istenilen ölçüde ve istenilen kalınlıkta bakır levhaların üretilmesine olanak sağlamıştır; dolayısıyla bakır işleme ustalığı daha pratik ve daha hızlı üretime dönüşmüştür. Endüstrinin hızlı gelişimine ayak uydurmaya çalışan ustalarımız yeni teknikler ve yeni makinelerle çok daha hızlı seri üretime sahip olmuşlardır. Fakat zaman içerisinde artan rekabet ve kar marjı, üretilen ürünlerin kalitesini ve estetik yönlerini etkilemiştir. Bu gelişim dövme bakır zanaatını olumsuz yönde etkilemiştir. Zamanla zanaat deformasyona uğrayıp “ustalığını yitirmiştir”.

Hızla gelişen teknoloji, insanların değişen yaşam modelleri bakır ürünlerine olan talebi azaltmış, hatta yok olmasına neden olmuştur.

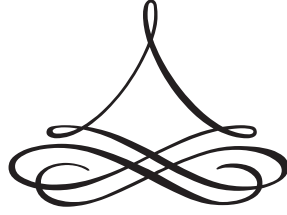
Çorumda bulunan, son 6 dövme bakır ustası, geleneksel yöntemlerle kısmen de olsa dövme bakır zanaatını sürdürmektedirler. Fakat yaş ortalaması 55 olan bu ustalarımızın yanında bu mesleği sürdüreceği olan ne bir kalfası ne de bir çırağı bulunmaktadır. Onların da bu mesleği bırakması durumunda bakır ustalığı tamamen son bulacaktır.

Şu an çok az sayıda olan bakır atölyelerinde üretilen bakır ürünler, tam olarak dövme bakır ustalığını yansıtmamaktadır.

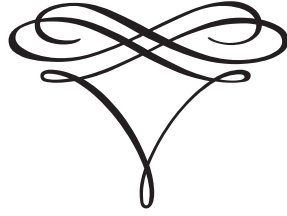
Zaman içerisinde “ustalık” ve “sanattan” uzaklaşan mesleğin, gelişen teknolojiye ve yeni tasarımlara yer bulamamış olması; zanaatı yok olma noktasına getirmiştir.

Çorum dövme bakır zanaatının, sanat ve tasarım okullarında, yeniden “ustalık” ve “sanatla” buluşması gerekmektedir. Bu bütünlük, özgün tasarımlarda ve de sanat eserlerinde varlığını sürdürecektir.

* Öğretim Görevlisi Hitit Üniversitesi İskilip M.Y.O. İskilip/Çorum/TÜRKİYE
E-mail: serkantuluk@hitit.edu.tr

ÇORUM'DA YEMEK KÜLTÜRÜ

ANADOLU MUTFAK KÜLTÜRÜNDE HİTİTLERDEN GÜNÜMÜZE ÇORUM MUTFAĞI

Ayşe Nilhan ARAS *

Varoluşsal eylemlerimizin en başında gelen yemek yemek, evrensel olsa da coğrafya, iklim, bitki örtüsü ve hayvanlar âlemi gibi fiziki koşullar ile inanç gibi sosyal koşulların etkisiyle her yaşam alanında farklılık gösterir. Bu farklılıklar yemeğin kendisini zaman içinde salt bir eylem aracı olmaktan çıkarıp söz konusu coğrafyada bir kültür haline gelmesine yol açar.

Günümüz Türkiye'sinde yaşayan mutfak(lar) ise binlerce yıldan beri bu coğrafyada yaşayan uygarlıklardan beslenmiş ve geçmişten gelen malzeme, pişirme tekniği ve yemek çeşitleri bilgisiyle dünyada adı geçen mutfaklar arasında yer almaya hak kazanmıştır. Tanıtım vb. sorunlar bir yana bırakıldığında hem kâğıt üzerindeki bilgilerin karşılaştırması yapılarak hem de yabancıların gözlemleriyle bu kanıya varmak yanlış olmaz.

Anadolu'da bölgeler ve kültürler arası kesişme noktalarından biri olan ve 8 bin yıllık geçmişe sahip Çorum'un mutfağı ise başlı başına ele alınması gereken Anadolu mutfaklarından biridir. Öyle ki, tarım ürünleri ve yemeklerinden başka leblebi gibi bugün önemli bir ekonomik ürünle de ayrıca önemlidir. Çünkü leblebi artık dünyanın bildiği bir lezzet haline gelmiştir. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesi ile Avustralya, Amerika, Kanada ve bazı Asya ülkelerine de ihraç edilmektedir.

Çorum mutfağında, dikkatsiz bir bakışla, daha çok hamur işlerinin olacağı düşünülebilir. Ancak sebze ve et yemekleri de hamur işleri kadar ağırlıklıdır. Öte yandan İskilip dolması gibi neredeyse tam bir günde hazırlanan törensel bir yemekten, Kargı tulumu gibi aylarca süren uğraş sonrası ancak olgunlaşmaya bırakılan bir süt ürününden, bunların mutfaktaki yerinden ve sosyal yaşamdaki öneminden mutlaka söz edilmesi gerekir.

Geçmişine ilişkin henüz yazılı bir belgeye ulaşılamamış olsa da Osmanlı ordusunun sahra yemeği olduğu hakkında yaygın bir inanış bulunan İskilip dolmasının hazırlanmasının çok uğraş istemesi ve pişirme tekniği nedeniyle kapağı ancak bir kez açılabilir olması nedeniyle yalnızca ustalarca pişirilebilecek bir yemek olduğu herkesçe bilinmektedir.

Kargı tulumu ise hazırlığı yaylalarda mayıs ayında başlayıp yapımı eylül sonuna dek süren bir peynirdir. Her iki örnek de ilk ve en yaygın olarak yapıldığı yerin adıyla anılan yiyeceklerdir. Ama onlar da bugün dünyanın pek çok yerinde bilinen lezzetler haline gelmiştir.

Yeşil domatesten yapıldığı için bu isimle anılan göğ domates, bölgede

* Metro Kültür Yayınları Editörü, Araştırmacı Yazar, Oturum Başkanı
E-mail: nilhanaras@googlemail.com, Nilhan.Aras@metro-tr.com

yaygın bir ot olan ve bu otun adıyla bilinen madımak gibi sebze/bitki yemekleri; dünyanın sevdiği kuzugöbeği mantarıyla yapılp yerel adıyla anılan söbelek dolması; her anlamda törensel bir yemek olan ve etli pilav da denebilecek İskilip dolması; Çorum'un bir zamanlar önemli bir bağık alan olduğunu düşündüren yine İskilip sarması gibi dolma ve sarmalar; yanıç, cızlama, kömbe, oğmaç, haşhaşlı katmer, kuru mantı gibi hamur işi yemekleri; yapımı için soğuk kış gecelerinin beklendiği teltel, has baklava; izi Hititlere dek sürülebilecek malak; yine geçmişi çok eskilere dayanan hasıda gibi tatlılar Çorum mutfağının temel ama küçük bir grup örneğini oluşturan yiyeceklerdir. Çatal aş, toyga aş, bulgur aş, keşkek, erişte ise Çorum'un yine ilk sıralarda sayılması gereken yiyecekleridir.

Son yıllarda, Türk mutfağını dünyaya tanıtmak ve Türk mutfağının dünyada hak ettiği yeri alması için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında çeşitli projelerle geleneksel mutfağımızda kaybolmaya yüz tutmuş yemeklerin yaşatılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bunda Kâtipler Konağı gibi yerel işletmelerin başarılı çalışmaları son derece önemli yer tutmaktadır.

Her geçen gün önemi artan gastronomi, bugün mutfaktan çıkmış, alternatif bir turizm değeri haline gelmiştir. Genellikle Akdeniz ülkelerinde rastlanan gastronomi turları, son yıllarda ülkemizde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Çorum'da bu anlamda Çorum Valiliği himayesinde 2010 yılında UNESCO logosu taşıyan Hitit Yolu ve Kızılırmak Havzası boyunca uzanan, özgün yemek kültürünü ve doğal güzellikleri yansıtan Kızılırmak Havzası Gastronomi ve Yürüyüş Yolu projesi hayata geçirilmiş; tarih, doğa ve yemek kültürü turizmin gelişimi için ilgililerin dikkatine sunulmuştur.

ÇORUM'DA ÖZEL GÜN YEMEKLERİ

Nevin HALICI *

Çorum, Hititlerden günümüze gelen zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Günlük öğünler, geçiş dönemleri, kutsal ve neşeli günler bölümlerinde ele alınabilecek bu özgün kültürle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış çalışmalar arasında, 1995 yılında tarafımdan gerçekleştirilen bir çalışma da bulunmaktadır. Çorumlu kaynak kişilerden derlenen bu araştırmada, Çorum'un özel gün yemekleri aşağıda verildiği şekilde ortaya çıkmıştır.

Günlük Öğünler

Çorum'da geçmişte de günümüzde de günde üç öğün yemek yenilmekte olduğu anlaşılmıştır. Eskiden yatsılık denen yat geber öğünü de bulunmaktadır.

Sabah Öğünleri

Yaz mevsiminde, geçmişte yoğurt çorbası, yumurtalı fasulye kavurması, patlıcan közlemesi; günümüzde bunlar yenilse de peynir, tereyağı, reçel, zeytin, çay da kahvaltıda yer almaktadır.

Kış mevsiminde sütlü yarma çorbası, hamur çorbası, çatal çorba içilip üzerine pekmezli ayva, kabak, patlıcan, kayısı, elma reçelleri yenilmekteydi. Günümüzde yaz mevsiminde verilen kahvaltılıklara sucuk ve pastırma eklenmektedir.

Öğlen

Erkekler öğlen eve gelmediği için evde ne varsa, akşamdan kalanlar yenilmekte; yaz mevsiminde fasulye, kabak kavurmaları, kışın ise kuymak, dürüm, pekmezli dürüm, kuru veya kızartma mantı gibi yemekler yapılmaktadır.

Akşam

Erkekler geldiği için yaz ve kış mevsiminde mutlaka etli yemekler yapılmakta; yazın patlıcan tavası, salatası, su böreği, tatlı gibi en güzel yemekler; kışın ise yine erkeklerin sevdiği en ağır yemekler akşam öğününde yer almaktadır.

Yatsılık

Yatsılık yazın pek yapılmaz, meyvelerle geçiştirilir; kışın ise turşu, pastırma, çemen, kuymak, peynir, yufka, reçel eskiden de günümüzde de yatsılıkta yenilen yiyeceklerdir.

Geçiş Dönemleri

Doğumdan ölüme geçen süreçte yer alan özel günlerde kaynak kişilerin anlatımıyla verilen bilgiler şöyledir:

Doğum

“Anneye ilk un kavurması yedirilir. Yağda un kavrulur, tuz atılır. Üzerine kırmızıbiberli yağ tekrar yakılıp pişirilir; sütü gelsin diye sarma ciğer yedirilir.

* Zaman Gazetesi Yazarı, Araştırmacı

Çocuğa ilk olarak şekerli su içirilir; ayrıca mevlit okutulduğunda, ortaya konan ve üzerine okunmuş olan şeker de suyla ezilir, içirilir.

Lohusa ziyaretine gelenlere lohusa şerbeti verilir. Kutlamaya gelenler hediye olarak su böreği, tavuk, şekerleme getirirler. Lohusanın sütü gelmesi için inek ciğerlerini asarlar, lohusa ona bakarsa sütünün geleceğine inanılır. Veya sütle incir pişirilir, yedirilir; pekmez de içirirler. Günümüzde de aynı şeyler yapılıyor.” (KK:1-5).

Diş Buğdayı

“Çocuğun dişini ilk gören çocuğa gömlek yapar. Akraba, komşular davet edilir. Buğdayla nohut kaynatılır, çerezle ikram edilir. Biraz buğday, avuçla çocuğun başından atılır. Buğday ipe dizilir, çocuğun omzuna asılır, dişi tez çıksın diye. Şimdi de aynı şekilde yapılıyor.”(KK:1-5).

Sünnet Düğünü

“Bütün düğünlerimizde çorba, et, pilav, baklava mutlaka yapılır. Sünnet düğününde de istenilen yemekler, eğlenceler yapılır, davullar çalınır, kurban kesilir. Günümüzde yemek yapılmazsa meşrubat, pasta ikram edilir.”(KK: 1-5)

Askere Uğurlama

“Asker uğurlamada, eskiden de şimdi de para, giyecek, yiyecek hediye edilir. Yemek verme âdeti yoktur. Yolluk olarak çörek, börek, kurabiye götürülür.”(KK:1-5)

Söz Kesme

“Kız verilince akrabalar oturur, söz kesilir, kahve içilirdi. Sonra boyalı pembe şerbet sunulurdu. Kız evi yemek de hazırlayabilirdi. İkrâm edilecek şeylerin masrafını oğlan evi görürdü. Söz kesilince kız evi oğlan evine sinide mendil, şeker gönderir, oğlan tarafı bahşış verirdi. Söz kesilince oğlan tarafı, kız evine bir tepsi has baklava gönderir, kız da bir tepsi şekerlemeyle karşılık verirdi. Günümüzde de bunlar aynen yapılıyor.”(KK:1-5)

Nişan

“Karşılıklı hediyeleşme yapılır Oğlan evi nişan masrafını karşılar, kız evinde yemek veya çay pasta hazırlanır. Nişan takılır.”(KK:1-5).

Nikâh

“Eskiden iki şahitle evde kıyılırdı. Çay, pasta kurabiye verilirdi Şimdi Beledie’de kıyılıyor.” (KK:1-5)

Çeyiz Asma

“Kızın evinde odanın dört tarafına ipler gerilir, kızın çeyizleri asılır, gelen giden görür. Gelenlere kahve, şerbet ikram edilirdi. Eşyaları erkek evine götürünlere yemek hazırlanırdı. En ağır yemekler olurdu. Sandığa oturup bahşış alırlardı. Şimdi çeyiz asılmıyor. Yemek yerine çay, pasta, kurabiye ikramı yapılıyor.”(KK:1-5).

Düğün Hamamı

“Erkek tarafı kızı akraba ve arkadaşlarıyla hamama davet eder. Yıkandıktan sonra kız evine gidilip, yemek yenir. Masrafları oğlan evi karşılar, hamamı tutar, meşrubat çay ikram edilirdi. Erkek hamamında ise “güveyiye maşallah” diyerek kandillerle damat eve getirilirdi, yemekli olurdu. Şimdi yapılmıyor.”(KK:1-5)

Kına

“Erkek tarafı bütün takılarını getirir. Eğlence yapılır. Kuru yemiş, tatlı, şerbet ikram edilir. Hoca dua okur, gelinin başında. Takılar takılır, eğlenilir, kına yakılır. Kız evinden oğlana kına gider, iki arkadaşı damadın kinasını yakar. Çerez, meşrubat ikram edilir. Şimdi de aynısı yapılır.”(KK:1-5)

Düğün

“Kız evi de oğlan evi de baklavalı börekli yemekler yapar. Gelin oğlan evine girerken koyun postundan geçirilir, iyi huylu olsun diye. Elini de oradaki bir şerbete batırırlar, tatlılık olsun diye. Kıza oğlan kardeşi kuşak bağlar. Erkek evinde yemek verirler. Kaynata ve erkekler gelini götürürler. Kızın annesi etli pilav ve baklava gece yesinler diye gönderir. Oğlan evi de çerez hazırlar. Şimdi de aynı şeyler yapılmaktadır. Günümüzde salonda da düğün yapıyorlar, o da yemekli olabilir veya pasta, meşrubat verilebilir.”(KK:1-5)

Yüz Açımı

“Gelin giydirilir. Bir hanım, saç denilen hediyeleri toplar. İkram şekerdir. Şimdi de aynı âdet geçerli ve aynen yapılır.”(KK:1-5)

Düğün Haftası

“Burada on beş yirmi gün sonra önce kız evi sonra oğlan evi en iyi yemeklerle davet yapar. Davet yemekleri istenilen yemeklerle hazırlanır, su böreği, baklava muhakkak olur. Eskiden de şimdi de yaparız.”(KK:1-5)

Ölüm

“ Bir hafta on beş gün yemek pişmez, komşular getirirdi. İlk gün helva yapar dağıtılır. Yedisinde yemekli mevlit yapılır. Akrabalar bu yemekleri paylaşır, yaparlar; ölü evine zahmet olmasın diye. Ayrıca şeker dağıtılır. Kırkında yemekli erkek mevlidi yapılır. Elli ikisinde yine okunur. Şeker ikram edilir. Şimdi de aynı şeyler yapılır.”(KK:1-5)

Kutsal Günlerle İlgili İkram ve Yiyecekler

Ramazan Bayramı

“Bayram yemeği olarak birtakım yemekler yapılır, akrabalar davet edilir. Ziyarete gelenlere kahve, şeker, tatlı verilir.Nişanlı varsa üstünün şekeriyle hediyeler gelir gider. Şimdi de aynısını yapılır.”(KK:1-5)

Kurban Bayramı

“Davet yemekleri hazırlanır. Kurban kesilip dağıtılır. Oruç tutan kurbanın ciğeriyle orucunu açar. Sonra önceden hazırlanan yemekler yenir. Nişanlı varsa elbiselik ve hediyelerle birlikte et, pirinç, şeker, un, baklava gönderilir. Kız evi de bu malzemelerle yemek yapıp oğlan evini davet eder. Günümüzde de aynı yapılr.”(KK:1-5)

Mevlid Kandili

“Un helvası yapılır, yakınlarla tabaklarla, uzaklara pide arasına konarak gönderilir.”(Kk:1-5)

Regaip Kandili

“Un helvası veya lokma dağıtılır.”(KK:1-5)

Berat Kandili

“Berat Kandili’nde mutlaka Berat Defter’lerimizi ifade eden bir börek yapılır, dağıtılır. Ekmek rızıktır, hamur yoğrularak ne börek olursa yapılacak. Çünkü Allah beratlarımızı nasıl verirse elimize rızıklarımızı da öyle elimize verecektir. Onun için börek yapılır, dağıtılır ve yenir. Katmer de olabilir Kat kat bir börek olması lazım. Berat defterlerimiz gibi...”(KK:1-5)

Miraç Kandili

“Un helvası dağıtılır. Fakirlere yemek yedirilir.”(KK:1-5)

Kadir Gecesi

“İbadet edilir.”(KK:1-5)

Aşure Günü

“Mayalı bir hamur kızartılır, aşure yapılır, dağıtılır.”(KK:1-5)

Mevlit Okutma

Eskiden de şimdi de şeker dağıtılır. Yemekli olursa peynirli veya kıymalı hıncalı (pide) yaptırılır. “(KK:1-5)

Neşeli Günlerle İlgili İkrâm ve Yiyecekler

Hıdırellez

“Hıdırlık’ta Kirebikağzına gidilip, eğlenilirdi. O gün mutlaka evden çıkacaksın, bağlara bahçelere gideceksin. Nişanlı varsa kuzu dolar, ağzına maydanoz konur, kız evine gönderilir ve oğlan eviyle birlikte yenirdi. Günümüzde de azalmakla beraber yapanlar oluyor.” (KK:1-5)

Sultan Nevruz

“Çorum’da yapılmazdı.” (KK:1-5)

Bağ Bozumu Şenliği

“Bağ bozumu neşe ve eğlencelerle yapılır, pekmez kaynatılırdı. Çoluk

çocuk bağda koşar oynardı. Bağ bozumunun özel yemekleri olan kaz pilavı, beyaz fasulye, çöplü yumurta, göğ domates yemeği yapılırdı. Tatlı olarak da pekmeze elma, ayva, kabak reçelleri yapılıırken üzerinden alınan pekmez parmak çöreği veya mısır çöreği ile yenirdi.” (KK:1-5)

İstek Dilek Sofraları

“Çorum’da acele bacıya helva, derderli mevlit uygulamaları bulunmamaktadır. Zekeriye sofrası 41 yiyeceklerle hazırlanmakta ve adak olarak kurban kesilmektedir.” (KK:1-5)

Kırk Bir Yasin Okuma

“Çorum’da kırk bir yasin okuma âdeti bulunmaktadır. Herkes toplanarak yasin okumakta dilek dilemekte, sonra da su böreği, köfte, muhallebi veya çeşitli tatlı ikramları yapılmaktadır.” (KK:1-5)

Sonuç

Çorum’da özel gün yemekleri görüldüğü gibi son derece zengindir. Hititlerden izler taşıyan bu mutfak çeşitli yönleriyle ve çalışmalarla bir turizm değeri olarak ele alınmalı, ulusal ve uluslararası çalışmalarla tanıtılma yoluna gidilmelidir.

KAYNAKÇA

Halıcı, Nevin:

Karadeniz Bölgesi Yemekleri. Ankara: Güray Ofset Matbaacılık.2001.

Kısaltmalar:

Kaynak kişiler: K

Kaynak Kişiler:

Absan Huriye

Burhanoğlu Kadriye

Çağlar Fevziye

Duran İsmet

Oruçoğlu Raife

TEK KAZANDA MÜKELLEF BİR ŞÖLEN: İSKİLİP DOLMASI

(ANADOLU MUTFAĞINDAN YARATICI BİR GELENEKSEL PİŞİRME YÖNTEMİ)

Aylin Öney TAN *

Anadolu toprakları, tarımın doğduğu ve eski çağlardan beri pek çok pişirme yönteminin gelişmesine ev sahipliği yapmış olan bir coğrafyadır. Bu topraklarda önemli sosyal etkinlikler, düğün, bayram ve benzeri kutlama ziyafetleri her zaman bazı özel yiyecekler ile özdeşleşmiştir. Kutlamaların çoğunluğunda, keşkek örneğinde olduğu gibi et ve buğday tanesi kullanılmasının sembolik bir anlamı vardır. Antik çağlardan beri bu iki yiyecek kurban ve bereketi temsil eder. Tanrı'ya verilecek kurban, hem kötülükleri kovacak, hem de bolluk ve bereketi artıracaktır. Buğday tanesi bereketi çağırmanın bir aracıdır. Bu yüzden ağır ateşte birlikte pişirilen et ve buğdaydan ibaret keşkek, düğünlerin geleneksel sembolik yemeği olmuştur. Ancak zamanla pek çok yörede Osmanlı saray mutfağının etkisiyle pirinç daha pahalı ve prestijli bir tahıl olarak buğdayın yerini almış ve düğün ve kutlamalarda et ve pilav da rağbet görmeye başlamıştır. Et, 1960'ta kutlamalarda farklı pişirme yöntemleriyle yer alabilmekte, kuzu çevirme, tandır veya etli pilav olarak sunulabilmektedir.

“İskilip dolması” ya da diğer adıyla “ca dolması” tek bir tencerede bütün bir ziyafeti pişirmeyi olanaklı kılan yaratıcı bir pişirme metodu sergileyen özgün bir yemektir. Kazanda ağır ağır pişen et, üstüne tepsi içinde yerleştirilen ve etin buğusunda demlenen torba içindeki pirinç aynı kazan içinde ayrı ayrı pişen iki yemeği, et ve pilavı oluşturur. Pilavın etin buharıyla pişirilmesi basit bir teknik olsa da uygulamada beceri ve sabır ister. Aslında pirince pilav denmesi de yanlıştır ve İskilipliler böyle denmesine içerlerler. Torbalar içinde buharda demlenen pirinç önceden kısmen pişmiş bir dolma içidir. Dolma içi bu yöntemde etin içinde değil, torbalar içinde etin buharında pişmektedir ve pirinçli dolma içi yüzünden yemek “dolma” ismini almıştır.

Yöntem basit ama yaratıcıdır. Et, iri parçalara bölünüp büyük bir kazanın altına yerleştirilir; etin üzerine bir sacayak oturtulur ve bu sacayağın üstüne ters çevrilmiş bir sini konur. Siniye içinde pirinç olan torbalar üst üste yerleştirilir. Et tereyağı, tuz, karabiber ve soğanla pişerken buharıyla da pirinç pişer. Pişirme sırasında kazanı âdeta büyük bir düdüklü tencereye çevirmek için, kazanın kapağının kenarları hamurla kapatılır. Kazan kısık odun ateşinde bir gece ya da en az 12 saat bırakılır. Aşçılar ateşi kontrol etmek için nöbet tutarlar. Et ve pirinç aynı kazanda ayrı ayrı pişerken, kendi lezzetlerini muhafaza ederler.

* Gazeteci ve araştırmacı yazar

İskilip'in Tarihi Geçmişi ve Genel Bilgiler

İskilip, Orta Anadolu'da Çorum iline bağlı, dağlık bölgede yer alan bir ilçedir. Kaynaklar bu bölgede ilk yerleşimin, Hititlerin M.Ö. 3000'de Anadolu'ya gelmesiyle gerçekleştiğini, bölgedeki ilk kentleşmenin ise Hitit kaynaklarında 'İskila' olarak adlandırılan İskilip'te başladığını göstermektedir. Hititlerden sonra bölge, önce Frig yönetimine, daha sonra da M.Ö. 1000'de Anadolu'ya gelen Paflagonlarla, Paflagonya yönetimine geçmiştir.

İskilip'in, Osmanlı döneminin şehzade şehirlerinden biri olan Amasya'ya yakınlığı nedeniyle yönetim ile yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Kamu hizmeti, askeriye ve mahkemelerde çalışacak kişiler bu bölgeden devşirilirdi. 16. yüzyıldan sonra özellikle Fransız kaynaklarda Eskülüp ya da Esculape olarak geçen ilçe, 17. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin gezi notlarında 12,000 nüfuslu bir 'ilim ve irfan diyarı' olarak belirtilmiştir.

Hitit kabartmalarında tarım ve bereket tanrılarının ellerinde üzüm ve buğday başaklarıyla tasvir edildiği bölge, tarih boyunca tahılları, özellikle de buğdayı ve üzüm bağlarıyla ün kazanmıştır. Tahıl, bakliyat ve tuz üretimiyle birlikte, üzüm bağları, sirke, şarap ve pekmez üretimi günümüzde de devam etmektedir. Bölgede önemli bakır madeni rezervleri de bulunduğu için bakır işleri bölgenin dikkat çekici zenginlikleri arasında sayılmaktadır.

Yemeğin Özgünlüğü

Adını yapıldığı ilçenin adından alan İskilip dolması bölgenin özgün yemeğidir ve Anadolu'nun başka hiçbir yerinde rastlanmaz. Pirincin doldurulduğu özel torbaya verilen "cağ" adından gelerek ca dolması olarak da adlandırılır.

Bu yemeğin, Osmanlı döneminde, yeniçeri ocağına asker alımlarında önemli bir merkez olan İskilip ve çevresinde kurulan askerî kamplarda yeniçeri askerleri için hazırlandığına dair genel bir inanış vardır. Köylüler yemeğin Osmanlı ordusu ecdadından geldiğini ve tarihinin en az 500 sene öncesine gittiğini iddia etmektedirler. Bu konuyla ilgili tarihî kanıtlara dayanan bir araştırma olmamakla birlikte, pirincin daha ziyade saraya ve yüksek sınıfa ait bir yiyecek olmasından hareketle İskilip dolmasının ortaya çıkışında önemli bir Osmanlı elit etkisinden söz edilebilir. Zira Anadolu'nun her yerinde düğün yemeği olarak pişirilen, buğday ve etle yapılan keşkek ile karşılaştırıldığında pirinç pilavı-et yemekleri her zaman daha zengin, daha gösterişli, daha üstün bir yemek olarak kabul edilir.

Keşkek hazırlama ritüeli günümüzde dahi güçlü bir gelenek olarak sürmektedir. Düğün törenlerinde yeni evliler için bereket ve zenginliği sembolize eden buğday ile düğün sahiplerinin zenginliğini göstermesinin yanı sıra, evlenen çiftin mutluluğuna gölge düşürebilecek olan kem gözleri def etmek ve kötülükleri kovmak için kurban yerine geçen et kullanılarak yapılan keşkek, bir şölen/düğün yemeği olmasına rağmen oldukça mütevazıdır. Et ve buğday karışımı sonuçta bir bulamaca dönüştüğü için kimseye etin iyisini veya fazlasını seçme şansı vermez.

Bu anlamda demokrat ve eşitlikçidir; düğüne katılan her kişi zengin-yoksul, kadın-erkek, çocuk-yaşlı farkı gözetmeksizin et ve tahılın birbirine karıştığı aynı yemeği yer, aynı tadı alır. İskilip ilçesinde, İskilip dolmasının yanı sıra İskilip keşkeği de ünlüdür ve önemli günlerde ve özellikle Ramazan boyunca keşkek yapma geleneği de sürmektedir. Birbirinin yerini alması olasılığına karşın her iki yemeği yapma geleneğinin birlikte hâlâ sürüyor olması ayrıca dikkat çekicidir. Saray mutfağının etkisiyle düğün ve şölen yemeklerinde daha sık görülmeye başlanan İskilip dolmasının önemi, yalnızca pirincin daha üstün görülmesinden değil, bu yemeği pişirme geleneğinin içerdiği ayrıntılardan ve dahası yöre insanının böyle eşsiz bir ziyafet yemeğine sahip olmanın gururunu taşımasından kaynaklanır. Bu “gurur” nedeniyledir ki, Belediye'nin resmen başvurduğu “Coğrafi İşaretleme” Patent Enstitüsü tarafından kabul ve tescil edilmiştir. Kısaca; düğün, nişan, sünnet töreni, asker uğurlama, hacca gitme, doğum gibi kutlanan toplumsal olaylarda pişirilen İskilip dolması hem hazırlanma süreci, hem de yeme ritüelleri ve şöleniyle başlı başına toplumsal bir etkinliktir.

Ziyafet Hazırlığı

İskilip dolması çoğunlukla açık havada pişirilir ve halka açık alanda, hatta sokaklarda dağıtılır. Bu amaç için kiralanmış bir davulcu ekibi tüm ilçeyi dolaşır; ev sahibinin adı, ziyafetin nedeni, yeri ve zamanını duyurarak herkesi davet eder. Ziyafet sahibi, bir dolmacı ustası ile anlaşır ve bazen ustanın vazgeçmesi ihtimaline karşılık ziyafeti güvence altına almak için, ustanın kepçesi rehin tutulur. Bu gerçek bir rehin almaktan ziyade sembolik bir anlaşma akdi gibi bir gelenektir. Yemek için gerekli olan malzemeler dolmacı ustası tarafından sipariş verilir ve ziyafeti veren ev sahibi tarafından satın alınır. Ustanın ziyafetin büyüklüğüne yetecek kadar araç gereç ve kazanı yoksa gerekli ek takım tüm aşçıların üye olduğu Aşçılar Derneği'nden kiralanır.

Aşçı Ekibi

İskilip dolması çoğu kez yüzlerce, hatta bazı özel durumlarda binlerce insanın ağırlandığı toplu bir ziyafet yemeği olduğundan yapımı büyük emek ister ve bir aşçılar ekibi tarafından hazırlanır. Aşçılar her zaman erkektir. Bölgede özellikle keşkek gibi ziyafet yemeklerini yapan kadın aşçılar olsa da, bu özel yemeğin hazırlanması sadece ve sadece erkeklerin işidir. Aşçılar ekibinin ustasına dolmacı denir. Ziyafetin büyüklüğüne göre, 5-6 yardımcıdan oluşan bir yamak desteği vardır. Orta büyüklükte bir ziyafet için bir ya da iki kazan ile üç kişilik ekip yeterlidir. İlçede birkaç tane çok iyi usta ve onların ekipleri vardır. Özellikle düğün ve kutlamaların yaygın olduğu bahar ve hasat sonrası dönemlerde dolmacı ekipleri ziyafet alanlarını dolaşarak bazen bir günde binlerce kişiye yemek çıkartabilirler. Usta olmak uzun emek ister ve bazen yıllar alabilir. Ustalık belgesi verecek bir Aşçılar Derneği sistemi olmadığı için yeni bir ustayı müşteri memnuniyet ve talep yoğunluğu belirler. Çoğunlukla, talebe

bağlı olarak, alt ekipten bir aşçı, ustanın da onayıyla, kendi siparişlerini almaya başlar ve sonunda kendi ekibini oluşturur. Etik olarak, ustanın, eski çırağı olan yeni ustaya işini başlatması için destek olması gerekir. Resmî bir aşçılar okulu ya da derneği olmadığı için her zaman saygılı bir hiyerarşi sınırları içinde kalan, bu mesleğin etiğini ve kodlarını belirleyen yazılı olmayan kurallar vardır. Usta her zaman kendi mutfak takımını getirir ve ziyafet alanlarına kendine ait tencere ve kazanları ile gider. Bir aşçının usta olarak sayılması için en azından tam bir mutfak takımı setine sahip olması gerekir. Büyük ziyafetler için ekstra setler kiralanabilir. Dolmacı ekibi İskilip dolması dışında yemek sonrası verilmesi âdetten olan un helvası da pişirir ama asla çorba ve salatayı yapmazlar. Ziyafette mutlaka olması gereken ve bir nevi sirkeli cacık olan sirkeli salata ve çorba fazla el becerisi gerektirmediğinden, kadın aşçılar ya da ev sahibinin karısı ve ev halkı tarafından yapılır.

Ziyafet

İskilip dolması özünde ortak bir yemektir ve paylaşım esastır. Geleneksel olarak dışarıda açık havada yuvarlak sofralar kurulur ve yemek herkesin ortaklaşa kaşık salladığı lenger denilen geniş kaplarda sunulur. Yemeğin ayrı ayrı tabaklarda servis yapılması çok nadir bir durumdur ve öyle yapılıyorsa, bu genellikle yabancılara sergilenen son zamanlara ait bir nezaket uygulamasıdır. Geleneksel olan, ortak tabaktan yenmesidir. Yuvarlak sofa ve ortak tabak, kardeşlik ve eşitlik bağını vurgular. Sadece şehriye çorbası ve sirke salatası gibi tamamlayıcı yemeklerin ikram edildiği tabaklar kişilere ayrı olarak verilir. Yaz ziyafetlerinde çorba sunulmayabilir. Ancak sirke salatası, sofranın asli ve tamamlayıcı yiyeceğidir. Küp küp kesilmiş salatalık ve sulandırılmış yoğurttan yapılan, içine bolca sirke konulan sirke salatası, susuzluğu giderir, yüksek sirke içeriğiyle ağır olan İskilip dolmasının sindirilmesine yardımcı olur. Ziyafet her zaman un, tereyağı, süt ve şekerden yapılmış olan un helvası ile sona erer.

Yemeğin Yapımı

İskilip dolması hazırlıkları ateş için odun temini, yemek için gerekli malzemenin alımı ve yeteri kadar kazan ve kap kacağın tamamlanmasıyla başlar. Eğer düğün gibi mutlu bir olay varsa, aile ve köylüler hazırlıklara yardım ederler. Ziyafet alanı hazırlanır, kadınlar pirincin ayıklanması için aşçılara destek olurlar, ev sahibi sofraları ve tabakları temin eder. Çocuklar ziyafeti duyuran davulculara eşlik ederler. Çevreyi heyecanlı bir telaş havası sarar. Yemek malzemelerinin tedarik edilmesi, kasaba et siparişinin verilmesi, kullanılacaksa kuyruk yağının doğranması ve tavalarda eritilmesi, tülbentten geçirilerek tencerelere akıtılması gibi işler tamamlanır. Ateşlik odunlar pişirme alanına getirilir ve istif edilir. Ortalama bir ziyafet için yaklaşık 4-5 at yükü odun gereklidir. Dayanıklı bir ateş sağladığı, için için uzun süre yandığı için meşe odunu tercih edilir. Yemeklik malzeme misafir sayısına göre hesaplanır: Bir sofa 12-15 kişiliktir ve her

bir sofraya için 2 kg pirinç, 1 kg et ve 1 kg tereyağı hesaplanır.² Diğer gerekli malzemeler ise soğan, tuz, karabiber ve tatlı için yine tereyağı, un, süt ve şekerdir. Ustalardan birinin her bir kazan için yaklaşık oran şöyledir: 18 kg pirinç, 10 kg et, 4 kg tuzlu tereyağı (3 kg pirinç için+1 kg et için), 1 litre zeytinyağı, 3 kg soğan, 250 g tuz (pirinci ıslatmak için kullanılan 3 kg tuz haricinde), 50 g karabiber. Yan yemekler olan sirkeli salata ve çorbanın malzemesi, pişirme ekibinin sorumluluğunda olmadığı için ev sahibi tarafından temin edilir. Mutfak takımı ve gerekli malzemeler sağlandıktan sonra gerçek pişirme işlemi ziyafetten bir gün önce başlar.

Yemek İçin Gerekli Malzemeler

Pirinç: Bu pilav için İskilip'e yakın olan Osmancık ile Kargı arasındaki havzada, özellikle de Kamil Köyü'nde yetiştirilen Tosya akçeltik pirinci kullanılır. Diğer çeşitlere göre daha çok su kaldıran, uzun pişme süresine dayanıklı, diriliğini koruyan ve püreleşmeyen orta-kısa görünümde bir pirinç türüdür.

Et: 18 aylık süt danası veya en fazla 2 yaşında, çevredeki mera ve otlaklarda beslenmiş yerli erkek danaların sadece but kısımları kullanılır. Mevsimine göre bazen oğlak kullanıldığı da olur. Bütçesi elvermeyen ailelerin tavuk ve hindi gibi kümes hayvanları ile dolma yaptırdıkları da olur.

Yağ: Otlakta beslenen ineklerden sağılmış taze süttten yapılan tuzlu köy tereyağı tercih edilir. Bazıları kuyruk yağı da kullanır ya da tat vermesi için tereyağına biraz kuyruk yağı katılabilir. Oldukça yeni olan bir uygulama ise, pirince parlaklık versin diye tereyağına ilave olarak rafine zeytinyağı eklenmesidir.

Soğan: Yerel olan sarı veya kahverengi soğan çeşidi kullanılır.

Tuz, biber: Doğal tuz kaynağından elde edilen kaya tuzu kullanılır. Karabiber, sonradan kullanılmaya başlanan zeytinyağı ile birlikte, bölge dışından temin edilen yerel olmayan malzemedir³

Mutfak Takımı

Dolma kazanı: Temel pişirme gereci, 100-150 kişiden fazlaya yetebilecek kadar 40 kg et ve 2-3 torba pirinci kaldırabilecek büyüklükte bakır bir kazandır. Diğer bakır tencerelerle karşılaştırıldığında, dikine yüksek bir şekli vardır. Kapak şekli de oldukça farklı, yüksek kenarlıdır. Buharın dışarı çıkabilmesi için kapak kenarında bir deliği vardır. Kapağın tutacağı üstüne lenger, sahan veya ağırlık yerleştirilebilecek şekilde tasarlanmıştır.

Yardımcı kazanlar: Pirinci ıslatmak ve demlemek için kullanılan ve ayrıca helva da pişirilen daha küçük bakır kazanlar *banma* olarak adlandırılır.

² Ertekin, s.68.

³ Bu bilgi dolma ustası Tahir Helvacı tarafından verilmiştir. Helvacı, kendi ustası İsmail Gençcan'ın her zaman zeytinyağı kullandığını ifade etmiştir. Bu da, bu uygulamanın en az 20-25 senelik bir geçmişi olduğunu göstermektedir.

Sacayağı: Pirinç torbalarının üzerine konduğu tepsiyi desteklemek için, kazan zeminine bir sacayağı konur. Sacayağı, et parçalarının üzerinde olacak kadar yüksek olmalıdır. Sacayağı, servis sırasında da kazanın kenarına oturtularak kürekle sabitletir ve üstüne oturtulan tepsiyle bir servis tezgâhı haline gelir.

Tepsi: Bakır tepsinin çapı kazanın boynundan birkaç santimetre daha küçük olmalıdır. Tepsi, demlenen pirinç torbalarının oturtulduğu bir zemin ve daha sonra da yemeğin dağıtılması için servis tezgâhı vazifesini görür.

Uzun saplı sahan: Boru şeklinde yuvarlak uzun sapı olan bakır kaplardan birkaç tane bulunur. Bunlar 1 litre sıvı alan, altı düz, uzun saplı, kapaksız bir nevi bakır tencerelerdir. Karıştırmak ve servis yapmak için kepçe olarak, bir litre sıvı aldığı için de ölçme kabı olarak kullanılır. Kısaca **saplı** olarak adlandırılır.

Pirinç torbası: Pirinci doldurmak için, saf pamuklu ya da tamamı doğal elyaf bez torba kullanılır. Geleneksel olarak şeker torbası kullanılabildiği gibi, talep üzerine de dikilir. *Cağ* olarak da telâffuz edilen *ca*, bu tür torbaların adıdır, bu nedenle yemek bu isimle de adlandırılır. Her bir torba yaklaşık 50x70 cm boyutundadır.

Kürek: Dev bir tahta spatula gibi olan kürek, yemeği karıştırmak ve servis sırasında servis tepsisini kazan kenarına oturtup sabitlemek için kullanılır.

Bakır tabak: Küçük ve hafif çukur bakır bir tabak pek çok kullanım üstlenir. Pişmiş eti kesmek için bıçak, pilâvı ve eti servis etmek için kaşık ve etin suyunu koymak için bir kepçe olarak kullanılır.

Yarımcı gereçler: Süzgeçler, kâğıt ve bıçak

Pişirme Tekniği

İskilip dolması, aynı anda üç türlü temel pişirme tekniğini içerir: 1. Ateşte yavaş pişirme; 2. buharda pişirme; 3. düdüklü benzeri basınçta pişirme tekniklerini içerir.

Yemeği oluşturmak da üç aşamadan oluşur: 1. Etin kazanın dibine yerleştirilmesi; 2. pirincin hazırlanması, yarı pişmiş ve torbalanmış pirinçlerin üste yerleştirilmesi; 3. tencerenin kapatılması ve ateşin kontrol edilerek pişmenin gerçekleşmesi.

Pişirme sürecinde her bir adımın kendi incelikleri vardır. 12-18 saatlik yemek pişirme sürecinde, yağda çevirme, kavurma, haşlama, suda bekletme, demleme, kısık ateşte pişirme, buharda ve basınçta pişirme gibi birçok farklı teknik iç içe yer alır.

Dolma İçi

Suda bekletme ve pirinci yıkama: Dolma yapmak için pirincin hazırlanması ilk adımdır. Önce her bir tencereye 18 kg pirinç için 18 litre su konur ve kaynatılır.

Kaynamış suya her bir tencere için 3 kg kaya tuzu eklenir. Yüksek orandaki tuz, uzun saatler süren pişirmeye dayanabilsin diye pirincin dokusunu sıkılaştırmak için gereklidir. Kaynayan tuzlu su ateşten alınır ve buharın gitmesi için biraz karıştırılır. Su kaynar derecesinde sıcak olmamalı, pirinci ancak biraz yumuşatacak kadar sıcak olmalıdır; yoksa pirincin ezilerek bozulmasına neden olur. Pirinç ayıklanır, her bir kazan ve torba için ölçülerek ayrı ayrı bakır tencerelere konur ve üstlerine tuzlu sıcak su dökülür. Islatılmış pirinç ortam sıcaklığına ya da ılık olana kadar soğuduktan sonra, soğuk su ile yıkama aşamasına geçilir. Pirinç tanelerini ezmeden, itina ile 9-10 su yıkamak gerekir. Pirinç ezilirse dolma lapa olabilir. Her bir pirinç tanesinin tek tek düşmesi gerekir. Bu yüzden bu işi yapan çırak pirinci sürtmeden hatta dokunmadan ellerini su içinde hafif hareketlerle dolandırarak yıkama işlemini yapar. Pirincin nişastası kalmayıp yıkama suyu iyice berraklaşana kadar bu işlem tekrarlanır. Defalarca tekrarlanan yıkama işlemi aynı zamanda ıslatma aşamasında kullanılan aşırı tuzun atılmasını da sağlar. Yıkanmış pirinç süzgeçlere aktarılır ve süzülmesi için bırakılır.

Dolmayı hazırlama: Pirinçler kaynar tuzlu suda bir tarafta bekletilirken, ayrı bir kazanda ince ince yarım ay şeklinde doğranmış soğanlar tereyağı ile sote edilir. Bu işlemde tuzlu köy tereyağı ile kuyruk yağının birlikte kullanımına rastlandığı gibi bazı aşçılar, pirince parlaklık verdiği inandıkları için bir litre zeytinyağı da eklerler. Bu bölgede zeytinyağı üretilmediği için bu, yeni bir uygulamadır. Soğan karamel rengi alana kadar pişirilir ve soğuması için bir tarafa konulur. Soğuduktan sonra, tereyağı içindeki soğanlar alınır; soğandan arındırılmış tereyağı uzun saplı tencereler yardımıyla her bir kazan için gerekli olan porsiyonlara ayrılır. Tereyağı, yıkanmış ve tuzundan arındırılmış süzölmüş olan pirince eklenir, üstüne yüzünü aşacak kadar sıcak su konur, tuz ve karabiber eklenerek suyu çekmesi için birkaç saat bekletilir. Pirinç tüm suyu çektikten sonra torbalara doldurulmak üzere hazır olacaktır.

Torbaları doldurma: Pamuklu torbalar yıkanıp pirinç hazırlandığı zaman, torbalar pirinç ile doldurulur. Torba ağzına kadar tıka basa doldurulmamalı, pirincin şişmesi için biraz pay bırakılmalıdır. Torbalar sıkıca pamuklu bir iplikle bağlanır.

Etin hazırlanması: Et kemikleriyle birlikte kabaca birkaç iri parçaya bölünür ve kazanda, nar gibi kızarıncaya kadar tereyağında kavrulur. Et kavrulunca elma dilimi gibi kalın kalın doğranan soğanlar eklenir, etin üstünü biraz geçecek kadar sıcak su konur, tuz ve karabiber ilave edilir.

Kazan kapatma ve pişirme: Artık gerçek pişirmeye başlama zamanı gelmiştir. Sacayağı dengeli, oynamayacak bir şekilde etin üzerine yerleştirilir, bakır tepsi ters olarak sacayağının üzerine konur ve pirinç torbaları tepsinin üzerine üst üste yerleştirilir. Tepsinin ters olarak yerleştirilmesindeki neden, pişme esnasında oluşan buharın burada birikerek göllenme yapmaması ve çuvalları ıslatmaması içindir. Çoğunlukla bir kazanda iki tane pirinç torbası olur. Üstteki pirinç torbası büyük bir kâğıt parçasıyla örtülerek sarmalanır ve kazanın

kapağı kapatılır. Eskiden kalın beyaz bir bez örtülmüş. Şimdi kullanılan kâğıdın ise kaygan kâğıt olması öneriliyor. Bu kâğıt pirincin, kapakta yoğunlaşarak tekrar kazan içine damlayan sudan korumasını sağlar ve ıslanmasını önler. Kapağın etrafı un ve sudan yapılmış katı bir hamur ile sıvanır. Kapağı yerinde sabit tutmak için kapak kulpunun üstüne birkaç tane kiremit, ağır bir taş ya da içi su dolu bir tencere gibi bir ağırlık konulur. Kapağın kenarından buhar çıkışı olmasına rağmen, hamura da birkaç tane buhar deliği açılır. Artık kazan yaklaşık 12 saat sürecek pişme işlemine hazırdır. İlk ateş kaynamayı başlatmak ve buhar basıncını oluşturmak için güçlü olmalı; ancak, buhar kapaktan çıkmaya başlar başlamaz kontrollü olarak azaltılmalıdır. Ateşin kontrolü, tutarlı olarak orta ısıda kalması ve sönmemesine dikkat etmek çok büyük önem taşır. Kazanın ateşte olduğu gece boyunca ev sahibi ve köylülerin aşıclara eşlik etmesi, hikâyeler anlatarak türküler söylemesi bir gelenektir. Erkekler ateşin etrafında toplanırken ev veya davet sahibinin karısı da diğer kadınları ve çocukları çay sohbeti için eve davet eder.

Servis Ritüeli

İskilip dolmasının tam piştiği kazandan çıkan buharın kokusundan anlaşılır. Ustası buhara bakarak kazan kapağını açma anına karar verir. Kazanı açma zamanına karar vermek de tecrübe ister. Zamanından önce, dolma tam kıvama gelmeden açılırsa yemek tadını bulamaz, buhar da kaçtığı için tekrar kapatıp pişirmek mümkün olmaz. Geleneksel olarak, ziyafet erken bir öğle yemeği olarak başlar, fakat zamanlama özel duruma göre de değişir.

Misafirler gelmeye başlar ve yerlerini alırlar. Tam yemek servisi başlayacakken, aşıclar kazanı açmaz ve “kapak çok ağır” diyerek, davet sahibinden bahşiş beklerler. Bahşişin verilmesinden sonra kazanların kapakları kaldırılarak uzun zamandır beklenen yemek gururla gözler önüne serilir. Pirinç torbaları büyük bakır tencerelere boşaltılır, üzerlerine birkaç litre et suyu dökülür ve pirinç pilavı bakır tabakla hafifçe karıştırılarak lenger adındaki geleneksel kapaklı bakır servis tabaklarına aktarılır. Sacayağı, karıştırma küreği destek yapılarak kazanın yanına sabitlenir ve tepsi üstüne yerleştirilir. Kazan içinden çıkarılan et parçaları tepsiye alınır ve burada yine bakır tabak kenarı ile parçalara bölünür, hatta tabak kenarı ile lime lime didilir. Yine aynı tabakla servis kaşığı gibi toplanıp pirinç pilavının daha doğrusu dolma içinin üstüne konulur. Artık yemek misafirlere servis edilmek üzere hazırdır.

Yemek servis edilirken başka bir tören daha vardır. İlk servis edilen yemek tadımlık fazla büyük olmayan bir porsiyondur ve çabucak bitirilir. Sonra lenger bir ekmek parçası ile sıyrılarak temizlenir ve ters çevrilir, dolmacıya takdiri göstermek için üstüne bahşiş konur. Bu hareket, “tabağı sıyırma” anlamına gelen lenger sıyırması olarak adlandırılır. Bahşiş aşçı tarafından üstüne kapak örtülüp ters çevrilerek alınır ve böylece servis devam eder. Eğer bahşiş varsa bu kez et bolca konur, tabak sıyrılmış ama bahşiş yoksa ve yine isteniyorsa bu kez pilavı bol, eti az gönderilir. Anlatıldığına göre, bahşiş vererek tekrar tekrar altı-yedi

kere yemek alanlar vardır. Yemek her zaman dua ile biter. Dini bayramlar ya da yağmur duası gibi olaylarla ilgili ziyafetlerde dua yemeğe başlamadan yapılır.

Gelenekten Geleceğe

Alışılmadık pişirme tekniklerini bir arada kullanan bu özel yemek, çok az mutfak aracı ve sınırlı sayıdaki malzemeyle çok sayıda insanı ağırlama ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Zamanla her kutlama vesilesiyle yapılan, zenginlik ve nüfuz göstergesi olan bir gelenek olmuş, İskilip halkı için bir kimlik işaretine dönüşmüştür. Yemeğin bölgeye özgü yöntemle ve sadece yerel malzemeler kullanılarak hazırlanması koşuluyla Coğrafi İşaretleme Belgesi almaya hak kazanan İskilip dolması böylece geleneğin sürdürülebilirliğini güvence altına almayı başarmıştır.

Yemeğin İskilip dışında tanıtımı ve yörede sürdürülmesi için yeni bazı gelişmeler dikkati çekmektedir. İskilip dolmasının uluslararası yemek dünyasında tanıtılmasında ise ilk girişim İstanbul Çiya Restoran'ın sahibi ve şefi Musa Dağdeviren aracılığı ile olmuştur. 2005 yılında Amerika, Kaliforniya, Napa vadisinde gerçekleştirilen 8. Dünya Lezzetleri Konferansı'nda, bu yemeğin nasıl yapıldığını göstererek yemeğin uluslararası platformlarda tanınmasını sağlamıştır.⁴ Yöredeki pek çok restoran İskilip dolmasını ufak ölçekte de olsa yapmakta ve özellikle hafta sonları yemeği bulundurmaya gayret etmektedir. Hatta Antalya civarında bir tatil köyü yemeği konuklarının dönem sonu kapanış ziyafetinde yapmaya başlamıştır. Ev hanımları, ev ortamında aynı lezzeti yakalayabilmek için küçük çaplı, tencere içi düzenlemelerle yemeği yapmaya çalışmaktadır.

İskilip dolması, birden çok pişirme tekniğini içeren yaratıcı yöntemi ile geleceğin mutfak aletlerine de ilham verecek bir potansiyele sahiptir. Mutfak tezgâhlarını kaplayan buharda pişirici, yurt dışında özellikle Amerika'da yaygın olan yavaş pişirici, düdüklü tencere gibi tüm ayrı aletleri düşünecek olursak, geleneksel İskilip dolması yemeği, tüm aletleri bir alette birleştiren bir tasarıma ilham veren potansiyele sahiptir. Modern teknoloji ve yeni tasarımlar gelecekte bu yemeği daha yaygın hale getirirse bile, ümit ederiz ki bu yemekle ilgili ritüeller uzman aşçılar, dolmacıların mesleği devam edecektir. Yemeğin daha geniş coğrafyalarda tanınması en azından yerel pirinç türünün ve bu yemek için gerekli diğer malzemelerin sürdürülmesine yardımcı olabilir. Ateşin sıcaklığı, dumanı ve lezzeti taklit edilemez, ancak geçmişin bu özel pişirme buluşu mutlaka, günün birinde geleceği etkileyecek ve yeni mutfak aletleri için ilham kaynağı olacaktır. İskilip dolmasının kültürel miras olarak korunması ve toplumsal önemi ancak geleneğin devamı ile mümkün olacaktır.

⁴ Musa Dağdeviren; s.114-120

Kaynakça

Çevik, Nihal:

“Genel Özellikleriyle Çorum Mutfak Kültürü”, Çorum Halk Kültürü, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010, Çorum, s.125-143.

Dağdeviren, Musa:

“Ca Dolması”, Yemek ve Kültür, sayı 4, 2006, s.114-120.

Ertekin, Ahmet:

“Mutfak Geleneğinde İskilip Dolması”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfağı Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 141, Süreli Yayınlar Dizisi: 21, Ankara, 1990, s.67-75.

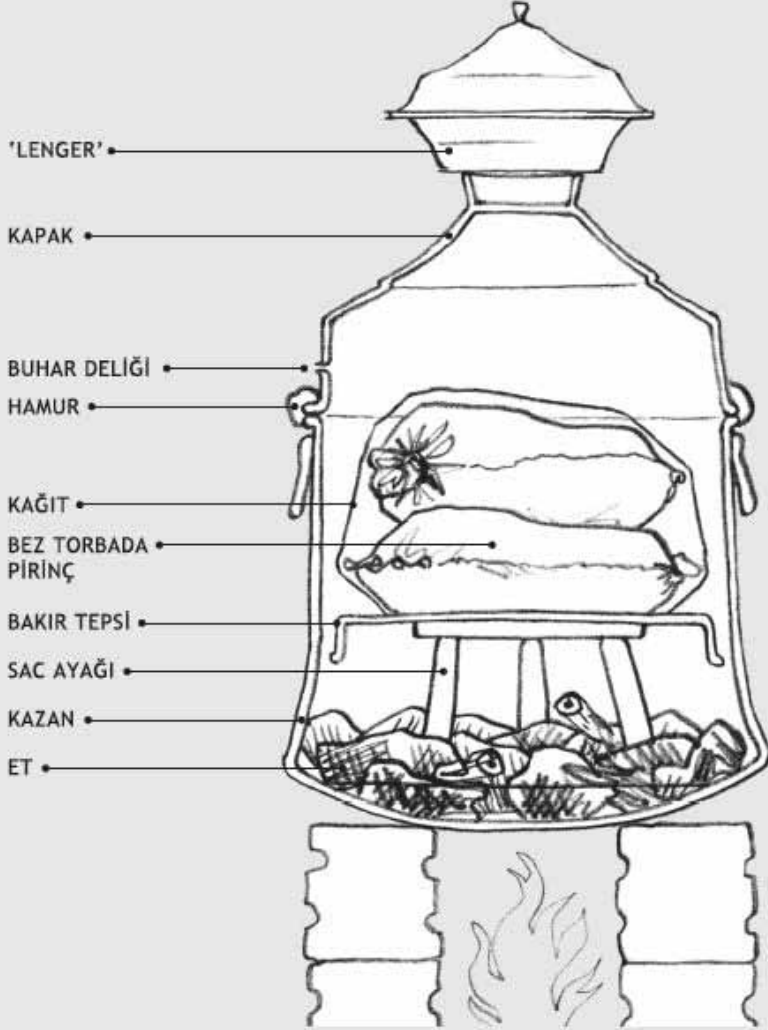
Sözlü Kaynaklar

Dolmacı Tahir Helvacı; çırağı Ali Gençcan, İskilip, Çorum.

Dolmacı Ömer Bodur, İskilip, Çorum.

Lokantacı/Şef Musa Dağdeviren, Çiya Sofrası, İstanbul.

İSKİLİP DOLMASI

ÇİZİM: Suzan ARAL

ISBN-978-605-149-511-8

